

Zoran E. Bibanović
Autor i redaktor

KULTURNO I PRIRODNO NASLIJEĐE SARAJEVA

Priručnik za turističko vođenje

Sarajevo, 2015.

Autor i redaktor:

Zoran E. Bibanović

Izdavač:

Markentinško informativni biro d.o.o. - MiB
Sarajevo

Suizdavači:

Federalno ministarstvo za okoliš i turizam
Federalno ministarstvo za kulturu
Ministarstvo za kulturu i sport Kantona Sarajevo
Ministarstvo za privredu Kantona Sarajevo
Turistička zajednica Kantona Sarajevo

Recenzenti:

Prof. dr. Adnan Busuladžić
Mr. Dražen Kotrošan

Lektor:

Fatima Omerović

Za izdavača:

Nebojša Kovač

Fotografije:

Vlastita arhiva autora i javni izvori

Ilustracija naslovnice:

Dragan Blagovčanin

Štampa:

Markentinško informativni biro d.o.o. – MiB
Savart d.o.o
Sarajevo

Tiraž:

1000

Sarajevo, 2015.

SADRŽAJ

UVOD	1
CRTICE IZ HISTORIJE UMJETNOSTI, ARHITEKTURE I KULTURE	2
Umjetnost i graditeljstvo od prahistorije do kraja srednjeg vijeka	5
Graditeljstvo i pisana riječ od vremena Osmanlija do modernih vremena	13
Moderno doba u Sarajevu	22
OSNOVNI PRINCIPI KOMUNICIRANJA	30
Ljudski resursi	30
Turizam u uvjetima neizvjesnosti	32
Ko je turist, a ko je izletnik (ekskurzist)?	32
Domaćini i njihova svojstva	33
Gost - turista i njegova svojstva	33
SVJETSKA BAŠTINA	38
Definicija kulturne i prirodne baštine	38
Nacionalni spomenici u Bosni i Hercegovini	39
Nematerijalna kulturna baština	40
Preporuke za očuvanje kulturnog nasljeđa	42
POJMOVI - TURISTIČKA GEOGRAFIJA I TURISTIČKI RESURSI	44
DESTINACIJA SARAJEVO	46
Historija destinacije Sarajevo	46
Period SFR Jugoslavije	52
TRENDVI U TURIZMU I VELIKA DOBRA	57
Velika dobra Kantona Sarajevo i Bosne i Hercegovine	58
KLJUČNI ELEMENTI TURISTIČKE PROMOCIJE (BRENDOVI)	61
Raznoliko kulturno nasljeđe Kantona Sarajevo	61
Slikoviti predjeli	62
Aktivnosti u prirodi	62
Stećak – jedinstven u svijetu	63
AKTIVNOSTI U PRIRODI U KANTONU SARAJEVO	70
Paragliding	70
Padobranstvo (parachuting)	71
Olimpijske zimske discipline u vremenu ZOI '84	71
Špiljarstvo, pećine i jame	73
Planinski biciklizam	74
Konjičke ture	75
Foto safari i posmatranje ptica (birdwatching)	76
GRAD GOSTOLJUBIVIH LJUDI	79
Kafane	81
TURISTIČKI VODIČ	85

Turistički vodič u Kantonu Sarajevo	85
TURISTIČKA INTERPRETACIJA SARAJEVA	91
Hronologija Sarajeva kroz historiju	91
Prahistorija - Neolit III milenij p.n.e.	91
Antičko doba - 9.godine n.e.	92
Srednji vijek - VI stoljeće n.e.	93
Osmanski period	96
Austrougarski period 1878 - 1918	101
Period 1918-41.godine – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca	102
Period 1945-91.godine – SFRJ	103
Period 1992-95.godina – Opsada Sarajeva	104
Danas	104
ŠTA POSJETITI U SARAJEVU?	107
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine – Zmaja od Bosne 3.	107
Historijski muzej Bosne i Hercegovine – Zmaja od Bosne 5.	108
Ars Aevi - Umjetnost epohe – Sarajevo	109
Muzej XIV zimskih olimpijskih igara - dvorana Juan Antonio Samaranch.	110
Muzej Sarajeva – Brusa bezistan na Baščaršiji – Kundurdžiluk 10.	110
Hanikah, Kuršumli medresa i Gazi Husrev-begova biblioteka	111
Gazi Husrev-begova džamija - Sarači	113
Gazi Husrev-beg (1480-1541)	115
Stara pravoslavna crkva sv. Arhangela Mihaila i Gavriila – M.M. Bašeskije 59.	117
Katedrala Srca Isusova i Štrosmajerova ulica - Ferhadija	118
Bošnjački institut – Fondacija A. Zulfikarpašić – M.M. Bašeskije 21.	119
Muzej Sarajeva - Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine (Veliki hram) – Velika avlija bb.	120
Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine – Zelenih beretki 8.	122
Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti – Sime Milutinovića 7.	123
Muzej Sarajeva - Muzej Svrzina kuća – Glodžina 8.	123
Muzej Sarajeva - Despića kuća – Despića 2.	124
Muzej Sarajeva - Muzej “Sarajevo 1878-1918” – Zelenih beretki bb.	125
Muzej Alija Izetbegović - Kovači	127
Morića han i Kuća sevdaha - Sarači 77 i daire	127
Saborna srpsko-pravoslavna crkva Presvete Bogorodice – Zelenih beretki 1.	128
Kultna mjesta: Jediler turbe, crkva sv. Ante i Stara pravoslavna crkva	128
Kuća zanata – M.M. Bašeskije 55.	130
Gradska Vijećnica	132
Mostovi Sarajeva	133
Ratni tunel spasa – Tuneli 1. Ilidža – Donji Kotorac	135
Muzej 105. motorizovane brigade – tvrđava Mala kula – Špisasta stijena (Grdonj)	138
Ratni turizam u Sarajevu	138
Ostale znamenitosti grada	140
TURISTIČKO RAZGLEDANJE GRADA	145

Pješačka tura br.1 - Pješke kroz Staro historijsko jezgro grada	145
Pješačka tura br.2 - Pješke kroz Historijsko jezgro grada	153
Šta možete preporučiti posjetiocima grada?	156
Osobita mjesta - samo za upućene	162
OSNOVI VOĐENJA PO PARKOVIMA PRIRODE	165
Zaštita prirodnih vrijednosti i biodiverziteta	165
Pojmovi - ruralni turizam i agriturizam	166
Eko turističke netipske aktivnosti u prirodi	166
KROZ IZLETIŠTA I PARKOVE PRIRODE KANTONA SARAJEVO	170
Prijedlozi za dobru pripremu vašeg izleta:	171
Dva izleta u Kantonu Sarajevo	171
Parkovi Sarajeva i banja Ilidža	172
Spomenik prirode - Vrelo Bosne	173
Nastanak kočije i fijakera	175
Zaštićeno područje "Kanjon Miljacke"	176
Zaštićeni pejzaž (šuma-park) Trebević i Jahorina	177
Spomenik prirode - Skakavac	179
Olimpijske planine Bjelašnica i Igman	181
Babin Dol na Bjelašnici	182
Veliko Polje na Igmanu	182
Malo Polje na Igmanu	183
Selo Lukomir i kanjon rijeke Rakitnice	185
Foto safari, branje i skupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova	186
Zaštićeni pejzaž Bijambare	188
Prirodne cjeline i drugi lokaliteti u Kantonu Sarajevo	189
Pravila za ponašanje u prirodi	193
Opasnost od zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava	194
KAKO VODITI U PRAKSI?	196
25 malih pravila vođenja	196
Praktični primjer panoramskog razgledanja grada	206
Osnove prve pomoći	207
LITERATURA	208

UVOD

Knjiga "Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva" prvenstveno je namijenjena za obrazovanje turističkih vodiča u Kantonu Sarajevo ali i mnogim drugim profesijama, znatiželjnicima i umjereno ambicioznim istraživačima kojima je na srcu baština Sarajeva.

„Priče turističkih vodiča nisu izvještaji službi za statistiku, niti one treba da budu zbirke strogo određenih podataka. Za razliku od nauke o turizmu, turizam nije nauka – govorio je legendarni turistički vodič Ibrahim Zildžo.

Dakle, na pitanje: šta je to turistički vodič, ja (I. Zildžo) bez imalo želje da nekoga podcijenim, odgovaram: turistički vodič je sveznajuća neznalica! I još nešto. To je osoba koja nikada ne zadovoljava sve ljude, svačiji ukus. I to ne one koje vodi, nego one pored kojih sa turistima prolazi. Turistički vodič mora, u izvjesnoj mjeri, poznavati historiju umjetnosti i graditeljstva, osnovne pojmove iz geografije, biljni i životinjski svijet, osnove privrede svoje zemlje, kulture, običajna prava... Da sve dotakne, a ništa ne dovrši. On nema dovoljno znanja za sve, a ni turisti nemaju dovoljno vremena za sve. Dakle turistički vodič nije profesor koji podučava turiste. Jer niko ne može da bude istovremeno profesor historije, arhitekture, sociologije, meteorologije... ali mora načeti mnoge teme na način da to bude svakome prihvatljivo i lagano. Mora ići brzo sa teme na temu, kako bi uspio za dva sata, koliko obično traje jedna tura, jedno razgledanje, da im što više pokaže i ponešto ispriča. Ako se rastaje sa zadovoljnim gostom koji će ponijeti lijep utisak o gradu i ljudima koje je sreo, vodič može reći da je zadovoljio” – govorio je Ibrahim Zildžo.

Veliki interpretator kulturne i prirodne baštine Sarajeva je volio reći da se u svome radu rukovodio uputom jedne divne dove koja kaže:

„Gospodaru moj, kada se ogriješim o ljude, podari mi snagu izvinjenja, a kada se ljudi o mene ogriješe, podari mi snagu oprosta“.

CRTICE IZ HISTORIJE UMJETNOSTI, ARHITEKTURE I KULTURE

U teoriji se pod "kulturom" podrazumijeva skup promjena i tvorevina koje su nastale u prirodi, u društvu i u ljudskom mišljenju kao posljedica ljudskog rada u cilju održavanja i napretka ljudske vrste - Slavko Ensminger, Turistička kultura i turistička civilizacija.

Industrija kulture u svijetu, sada je sasvim izvjesno, je jedna od industrija koja će u narednim decenijama pratiti rast industrije turizma. Industrije muzike i filma, a u posljednje vrijeme i muzeologija i festivali su u tom pogledu otišli još dalje i njihovi pojedini proizvodi se u mnogim zemljama smatraju vrhunskim nacionalnim interesom, koji donose ogromne prihode nacionalnim ekonomijama.

Treba znati da je već postalo uobičajeno da rok zvijezde u Engleskoj dobivaju plemićke titule, a filmske i muzičke zvijezde u USA uživaju jedinstveni društveni status.

Jedna od bitnih pretpostavki koja određuje industriju kulture je nedjeljivost prirode, društvenih odnosa i kulture.

"Čovjek najčešće u svojoj sopstvenoj životnoj sredini pronalazi svoja duhovna, estetska i filozofska nadahnuća i zbog toga je razumljivo da brojna djela ljudi dio svoje veličanstvenosti duguju mjestu na kojem su stvorena."- zapisao je 1972. godine generalni sekretar UNESCO.

Nezaustavljiva stopa porasta je osnovna karakteristika industrije turizma na početku milenija. Samo stopa porasta korisnika interneta još može da se poredi sa brojem ljudi koji žele da privremeno promijene mjesto boravka. Svijet neumitno postaje globalno selo. Ali, kao i svaka velika industrija tako i industrija turizma ima svoju globalnu politiku razvoja. Osim turističkih receptivnih velesila tvorci globalne politike u turizmu su, naročito, velike turistički emitivne zemlje.

Prepoznavanje kreativnosti i njene bitne uloge u razvoju ekonomije, etičkog i civilnog društva je najvažniji zadatak svake kulturne politike. Politika koja ima na umu da kreativnost pretpostavlja i rađa kreativnost ima strategiju.

Sasvim je jasno da industriju kulture i industriju turizma koje djeluju na Balkanskom prostoru valja ponovo rekonstruirati.

«Obnova i oživljavanje međugraničnih umjetničkih, kulturnih i turističkih veza unutar Balkana, kao i balkanskih država sa drugim dijelovima Evrope nije važna samo zbog vraćanja uzajamnog povjerenja između naroda i kultura. To je u suštini preduvjet za moralnu i ekonomsku obnovu ovoga regiona i preduvjet za podršku kulturnoj različitosti u svim dijelovima Evrope. Zbog toga je imperativ – iniciranje konkretnih projekata za olakšavanje saradnje, gdje je saradnja industrije turizma i industrije kulture ključ navedene rekonstrukcije» - navodi ERICArts (nezavisno multinacionalno istraživačko tijelo).

Kuhinja je izvor kolektivne kohezije, kulturnih promjena, ekološkog napretka i ekonomskog razvoja. Kultura kuhinje i hrana u multikulturalnoj zajednici naroda u Bosni i Hercegovini igrala je značajnu ulogu u razvoju kulturnog i regionalnog identiteta stanovnika različitih vjeroispovijesti i kroz protekla vremena korištena je kao simbol nacionalnog ponosa. Gastronomska ponuda je mješavina grčko-orijentalne i srednjoevropske kuhinje sa jedinstvenim varijacijama.

Osnovne poruke evropskog projekta o hrani su: hrana je elemenat kulturnog naslijeđa i identiteta, kulinarska kulturna proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje okusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Napokon, kao što se ne mogu precizno odrediti granice turističkog djelovanja u privrednom smislu, tako se ne može potpuno definirati ni sam pojam kulture, odnosno uticaja kulture na turizam. Postoji mnoštvo izraza o kulturama, kao "materijalna kultura", "duhovna kultura", "turistička kultura", "lokalna kultura", "kultura stanovanja", „kultura kuhinje“, "kultura usluga", „kultura življenja“, "kultura ponašanja", "masovna kultura" i ostale "kulture" koje svakako imaju veze sa turizmom.

Španija je obnovila više od 50 zapuštenih dvoraca i samostana i stavila ih pod državnu upravu, pretvorivši ih u muzeje ali i u hotelsko-ugostiteljske prostore (dvojna funkcija). Ti objekti čine jedinstvenu cjelinu i takvi primjeri mogu služiti kao primjer simbioze kulturno-historijske i turističke namjene.

Elektronski i štampani mediji, turistička promocija, filmovi, teatar, razne manifestacije... svakodnevno šalju razne poruke javnosti. Sarajevska humoristička TV serija "Lud, zbunjen, normalan" ruši rekorde gledanosti na teritoriji nekadašnje Jugoslavije. Očigledno je da se ne mogu uskladiti i približiti tzv. "visoka" i "masovna" kultura jer su različiti obrazovno-odgojni nivoi, navike, sklonosti, dobne razlike, socijalni status i sl. i stvaratelja i primatelja tih poruka. Sve turističke zemlje na svijetu uz promoviranje svog prirodnog bogatstva promoviraju kulturnu baštinu.

Grci i danas "žive" od svojih bogova, a Španjolska od starih Maura koje su davno protjerali sa svoga tla.

U epohi oko 4.000 godina p.n.e. Vavilonci i Egipćani se stavljaju na čelo civilizacije i pripremaju cvjetanje klasične umjetnosti. Oko 2.500. godine p.n.e. stvara se novi centar u Grčkom arhipelagu koji će oko 1000.godine p.n.e. omogućiti trijumfalni uspon Grčke umjetnosti. Trebalo je da Grčku osvoji Rim, pa da i ostali dio Evrope najzad učestvuje u umjetničkoj svjetlosti antičkog svijeta.

Svjetlost umjetnosti će se potom ugasiti u Grčkoj kao što se ranije bila ugasila u Egiptu, Asiriji i Mezopotamiji, da bi zablistala od 1000. godine n.e. u Evropi, koja je od tada postala i do danas ostala domovina umjetnosti svijeta.

Profesor Džemal Čelić primjećuje kako je svojevrsan fenomen činjenica da kulturni i civilizacijski valovi, ma sa koje strane dolazili, uglavnom ne prodiru preko bosansko-hercegovačkih

terena dalje. Ovdje se, međutim, ne samo prepliću već i izmiruju, manifestujući specifičnu historijsku koegzistenciju suprotnosti od najstarijih vremena do danas. Iz tame prahistorije, kada su centralne dijelove Balkana nastanjivala brojna ilirska plemena, kao prvi etnički identitet na ovom tlu, pa do naših dana, impresionira činjenica da su oni koji su ovdje živjeli kroz hiljade godina uvijek očuvali svoj kulturni identitet, a da su snagom stvaralačkog duha, u čudesnoj koegzistenciji suprotnosti, bili stalan nevidljivi most pomirenja:

- ilirskih, grčkih i rimskih bogova,
- mitraizma i ranog kršćanstva,
- srednjovjekovne crkve bosanske, katoličanstva i pravoslavlja,
- bizantijske, osmanske i zapadno-evropske kulture i civilizacije, te
- Bošnjaka, Srba, Hrvata i drugih naroda koji danas žive i rade na ovom tlu.

Sve su ove suprotnosti i pomirenja ostavile svoje otiske, svoje pečate, u bogatom nasljeđu Bosne i Hercegovine, značajnom ne toliko po monumentalnosti i kolosalnim dimenzijama, koliko po raznovrsnosti oblika i poruke, te svojevrsnoj sintezi koja ga nerijetko čini jedinstvenim – zaključuje profesor Čelić.

Pokretnom kulturnom baštinom smatraju se djela iz oblasti likovnih i primjenjenih umjetnosti, umjetničkog zanatstva i tehnike, muzejski materijali, arhivska građa, vrijedne biblioteke, rijetke knjige i rukopisi, arheološki predmeti i nalazi i dr. Tu spadaju i predmeti savremenog stvaralaštva, pri čemu se djela umjetnika koji više nisu među živima u pravilu ne mogu bez dozvola iznositi van zemlje.

U nepokretnu baštinu spadaju arheološki lokaliteti, urbane i ruralne cjeline, dijelovi ovih cjelina, fortifikacijska utvrđenja, stare bogomolje, nekropole, zgrade, spomen obilježja ali i objekti koji su „uspostavljeni po pravilima historijske restauracije i koje predstavljaju rijetke kopije nestalog ili rijetkog dobra...“.

Kulturna mjesta u Bosni i Hercegovini se definiraju relativno kasno (1991.). Veoma malo zemalja na svijetu imaju kulturna mjesta sve četiri monoteističke konfesije, ali i kulturna mjesta jedne religijske zajednice koja praktikuju posjećivati i vjernici drugih konfesija. Kulturno mjesto Jevreja je grob rav Moše Danona u Stocu, pravoslavnih manastir Zavala i Žitomislići, katolika crkva sv. Ive u Podmilačju kraj Jajca i Međugorje, muslimana Tekija na Buni i Ajvatovica kod Prusca. Građani Sarajeva nakon što požele određenu želju pale svijeću i daju prilog u katoličkoj crkvi sv. Anto, daju prilog na turbetima Sedam braće, a potom zapale svijeću uz prilog i u Staroj Pravoslavnoj crkvi na Baščaršiji.

Postoji i čitav niz manje poznatih običaja koji vuku svoje korijenje iz predhrišćanskog i islamskog perioda kao što su običaji izlaska na planine za Ilinden, Ilijin dan ili Alidžun, dovište Djevojačka pećina kod Kladnja...

Umjetnost i graditeljstvo od prahistorije do kraja srednjeg vijeka

Nije lako odrediti koliko se unatrag u vremenu mogu pratiti čovjekova umjetnička izražavanja. Arheološka istraživanja su nam otkrila crteže pećinskih ljudi stare preko 20.000 godina. Zašto je pračovjek slikao? To je svakako bio zamoran i naporan posao u mračnim špiljama pri oskudnoj svjetlosti baklje i vatre. Slikanje životinja u lovu je svakako imalo važan zadatak da educira mlade što je bilo od životne važnosti za zajednicu, ali i da omogući čovjeku vršenje obreda kojima priziva naklonost viših sila.

U Bosni i Hercegovini u polupećini Badanj kraj Stoca smještenoj visoko iznad kanjona rijeke Bregave, kod sela Borojevići, pronađen je najstariji primjer paleolitske umjetnosti na jugoistoku Evrope. Gravura u stijeni, veličine oko četiri kvadratna metra je stara oko 16.000 godina, i predstavlja prizor lova. Gravura sadrži prikaz životinje slične konju i nekoliko strelica u ranama, a iz istoga vremena potiču i pronađene gravirane kosti.

U epohi tzv. Uglračnog kamena iz vremena sojenica slabo nalazimo tragove umjetničkih djela. Tu epohu karakterizira pripitomljavanje životinja i gajenje žita. Bronzano doba je vrijeme lijepog oblikovanja predmeta kao koplja, bodeža, posuđa... ali ukrašavanje je linearno i nema ljudskih likova.

Početak osamdesetih godina prošlog stoljeća u selu Obre nedaleko od Kaknja pronađeno je brojno posuđe iz IV milenijuma prije nove ere, koje su izrađivali neolitski stanovnici tzv. «starčevačke kulture» sa obala Dunava, ali i nekoliko lonaca koji su zastupljeni u ranom neolitu jadranske zone i daljeg srednjeg i zapadnog Mediterana. Zaključak se sam od sebe nametao: ovo posuđe je ovde moglo biti doneseno samo sa obale Jadrana. Ranije pronađena Zelena pećina iznad vrela Bune tada se potvrdila kao važna međustanica kretanja neolitskih stanovnika Mediterana ka brdovitom srcu Bosne i Hercegovine.

«Puteva još nije bilo – i zadugo ih neće biti – ali je bila utabana staza, otvoren pravac za kretanje ljudi, dobara i ideja. Neolitska revolucija u ovom dijelu Balkana bila je izvršena, ostalo je da se beru njeni plodovi» - vidi Borivoj Čović, «Od Butmira do Ilira».

Kako su utvrdila dosadašnja arheološka istraživanja u okolini Sarajeva, prve poznate ljudske naseobine potiču iz epohe mlađeg kamenog doba, kada su ljudi bili lovci i skromni ratari.

Butmirska kultura neolita (oko 4.000 godina .p.n.e.), nazvana po nalazištu u Butmiru u Sarajevu, u odnosu na sve savremene kulture u Evropi odlikuje se originalnim oblicima posuda, specifičnim ornamentalnim sistemom i bogatom i raznovrsnom figuralnom plastikom. Figurine realističnog pravca u butmirskoj kulturi predstavljaju originalnu i sasvim izdvojenu pojavu u evropskom neolitu uopće. Butmirsku civilizaciju neolita uništavaju brojni došljaci koji su poznavali obradu metala. Zbog lakše odbrane, stanovnici grade svoje naseobine na uzvisinama. Iz bronzanog perioda sačuvane su značajne naseobine Gradac kod Kotorca, Soukbnar, Zlatište i Debelo brdo (uređeno arheološko nalazište) iznad Sarajeva.

Tokom starijeg željeznog doba Iliri (Desitijati), naseljavaju i druge uzvisine oko Sarajeva, Gra-

dinu iznad Bistričkog potoka, Gradinu na Bakijama, dolinu koševskog potoka, Obhodžu, Nahorevo... U 4 stoljeću st.e. nastaju promjene nadiranjem Kelta, a potom Rimljana.

Od sredine III stoljeća p.n.e. pripadnici plemena Daorsa u donjoj Neretvi izrađivali su nakit vrhunske kvalitete. Na trgu ili akropoli njihovog grada (Daorson) kraj Stoca stajala je i kamena skulptura muškarca u naravnoj veličini.

U dolini rijeke Trešanice kod Konjica (Podorašac) pronađen je miljokaz sa natpisom DIVO AVG(usto), što je ujedno najstarije epigrafsko svjedočanstvo o gradnji rimskih cesta u cijeloj rimskoj provinciji Dalmaciji (u šta je spadao i veći dio današnje Bosne i Hercegovine). Sudeći po tome izgradnja ceste je započela još za života imperatora Augusta (27 p.n.e. – 14 n.e.), a nastavljena u doba Tiberija (14 – 37 n.e.).

Ostaci skulptura, nadgrobnih spomenika, sarkofaga, mozaika, oltara boga Mitre... svjedoče o umjetnosti antike na tlu Bosne i Hercegovine. Sačuvani ostaci iz kasnoantičkih vremena su ostaci utvrđenog seoskog domaćinstva (Villa Rustica) u Mogorjelu kraj Čapljine, prekrasni Mitrej-reljef uklesan u živoj stijeni u Jajcu i Mitrej-oltar iz Konjica kao i tridesetak ranokršćanskih bazilika.

Ostaci antičkog Sarajeva, čije nam je ime nepoznato, otkriveni su u dijelu grada od Velikog parka i Higijenskog zavoda, do Tehničke škole i vojnog logora, i od Skenderije do parka iza Druge gimnazije. Ostaci dvije antičke ciglane su otkriveni u današnjoj Ljubljanskoj ulici, kod mosta Vrbanja. Pronađeni su crijepovi i cigle sa pečatom «maximina» i «constantina».

Vile oslikane mozaicima su imale vodovod i kanalizaciju i bile su zagrijavane podnim grijanjem. Kod Alipašine džamije su pronađeni ostaci keramičke peći sa dobro sačuvanim dovodnim i odvodnim kanalima.

«Raspored rimskih nalaza uglavnom prati dvije savremene gradske arterije: Titovu ulicu i Alipašinu ulicu sa produžetkom prema Skenderiji» - Dr. Enver Imamović

Glavni gradski centar u to vrijeme se nalazio na mjestu današnje Ilidže. Na rimske tragove se naišlo i na Baščaršiji, Švrakinom selu, Stupu i Hrasnici. Antički rudokopi u okolini Sarajeva su bili u Fojnici i Kreševu, a vjerovatno i u Varešu. U to doba na cestama su se gradila skloništa koja su se zvala diverzariji, mansiones, mutationes, tabernae. Uz njih je bio dućan, staja, hambar, kovačnica za popravak kola i potkivanje konja. Puteve su osiguravale brojne stražarnice (burgusi i speculae). Da bi što brže bio obaviješten o događajima u provincijama imperator August je organizirao Cursus publicus (javna pošta). Uzduž vojničkih cesta razmjestio je mlade ljude kao štafete (speculatores), a kasnije i kola za glasnike.

Za vladavine Trajana (98 - 117. n.e.) svi stanovnici pored cesta su morali da snabdijevaju kurire sa konjima, opremom, kolima, hranom..., a Dioklecijan (284-305 n.e. – sagradio palaču u današnjem Splitu) je odredio cjenovnik za prijevoz putnika i robe (Edictum Diocletiani de pretiis, XVII).

Aqua je u rimsko doba bila putna postaja na termalnom izvoru. One su uglavnom označavale

središta termalnih aktivnosti sa prirodnom toplom vodom ili grijanom vodom (banje). Praksa je bila da su se putevi trasirali uz termalne izvore.

Fons je bila putna postaja na izvorima, rijekama ili jezerima.

Mansio je bila postaja najvišeg ranga uz koju je bio dućan, staja, hambar, kovačnica za popravak kola i potkivanje konja... Mansio su bile postaje na kraju dnevnog puta, razmještene na primjerenoj udaljenosti koja se mogla savladati u jednom danu. Koncept njihova razmještaja je preuzet sa Perzijske kraljevske ceste. Između dvije mansiones obično se nalazilo 4 ili 5 postaja za izmjenu konja (mutationes).

Civitas je označavala postaju na putu koja je imala najčešće gradska obilježja ali nerijetko i seoske zajednice.

Prosječna brzina putovanja kočijom je bila oko 40 do 50 rimskih milja dnevno (jedna rimska milja oko 1,5 km), a pješak u dobrom fizičkom stanju je mogao da propješači oko 26-27 rimskih milja dnevno. Noću (10 sati) se lakim kolima moglo putovati čak 56 rimskih milja.

Zbog učestalih zloupotreba i prevara lakovjernih putnika u rimskom pravu su krčmari (caupones), brodari (nautes), konjušari (stabulari)... bili podvrgnuti vrlo strogoj odgovornosti.

Razvoju rimskih cesta je pogodovalo razdoblje dvostoljetnog Rimskog mira (Pax Romana). Geograf Strabon se divio sigurnosti osoba, imovine i trgovine u doba Augusta (27 p.n.e. – 14. n.e.), i njegovog nasljednika Tiberija (14-37. n.e.).

Antički pisac Plinije spominje Grčku, Malu Aziju i Egipat kao krajeve koje bi svaki iole uljudan čovjek morao posjetiti. Rimskim cestama su putovali mladi učenici željni znanja ali i učenici iz asirskih, grčkih, feničkih, egipatskih... krajeva.

Ipak su naše ceste koje su prolazile poludivljim krajevima u kojima su živjela neromanizirana ilirska plemena koja su predstavljala veliku opasnost za putnike, imale status vojnih cesta (viae militares).

Stari Rimljani su se kupali u termama (javnim banjama) koje su imale vrtove, šetališta, salone za razgovore, dvorane za predavanja, biblioteke, učionice za mladež (ephebeum), sobe za mazanje uljem, gostionice... Najveće i najraskošnije terme u Rimu su bile Karakaline terme koje su istovremeno primale preko 3.000 osoba, na površini od 118.000 m² i Dioklecijanove terme sa površinom od 131.000 m². Kupalo se i noću uz rasvjetu - H. Kreševljaković, Izabrana djela. Tragovi rimskih termi su pronađeni u Sarajevu na Ilidži, Domaviji kraj Srebrenice, Gornjem šeheru kraj Banja Luke...

Simbol ljiljana je u Evropi i Mediteranu prisutan hiljadama godina. U drugom mileniju stare ere susreće se u umjetnosti Krete u Grčkoj, a bio je omiljeni cvijet i u egipatskoj umjetnosti ali i u umjetnosti mnogih drugih naroda – dr. Enver Imamović.

Simbol je u sednjovjekovnoj Evropi bio veoma raširen i nalazimo ga u zastavama brojnih dinastija i feudalaca u Francuskoj, Španiji, Engleskoj, Mađarskoj, Italiji... Njegova šira upotreba se može pratiti od XI stoljeća. Međutim pojava ljiljana na tlu današnje Bosne i Hercegovine ima mnogo dužu tradiciju.

Najstariji simbol ljiljana na tlu Bosne i Hercegovine ali vjerovatno i u ovome dijelu Evrope, pronađen je u ostacima jedne rimske zgrade u Sarajevu, na Ilidži, starosti otprilike oko 2000 godina. Pronađena je plitka posuda (patera) na kojoj se nalazi simbol ljiljana.

Ljiljan kao simbol se pojavljuje kao ukrasni elemenat na ranohrišćanskim bazilikama na tlu Bosne (V i VI stoljeće), da bi ga kasnije našli na stećcima, a potom na državnom grbu i zastavi Bosne u XIV stoljeću, novcu i grobnom plaštu kralja Tvrtka I, ali kasnije i kao ukrasni simbol u mnogim džamijama. Ljiljan se može vidjeti iznad mihraba Husejnija džamije u Gradačcu ali i iznad glavnog ulaza džamije Magribija na Marijin dvoru u Sarajevu.

Skoro da ne postoji grb poznatijih srednjovjekovnih bosanskih porodica da na neki način nije zastupljen ili ljiljan ili polumjesec za zvijezdom ili oba simbola zajedno. Čak i na grbu Nemanjića iz susjedne Srbije uspravni krunisani lav drži ljiljanovo žezlo. Napokon gorski kraški tereni Bosne i Hercegovine (1200-1900 m/nv.) su staništa endema, jedinstvenog na svijetu, zlatno-žutog do žuto-narandžastog cvijeta koji cvjeta od jedan do tri cvijeta na stabljiki visine od 30 do 90 cm, a u enciklopedijama je nazvan nazvan Bosanski ljiljan (*Lilium bosniacum*).

Na prijedlog uglednog istraživača, profesora Envera Imamovića (1992.) vraćena su srednjovjekovna obilježja Bosne, odnosno bosanske dinastije Kotromanića – bijela zastava sa grbom u sredini koji je bio replika grba prvog bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića, kralja Bosne, Srbije, Hrvatske i Primorja, koji to nije postao ratnim osvajanjima već legitimno po pravu i božijom voljom i u čije vrijeme je država Bosna bila najsnažnija i samostalna. Sa pravom se zato vjerovalo da je simbol ljiljana prihvatljiv za sve narodnosti u Bosni i Hercegovini. Nažalost, ideja agresije su bile etnički čiste teritorije, a ne zajednička država.

Pitanje upotrebe ljiljana danas zadire u samu suštinu problema koji se veže za državnost Bosne i Hercegovine, a time i njen opstanak kao samostalne i cjelovite zemlje.

Ono što su bile ceste u doba Rimljana, ostale su staze u vremenima srednjovjekovne Bosne, da bi postale ulice u vremenima Osmanlija.

“Po kracima ogromne zvjezdaste mreže, koja je po Augustovoj želji, imala za idealno središte zlatni miljokaz (u Rimu) prošli su vojnici i trgovci, roba ali i ideje. Prošla je rimska kultura, a zatim hrišćanstvo, i na kraju barbari, koji su okončali jednu fazu svjetske historije. Te ceste su potom zapuštene” - Ivo Bojanovski, Dolabelin sistem cesta.

Antičko doba je iza sebe ostavilo rimske ceste, terme i rimsko pravo...

Rušilački nalet Slavena uništava tekovine antičke civilizacije i na mjestima gdje su nekada stajale vile oslikanih zidova, podni mozaici, zgrade zagrijavane podnim grijanjem, sa vodo-

vodima i kanalizacijom, grade kolibe od pruća, torove i štale. Poslije toga trebalo je da prođe cijeli milenij da krajišnik Isa-beg Ishaković udari temelje urbanog naselja, koje je po mnogo čemu odgovaralo onome iz rimskog doba. Bilo kako bilo, putovanja poslije antike zamiru i tek sa pojavom renesanse ponovo se masovnije pojavljuju. Razlozi putovanja u našim krajevima od srednjovjekovnih vremena (polovina X stoljeća) do dolaska Austrije (1878) su bili trgovinski, zdravstveni i vjerski.

U današnjoj državi Bosni i Hercegovini nema monumentalnih sakralnih građevina ili ruševina crkvi iz srednjeg vijeka, kao što je to slučaj u Srbiji i Makedoniji ili na zapadu u Hrvatskoj. Dok su na istoku građeni monumentalni manastiri, a na zapadu katedrale, na teritoriji današnje države Bosne i Hercegovine takvih građevina, u srednjem vijeku, nema. Istovremeno, bosansko feudalno društvo srednjega vijeka je bilo evropskog tipa. Dvorovi kralja i vlastele su bili uređeni po uzoru na evropske. Jesu li možda grobovi pod stećcima bili sveta mjesta oslobođenih duša... Opće je poznato da su uz pripadnike Crkve bosanske u tim stoljećima na tlu današnje Bosne i Hercegovine živjeli katolici i pravoslavni i da su vršili uticaje na kretanje političkih pitanja. Iz ovoga se zaključuje da su nekropole sa stećcima služile svim stanovnicima zemlje, bez obzira na njihov vjerski karakter.

Spomenička baština Bosne i Hercegovine je davno prešla granice ovih prostora i oplemenila civilizacijske tekovine svijeta. Tajna bosanskohercegovačkog nadgrobnog spomenika- stećka je najzamršenije pitanje domaće historiografije po pitanju geneze i karaktera «Crkve bosanske» (Vidi prilog – Stećak). Trideset nekropola stećaka u četiri države (tri u Hrvatskoj, tri u Srbiji, dvije u Crnoj Gori i 22 u BiH) su pred upisom na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO.

Zabilježeno je da je srednjovjekovna Bosna imala preko 350 utvrđenih gradova od kojih su većina utemeljeni još u prahistoriji. Nacionalni komitet ICOMOS u BiH je evidentirao preko 280 starih gradova u Bosni i Hercegovini i objavio monografiju „Stari gradovi u BiH“, 2012.

U povelji Bele IV sarajevski kraj se naziva župa Vrhbosna, u kojoj je bilo središte biskupije i crkva svetog Petra (1239. - vjerovatno na Brdu džamija). Sačuvan je fragment oltara sa tekstom «Apostoli Petri Verbos».

U drugoj polovini XIII stoljeća, katolički biskup seli iz Bosne u Đakovo i u nju se vraća tek dolaskom Austro-Ugarskog carstva (1878). Tih šest stoljeća na tlu Bosne i Hercegovine dobri bosanski franjevci su bili jedini čuvari katoličke baštine.

Razvijenost kovačkog i oružarskog zanata u tim vremenima ukazuje da se neprekidno vadila gvozdena ruda. Već 1335. pominje se posebna varijanta bosanskog štita, a 1419. kao izvrsna roba spominje se bosanski mač. U Dubrovniku i Splitu se prodaje luksuzno posuđe, tacne, nakit, mamuze od srebra... označeni kao bosanski.

S vremenom su se uvećavale zalihe srebra i zlata bosanskih vladara i feudalaca kojeg su oni često ostavljali u Dubrovniku u poklad. Stanovništvo u gradovima Bosne u prvoj polovici XV stoljeća ima dosta srebrenog posuđa, nakita i sirovog srebra u privatnom vlasništvu.

Već od Stjepana II Kotromanića (polovica XIV stoljeća) bosanski vladari su kovali srebreni

novac. U gradskim naseljima se trguje luksuznom robom, naročito tkaninama koje su plaćane srebrom. Razni predmeti od srebra bosanske izrade (ad modum bosnensis) bili su veoma traženi izvan Bosne.

Izuzetnu i neuobičajenu težinu imao je ženski bosanski pojas od jednog kilograma i 700 grama srebra koji se prodavao u Dubrovniku...

Proračuni ukazuju da je početkom XV stoljeća, samo posredstvom Dubrovčana, iz bosanskih i srpskih rudnika odlazilo u svijet godišnje oko 25 tona srebra. To je imalo vanredni značaj i za privredu Evrope toga vremena. Do sredine XV stoljeća, godišnja evropska proizvodnja srebra iznosila je prosječno 27 tona - Desanka Kovačević-Kojić, O rudarskoj proizvodnji u srednjem vijeku.

Na teritoriji srednjovjekovne Bosne je već u XIV stoljeću postojalo učilište sa internacionalnom reputacijom. Na žalost nije sačuvan dekret o njegovom osnivanju. Podaci o učilištu su zapisani u jednom sudskom protokolu u Turinu 23. jula 1388. godine, kada je pred tribunalom inkvizicije odgovarao Jakob Bek, građanin iz mjesta Chieri, gradića jugoistočno od Turina. U zapisnik suda je dao izjavu da je prije otprilike deset godina bio poslan u mjesto koje se zove Bosna i u kojem vlada gospodar koji se zove Ban. U tom mjestu je po izjavi optuženog postojalo visoko učilište na kome su predavali profesori „magistri“ nauku zbog koje je Jakob i stigao na optuženičku klupu – bogumilstvo.

Optuženi nije stigao do Bosne jer se putem predomislio, ali je izričito naveo imena osoba za koje je sigurno znao da su ondje bili na naukama: „Prije 40 godina, otprilike, ondje je bio Rebelator de Balbis iz Chieria, Ivan Naro i Granom Bencije bili su ondje oko 1360. godine, te Bernard Raskerije negdje oko 1380. godine.

Kako vidimo najstariji datum postojanja univerziteta vodi nas u 1348. godinu ili otprilike tako kako kaže Jakob.

Pitamo se gdje se nalazilo to učilište „u mjestu što se zove Bosna“? Bosna kao mjesto se u srednjem vijeku zvalo područje oko Visokog. Njegov centar činila je banova rezidencija u Moštrama. U susjednom selu Biskupićima ban Kulin je sagradio crkvu i na nju postavio poznati natpis (sada u Zemaljskom muzeju).

U Milima, danas Arnautovići, postojala je franjevačka crkva u kojoj su okrunjeni i pokopani vladari tokom XIV i XV stoljeća. U Moštrama se nalazila i rezidencija „djeda“ Crkve bosanske. Upravo zbog toga nećemo pogriješiti ako u Moštre stavimo učilište na koje su dolazili studenti iz Italije da bi slušali filozofska predavanja od bosanskih „magistara“. Studentima nisu izdavane diplome nego je u ceremonijal promocije uključeno upisivanje u indeks učilišta. Jakob Bek tu knjigu zove „Liber de Civitate Dei“ – zapisao je u opširnijem prilogu Đuro Basler 27.3.1971. godine, u listu Oslobođenje, str.6.

Tvrtko I, najmoćniji bosanski ban u historiji (1353-1391) proširivši vlast na okolne zemlje proglasio se «kraljem Srbije, Bosne, Dalmacije i Primorja».

Iz perioda srednjovjekovne bosanske državnosti sačuvana su, pored povelja i epigrafskih za-

pisa, i mnoga značajna rukopisna djela, danas nažalost u zbirnama van Bosne i Hercegovine, kao što je Miroslavljevo jevanđelje, Kapitarovo evanđelje, Misal vojvode Hrvoja... Sačuvane su i neke građevine kao crkva sv. Marije sa tornjem sv. Luke u Jajcu (jedini romanički toranj u unutrašnjosti Balkana) ili franjevačke gotičke crkve (današnja Fethija džamija u Bihaću) i sl.

Stari franjevački samostani, naročito u Kraljevoj Sutjesci, Kreševu i Fojnici čuvaju vrijedne zbirke. Same zgrade su novijeg datuma.

Smatra se da je prvi samostan u Kraljevoj Sutjesci podignut u prvoj polovici XIV stoljeća. Nalazimo ga u spisima iz 1385. godine, a 1658. godine, je izgorio sa svim dragocijenostima (arhiv, knjižnica, pinakoteka, riznica). Današnji samostan je iz 1888/90. godine građen po nacrtima slavnog arhitekta Josipa Vancaša. Ispod Kraljevske Sutjeske, rijeka Bukovica se ulijeva u rijeku Trstionicu. Prateći tok Bukovice izbija se pred bajkoviti stari grad Bobovac.

Današnji samostan i crkva svetoga Duha u Fojnici, podignuti su 1888.godine na temeljima stare crkve iz XIV stoljeća, i takođe su rad Josipa Vancaša. Samostanski muzej i arhiv veoma su bogati dokumentima pisanim na turskom jeziku, a i bosančicom.

Tu je i čuveni fojnički grbovnik iz 1340. godine (grbovi bosanske srednjovjekovne vlastele), a tu je i Ahdnama (ovjereni prijepis ugovora) iz 1463. godine, kojeg je sultan Mehmed II Al Fatih, predao fra Anđelu Zvizdoviću, kustosu franjevačkog reda u Bosni.

Fojnica se pominje 1365. godine, kada braća Sasinovići (ime upućuje na Sase) prodaju Dubrovniku pola svojih rudnika. Iznad rudarskog i banjskog grada su ostaci srednjovjekovnog grada Kozograda.

Franjevac i pisac Ivan Frano Jukić, u časopisu „Bosanski prijatelj“ (1842.) obznanjuje: „U samostanu sv. Duha u Fojnici, kod redovnika sv.o. Franje, čuva se jedna knjiga in folio, u kojoj su slikovani grbovi plemićah bosanskih i serbskih (ilirskih)...

Od tada pa sve do danas prisutne su rasprave o vremenu nastanka i historijskim vrijednostima grbovnika bosanskih plemićkih porodica. Polemičari se ipak slažu u jednom: ovo je jedini i najstariji zbornik grbova sačuvan u Bosni i Hercegovini.

Za grb bi se ukratko moglo reći da je to trajna oznaka pojedinih osoba, porodica, korporacija, političkih i crkvenih ustanova i organizacija, izražena likovnim sredstvima prema utvrđenim pravilima. Historičari tvrde da postoje dva razloga ovoj pojavi. Prvi je kulturni uticaj simboličkog Istoka, a drugi stvarna srednjovjekovna vojnička potreba. Upotreba grbova je uvjetovana i nepismenošću čak i u višim slojevima društva. Pečat sa grbom je tako služio na ispravama umjesto potpisa, a u Bosni su se pojavili u doba razvijenog feudalizma (ban Ninoslav 1236-1250.). Najčešći simboli na grbovima srednjovjekovne Bosne i okolnih zemalja su bili polumjesec sa zvijezdom i ljiljan. Manihejci su polumjesec smatrali nebeskim lađama na kojima se duša (zvi jezda) diže u nebo.

Prvi početak sistematizovanoj heraldici uveo je njemački car Fridrih Barbarosa (krajem XII

stoljeća) koji je bio inicijator turnira za plemiće kojom prilikom je određivano šta će koji od njih nositi na svom štitu kao obilježje, kako bi se međusobno razlikovali.

Sunce, polumjesec i zvijezda su česti motivi naše narodne pjesme:»Kune mi se suncem i mjesecom i Danicom, njegovom sestricom...» - Bešlagić.

U djelu «Razgovoru ugodnom» Andrije Kašića – Miošića se kaže: «Bosanska arma jest jedan štit i na njemu polumisica i jedna zvizda...»

Grb Ilirije je tako štit na kojem je u crvenom polju na gore okrenuti polumjesec iznad kojeg se nalazi srebrna osmokraka zvijezda.

Grb srednjovjekovne Bosne je u zlatnom polju dvije prekrštene crne nazubljene grede koje na vrhu završavaju sa krunisanim crnačkim glavama, a preko greda je manji štit Ilirije sa polumjesecom i zvijezdom.

«Kod nekih naših građana pojava polumjeseca na stećku i grbovima nehotimično asocira na polumjesec kao islamski amblem, pa je potrebno napomenuti da je polumjesec kod naših Muslimana došao sa Osmanlijama, a da su ga oni preuzeli od Vizantije nakon osvajanja Carigrada»- Š. Bešlagić.

Treba napomenuti da postoje indicije da su simbol (polumjesec za zvijezdom) koji su Osmanlije prihvatili tek u XV stoljeću, preuzeli nakon osvajanja kraljevine Bosne.

Bilo kako bilo, simboli ljiljana, sunca, polumjeseca i zvijezda su najčešći simboli na srednjovjekovnim grbovima i nadgrobnim spomenicima – stećcima, stotinama godina prije pojave Osmanlija u našim krajevima.

Pa kako onda riješiti ovu rašomonijadu sa simbolima u milenijima etnički i vjerski raznolikoj zemlji?

Rješenje problema isticanja vjerskih i etničkih simbola, kao i mnogih drugih problema u našoj zemlji je uvijek jednostavno. Svako isticanje simbola (prihvatljivih za sve narodnosti i vjerske grupe) na cjelokupnoj teritoriji države, na svakom mjestu, u svakoj prilici i kontekstu, može biti dozvoljeno samo uz istovremeno isticanje državnog simbola (zastave) Bosne i Hercegovine.

Ahdnama se sa pravom može smatrati pretečom evropske povelje o ljudskim pravima. „Neka niko ne uznemirava spomenute ni njihove crkve“ – glasi izvod iz Ahdname.

Uz arhiv je i bogata knjižnica, zbirka slika, riznica sa predmetima crkvene primjene od kovine ili tkanine. Čuvaju se i različiti etnografski predmeti: narodna nošnja, oruđe i sl. Tu je i zbirka minerala i ruda iz fojničkog kraja. Samostan sa crkvom svete Katarine u Kreševu osnovan je pod konac XIV stoljeća. Antički rudokopi su bili u Fojnici i Kreševu, a vjerovatno i u Varešu. U blizini samostana su stare kovačnice koje i danas kao suvenir nude potkovana jaja. Kreševo je danas jedino mjesto u BiH u kojemu tradicija potkivanja jaja još živi.

Uzvodno (cca 2,5 km.) uz potok Jasenovac nalazi se i staro rudarsko selo Vranc. U Franjevač-

kom samostanu Kreševo je izložena jedinstvena muzejska rudarska zbirka u Bosni i Hercegovini, a u njemu je i spomen soba fra Grge Martića. Gospin oltar u Crkvi sv. Katarine u Kreševu je rađen po nacrtima Josipa Vancaša.

Tragove umjetnosti u Bosni i Hercegovini možemo pratiti od prahistorije preko helenističke i rimske umjetnosti, a u srednjem vijeku preko umjetnosti stećaka, a nakon srednjeg vijeka preko crkvenog freskoslikarstva i osmanske umjetnosti, kada se pojavljuju sefardske iluminacije iz XVI stoljeća.

Bosna je bila poznata po nalazištima gvožđa, zlata i srebra... i to je bilo presudno za umjetnički razvitak zanatskih proizvoda srednjovjekovne Bosne.

Neki od umjetničkih zanata, posebno u Sarajevu, su se zadržali do danas, prkoseći industrijskoj proizvodnji u globaliziranom svijetu. Potiskivanje orijentalnih uticaja u umjetnosti nastaje Austro-Ugarskom okupacijom (1878). U prvom periodu vodeći likovni umjetnici su bili stranci, a potom se pojavljuju oni domaći.

Prezentaciju umjetnosti i graditeljstva od prahistorije do kraja srednjeg vijeka je moguće vidjeti u Zemaljskom muzeju i Muzeju Sarajeva – Brusa bezistan, Kundurdžiluk 10.

Graditeljstvo i pisana riječ od vremena Osmanlija do modernih vremena

Propašću Rimskog Carstva propale su i tekovine visoke antičke kulture koje je u tim vremenima sačuvao samo Orijent. Samo u onom dijelu Evrope koji su zaposjeli islamski vladari postojali su hamami (Pirinejski i Balkanski poluotoci).

Kroz cijeli srednji vijek pa sve do početka XIX stoljeća u kršćanskoj Evropi institut kupanja je bio zanemaren. Crkva nije voljela pranje i kupanje. Kako je arapska i Osmanska vlast potiskivana, rušeni su hamami sa istim zanosom kao i džamije. U tim vremenima inkvizicija u Španiji je optuživala i dovodila na sud ljude za koje se sumnjalo da se kupaju – Hamdija Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini, 1952.

Dolaskom Osmanskog carstva koje je bilo civilizacijski sljednik Istočnog rimskog carstva dolazi i kultura stanovanja i grade se kuće pokrivene ćeramidom, sa pećima i javnim i kućnim kupatilima i prostorijama za dnevni boravak i spavanje. Stembena kultura je još vidljiva u nekim dijelovima grada (Nadmlini, dijelovima Vratnika, Čurčića brijegu, na Alifakovcu, Bistriku...). Najljepši sačuvani primjeri u gradu su Svrzina, Đerzelezova, Saburina, Despića... kuća. Stembena kultura i arhitektura razvila je u vremenu Osmanlija tri osnovna tipa, jedan u Hercegovini, drugi u sjevernoj i centralnoj Bosni, treći u Sarajevu i Foči...

Voda sa Bistrika u Sarajevu je čunkovima dovedena do Gazi Isa-begovog hamama prije 1461 godine. Na tradiciji rimskih termi grade se javna kupatila- hamami, kojih je ukupno bilo oko 56, a po kućama hamamdžici (kupačila). U Sarajevu je bilo po Kreševljakoviću sedam hamama. Po četiri su bila u Foči i Travniku, po dva u Mostaru i Banja Luci, a po jedan u ostalim mjestima:

Srebrenici, Novoj Kasabi, D. Vakufu, Pruscu, Kupresu, Livnu, Duvnu, Jajcu, Jezeru, Varcarkufu, Jasenovcu, Višegradu, Rudom, Čajniču, Ulogu, Nevesinju, Predolu, Stocu, Ljubinju, Cernici, Blagaju, Konjicu, Rogatici, Tuzli, Knežini, Visokom, Kostajnici, Gračanici, Počitelju, Prači, Bjeljini, Brčkom, Maglaju, Zvorniku, Ustikolini, Jeleču... Prvi hamam je sagradio Gazi Isa-beg prije 1462. godine, deset ih je podignuto u XVII stoljeću, tri u XVIII, a samo jedan početkom XIX stoljeća.

Grade se i prvi javni nužnici. Prvi je izgrađen 1526. godine, na Kovačima u Sarajevu, a drugi poznati 1529. godine, blizu Begove džamije (Begove hale). Zbog obaveze redovnog pranja prije vjerskih obreda, pored svake džamije gradila se i javna česma. Valja reći da je stanje na selu uglavnom ostalo isto.

Moć islamske umjetnosti se prvenstveno i danas izražava u džamijama kao simbolu islamskog graditeljstva. Uz džamije su i prostorije za učenje (mektebi i medrese), biblioteke i brojna turbeta i groblja i to je prva komponenta urbanih struktura. Posebno se ističu Gazi Husrev-begova u Sarajevu, Ferhadija u Banja Luci (pred obnovom), Kuršumlija u Maglaju, Karađoz-begova u Mostaru, Šišman Ibrahim-pašina u Počitelju, Aladža u Foči (pred obnovom).

Za razliku od hrišćanskih crkava islamske bogomolje nemaju kipova, isklesanih likova ili slika svetaca jer Kur'an, sveta muslimanska knjiga, ne dozvoljava poistovjećivanje božanstva ni sa jednim živim oblikom. Muslimani vjeruju da svetost pripada samo Bogu (Allahu). Ni Muhammed a.s. nije svetac, on je Božiji poslanik (Resul, Pejgamber a.s.) i ne dijeli svetost sa Bogom. Tako je i sa svim poslanicima koji su djelovali prije Muhammeda a.s.. Samo je Allah (Bog) vječan, bez početka i svršetka, i On je sva svetost.

Druga komponenta urbanih struktura su privredni objekti kao hanovi, karavan-saraji, bezistani, daire, dućani i magaze. Od sačuvanih hanova ističu se han Ibrahim-age Počiteljca i Morića han u Sarajevu. Od bezistana sačuvani su Gazi Husrev-begov i Brusa-bezistan u Sarajevu. Od daira najbolje su sačuvane daire u Halačima tzv. Dubrovačke daire (danas Kuća sevdaha) i Crkvena daira (Muzej Stare pravoslavne crkve) u Sarajevu. Razni tipovi magaza i dućana sačuvani su po svim starim naseljima širom Bosne i Hercegovine.

Treća komponenta starih gradskih struktura su bili komunalni objekti, sahat kule, vodovodi, stare česme i šadrvani, mostovi i hamami. Među komunalnim objektima najznačajnije mjesto pripada starim mostovima. Najsmioniji je onaj u Mostaru, najromantičniji onaj na Žepi, veoma specifičan onaj u Trebinju, a poseban onaj u Višegradu koji je djelo Kodža Mimara Sinana, najvećeg islamskog graditelja svih vremena – zapisao je profesor Džemal Čelić.

Iz perioda osmanske dominacije sačuvani su i veoma značajni spomenici drugih konfesija kao što su pravoslavne crkve Lomnica, Paprača, Tavna, Ozren, Gomionica, Žitomislíci, Zavala, Dobričevo, franjevački samostani i jevrejske sinagoge i stara groblja.

Na istom prostoru preko 400 godina stoje jedni uz druge džamije, crkve i sinagoge, biblioteke i zbirke ikona, a u dućanima su djelovali jedan uz drugog pravoslavci, muslimani, katolici i Je-

vreji... (kasnije Srbi, Bošnjaci, Hrvati i Jevreji) bez ijednog pogroma i krupnog ekscesa koji bi pokrenuo sukob – Džemal Čelić.

Hamami su služili koliko za kupanje toliko i za društveni život i razonodu. Ulazna prostorija (čekaonica i garderoba) sa kupolom i vodoskokom u sredini se nazivala šadrvan (apodyterium). Kapaluk (tepidarium) je prostorija za pripremu i odmaranje poslije kupanja. U kapaluku je bilo toplije nego u šadrvanu. Iz kapaluka se ulazilo u mejdan (glavni prostor), a odatle su vodila tri vrata u tri halvata (caldarium - prostorije za kupanje sa toplom i hladnom vodom). U mejdanu je temperatura bila viša nego u kapaluku ali niža nego u halvatima. U halvatima je bilo maksimalno tri estrade (kamene sofe za sjedenje ili ležanje) i dvije kurne (kameno korito udubljeno bez otvora za oticanje vode), a svjetlost je dolazila kroz otvore na kubetima. U mejdanu je bio odjeljak za brijanje (trašhana). U nekim hamamima je bio jehudijski hauz ili mikve (mali bazen za ritualno pranje Jevreja).

Iza halvata su bile prostorije koje nisu bile dostupne posjetiocima, a to su rezervoar sa toplom vodom (hazna) i ložionica (čulhan - hypocaustum). Sve prostorije osim šadrvana su grijane na principu hipokausta (antički uređaj za grijanje stanova i kupaonica toplim zrakom), ispod podova.

Popravke vodovoda je vršio sujadžija (vodoinstalater), upravnik i blagajnik je bio hamamdžija, stvari je čuvao peštemaljdžija, maser se nazivao tallak, ložać čulhandžija, kahvedžija je pekao kafu i priređivao nargilu. Tallaci su u hamamima masirali, otirali ili kupali posjetioce na poseban zahtijev. Nije se masiralo golim rukama već posebnim rukavicama od tiftika, tkanine od fine kostrijeti koja se uvozila iz Istanbula. U ženskom hamamu posao hamamdžije je vršila hamamdžinica (obično supruga hamamdžije).

Hamama je bilo jednostrukih ili dvostrukih tzv. čifte-hamama. Prvi su građeni samo za muškarce ili samo za žene ili i za jedne i druge, ali su posjećivani u različito vrijeme. Dvostruki hamam je izvana bio jedna zgrada ali unutra sa potpuno odjeljenim prostorijama za muškarce i žene, sa posebnim ulazima, a prostorije su rađene simetrično.

Inventar hamama je bio namještaj i potreban pribor za kupanje kao što su mahrame ili peškiri (peštemalji), fute (zastirači donjeg dijela tijela) nanule, tas (posuda od bakra za polijevanje), lif (za trljanje) buhurdar (kadionica za paljenje mirisnog drveta), legen (kotao), bešike za malu djecu...

Propadanjem Osmanskog carstva nestajali su i hamami. U sedmoj deceniji XVII stoljeća djelovala su 47 hamama ali u vrijeme austrijske okupacije djelovala su samo četiri i to dva u Sarajevu i dva u Travniku.

Firuz-beg je oko 1510. godine, sagradio hamam usred Bašçaršije, radi ubiranja prihoda za održavanje medrese koju je osnovao. Radi izgradnje hamama od tesanog kamena Firuz-beg je od Dubrovačke Republike tražio da mu pošalju dva zidara i četiri stručnjaka-učitelja. Voda za hamam i medresu je dovedena iz dva vrela na Mrkovićima i na Sedreniku, a taj vodovod je opskrbljivao i česme u dvorištu Stare pravoslavne crkve. Firuz-begov hamam je stradao u

požaru (1697), a konačno porušen 1912. godine, ali su temelji i zidovi ostali vidljivi i danas, pa postoji inicijativa da se hamam obnovi. Ložionica (ćulhan) iz Firuz-begovog hamama je, osim zagrijavanja samog hamama, toplim zrakom ispod podova zagrijavala i okolne dućane pa se može smatrati pretečom centralnog grijanja u Sarajevu.

Vjerovatno je posljednji stari hamam bio Gazi Husrev-begov hamam (danas KC Adil Zulfikarpašić) koji je djelovao do 1916. godine.

Vakufska uprava je 1888. godine, u Sarajevu, porušila stari Isa-begov hamam (kod Careve džamije) i podigla moderno kupatilo. Istovremeno, moderno kupatilo je izgrađeno i u Mostaru. Ta dva kupatila su jedina koja su u Bosni i Hercegovini sagrađena u vremenu Austrije. Vakufska uprava uz investitora iz Turske, obnovila je najstariji Isa-begov hamam (kod Carave džamije). Valja reći da obnovljeni stari hamami iz vremena Osmanlija u Budimpešti i Istanbulu predstavljaju sjajne kulturne turističke atrakcije koje privlače mnogobrojne znatiželjnike iz cijelog svijeta.

Naziv han i karavan-saraj su Turci (Osmanlije) preuzeli iz perzijskog jezika i donijeli ih u naše krajeve. Han je zgrada za konačenje putnika, a to isto je i karavan-saraj (karavan i saraj – dvor). Razlika između hana i karavan-saraja je u tome što je putnik u hanu plaćao konak i zimi ogrjev, dok je konak u karavan-saraju bio besplatan, a za hranu i ogrjev se morao brinuti sam putnik... Prema tome han je koristonosni objekat, a karavan-saraj je humanitarna ustanova – Hamdija Kreševljaković, Izabrana djela.

Valja reći da su se u zakladnicama iz tih vremena ova dva pojma često miješala tako da su se hanovima nazivale zadužbine, a karavan-sarajima koristonosni objekti. Hanovi koji su podizani uz puteve služili su za kraći ili duži boravak (konačenje, nevjeme, bolest...). Trgovački hanovi su podizani u većim trgovačkim centrima i u njima su trgovci boravili više dana, mjeseci pa i godina (neki trgovci su stalno boravili u hanu napr. u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru, Kreševu, Varešu...), a sezonski hanovi, su služili za povremeni boravak npr. hanovi na Ilidži, Kiseljaku i sl. koji su služili za liječenje ili teferiče. Bilo je hanova za gospodu, srednji stalež i za seljake. Hanovi su obično podizani na svaka 4 sata hoda.

Osim handžije, koji je bio zakupac hana i vlasnik namještaja u hanu su radili još i kahvedžija, odadžija (sobar), podrumdžija (konjušar i čistač) i druge sluge. Han se zatvarao dva sata po zalasku sunca, a otvarao pred zoru.

Zabilježeno je da se karavan-saraj otvarao nakon što bi svi gosti pregledali svoje stvari. Handžija ili neko od posluge su po pravilu i potkivali konje jer je zakon zabranjivao tovariti nepotkovana konja.

Dolaskom Austrije (1878. godine) po hanovima se pojavljuju stolovi, stolice i kreveti. Za rasvjetu su i dalje služile svijeće i lojanice.

Bosna obiluje termalnim i mineralnim izvorima (kiseljaci, slani izvori, sumporna, jodna i sl.) i ljudi su oduvijek vjerovali u njihovu ljekovitost. Izvor Kruščice, fojnička voda, slane vode u Tu-

zli, banja kod Dobruna, izvor Guber kod Srebrenice koji u sebi ima arsena, sarajevski kiseljak, sumporne vode u Sarajevu na Ilidži, muška voda kraj Kladnja, tešanjski kiseljak i mnogi drugi izvori, od davnina su privlačili ljude.

Putopisac Benedikt Kuripešić (1531) spominje u Kiseljaku kraj Sarajeva džamiju, kuću za aza-pe (stražare) i karavan-saraj za posjetioce. Stoljeće i pol kasnije jedan od najvećih putopisaca na svijetu, Evlija Čelebija (1659) opisuje trgovinu kiselom vodom koju «trgovci pune i raznose od vilajeta do vilajeta».

Priča se da su u Kiseljak kraj Sarajeva dolazili ljudi i iz Austrije i Dalmacije, punili vodu u flaše i nosili. Voda se prodavala u Štajerskoj pod imenom Johannisbrunnen.

Uz puteve, u naseljima i selima podizane su dobrotvorne ustanove koje su se zvale musafirhane. U njima je putnik mogao konačiti, dobiti hranu za sebe i konja i to potpuno besplatno. Prvu poznatu musafirhanu je osnovao Gazi Isabeg Ishaković 1462. godine, u Sarajevu. Zabilježeno je da se u Istanbulskim imaretima u XVIII stoljeću prehranjivalo dnevno preko 30.000 osoba. Sultan Orhan je (1336.) osnovao prvi imaret sa musafirhanom u Osmanskom carstvu ali kod Arapa je ova institucija postojala još u VII stoljeću.

Porijeklo ove humanitarne institucije je iz Bizantskog carstva gdje su se one nazivale ksenodohije i pandohije. Ksenodohija je kuća za primanje gostiju, a pandohije su svratišta za putnike i hodočasnike, a podizale su se pored velikih crkvi. Već u VI stoljeću u Siriji je bilo vrlo velikih zgrada koje su podignute za tu svrhu.

Poznato je da je Franjevački samostan u Fojnici otvorio musafirhanu 1513. godine. Postojale su musafirhane i u samostanima u Kreševu, Sutjesci, Olovu, Srebrenici... ali i u pravoslavnim manastirima u Ozrenu, Paprači, Lomnici, Tavnoj...

Franjevačka knjižnica u Kreševu je sačuvala (od XVI stoljeća) preko 300 medicinskih knjižnih naslova. Tu se čuva i 37 „ljekaruša“. Kreševski kovači su bili poznati i po kovanju stomatoloških klješta za vađenje zuba. Od polovice XVI stoljeća, Kreševo je najveće medicinsko središte u BiH, a fra Mato Nikolić (1784-1844) postaje prvi diplomirani liječnik u Bosni i Hercegovini. Njegova ljekarna u Kreševu je prva pučka ljekarna u povijesti medicine u Bosni i Hercegovini (utemeljena 1813 godine).

U današnjoj Bosni i Hercegovini je relativno rano otvorena prva štamparija (manastir Sv. Đurđa u Donjoj Sopotnici kod Goražda 1521/23) koju je osnovao Božidar Goražđanin. U njoj su braća Teodor i Đurađ Ljubavić štampali prve poznate knjige. Ona je dvije godine nakon osnivanja prestala raditi i od tada više od trista godina u Bosni i Hercegovini se nije štampalo. Tek je 1866. godine, u Sarajevu je otvorena štamparija koja izdaje knjige na domaćim jezicima, turskom, grčkom i hebrejskom jeziku i to ćirilicom i latinicom.

Gazi Husrev-beg gradi u Sarajevu (1530/31.) Hanikah (školu za šejhove-derviške autoritete), a 1537. godine, gradi Seldžukiju (po majci Seldžuki) prvu visoku školu koja je u to vrijeme bila

u rangu Evropskih fakulteta na kojoj se izučavala vjeronauka, filozofija i pravo. Istovremeno utemeljuje jednu od najstarijih biblioteka u Evropi koja danas baštini preko 100.000 naslova, od toga oko 7.000 rukopisa i 4.500 dokumenata. Sačuvano je mnogo djela na kojima stoji da su prepisana u Gazi Husrev-begovoj medresi i Hanikahu pa se po tome može pouzdano ustvrditi da su Medresa i Hanikah bili i prepisivačke škole. U srcu Bašćaršije izgrađena je zgrada (2014.) – zadužbina katarskog šeika Al Tanija, koji je u Sarajevu prepoznao mjesto susreta Istočne i Zapadne kulture - kao konačno rješenje smještaja biblioteke.

Sarajevska Hagada je jevrejska obredna knjiga (kodeks), koja sadržava biblijske priče, molitve i psalme vezane za praznik Pesah (Pashu), posvećen oslobođenju Jevreja od egipatskog ropstva. Sa ovim sadržajem podudara se i ilustrovani dio ove knjige. Sarajevska Hagada pisana na finom pergamentu, predstavlja najstariji i najraskošniji primjer ove vrste kodeksa; djelo je španske iluminatorske umjetnosti XIV. stoljeća, sa očiglednim uticajem tadašnje italijanske i francuske savremene slikarske umjetnosti...

Rabin Jakob Finci je zapisao: „Kada se Hagada otvori, već prva slika zbunjuje. Zamislite u XIV stoljeću prikazati zemlju okruglom! Pa zbog takvog „zločina“ neki su i 200 godina kasnije gorgjeli na lomači, a naši autori su je uzeli kao gotovu stvar i ponovili u svakom danu Stvaranja. A onda sedmi dan – Šabat, ili dan odmora. Ko je sjeo da se odmori? Nije li se valjda autor usudio nacrtati samog Tvorca“?

Kordobski kalifat je svijet zadužio velikim ekonomskim i kulturnim tekovinama. Unijeli su u Evropu vještačko navodnjavanje u zemljoradnji, donijeli nove kulture biljaka (breskva, kajsi-ja, narandža, pamuk, dud...), napredno stočarstvo (čuvene merino ovce), plemenite vrste ko- nja, unaprijedili astronomiju, arhitekturu, filozofiju, muziku, medicinu, trgovinu, moreplovstvo... Sama Kordoba u tim vremenima je imala preko million stanovnika (300 džamija, 900 javnih kupatila, tridesetak sinagoga...). Maurški stil gradnje, pun sjaja i izrazite dekorativnosti (Alham- bra...) i danas zadivljuje turiste u Španiji.

Crkva je rat protiv Kalifata proglasila za rat protiv nevjernika. Uvodi se španjolska inkvizicija (1483-1808) koja odmah vrši progon svih Jevreja i pokatoličenih Arapa, a potom ostaje kao stravično sredstvo apsolutizma u Evropi.

Protjerani Jevreji iz Španije ponijeli su ključeve svojih kuća koji se i danas čuvaju u mnogim jevrejskim familijama u Sarajevu ali i jevrejskim familijama širom svijeta.

U gradu Toledu u Španiji, u Muzej kući slavnog mističnog grčkog slikara, nazvanog El Greco (1541-1614), je izložena arhiva iz koje je vidljivo da je slavni slikar nakon što je od gradskih vla- sti dobio tu jevrejsku kuću ipak uredno, do kraja života, plaćao kiriju nekom Altarcu iz Sarajeva.

Veliki ključevi kućnih kapija koji se i danas nude kao turistički suveniri širom Bosne i Hercego- vine su simboli jevrejskog egzodusa iz Španije, a kasnije slomom Osmanskog i Austro-Ugarskog carstva i bivše države Jugoslavije, simboli bosanskohercegovačkih izbjeglica (muhadžera) svih nacionalnosti.

Jezik kojim su govorili Sefardi na Balkanu je bio „judeo-espanol“ ili ladino. Izraz „ladino“ dali su sami Sefardi svom jeziku da bi ga razlikovali od hebrejskog, a potiče od glagola „enladinar“ što

znači „prevesti na španski“. Obzirom da su Jevreji iz Španije izgnani iz raznih provincija pa i iz Portugala prvih stotinjak godina života u Sarajevu vršio se proces amalgamiranja i stvaranja jedinstvenog idioma Sefarda. Jevreji su sa Maurima u Španiji (od X do XVI stoljeća) dostigli visoki stepen kulturnog razvitka, tako da je taj period nazvan Zlatnim vremenom jevrejske historije uopće. Dolaskom u novu sredinu (Sarajevo) koja ih je gostoljubivo dočekala Jevreji su nesporno kulturno obogatili novu, već multikulturnu sredinu.

Sefardske romanse su imale veliki uticaj u oblikovanju autohtone Bosanske sevdalinke. Sefardske romanse su bile vezane za religiozni život, za razne obrede (obrezivanja muškog djeteta, zaruke, vjenčanja...) kao i za ljubavni život. Neke od njih su porijeklom iz Španije, a najveći broj romansi su nastale u novoj sredini kao originalna tvorevina stvaralačke pjesničke mašte. U Sarajevu se 1892. godine formira Jevrejsko kulturno-umjetničko društvo „La Benevolencija“ kome Josef Koen nudi da proda Hagadu. Hagada je za društvo bila preskupa ali je kupuje Landes Museum – Zemaljski muzej za 150 kruna (današnjih oko 7.500 EUR) kada je šalju u Beč na ekspertizu. Iz Beča je, vjerovali ili ne, nakon petnaest godina vraćaju u Sarajevo. Hvala im što danas imamo Sarajevsku, a ne Bečku Hagadu. U Drugom svjetskom ratu Hagadu spašavaju tadašnji direktor muzeja Jozo Petrović i kustos Derviš Korkut, a u posljednjem ratu direktor Muzeja, Enver Imamović.

Nematerijalna baština bosanskih Sefarda je zapečaćena genocidom izvršenim nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu od strane fašista i domaćeg ološa.

Alhamijado (aljamiado) književnost jeste nearapska književnost pisana arapskim pismom. Naziv potiče iz Andaluzije, a danas je to uobičajen naziv za sve nearapske jezike koji kao pismo upotrebljavaju arapska slova. Najstariji alhamijado tekst sačuvan je još iz vremena sultana Mehmeda II (XV soljeće).

Od konca XV stoljeća pored skromne literature na bosanskom jeziku pisane arapskim pismom (alhamijado književnost) počinje se njegovati književnost na tri islamska orijentalna jezika na kojima se jedino mogla i steći viša naobrazba: arapskom, turskom i perzijskom.

Na arapskom su pisana djela iz prava, teologije, filozofije, filologije i drugih znanstvenih disciplina. Na turskom, službenom jeziku pisali su se zvanični dokumenti i divanska književnost tj. poezija po uzoru na velike perzijske klasike, zatim komentari, putopisi, nadgobni natpisi... Perzijski jezik je služio za suptilno pjesničko izražavanje, a rjeđe za prozno, i to uglavnom pjesnika derviša koji su uzore tražili među vođama mevlevijskog derviškog reda.

Za naše ljude to je predstavljalo veliku poteškoću ne samo što su ti jezici bili strani već i zbog toga što je način mišljenja naroda Orijenta takođe bio stran. Književnost na orijentalnim jezicima je zbog toga bila privilegija viših slojeva društva koji su imali priliku da se školuju u Carigradu ili drugim centrima carstva. Književnost na turskom jeziku je najbogatija i po žanrovima najraznovrsnija. Od vremena Ahmed-paše Hercegovića (umro 1518), sina herceg Stjepana Vukčića Kosače, koji je bio poznat kao autor zakonika, pjesnik i pisac, te Derviša Jakub-paše Bošnjaka (umro 1501), ističe se Zijai Mostarac (umro 1584) autor pjesme „Zgode Šejha Abdu-

rezaka“, stvara niz od približno 300 pjesnika i književnika koji su svoja djela pisali na jednom od orijentalnih jezika, a neki od njih su prevedeni na više europskih jezika. Iz Prusca je i veliki bosanski učenjak i alim, kadija Hasan Kjafija Pruščak (1544.-1615 ili 1616.) koji je zbog svog poštenja i kompetencije dobio trajni kadiluk (običaj trajanja službe je bilo samo 22 mjeseca). Hasan Kjafija Pruščak je pisao na arapskom djela iz nauke o moralu, logike i lingvistike, a njegovo najpoznatije djelo je „Temelji mudrosti o uređenju svijeta“.

Krajem XVI stoljeća, u Sarajevu se govorilo turski, arapski, perzijski, bosanski, hrvatski, srpski, mađarski, njemački, talijanski, španski, hebrejski (ladino)...

Rođeni Tuzlak, Muhamed Hevai Uskufi još 1631.godine, piše svoj bosansko – turski rječnik nakon izdatih sličnih rječnika za druge jezike, kao perzijsko-turski (Osman b. Huseyn Bosnevi, 1583), i arapsko-turski (Muhamed b. Er-Rumeli Bosnevi, 1624). Hevajin savremenik je franjevac fra Matija Divković koji piše narodnim jezikom, a u Tuzli fra Stjepan Matijević piše Ispovjedaonik koji se štampa (1630) ćirilicom u Rimu. Mletački štampar i izdavač Marco Ginami (1635) šalje svoga sina u Fojnicu da bi naučio jezik od franjevacu.

Muhamed Hevai Uskufi se smatra najznačajnijim alhamijado pjesnikom. Napisao je nekoliko ilahija (Hod'te nami na viru; Bosanski da vam besedim, bratani; Savjet ženama). Najpoznatije djelo mu je Rječnik, koji nije samo spisak riječi na dva jezika već književno djelo i koji on zove Makbul-i Arif (Ono što se sviđa učenom čovjeku).

Bosansko-hercegovačka kaligrafija se smatra produžetkom škole turske kaligrafije. Prvi put se pojavljuje u XV stoljeću, od strane sultana Mehmeda II, koji je donio novu vjeru (islam), kulturu, umjetnost, zanate pa tako i kaligrafiju. Po mišljenju prof. dr. Ć. Hadžimejlića pojam kaligrafije je iznimno širok i predstavlja zajednički imenitelj kojim se nazivaju sva pisma realizirana na razini krasopisa. U istom smislu, ali kao poseban vid ove umjetnosti podrazumijeva se islamska kaligrafija. Sačuvani primjerci nalaze se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, Bošnjačkom institutu, Arhivu grada Sarajeva, u obiteljskom muzeju „Šejh Musa-Kazim Hadžimejlić“ u Živčićima i ponekoj privatnoj zbirici.

Jedinstvene freske u svijetu nalaze se u crkvama u selima: Zavala (kod Ravnog u Popovom Polju) i Dobrićevo (južno od Bileće), koje je slikao bosanskohercegovački zoograf Georgije Mitrofanović (1550-1630), primjenjujući vizantijski i italo-kretske stil slikanja. Hercegovac, Georgije Mitrofanović je oslikao i istočni zid manastira sv. Vasilija Ostroškog (današnja Crna Gora) i trpezariju u manastiru Hilandar na Svetoj Gori u Grčkoj, jedinstvenom u svijetu kombinacijom stilova fresko slikarstva.

Vizantijski stil fresko-slikarstva podrazumijeva slikanje četkom širim potezima, uglavnom bez detalja, a italo-kretske način fresko slikarstva je koristio kist. Georgije Mitrofanović je koristio oba stila, posebno italo-kretske stil za slikanje detalja lica i glave i po tome su njegove freske jedinstvene u svijetu. Crkva u Zavali je danas obnovljena donacijama Švedske vlade.

„Bosna pod osmanskom upravom nije bila siromašna u kulturnom pogledu, kao što su bile druge pokrajine u okviru Osmanskog carstva. Krajem XVI i početkom XVII stoljeća, nakon više

od stotinu godina pod osmanskom vladavinom, kulturne prilike u Bosni su bile povoljne, iz dva razloga. Većina stanovništva je prešla na islam, te su bosanski muslimani učestvovali u upravi, neki su imali visoke položaje, a begovski sloj je bio vrlo imućan. Mnogi su bili pismeni i visoko obrazovani. Bosanci su postali nosioci orijentalne kulture na visokom nivou.

Drugi razlog je djelovanje katoličkih franjevaca, koji su dobili povlašten položaj u Osmanskom carstvu, te razvijali vrlo bogatu kulturnu djelatnost u Bosni.

Bosanski muslimanski upravitelji, mnogi potomci srednjovjekovnog bosanskog plemstva, imali su svoje kancelarije gdje su dokumenti pisani na bosanskom jeziku. Pismo je bilo bosančica, bosanska ćirilica, a razvila se i posebna varijanta, takozvana begovica. Jezik je narodni, jer u Bosni je narodni jezik bio u upotrebi, u neprekinutoj tradiciji, od srednjovjekovne države. Bosanski jezik je bio na neki način službeni jezik na sultanovom dvoru. Švicarski orijentalist Hottinger bilježi u svojoj knjizi *Historia orientalis* iz 1651. godine, da se turski jezik rijetko čuje na sultanovom dvoru, jer dvorski ljudi većinom govore slavenski, što znači bosanski.

Zbog institucije devširme mnogi Bosanci su dobili visoke položaje na Porti, gdje je i sam Hevai Uskufi služio dvadeset godina na carskom dvoru. U Carigradu, na Porti, postojala je slavenska kancelarija, koja je održavala veze sa Dubrovnikom – zapisao je norveški profesor Univerziteta u Oslu, prof. dr. Svein Mønnesland, *Bosanski jezik prije četiri stoljeća – predgovor za Makbul-i Arif*, 2011.

U jednom dokumentu o devširmi (sakupljanje, sabiranje) koja je u osmanskoj historiografiji označavala regrutaciju dječaka u tzv. adžemi oglane (janjičarski podmladak) iz 1564. godine, koji je bio upućen predstavnicima vlasti na području bosanskog, hercegovačkog i kliškog sandžaka, vidljivo je da se obaveza regrutacije odnosila samo na muslimanski dio stanovništva. U najranijem periodu, regrutacija se odnosila isključivo na nemuslimansko stanovništvo, kasnije se propis proširio i na muslimansko stanovništvo, da bi se napokon odnosio samo na muslimansko stanovništvo. Regrutacija je vršena u vremenskim razmacima od 3-7 godina, uz nalog da se uzimaju samo zdravi obrezani dječaci starosti od 8 do 18 godina, da se uzima jedan dječak na prosječno 40 domaćinstava, da se regrutiranje vrši samo na području evropskog dijela Carstva (kasnije i iz Anadolije), da se ne smije uzeti sin jedinac, dječak koji je na izučavanju kakvog zanata, onaj koji je zasnovao brak, ne smiju se regrutirati dječaci bez oba roditelja, kao ni dječaci kod kojih se dala naslutiti sebičnost i sl., te da se ne smije vršiti zamjena već odabranog dječaka.

Ovaj dokumenat se nalazi u Arhivu Predsjedništva vlade Republike Turske u Istanbulu, u fondu „Muhimme defteri“ – prof. dr. Dženana Čaušević, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Magistrat, 2005.

Islamski princip uvakufljenja je preporučeno od Muhammeda a.s., da je imetak najbolje zavještati tako da se formira trajno dobro. „...Dobra djela gone zlo, a najuzvišenije od dobrih djela je milodar, najuzvišeniji milodar je onaj koji ostaje zauvijek, a od dobrotvornih djela opet je najljepše ono koje jest, odnosno koje će se trajno ponavljati. Jasno je da je od trajnih dobrotvornih

djela najdulje zajamčeno dobročinstvo vakuf. Dok je svijeta i vijeka korist vakufa ne prestaje niti se njegovo djelovanje do Sudnjeg dana završava“ – izvod iz Gazi Husrev-begove Prve vakufname iz 1531. godine.

Glavni upravitelj vakufa je mutevelija. Mutevelija može da bude i žena, a takvih je slučajeva bilo kod nas sve do kraja XIX stoljeća. Vakif pred sudijom, svjedocima i mutevelijom daje izjavu da uvakufkuje određenu stvar, što biva sudski registrirano, a potom se izdaje vakufnama. Mnogi vakufi su nestali u požarima, a propašću Osmanskog carstva institucije vakufa su prepuštene same sebi i mutevelijama koji su se počeli ponašati kao vlasnici.

Vakufska direkcija Islamske zajednice u BiH je (1996) oživjela svoj rad, pokrenula povrat imovine, te njeno stavljanje u funkciju i zaštitu.

Alija Bejtić u knjizi Ulice i trgovi Sarajeva, napominje da za čitavo vrijeme vladavine Osmanlija u gradu Sarajevu ni jedna mahala ni ulica se nije prozvala imenom ni jednog sultana, nijednog vezira, niti bilo kojeg velikaša jer za ondašnje tradicionalno shvatanje to nije bilo prirodno. U to vrijeme zakonitost u davanju imena ulica ili mahala (kvartova) se ogledala uglavnom po izgradnji zadužbina (uglavnom džamija) i po doprinosu pojedinaca tom sokaku ili što se ime ulice vezalo za ime neke ugledne ličnosti koja je imala kuću u toj ulici. Druga uzročna veza je davanje naziva od strane naroda po morfološkim i sličnim vezama kao Hrid, Gorica, Bjelave, Višnjik, Podhrastovi ili ulica Tijesna, Brđanska, Strmac...

Prezentacija graditeljstva i pisane riječi iz vremena Osmanlija se vrši pješke kroz Staro historijsko jezgro grada i posjetom depandansa Muzeja Sarajevo.

Moderno doba u Sarajevu

Još 1840. godine fra Ivan Frano Jukić (1818-1857) šalje prijateljima nacrt pravila “Kola bosanskog”, prvog bosanskog kulturnog društva za čije će se osnivanje godinama uzaludno boriti. Sarajevski kroničar Vladislav Skarić je zabilježio da je “kućnih” pozorišnih predstava bilo u kućama engleskog i pruskog konzula još u drugoj polovini XIX stoljeća, ali se najživlja “kućna” pozorišna djelatnost odvijala između 1871. i 1878. godine u “velikoj sobi” kuće hadži-Makse Despića na Obali. Izvođene su predstave “Kir-Janja”, “Laža i paralaža”, komedije “Dvije varalice”, “Ljubavno pismo”... “Velika soba” je mogla da primi oko stotinu posjetilaca koji su sjedili na minderlucima. Zbog velikog interesovanja morale su se štampati pozivnice.

Jozef Salom i Dimitrije Jeftanović su 1881. godine pokušali iz vlastitih sredstava da podignu pozorišnu zgradu između Ferhadije i Trga Fra Grga Martića, ali su je nakon tri godine prodali gvožđaru Babiću koji je porušio i podigao višespratnicu koja i danas tu stoji.

Odlukom gradske vlade i prilozima bogatijih Sarajlija 1896. godine odlučeno je da se gradi Društveni dom (današnja zgrada Narodnog pozorišta), koji je služio za predstave putujućim

grupama, za različite svečane priredbe, zabave, koncerte, ali i razne konferencije. Prvi javni koncert u Sarajevu održan je 11. decembra 1881. godine u "dvorani nove oficirske kasine", na kojem su učestvovali orkestri dviju pješačkih pukovnija. Na drugom koncertu, koji je održan 17. januara 1882. godine, pojavili su se i solisti na klaviru i violini kao i vokalni solisti koji su nastupili uz pratnju orkestra. Iste godine izvedena je i prva opera u Sarajevu i to Flotovljeva opera "Alessandro Stradella", koju je izveo ansambl njemačkog pozorišta.

Sarajevska štampa je zabilježila i prvo gostovanje jednog muzičkog ansambla 1883. godine. To je bio tamburaški ansambl Đoke Živkovića iz Vukovara. Ansambl je gostovao u Beču, Parizu, pa čak i Filadelfiji.

U Sarajevu se 18. novembra 1885. godine osniva prvo Muško pjevačko društvo multinacionalnog sastava, koje je njegovalo ne samo njemačko, već i ostalo slovensko pjevanje.

Prvi podatak o pokušaju otvaranja specijalizirane muzičke škole je predstavka kompozitora i dirigenta Adalberta Laszkya iz Budimpešte, sačuvana u Arhivu Bosne i Hercegovine iz 1898. godine. Dvadeset godina poslije dolaska Austro-Ugarske Zemaljska vlada predlaže Zajedničkom ministarstvu finansija da se prijedlog o osnivanju muzičkog konzervatorijuma odbije. Valjalo je sačekati deset godina od te prve inicijative, 1908. godinu, kada su otvorene dvije muzičke škole i to "Glazbena škola Vilima Gustava Broža" i "Muzička škola" Franje Mačejovskog.

Baron Helfert je prvi pokrenuo pitanje osnivanja muzeja u Sarajevu u svom djelu "Bosnisches" objavljenom 1879. godine u Beču. Ipak je trebalo sačekati 1884. godinu da ljekar i gradski vijećnik dr. Julije Makanec uputi poziv za osnivanje Muzejskog društva, čiji rad je odobren 1885. godine.

U vremenima između 1879.-81. godine austrijski naučnik Moric Hernes vrši arheološka istraživanja u Bosni i Hercegovini.

Sredinom 1887. godine "Sarajevski list" piše da je jedan poduzetnik Curiel pokazao u cirkusu "Edisonov kinematograf". "To je električna sprava koja prijašnje fotografične snimke najpreciznije ponavlja kao žive slike, na kojima se ljudi i životinje kreću kao u životu".

Sarajevo je poslije Zagreba, Osijeka i Graca dobilo stalni kinematograf, a već 1911. godine djelovala su tri stalna kinematografa, "Edison" (preko puta Zemaljske banke), "Goller The Royal-Biograph" i "Thaumatograf", oba na Cirkuskom trgu. Od tih vremena film je počeo da ugrožava pozicije pozorišta. "Dok kazalište kod ponajboljih predstava često zieva prazninom, dotle kod večernjih predstava naših kinematografa vlada u čekaonicama takova vrema i tiska, da se čovjek mora formalno boriti, da uniđe u dvoranu i da usvoji koje sjedalo" – pisao je "Jutarnji list" 1912. godine. Građevinski poduzetnik Albert Metz u septembru 1912. godine otvara prvo moderno uređeno kino "Apolo", a godinu dana kasnije u Napretkovoj palati "Imperial-Kino".

Austrougarski zajednički ministar finansija Benjamin Kallay 1893. godine donosi odluku o pokretanju ilustriranog časopisa na bosanskom jeziku "Nada" - "čiji je zadatak da u riječi i slici

prikaže inostranstvu stvarne prilike i sve veći kulturni razvitak Bosne i Hercegovine". Časopis "Nada" u broju od 15. oktobra 1897. godine donosi vijest pod naslovom "Udružni dom" – "Ako bog da, na godinu dizaće se ponosito na čošku Kulovića ulice, a glavnim pročeljem na Apelovu obalu, sjajna palača, kojoj je u namjeni časan zadatak, da bude središtem društvenosti sarajevske, naročito da bude hramom svetim Muzama, dom njihov pod starcem Trebevićem".

Svečano otvaranje Društvenog doma (zgrada današnjeg Narodnog pozorišta) u Sarajevu obavljeno je 2. januara 1899. godine predstavom Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba. Autor vijesti naglašava "da je Dom danas stjecište raznih društava, kao što su "Gospodski klub", "Trebević", "Mužko pjevačko društvo", "Vojno veteransko društvo baruna Appela", česka "Beseda" i hram vila umjetnica". Pozorište i opera i dalje nisu imali svoju matičnu zgradu.

U Sarajevu 1900. godine, Ivana Kobilica, Ewald Arnd Čeplin, Leo Arndt i Maximilian Liebenwein osnivaju Sarajevski Malerclub (Sarajevski slikarski klub) čime su stvorene pretpostavke za organiziranje izložbi i razvoj likovnih umjetnosti.

Šest godina kasnije, Čeh Jan Karel Janevski otvara u Sarajevu privatnu slikarsku školu kroz koju će proći brojni budući slikari. Tadašnje vlasti osnivaju 1917. godine, Odsjek Zemaljske vlade za nauku, umjetnost i literaturu pri odjeljenju za bogoštovlje i nastavu koje vodi Karlo Patch. Odsjek se bavio sakupljanjem, edukacijom i otkupom umjetničkih dijela. Iste godine (1917.) u Sarajevu je priređena kolektivna izložba djela 21 autora od kojih su 14 bili domaći slikari.

Prva umjetnička kolonija je otvorena 1921. godine, u Blažuju, a u početku su je sačinjavali Karlo Mijić, Vladimir Becić i Mostarac Vilko Šeferov. Do 1923. godine, kada je zatvorena kroz nju su prošli mnogi likovni umjetnici.

Kulturni život doseljenika iz Austro-Ugarske monarhije je bio organiziran preko njihovih kulturnih društava. Djelovalo je jedno mađarsko kulturno društvo, jedno njemačko, dva češka i jedno poljsko društvo. Poljsko i češka društva su se često bavila organiziranjem predstava za djecu. Zabilježeno je da je češko društvo "Česka beseda" 1910. priredilo lutkarsku predstavu.

Od naredne godine Lutkarsko pozorište je djelovalo na domaćem jeziku. Uz etno- muzikološka istraživanja Ludviga Kube, ostvarenja kompozitora i muzičkih pedagoga, češko lutkarsko pozorište i njegovo kasnije djelovanje predstavlja najveći doprinos Čeha kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine - Sarajevski list.

Za četrdeset godina uprave Austro-Ugarska je ostvarila u Sarajevu brojne urbano-komunalne zahvate i formirala brojne institucije koje su bile od trajnog značaja za napredak društva u cjelini – piše prof. Čelić.

Umjesto naslijeđenih 68 kraćih vodovoda gradi se jedinstvena vodovodna mreža. Korito Miljacke se regulira u vremenu od 1886. do 1896. godine, uspostavlja se željeznička mreža (1882), gradi se konjski tramvaj (1884/5.), električna centrala (1893), električna rasvjeta ulica i električni tramvaj (1895), Opšta državna bolnica (1894), Gradska tržnica (1895)...

Naručioci izgradnje su vlasti, ali i privatni kapital koji je bio u ekspanziji, a kreatori su arhitekti Josip Vancaš, Karl Paržik, Aleksandar Vitek, Ćiril Iveković, František Blažek i drugi.

Arhitekti koriste uglavnom stil neorenesanse (Zemaljska vlada) sa baroknim i klasicističkim elementima dok se za crkvene zgrade koristila neogotika (Katedrala, rezidencija nadbiskupa) i neoromanika. Zbog orijentalnog karaktera Sarajeva upotrebljavao se i pseudomaurski stil sa elementima preuzetim iz Španije i zemalja Magreba (Šerijatska sudačka škola, hotel „Central“, Vijećnica).

Krajem XIX stoljeća, u Beču se oko škole Ota Wagnera afirmira novi likovni izraz poznat pod nazivom Secesija koja se u Sarajevu pojavljuje već 1900. godine, a protagonist je arh. Josip Vancaš. Gradi se više stambeno-poslovnih objekata, Gradska pošta, Banka na Obali, društvo „Prosvjeta“, zgrada društva „Napredak“, Salomova palača... - zabilježio je prof. Čelić.

U pismu Milana Begovića iz Beča upućenog 18. januara 1914. Safvet-begu Bašagiću je vijest da je Begović bio 17. januara kod ministra Bilinskog i da mu je on rekao “da se kazalište mora graditi”.

Bečki dopisnik zagrebačkog lista “Obzor” 19. januara 1914. godine javlja vijest pod naslovom “Kazalište u Sarajevu”, u kojem iznosi zanimljive podatke o namjeri Zajedničkog ministarstva finansija o kulturnom promicanju Bosne i Hercegovine. “Intencija je bečke vlade da u svom kulturnom nastojanju u anektiranim zemljama, poglavito pri gradnji novog Thalijinog hrama u šeher-Sarajevu bude štono riječ, obilate ruke. Ona hoće da se u ovom pogledu iskaže što gospodskije, upravo “kneževski”. U glavnom gradu ima se što prije podići veliko kazalište, koje ima da postane prosvjetnom ustanovom prvog reda u velikom stilu i koje će biti ne samo dramatsko nego i operno kazalište”.

Atentat u Sarajevu 28.6.1914. godine na austrougarskog prestolonasljednika Ferdinanda (Franz Ferdinand) i suprugu Sofiju (Sophie von Hohenberg) bio je povod za početak Prvog svjetskog rata i početak krvavog kraja Austro-Ugarske monarhije.

U vremenu Kraljevine Jugoslavije grad u cjelini stagnira. Pred Drugi svjetski rat Sarajevo jedva da je imalo oko 70.000 stanovnika. Vladajućem sistemu smetaju historijske granice Bosne i Hercegovine te se 1929. godine stvaraju banovine, a Sarajevo postaje glavni grad potpuno neorganske tvorevine – Drinske banovine, sastavljene od istočnih dijelova Bosne i zapadnih dijelova Srbije – prof. Čelić.

Narodno pozorište u Sarajevu je otvoreno 22. oktobra 1921. godine odlukom tadašnjeg predsjednika Pokrajinske vlade Atanasija Šole, tek tri godine poslije Prvog svjetskog rata. Otvaranje je praćeno trodnevnim muzičkim i pozorišnim slavljem, a uvodnu riječ je imao Branislav Nušić. Branislav Nušić je bio tadašnji načelnik Umjetničkog odjeljenja Ministarstva prosvjete i jedan od kasnijih dramaturga Pozorišta. U zgradi Društvenog doma urađena je adaptacija pozornice, isplaćeni su akcionari, a glumački ansambl je poslan na višemjesečno gostovanje u Tuzlu, Brčko, Dubrovnik...

Mjesto upravnika je ponuđeno pjesniku Aleksi Šantiću, koji se na dužnosti zahvalio, pa je čast da bude prvi upravnik pripala sarajevskom profesoru Gimnazije Stevanu Brakusu, a dramaturg je bio Borivoje Jevtić.

U Sarajevu se 1939. godine, pri Sarajevskoj filharmoniji, osniva kulturno umjetnička grupa Collegium Artisticum koju su sačinjavali slikar Vojo Dimitrijević, muzičar Oskar Danon, plesačica i koreografkinja Ana Rajs i arhitekta Jahiel Finci. U kontekstu društvenopolitičke marginalizacije Bosne i Hercegovine i Sarajeva u Kraljevini Jugoslaviji ova umjetnička grupa je unijela dinamiku i živost i do danas ostala značajna kulturna institucija Sarajeva.

Jevrejski narod je u cijeloj porobljenoj Evropi u Drugom svjetskom ratu doživio holokaust (grčki: olokauston – potpuno spaljen) u kojem je u organiziranom, sistematskom genocidu ubijeno preko 6 miliona evropskih Jevreja. Jevreji grada Sarajeva su uoči Drugog svjetskog rata brojali preko 10.000 osoba i u odnosu na ostalo stanovništvo grada predstavljali su 12% ukupnog stanovništva.

U Drugom svjetskom ratu je poginulo u borbi, mučeno, pa ubijeno ili stradalo u fašističkim kazamatima preko 11.500 građana Sarajeva, od toga najvećim dijelom građana jevrejske nacionalnosti. Ustaška strahovlada je harala Sarajevom doslovno do zadnjeg dana okupacije. Profesor Mehmed Bublin je zabilježio:

“U Ustavu iz 1946. godine, stajalo je načelo o poštivanju vjerskih sloboda, a crkva je odvojena od države. Ukinuti su šerijatski sudovi, a 1950. godine, donesen je Zakon o zabrani nošenja feredže, a zatvarani su i mektebi, zabranjivani derviški redovi, a ukinuta su i muslimanska kulturna i obrazovna društva. Vakufu su nacionalizirani i tako su nestale dobrotvorne ustanove koje su djelovale preko 400 godina. Posebno se grubo postupalo sa katoličkom crkvom, zato što je dio njegovog klera sarađivao sa ustašama u Hrvatskoj i Bosni. Pravoslavna crkva je prošla nešto bolje iako je u godinama nakon rata izvršen snažan pritisak na njene institucije. Dio njenog svećeništva je sarađivao sa kvislinškim režimom u Srbiji ali je nekoliko mladih svećenika bilo u partizanima. Godine 1956. počeo se intenzivno provoditi program obnove pravoslavnih manastira, dijelom iz turističkih razloga, a dijelom i zato što su između pravoslavnog sveštenstva i države uspostavljeni bolji odnosi. Opći službeni stav prema islamu je izmjenjen krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina kada je prevladavala nesvrstana politika Jugoslavije. Tek 1968. godine, bosanski Centralni komitet, pod pritiskom muslimanskih intelektualaca i komunista donio je zaključak da je „Praksa pokazala svu štetnost različitih vidova pritiska iz ranijeg perioda kada su muslimani označavani kao Srbi ili Hrvati u nacionalnom pogledu. Pokazalo se, a to je potvrdila i nova socijalistička praksa, da su muslimani zaseban narod“. Ovaj stav je prihvatila i savezna vlada, nasuprot žestokom prigovorima iz Beograda od strane srpskih nacionalista – M. Bublin, Bosna – Tragovi postojanja i uništavanja, Sejtarija, 2012.

Poznato je da su bosanski pravoslavci i katolici tek potkraj XIX i početkom XX stoljeća, počeli sami sebe nazivati prema etničkim etiketama Srbima i Hrvatima. Stoljećima su te dvije vrste

bosanskih kršćana imale isti jezik, historiju i zavičaj, što će reći da je u najvažnijim aspektima supstrat koji leži ispod njihovog vjerskog identiteta isti, kao i kod muslimana, pa se svi oni mogu zvati bošnjačkim (bosanskim) Muslimanima, bošnjačkim Srbima i bošnjačkim Hrvatima – Noel Malcolm, Povijest Bosne – kratki pregled, Erasmus, Sarajevo, 1995.

Nakon Drugog svjetskog rata Sarajevo sa oko 70.000 stanovnika, već 1948. godine, narasta na preko 132.000 stanovnika, a potom raste do polumilionskog grada zapadno od Marijin Dvora. Sarajevo postaje veliki privredni i kulturni centar regiona sa dva preduzeća koji ulaze u prvih 100 na svijetu (Šipad i Energoinvest), a nekoliko preduzeća su bili istinski svjetski giganti: UNIS, FAMOS, Vranica, Bosna, Fabrika duhana...

Osnovane su nove mnogobrojne kulturne institucije (arhivi, muzeji, biblioteke), potican je razvoj književnosti, likovne i primjenjene umjetnosti, kulturne industrije (muzike, filma...), poticana je međunarodna kulturna saradnja, fizička kultura i sport.

“Dostignuti nivo urbanizovanosti u 1991. godini, (prema kriteriju po kojem se kao urbanizovani uzimaju stanovnici naselja preko 2000 stanovnika) od 49,5% pokazuje da je dostignut srednji nivo urbanizovanosti” – M. Bublin - isto.

U drugom poslijeratnom periodu poklanja se pažnja historijskim spomenicima i ambijentalnim cjelinama. Obnavljaju se stare čaršije (Bašaršija, čaršija u Mostaru...). Projekat uređenja čaršije u Mostaru dobio je i svjetsku nagradu (Aga Kan), a oba ansambla su kandidovana za listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO.

Međutin novi pristupi urbanizmu gradova napuštaju tradicije i grade se soliteri i ukida se tradicionalna ulica, a stambene zone postaju spavaonice.

Sedamdesetih godina grad Sarajevo pokreće veliki projekat zaštite čovjekove okoline. U grad se dovodi prirodni gas, uređuje se vodovodni i kanalizacioni sistem, gradi se veliki uređaj za prečišćavanje otpadnih voda u Butilama, sanitarna deponije komunalnog otpada i rješava se problem saobraćaja. Projekat je finansirala Međunarodna banka za obnovu i razvoj, a taj projekat je jedan od prvih projekata ove vrste u svijetu.

Opsada Sarajeva je bila četverogodišnja blokada grada koja je započela osvajanjem međunarodnog aerodroma Sarajevo 4./5. aprila 1992. godine, od strane Jugoslovenske narodne armije, koja se stavila na stranu Srbije i Crne Gore.

Opsada je završila 29. februara, 1996. godine, nakon 1.425 dana. Za vrijeme opsade Sarajevo je granatirano sa prosječno 329 granata po danu, a rekord je bio 22. jula 1993. godine, kada je uknjiženo 3.777 ispaljenih granata.

Međunarodna zajednica je pokrenula zračni most koji je dopremao humanitarnu pomoć opkoljenim ljudima u Sarajevu koji su skapavali bez dotoka vode, struje i plina i koji je trajao duže od Berlinskog zračnog mosta. Grad su bombardovale snage Vojske i Policije Republike Srpske koje je naoružala bivša JNA, a ne neodređene „srpske snage“ ili „srpske granate“. Opsada Sa-

rajeva je jedna od najvećih mrlja u modernoj historiji Evrope – vidi prilog Ratni turizam.

S početkom agresije na BiH i grad Sarajevo aprila 1992. tandem Dubravko Bibanović - Safet Plakalo osnivaju Sarajevski ratni teatar - SARTR u trenutku kada su tri postojeća profesionalna teatra (Narodno pozorište, Pozorište za mlade i Kamerni teatar 55) obustavila rad. Dubravko i Safet pišu tekst „Sklonište“ koji će biti literarnim predloškom prve predstave bh. teataru producirane u jeku ratnog terora. Safet Plakalo je zabilježio da su među osnivačima SARTR-a uz Bibana, inž. Đorđa Mačkića koji je kao direktor Pozorišta mladih povjerio SARTR-u zgradu ovoga teatra, reditelja Gradimira Gojera i "njegovu malenkost" bili i akteri Skloništa, glumci Zoran Bečić, Miodrag Trifunov, Jasna Diklić, Nebojša Veljović, Irena Mulamuhović, Senad Bašić, Alija Aljović, Branko Ličen i Nisveta Omerbašić. Reditelj predstave, naravno, bio je Dubravko Bibanović, scenograf i kostimograf Slobodan Bobo Peršić koji je dizajnirao i danas aktuelni znak SARTR-a, te na jednom "hamer" papiru rukom ispisao plakat za premijeru predstave (danas eksponat stalne postavke "Sarajevo pod opsadom" u Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine).

Premijera Skloništa dogodila se 6. septembra 1992. godine i svijetom je odjeknulo da se u Sarajevu "nekakvi luđaci" teatrom bore protiv smrti! Značaj 97 izvedbi Skloništa na raznim mjestima u Sarajevu do ljeta 1994, ponajbolje, pak, objašnjavaju riječi koje je jedna Sarajka upisala u knjigu utisaka SARTR-a: Fala sarajevskim glumcima što su nam pomogli da ne poludimo.

Polumilenijska tradicija zajedničkog života u raznolikoj zajednici naroda u Sarajevu je još teže ranjena fašističkim projektom u posljednjem ratu (1992-95), na kraju XX stoljeća, kada je od neselektivnog bombardovanja i pucanja po gradu i na linijama opsade, ubijeno hiljade Sarajlija, svih nacionalnosti (11.541 osoba od toga 1.601 djeteta). Zabilježeno je preko 50.000 djelimično ili teško ranjenih građana. Do danas nije izgrađeno spomen obilježje ubijenim Sarajlijama.

Umjetnost, arhitektura i kultura današnjeg bosanskohercegovačkog društva dijeli sudbinu duboke političke i tranzicijske krize (pretvorbe državnog kapitala u privatni) u kojem se nalazi naše cjelokupno društvo. Materijalna i duhovna kultura jednog naroda svjedoči o njegovim historijskim dostignućima, a njihova očuvanost svjedoči o stupnju njihova odgoja i obrazovanosti, a time i opće kulture jedne nacije.

Prezentacija modernog doba se vrši pješke kroz Historijsko jezgro grada i obaveznom posjetom nizu kulturnih institucija u gradu.

Ključne riječi: Umjetnost na tlu BiH (prahistorijska, helenistička i rimska umjetnost, stećak, freskoslikarstvo, osmanska umjetnost, sefardske iluminacije...); graditeljstvo i pisana riječ od vremena Osmanlija (hamami, hanovi, alhamijado književnost, vakufi...); moderno doba u Sarajevu (pozorišna djelatnost, Muzejsko društvo, prvo kino, časopis „Nada“, Lutkarsko pozorište, Narodno pozorište, Umjetnička galerija BiH).

OSNOVNI PRINCIPI KOMUNICIRANJA

„Putujući po svijetu putnik cijeli svoj život nosi sa sobom i ni jednog se trenutka od njega ne može odvojiti“ – Jovan Dučić.

Ljudski resursi

Uloga zaposlenih u turističkom sektoru predstavlja ključnu komponentu u realizaciji procesa oblikovanja turističkog proizvoda. Općenito, u Bosni i Hercegovini ističe se problem nedovoljnog stručnog znanja zaposlenih u turizmu, i turističke edukacije uopće. Od velikog je značaja sprovesti opsežnu edukaciju zaposlenih u turističkim agencijama, turističkim organizacijama i turističkim zajednicama, ali i svih drugih učesnika u turističkoj djelatnosti.

Poznavanje velikih dobara Bosne i Hercegovine, a to su priroda i aktivnosti u prirodi, kultura i gostoljubivi ljudi kao i poznavanje ključnih elemenata turističke promocije koji interpretiraju ta velika dobra, jesu pretpostavka za oblikovanje turističkog proizvoda Bosne i Hercegovine.

Ljudi predstavljaju „prvu liniju“ turističkog proizvoda. Oni su ti koji su u direktnoj interakciji sa turistima, potencijalnim turistima, ali i poslovnim partnerima iz raznih zemalja. Uz pravilan izbor kadra može se izgraditi kvalitetna turistička ponuda, čak i ako uvjeti na određenom području baš i nisu idealni za razvoj turizma.

Osoblje zaposleno u turističkom sektoru općenito mora imati sljedeće karakteristike:

- stručnost: zaposlenici moraju biti obučeni, posjedovati tražene vještine i znanje, te biti certificirani i ovlašteni od nadležnog državnog organa
- pristojnost: zaposlenici su prijateljski raspoloženi, respektuju turiste i obzirni su
- kredibilitet: zaposlenici su vrijedni povjerenja
- pouzdanost: zaposlenici izvršavaju usluge stalno i tačno
- brzo reagovanje: zaposlenici reaguju brzo na zahtjeve turista i rješavaju probleme
- komunikacija: zaposlenici se trude da razumiju turiste i da jasno komuniciraju po mogućnosti na više stranih jezika

Turizam je danas područje u kojem se stvara najviše radnih mjesta u svijetu. Na djelatnosti vezane za turizam otpada 192,3 miliona radnih mjesta ili 8,2% svih radnih mjesta na svijetu (Nickson, 2005).

Pojam turizam se počeo upotrebljavati početkom XIX stoljeća, a naziv je izveden od engleske riječi „tour“ - kružno kretanje.

Do danas nije postignuta saglasnost oko definiranja pojma turiste kao ni pojma turizma. Koliko autora toliko definicija – kaže prof. dr. Nevenka Čavlek iz Zagreba.

Švicarski autori Valter Hunciker (Walter Hunziker) i Kurt Krapf (Kurt Krapff) su definirali turizam „kao skup pojava i odnosa koji proizilaze iz putovanja i boravka posjetilaca nekog mjesta, ukoliko taj boravak ne znači stalno nastanjivanje i nije vezan za sticanje zarade“.

Globalizacija je pojava koja inicira nove organizacijske, privredne i brojne druge procese savremenog svijeta. Globalizacija se shvata kao dio novog svjetskog poretka, kao sposobnost prilagođavanja novim strukturama. Globalizacija je proces koji je nezavisan u odnosu na volju samih sudionika u njemu. Taj proces sve mijenja, pa tako i međunarodni turizam, te pojačava konkurenciju između turističkih mjesta i regija. Tržište doživljava enormni rast, javljaju se nove destinacije, nastale su velike turističke kompanije koje posluju nezavisno o državama i imaju svoje ispostave širom svijeta. Zahvaljujući novim tehnologijama takve kompanije nude standardizirane i homogene proizvode. Elektronski kanali informacija imaju sve veću ulogu i omogućavaju da proizvodi i cijene budu transparentni i dostupni na svjetskoj razini. To nadmetanje donekle je ublaženo jedinstvenošću različitih atrakcija. Pokazalo se da destinacija može opstati u uvjetima međunarodne konkurencije samo ako je oblikovana na određenoj specifičnosti tog područja. Takođe, vrlo je bitno da posjeduje zadovoljavajuću infrastrukturu, smještajne kapacitete, ekološku svjesnost isl.

Turizam u uvjetima neizvjesnosti

Turizam je privredna aktivnost koja je izuzetno osjetljiva na rizik i neizvjesnost u okruženju u kojem djeluje. Turizam je stalno izložen šokovima većeg ili manjeg stepena intenziteta. Trenutno smo svjedoci čak trostruke krize, sigurnosne, finansijske i zdravstvene koje evidentno utiču na turistička kretanja.

Za nesmetano odvijanje turizma nužno je ispunjenje sljedećih preduvjeta:

- stabilno političko i sigurnosno okruženje,
- zadovoljavajuće stanje okoliša,
- povoljna zdravstvena situacija,
- povoljna ekonomska kretanja,
- odgovarajući razvoj tehnologije, posebno u vezi sa prometom.

Prva tri preduvjeta su usko vezana za sigurnost turista, dok su zadnja dva parametri koji su doprinijeli da turizam postane masovna pojava.

Jedno je sigurno; turizam je izuzetno osjetljiv i neizvjestan kada je riječ o kratkoročnom, a naročito dugoročnom planiranju. Općenito gledajući, turizam kao djelatnost kontinuirano bilježi pozitivne vrijednosti, a periodične krize uvjetovane su promjenama iz okruženja. Promjenjivost međunarodne turističke potražnje

Ko je turist, a ko je izletnik (ekskurzist)?

Englez Ogilvyje (Ogilvy) u svom radu „Turistička kretanja“ iz 1933. godine, definira turiste kao osobe koje borave van mjesta stalnog boravka kraće od godinu dana i u tim mjestima troše novac zarađen u mjestu stalnog boravka.

Danas je uobičajeno da se turistom smatra privremeni posjetilac koji boravi u zemlji koju je posjetio najmanje 24 sata. Ukoliko je boravak manji od 24 sata takav privremeni posjetilac se smatra ekskurzistom.

Prof. dr. Amir Pleho je autor brošure „Neželjeno u susretu sa gostom“ koju je izdala Studentska štamparija Univerziteta Sarajevo 1997. godine, u kojoj pokušava da definira gosta – turistu kao i različite opasnosti na putovanju. Iz brošure navodimo sljedeće izvode:

„...Gost dolazi iz različitih sredina i nosi u sebi misli o „svojoj dobroj sredini“. Kada dospije u drugu, pa mu nije ona onakva kakvu je zamislio, učini mu se da je gora nego što uistinu jeste. Tada nastaju velike nevolje. Različita ekonomska moć, različite navike, različit kulturni nivo, različite potrebe i nivoi uživanja diferenciraju putnike – goste u veliku lepezu različitosti.

Natovaren robom i brigama, a dobrano pritisnut umorom, on vidi samo sebe i traži da se sve podesi da njegovi zahtjevi i potrebe dobiju prioritet u rješavanju. Mogućnosti domaćina ga ne zanimaju. On je onaj koji plaća i po njemu, bezrezervno mu se moraju ispuniti zahtjevi. Uglavnom je nezadovoljan.

Putnik po pravilu nosi još jedan teret. Kako je dio prirode i biosistema koji vlada u prostoru njegovog stalnog boravka, on donosi jedan dio biosfere sa sobom i distribuira je u novom prostoru. Ponekad zna da je nosilac toga, a ponekad nije ni svjestan. Zbog svega, umjesto planiranih ugodnosti, na svom putu često biva oštećen i razboli se.“

Domaćini i njihova svojstva

I domaćin je živo biće sa skoro istim osobinama koje posjeduje gost: svijet za sebe, formiran na svoj način koji treba i mora naći zajedničke elemente i za sebe i za gosta i uspostaviti međusobno razumijevanje. Domaćin je najčešće zaposleno lice, turistički radnik, ugostitelj za kojeg neželjeni gost ili bolest gosta predstavljaju potencijalnu opasnost.

Motivi putovanja i složenost aktivnosti u turizmu dostigli su takav stepen da se turizam terminološki razdvaja radi isticanja tih posebnih zahtjeva (seoski, lovni, ribolovni, banjsko-klimatski, zdravstveni, zimski, religiozni...) koji pobliže označavaju koja su osnovna svojstva baš tog turizma.

„Znatiželja je čovjeka učinila najpokretnijim živim bićem“ – kaže dr. Amir Pleho u knjizi „Neželjeno u susretu sa gostom.“

Gost - turista i njegova svojstva

Mada je savremeno putovanje postalo sigurna aktivnost ipak se tokom putovanja dogode neplanirane promjene. Neplanirano se drugačije doživljava kod putnika u zavisnosti od njegovih nasljednih, stečenih i formiranih osobina koje često mogu biti i devijantne.

Takvi putnici su skloni da dramtiziraju obična kašnjenja u izvođenju programa, a posebno putnici koji nemaju kulturu putovanja su skloni da prave „drame“ u slučajevima kašnjenja na polascima (avionom, busom...). Različita ekonomska moć, različite navike, različit kulturni nivo, različite potrebe, diferenciraju putnike – goste.

Gost često upada u oči već pri prvom susretu. On je nerazuman, cjepidlaka, osion i rasijan, zaboravan, brzoplet, nekorektan i bez osjećaja da poštuje zakone i običaje domaćina.

Svi gosti nisu dobronamjerni, a ni svi domaćini nisu prijatni i dobrodušni. Postoje gosti koji putuju planirajući kako će praviti probleme domaćinu. To su najčešće navijačke huliganske skupine

koje putuju za sportskim ekipama po regionu i svijetu.

Neodgovorni lovci i ribolovci kao i neodgovorne lovačke i ribolovačke družine takođe putuju do odredišta često planirajući svjesno kršenje zakona o lovu ili ribolovu zemlje domaćina.

Prvi susreti kako gosta (putnika) i pratioca putovanja, tako i gosta i domaćina su presudni za ukupno putovanje i boravak u nekoj sredini i njima se mora poklanjati velika pažnja. Prvi susreti po svojoj prirodi mogu ostaviti prijatna i neprijatna sjećanja koja imaju trajan karakter.

Opasnosti u turizmu ove vrste mogu se, dakle, podijeliti u dvije osnovne grupe:

- Opasnosti prvog kontakta koje se javljaju neposredno pri susretu (putnik – vodič i putnik domaćin)
- Potencijalne opasnosti u toku boravka

Svaki životni prostor u svijetu je pokriven svojom florom i faunom (biljnim i životinjskim svijetom) koje su specifične samo za te sredine. Dolaskom gosta u novu sredinu doprema se i dio ovog materijala na mjesto njegovog boravka što može biti u nekim slučajevima opasno za domaćina, ali i po gosta, jer u novoj sredini mogu postojati faktori (bezopasni za domaćina), ali opasni za gosta jer sa njima do tada nije nikada bio u kontaktu.

Pred polazak putnik može biti u prvoj fazi bilo koje bolesti. Mnogi putnici, takođe, svoju bolest često kriju. To se često dešava u primitivnijim porodicama koje kriju bolesti svoje djece, a posebno ženske djece. Veoma se često dešava da ni razredne starješine iz škole ne znaju dijagoze i bolesti svojih učenika. To je najčešće kod psihičkih poremećaja, ali veoma često se kriju šećeraši, narkomani, srčani bolesnici... što može predstavljati veliku opasnost za takve putnike.

Općenito, svaka promjena mjesta boravka, prema medicinskim nalazima, dovodi do mnogih promjena. Promjene mjesta boravka lakše podnose osobe koje imaju općenito dobro zdravlje i uredne funkcije svih organa. Kada se promijeni barometarski pritisak, temperatura vazduha, stepen osunčanosti, vlaga u vazduhu i niz drugih činilaca prisutnih u životnoj sredini, mijenja se i količina i vrsta vazduha koji se udiše, mijenja se cirkulacija krvi i rad mnogih unutrašnjih organa u tijelu. Stariji putnici ne mogu objektivno da mijenjaju takvu ritmiku rada organa, krvnih sudova, krvnog pritiska i dr. i dolazi do incidenata koji mogu biti i veoma dramatični.

Kako prepoznati neželjenog gosta (putnika). Pravilo je da svako atipično ponašanje treba promatrati i tražiti njegove uzroke. Ako neko bučno govori ili pjeva to upućuje na psihičke komponente. Isto važi za potpuno povlačenje u sebe. Ako su navedene promjene prouzrokovane konzumiranjem alkohola to su lakši slučajevi za razliku od slučajeva psihičkih poremećaja kojih se treba čuvati i za intervencije pozivati stručno obučeno medicinsko osoblje. Odlazak gosta iz mjesta posjete obično izaziva osjećanje radosti zbog ispunjenih obaveza, ali kod dobrih i osjećajnih ljudi i određenu tugu zbog rastanka.

Svojim dobrim ponašanjem, svojom uljudnošću i ljudskošću pratilac putovanja može rastanak

učiniti ugodnim. Poželite sreću svakome ko je krenuo kući. Ako je u nedoumici vaša dobrota biće mu poziv za novi susret, a ako je svojim ponašanjem napravio neke probleme, kada bude daleko od vas u razgovoru sa samim sobom postaće svjestan svoga nedoličnog ponašanja.

Dobrim i odgovornim ponašanjem vodič će pridobiti mnogo prijatelja – zabilježio je prof. dr. Amir Pleho.

Psihologija grupe za predmet interesovanja ima ljudsko ponašanje dvije ili više osoba koje dijele zajednički prostor, razmjenjuju ideje, iskustva, a to je u našem slučaju turistička grupa. Turistički vodič je lider tokom boravka ili putovanja turističke grupe. On je službeno lice koje je nametnula turistička agencija i najčešće potpuno nepoznata osoba toj heterogenoj grupi u kojoj se osobe često ne poznaju. Ljudi se ponašaju različito u različitim situacijama. Za turističkog vodiča je najznačajnije kako grupa funkcioniše, odnosno kako se jedinice u grupi slažu (funkcionalne ili disfunkcionalne grupe).

Funkcionalne grupe djeluju kao kohezivna cjelina: dolaze na vrijeme, pokazuju interes za slušanje i postavljaju pitanja, pokazuju zadovoljstvo...

Disfunkcionalna grupa gubi kohezivne elemente jer se putnici razlikuju po godištim, interesovanjima i očekivanjima. Simptomi su: kašnjenje, pričanje između sebe, zadržavanje grupe...

Vrlo često se u vodičkom poslu dešavaju problematične situacije. Šta treba raditi u takvim situacijama?

- Saslušati. Najvažnije je saslušati gosta i ne prekidati ga u njegovom (burnom) izlaganju. Svaki čovjek se istroši za maksimalno 2 minuta.
- Pokazati razumijevanje.
- Reagovati – pokušati riješiti problem ako to ne možemo sami, pronaći nekoga ko može.
- Odgovoriti – pružiti informaciju šta smo uradili da se problem riješi
- Svi su sretni!

Komunikologija je nauka o komunikaciji koja podrazumijeva razmjenu informacija, misli, emocija i drugih sadržaja kao način odnosa među ljudima uopće. Pojam potiče od latinske riječi *communicare*, što u slobodnom prevodu znači „Učiniti nešto zajedničkim za sve“. Osnovna komunikološka formula uspjeha i četiri zlatna pravila komunikologije su fleksibilnost, vještine, poštovanje i timski rad.

Globalizacija i pretvaranje svijeta u „globalno selo“ neminovno vodi u univerzalizaciju komunikacije. Proširenje telefonije na video i internet telefoniju povećava vizuelno komuniciranje bez obzira na prostranstva, što ubrzano mijenja svijet.

Postoji nekoliko vrsta komunikacija:

- Interpersonalna – komunikacija između dvoje ili više ljudi
- Intrapersonalna – unutrašnja komunikacija ili razgovor sa samim sobom

- Javna – jedna osoba prema više njih – govorništvo
- Masovna – putem medija (radio, televizija...)

Poznajemo verbalnu i neverbalnu komunikaciju, i to 20% čini verbalna, a 80% neverbalna komunikacija, odnosno 7% čine riječi, 38% korištenje glasa i 55% korištenje tijela (po mišljenju dr. Albert Mehrabianu).

Svako komuniciranje ima nekoliko elemenata koji su ključni za njegov uspjeh. Prvo to je verbalni, neverbalni ili zajednički iskazani sadržaj koji mora od druge strane biti prvo registrovan, a potom analiziran, shvaćen i interpretiran da bi na bazi toga uslijedila reakcija, odnosno odgovor. U tom ciklusu često dolazi do nesporazuma.

Uz verbalnu i neverbalnu komunikaciju značajna je kultura komuniciranja (prije svega slušanja), kultura odijevanja, imidž, bonton, kulturno, ambijentalno i vizuelno okruženje itd.

Kvalitet turističke usluge napokon zavisi i od samog turista. Turista može biti potpuno zadovoljan samo ako je prethodno informiran, obrazovan, kulturni i otvoren za sve vrste komunikacija.

Ključne riječi: gost, domaćin, dolazak, odlazak, psihologija grupe, elementi komuniciranja.

SVJETSKA BAŠTINA

Jedna od najvećih ideja rođenih u drugoj polovini XX stoljeća je ideja o "Svjetskoj baštini" čija je konvencija usvojena 1972. godine. Generalna konferencija Organizacije ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu UNESCO, na svome XVII zasjedanju u Parizu 1972. godine, usvojila je Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.

Dvije su temeljne pretpostavke na kojima počiva konvencija; to je univerzalnost u kojoj baština jednog naroda postaje baština svijeta i druga je uključivanje kulturne i prirodne baštine u jedan okvir.

«Priroda i kultura zajedno i nedjeljivo utiču na životne i stvaralačke procese u društvu. Zbog toga je sasvim razumljivo da čovjek u svojoj sopstvenoj sredini pronalazi svoje duhovno, estetsko i filozofsko nadahnuće; zbog toga je razumljivo i da brojne tvorevine ljudskih ruku dio svoje ljepote i veličanstvenosti duguju mjestu na kome se nalaze» – napisao je tom prilikom generalni direktor UNESCO-a.

Definicija kulturne i prirodne baštine

Član 1.

Pod «kulturnom baštinom» podrazumijevaju se:

- spomenici: djela graditeljstva, monumentalna kiparska ili slikarska djela, elementi ili strukture arheološkog karaktera, natpisi i skupine elemenata koji imaju iznimnu univerzalnu vrijednost sa historijskog, umjetničkog ili naučnog gledišta;
- skupine zgrada: skupine izoliranih ili povezanih zgrada koje su po svojoj arhitekturi, jedinstvu i uklopljenosti u pejzaž iznimna univerzalna vrijednost sa historijske, umjetničke ili naučne tačke gledišta;
- znamenita mjesta: djela ljudskih ruku ili kombinirana djela ljudskih ruku i prirode, pa i zone, uključujući tu arheološka nalazišta što su od iznimnog univerzalnog značenja sa historijske, estetske i etnološke ili antropološke tačke gledišta.

Član 2.

Pod «prirodnom baštinom» podrazumijevaju se:

- spomenici prirode koji se sastoje od fizičkih ili bioloških formacija ili skupina tih formacija, a koji imaju iznimnu univerzalnu vrijednost sa estetske ili naučne tačke gledišta;
- geološke ili fiziografske formacije i tačno određene zone koje su prebivališta ugroženih vrsta životinja i biljaka od iznimne univerzalne vrijednosti sa naučne i konzervatorske tačke gledišta;
- znamenita mjesta prirode ili tačno određene prirodne zone koje imaju iznimnu univerzalnu vrijednost sa tačke gledišta nauke, konzerviranja ili prirodnih ljepota.

Član 3.

Dužnost je svake države članice ove Konvencije da utvrdi i razgraniči razna dobra što se nalaze na njenom teritoriju, a spomenute su u članovima 1. i 2.

U Popisu Svetske kulturne i prirodne baštine – UNESCO, iz Bosne i Hercegovine se nalazi Svjetska prirodna baština, kanjon rijeke Tare (koji Bosna i Hercegovina jednim dijelom dijeli sa Crnom Gorom), Svjetska kulturna baština Stari most i okolna urbana zona u Mostaru i spomenik kulture, most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu.

Kao ozbiljan kandidat za upis na listu Svjetskih kulturnih i prirodnih vrijednosti - UNESCO, je tajanstveni srednjovjekovni nadgrobni spomenik – stećak...

Nacionalni spomenici u Bosni i Hercegovini

“Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je institucija Bosne i Hercegovine uspostavljena na osnovu Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i Odluke Predsjedništva Bosne i Hercegovine o Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika (Službeni glasnik BiH, br.1/02 i 10/02). Sjedište Komisije je u Sarajevu, ulica Obala Kulina bana 1. Rad Komisije finansira se iz budžeta institucija Bosne i Hercegovine.”Izvod: Osnivanje Komisije

Nacionalni spomenik je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za šta ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira na to da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Rehabilitacija nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, u smislu ovog zakona, je vraćanje oštećenog ili uništenog dobra u stanje u kojem je to dobro bilo prije njegovog uništenja, kao i ponovna izgradnja (obnova) nacionalnog spomenika na istom mjestu, u istom obliku, u istim dimenzijama i od istog ili istovrsnog materijala kao što je bilo prije rušenja uz, u mjeri u kojoj je to moguće, korištenje iste tehnologije građenja.

Historijskim početkom zvanične državne brige za baštinu smatra se pismo Velikog vezira iz 1874. godine, kojim je državnim službenicima naloženo da ne dopuste uništavanje starih građevina. Prva uspostava sustava zaštite kulturne i historijske baštine vezana je za osnivanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu 1884. godine. U historijskom slijedu razvoja zvaničnih institucija zaštite baštine važno je pomenuti ulogu arhitekta Josipa Vančaša. Na njegov prijedlog bosanskohercegovački sabor je 1911. godine usvojio Rezoluciju o osnivanju državnog organa za zaštitu spomenika. Izvod: Naslijeđe Bosne i Hercegovine prije utvrđivanja Aneksa 8.

U Popisu graditeljske baštine iz 1986. godine, kojeg je sačinio Republički statistički zavod

Bosne i Hercegovine, bilo je ukupno 727 dobara, od čega su 507 bili pojedinačni spomenici, a 220 spomeničke cjeline, sa ukupnom površinom od 272 hektara. Na osnovu tog skromnog popisa bilo je moguće vršiti analizu stanja u poslijeratnom periodu. Izvod: Zakon o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika kulture.

Uništavanje naslijeđa u Bosni i Hercegovini je vršeno sistematski, posebno na teritorijama van kontrole Armije BiH, i posljedica toga je gotovo potpuna razorenost sustava baštine Bosne i Hercegovine. Uništavanje naslijeđa je nastavljeno i u poslijeratnom periodu, a obnova nedozvoljivo kasni.

Bosna i Hercegovina nema na nivou države Zakon o kulturnom naslijeđu (2014), niti instituciju koja o tom naslijeđu brine. Mi smo jedina zemlja članica Vijeća Evrope koja nema na nivou države program zaštite naslijeđa i budžet za njegovu provedbu. Interesantno je da su Aneks 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i Odluka Predsjedništva Bosne i Hercegovine poslije tridesetogodišnje svetske prakse nakon donošenja Konvencije o zaštiti kulturne i prirodne baštine, zaboravili na prirodnu baštinu u Bosni i Hercegovini.

Nematerijalna kulturna baština

Skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu - UNESCO, na svojoj 32. Sjednici, od 29. septembra do 17. oktobra 2003. godine, donijela je Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, u kojoj "zaštita" znači mjere čiji je cilj osiguravanje održivosti nematerijalne kulturne baštine, uključujući identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, povećanje vrijednosti, prenošenje, posebno putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika te baštine.

UNESCO KONVENCIJA O ZAŠTITI NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE

Pariz, 17. oktobra 2003.

Izvod iz Konvencije

Opća skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (u daljnjem tekstu: UNESCO) koja se sastala od 29. septembra do 17. oktobra 2003. na svojoj 32. sjednici,

Pozivajući se na postojeće međunarodne instrumente o ljudskim pravima, posebno na Opću deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948., Međunarodni sporazum o privrednim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. te Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima iz 1966.,

Primjećujući dalekosežni utjecaj aktivnosti UNESCO-a pri uvođenju normativnih instrumenata za zaštitu kulturne baštine, posebno Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972.,

Primjećujući, nadalje, da zasad ne postoji nikakav obavezujući višestrani instrument za zaštitu nematerijalne kulturne baštine,

Uzimajući u obzir da postojeće međunarodne sporazume, preporuke i rezolucije o kulturnoj i prirodnoj baštini treba djelotvorno obogatiti i dopuniti novim odredbama koje se odnose na nematerijalnu kulturnu baštinu,

Uzimajući u obzir potrebu da se izgradi veća svijest, posebno među mlađim naraštajima, o važnosti nematerijalne kulturne baštine i o njezinoj zaštiti,

Član 1. - Svrha Konvencije

Svrha ove Konvencije je:

- zaštititi nematerijalnu kulturnu baštinu
- osigurati poštivanje nematerijalne kulturne baštine zajednica, skupina i pojedinaca kojih se to tiče.
- na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini podići svijest o važnosti nematerijalne kulturne baštine, kao i o osiguravanju uzajamnog uvažavanja te baštine,
- osigurati međunarodnu saradnju i pomoć.

Član 2. - Definicije

U smislu ove Konvencije,

1. "Nematerijalna kulturna baština" znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom historijom koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. U svrhu ove Konvencije u obzir se uzima isključivo ona nematerijalna kulturna baština koja je u skladu s postojećim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, kao i potrebama uzajamnog poštivanja među zajednicama, skupinama i pojedincima i koja je u skladu s održivim razvojem.

2. "Nematerijalna kulturna baština", kako je definirana u stavku 1., manifestira se, među ostalim, u sljedećim područjima:

- usmena predaja i izričaji, uključujući jezik kao sredstvo komunikacije nematerijalne kulturne baštine,
- izvedbene umjetnosti,
- običaji, obredi i svečanosti,
- znanje i vještine vezani uz prirodu i svemir,
- tradicijski obrti.

3. "Zaštita" znači mjere čiji je cilj osiguravanje održivosti nematerijalne kulturne baštine, uključujući identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promicanje, povećanje vrijednosti, prenošenje, posebno putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika te baštine.

4. "Države stranke" označava države za koje je ova Konvencija obavezujuća i među kojima je ova Konvencija na snazi.

5. Ova se Konvencija primjenjuje mutatis mutandis na teritorije iz člana 33 koje postanu stranke ove Konvencije u skladu uvjetima utvrđenim u tom članu. U toj mjeri izraz "države stranke" odnosi se i na te teritorije.

Preporuke za očuvanje kulturnog naslijeđa

Komisija/povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika upozorava da kulturna baština obuhvata osjetljiva dobra, čije propadanje može teći i sporo i brzo, kao posljedica djelovanja ljudskih i prirodnih faktora.

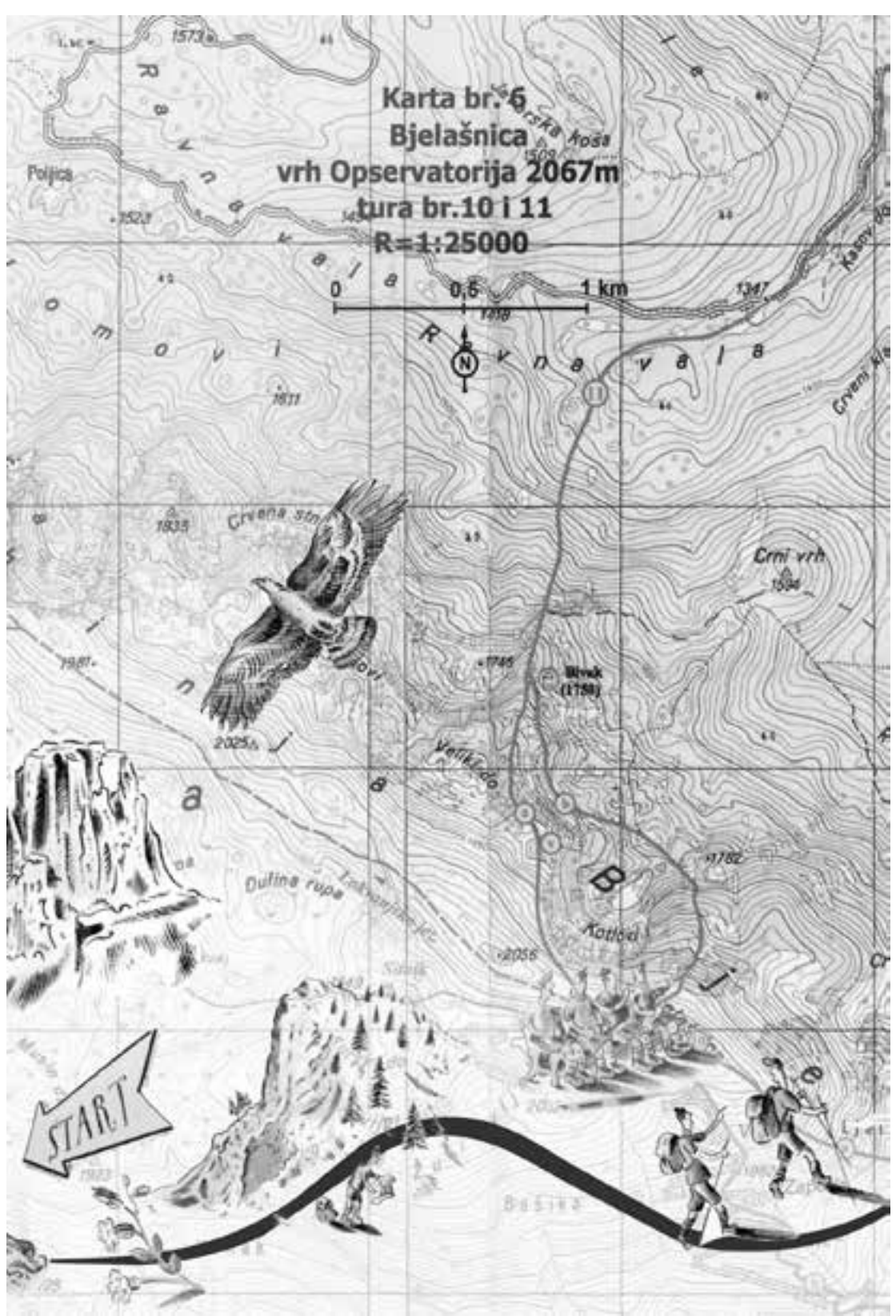
Komisija popularizira i preporuke za očuvanje kulturnog naslijeđa:

- Prihvatite određene zabrane (ne dodirujte, ne fotografirajte, ne trčite) ili restrikcije (zadržavanje određenih mjesta, obavezni pravci kretanja, predstavljanje umjetničkih djela naizmjenično, ograničeni broj posjetitelja i sl.).
- Imajte na umu da svaki dodir, pa i najbezazledniji, lagano drmanje postaju štetni kad ih ponovi 1.000, 10.000, ili 100.000 ljudi.
- Kad se nađete u zatvorenom i popunjenom prostoru, kao što su grobnica, kapela sa freskama ili turbe, obratite pozornost na svoj ruksak: može se desiti da se očesete o zidove i uništite freske.
- Statue, spomenici i stari zidovi ne predstavljaju stjenovite površine za penjanje. Oni su dotrajali kroz stoljeća, stari su i krhki; mogu se srušiti pod težinom vašega tijela. Izbjegavajte da se penjete na njihov vrh da fotografirate ili da vas fotografiraju.
- Oduprite se iskušenju da urežete svoje ime ili izrazite osjećanja na stupovima, spomenicima, freskama i oslikanim zidovima na mjestima koja posjećujete.
- Svako ko ukloni kulturno dobro bilo koje vrste (komadić mramora, mala vaza od terakote, kovani novčić itd) otvara kanal sistematske krađe i nedopuštene trgovine umjetničkim djelima. Izbjegavajte kupovinu predmeta nepoznatog porijekla i ne pokušavajte da ih iznesete iz zemlje; u najvećem broju zemalja rizikujete da budete ozbiljno kažnjeni.
- Historijska i arheološka područja nisu kante za smeće. Ponesite sa sobom svoje otpatke!
- Poštujte ambijent koji vlada na mjestima koja potiču na meditaciju i tišinu, izbjegavajući svako skrnavljenje (viku, trubljenje, radijske zvuke, mobilne telefone...).

Ključne riječi: Konvencija UNESCO, zaštita prirode, nacionalni spomenici, nematerijalna kulturna baština UNESCO.

Karta br. 6
Bjelašnica
vrh Opservatorija 2067m
tura br. 10 i 11
R=1:25000

0 0,5 1 km

POJMOVI - TURISTIČKA GEOGRAFIJA I TURISTIČKI RESURSI

Turistička kretanja su predmet izučavanja Turističke geografije. Motivi, oblici, faktori, vrste i osobine turističkih kretanja se oslanjaju na statističke podatke o turističkom kretanju kao i na poznavanje najvećih turističkih vrijednosti u svijetu i kod nas.

Resursi (materijalni i nematerijalni) su turistički iskoristiva prirodna ili društvena dobra visokog stepena privlačnosti.

Turistički resursi se mogu definirati kao prirodna i antropogena dobra koja se mogu privredno valorizirati. Nema razvoja turizma ako na pojedinom području nema prirodnih i antropogenih resursa visokog stupnja privlačnosti. Ukoliko neki resurs ne privlači turiste on je samo element koji u turizmu nema nikakvo značenje. Resursi su kvalificirani u dvije skupine i to: PRIRODNI I ANTROPOGENI.

U PRIRODNE resurse ubrajamo:

- Klimu (insolacija, temperatura vazduha/zraka, relativna vlažnost vazduha/zraka, vjetrovi, kiše/oborine);
- Geomorfološke resurse – reljef (planine, klisure, kanjoni, pećine/špilje, polja u kršu i oblici krškog reljefa);
- hidrografske resurse (more, vode na kopnu – jezera, rijeke, podzemne vode...);
- biogeografske resurse (raznoliki biljni i životinjski svijet, prirodne i kulturne biljke);
- prirodni slikoviti pejzaži (primorski, planinski, nizinski, prirodni rezervati, nacionalni parkovi).

U ANTROPOGENE resurse ubrajamo:

- Kulturno-historijske resurse (ostaci prošlih civilizacija);
- Etno-socijalne resurse (narodne igre pjesme, običaji, nošnje, rukotvorine, kulinarske vještine, mentalitet, gostoljubivost);
- Umjetničke;
- Manifestacijske (kulturne i sportske priredbe, festivali, smotre folklor, sajmovi, kongresi...);
- Ambijentalne resurse (prostorne cjeline koje je stvorio čovjek svojim radom).

Ključne riječi: Turistička kretanja, prirodni resursi, antropogeni resursi

DESTINACIJA SARAJEVO

Mjesta stacionarnog turizma (destinacije u kojima se turista zadržava pet i više dana) u Bosni i Hercegovini ostaju Neum na obali Jadrana, Međugorje i zimski planinski centri. Ponuda banja (izuzetak banja u Tesliću i Fojnici) bez velikih finansijskih ulaganja ostaje veoma skromna. Kulturna ponuda gradova još uvijek ne može da prebaci famozni prag od 2,2 prosječna dana zadržavanja turista. Bosna i Hercegovina ne posjeduje atribute za razvoj masovnog turizma i vjerovatno nikada neće postati destinacija za masovni odmor evropskog prosječnog građanina.

Sušтина izbora pravca razvoja turizma u Bosni i Hercegovini je da broj noćenja ne smije da se izjednačava sa ostvarenim finansijskim prometom. To će nam biti razumljivo ako pogledamo tabele turističke posjećenosti zemalja u svijetu i ako ih uporedimo sa tabelama finansijskog prometa od turističke djelatnosti. Tako, naprimjer, susjednu Hrvatsku posjeti oko 12 miliona turista godišnje koji ostave oko 7 milijardi eura. Istovremeno Island posjeti godišnje oko 500.000 turista koji ostave preko 1 milijardu eura. Vidljivo je da dvadeset i četiri puta manje turista ostavi sedam puta manje novca. Ovaj primjer nam govori kojim putem valja da ide razvoj turizma u Bosni i Hercegovini.

Rad na razvoju industrije turizma u Bosni i Hercegovini je rad na povećanju izvoza Bosne i Hercegovine. Za malu zemlju kao što je Bosna i Hercegovina nema alternative rastu utemeljenom na izvozu – kažu ekonomski analitičari. To se može postići poticanjem tzv. soft turizma, u kojem se razvoj eko-turizma, revijalno-edukativnog, kongresnog i kulturološkog turizma čine najvećim potencijalima.

Turistička destinacija je država (Bosna i Hercegovina), a rjeđe regioni. U našem slučaju bi to mogle biti destinacija Podrinje, destinacija Neretva/Bosna, destinacija Pliva/Vrbaš, destinacija Una/Sana. Pod destinacijom ipak najčešće se podrazumijeva turističko mjesto (Jajce, Međugorje, Sarajevo, Neum...).

Historija destinacije Sarajevo

Prosječna nadmorska visina Sarajevske doline je preko 500 m sa vrhovima okolnih planina preko 2.000 metara.

„Od pamtivijeka u ovoj dolini su se sabirala različita lica svijeta onako kako se u prizmi saberu rasute zrake svjetlosti... Kao kristalna kugla vračare koja u sebi sadrži sve događaje, sve što bilo koji od ljudi može doživjeti, sve stvari i sve pojave svijeta; kao što Borgesov Alef u sebi pokazuje sve što je bilo, sve što će biti i sve što bi uopće moglo biti, Sarajevo u sebi sadrži sve što sobom konstituira svijet zapadno od Indije...” – zabilježio je sarajevski književnik Dževad Karahasan.

Turizam onakav kakav danas poznajemo počeo je polovinom XIX stoljeća osnivanjem agencije «Thomas Cook and son» u Londonu. Agencija je osnovana da bi zadovoljila već narasle potrebe putovanja engleske visoke klase na Azurnu obalu u Francusku. Poslovi kojima se agencija uglavnom bavila bili su zamjena boravka u vilama duž Azurne obale između engleske elite.

Otvaranjem željezničke veze polovinom XIX stoljeća između Beča i Trsta preko Lajbaha (Ljubljane) i uvođenjem redovne parobrodarske linije iz Trsta za Lošinj (malo potom za Rijeku), Split, Dubrovnik do Kotora, krenuli su prvi moderni turisti jadranskom obalom. Tako se moglo desiti da nadvojvoda Maksimilijan, brat cara Franje Josipa, doputuje u Dubrovnik i da mu se sviđa dubrovački kraj, te odluči kupiti otok Lokrum. Dubrovnik poslije toga bilježi mnogobrojne posjete uglednika iz svijeta, koji su znatiželjno obilazili kraj koji se nadvojvodi toliko svidio.

Razvoj modernog turizma u našim krajevima je usko povezan sa razvojem željeznice. Generalni direktor bečkog Privilegiranog društva Južnih željeznica Julius Schüller, je još 70-ih godina XIX stoljeća, zagovarao ulaganja u turizam kako bi povećao rentabilnost nekih svojih pruga.

Prvi hotel Južnih željeznica je izgrađen 1878. godine u Dolomitima (hotel Toblach), a 1882. godine, je otvoren hotel Südbahnhotel u Semmeringu u Wienerwaldu. Na njegovu (Julius Schüller) inicijativu dioničari Privilegiranog društva grade i hotel u Opatiji. Hotel Quarnero (danas Kvarner) otvoren je 1. travnja 1884. godine, a potom se grade dvije dependanse i veliki hotel Stephanie (danas Imperial), Opatija od skromnog izletišta i pansionskog odmorišta prerasta u najomiljeniju turističku destinaciju austrougarske aristokracije i srednjih ekonomskih slojeva društva. Opatija je 1889. godine, carskim ukazom proglašena klimatskim lječilištem i od tada je na ogromnom teritoriju Austro-Ugarske postala jednom od najvećih destinacija tadašnjeg turizma. Sve to je izazvalo neviđeni val trgovanja nekretninama i gradnje turističkih objekata, hotela, pansiona, vila za iznajmljivanje...

Uz brojne donatore kao što je rumunjski kralj Karol I i njegova žena Elizabetta (Carmen Sylva), luksemburški veliki vojvoda Adolf, nadvojvotkinja Maria Antonia... Opatija se razvija u grad iznimnog komunalnog i urbanog standarda. Pred Prvi svjetski rat Opatija bilježi oko 55.000 posjetilaca.

Prve početke modernog turizma na teritoriji bivše države Jugoslavije baštini ipak grad Sarajevo. U Sarajevu je 1879. godine počelo prvo organizirano pružanje turističkih usluga.

Da bi zadovoljili potrebe gostiju, koji su u grad stizali željeznicom, u Sarajevu se gradi (1881-1882) prvi hotel evropskog tipa hotel Evropa. Hotel je izgradio (1882) sarajevski trgovac Grigorije M. Jeftanović koji je bio vlasnik do 1921. godine, od kada radi pod vlasništvom tvrtke Hotelskog i industrijskog društva Gligorija M. Jeftanovića. Od 1946. godine, hotel postaje društvena svojina. Hotel je u posljednjem ratu devastiran, nakon rata privatiziran, obnovljen i otvoren pred Novu 2009. godinu.

Za usporedbu, prvi veliki hoteli evropskog tipa na Jadranu se grade kasnije (Opatija, hotel Quarnero 1884. i Dubrovnik, hotel Imperial 1896. godine).

Prva organizirana putovanja po našim krajevima i svijetu su bila iz trgovinskih, zdravstvenih i vjerskih motiva. Putovalo se na hodočašća na Ajvatovicu u Prusac i crkvu Sv. Ive u Podmilačje kraj Jajca i na mnoga druga hodočasna mjesta, pa i na vrhove planina po Bosni i Hercegovini. U hodočasnim putovanjima, kako onda tako i danas, prednjači katoličko stanovništvo.

Ipak, najveći pothvat su bila putovanja na hadž iz Bosne, koja su zbog kolernih epidemija u to vrijeme predstavljala smrtnu opasnost. Putovalo se preko Dubrovnika, Trsta ili Istanbula za Aleksandriju, a odatle za Jamb i onda karavanima za Medinu i Meku, a zatim u Džedu. Putovanje karavanom je trajalo tri nedjelje i predstavljalo je veliki napor za tadašnje hadžije.

Austrijska vlada 1890. godine organiziranje putovanja povjerava austrijskom Llojdu i uvodi obaveznu pratnju ljekara.

Hrišćanski hodočasnici su takođe hodočastili za Jerusalem i potom dobivali titulu hadžije. To je bilo poštovano i cijenjeno i od strane muslimana. Bogati katolici su hodočastili (romarili – od Roma) i u Rim.

Osnivanjem Bosanskohercegovačkog turističkog kluba 1892. godine počinju i prva organizirana putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu i širi region. Klub je za svoje članove, kojih je bilo oko 400 osoba, obezbijedio popust na željeznici od 50%.

Milena Preindsberger – Mrazović u vodiču *«die Bosnische Ostbahn»* kaže, da u Sarajevu od 1892. godine postoji turističko društvo, koje je sebi postavilo zadatak da unaprijedi i podigne turizam i proširi znanja o Bosni i Hercegovini, njenom velikom bogatstvu, raznovrsnim prirodnim ljepotama, kao i o specijalnoj dobroćudnosti njenih stanovnika... - Vidi Š.Hadžialić, Planinarstvo u BiH.

«Vladin savjetnik vitez Lothar Berks u kancelariji civilnog poglavara Bosne i Hercegovine, barona Hüge Kutschere, 21. septembra 1892. godine pročitao je pravila kluba na njemačkom jeziku. Za predsjednika je izabran L. Berks, potpredsjednik je bio barun Franjo Mollinary, tajnik baron Ludwig Pereira, blagajnik Karlo vitez Stankiewicz de Mogita i još devet odbornika i dva zamjenika. Jedini domaći čovjek u upravnom odboru *“Bosnisch-Hercegovinischer Touristen-Verein in Sarajevo”* je bio Milutin Kukuljević Sakcinski.

Nekoliko godina poslije, u odbor ulazi više domaćih ljudi: Suljo Suljagić, Riza-beg Kapetanović, Makso Despić, Kraljević i Safvet-beg Bašagić.

Klub je imao sjedište na Apelovom Keju (današnja obala Kulina bana) i organizirao je kurseve orijentacije, čitanje karata, rukovanje sa busolama i markirao je planinarske staze.

Prema podacima do kojih je došao dr. Ivo Perić iz Dubrovnika (u knjizi *“Razvitak turizma u Dubrovniku”*), zabilježeno je da su poslije grupe posjetilaca iz Beča (1892. godine) prvi turisti u Dubrovniku bili i grupa od 65 izletnika iz Sarajeva, koji su posjetili grad, polovinom svibnja (maja) još daleke 1896. godine (putovali željeznicom do Metkovića, a potom brodom do Ma-

loga Stona, zatim pješke do Velikog Stona i potom opet brodom do Dubrovnika). U gradu su boravili dva dana uz turistički obilazak. Posjetili su Rijeku dubrovačku, Grad, Lokrum i Trsteno. To su bili većinom mladi članovi pjevačkog društva «Trebević» iz Sarajeva.

Dubrovnik je te godine (1896) dobio prvi hotel evropskog tipa, hotel "Imperial" (danas Hilton-Imperial). Koliko je meni poznato, to je bilo prvo organizirano putovanje modernih turista iz Sarajeva, a sigurno druga organizirana grupa turista koja je posjetila Dubrovnik.

Za lokalne potrebe Sarajeva izgrađen je (1884) konjski tramvaj od Stare željezničke stanice, preko Marijin dvora, glavnom gradskom ulicom i Ferhadijom do današnjeg Ekonomskog fakulteta, a prva svečana vožnja tramvajem je krenula na Novu 1885. godinu. Na svečanosti pred stanicom Ferhadija među prvim putnicima su bili baroni Appel i Nikolić, gradonačelnik Mustaj-beg Fadilpašić, podmaršal Buward, generali Has i Arlow i predstavnici "svijeh vjerozakonja". Vožnja je trajala 13 minuta i sve je proteklo "glatko, čisto, nečujno, kao po dlanu" zabilježili su stari hroničari. Muzičar Bosiljevac je u čast ovoga događaja napisao brzu polku pod nazivom "Sarajevski tramvaj", a njemački slikar Kirchner je autor akvarela na kojem je prikazana "jurnjava" konjskog tramvaja sarajevskim ulicama.

Zabilježeni su protesti građana prilikom rušenja mosta preko Koševskog potoka koji je ličio na mostarski. Stari kameni most, zbog potrebe tramvajskog saobraćaja, je zamjenjen mostom od betona i čelika. Nakon toga izgrađena je linija od Marijindvora do Latinske čuprije (1895) i veza od Zemaljske banke do gradske teretne stanice (Trg ispred Ekonomskog fakulteta). Izgrađena je i veza Ilidža – Banja Ilidža (1891), gdje su saobraćali redovni putnički prigradski vozovi Marijindvor – Banja Ilidža.

Zabilježeno je da su prvi tramvaji na konjsku vuču saobraćali u Engleskoj još 1820. godine, a u New Yorku je 1850. godine, uveden u redovni saobraćaj.

Prvi električni tramvaj (tramway) sa tri vagona je promoviran 1879. godine, na izložbi u Berlinu od strane tvrtke Siemens & Halske, a u javni saobraćaj je uključen 1881. godine, u Lichtenfeldeu kraj Berlina.

Sarajevo dobiva električni tramvaj 01. maja 1895. godine. Valja reći da je već sljedeće godine u Budimpešti puštena u pogon prva (1896) metro linija (žuta linija br.1) na kontinentu, nakon Londona, koja saobraća ispod Bulevara grofa Andrašija.

Prvi električni tramvaj je krenuo sa Stare željezničke stanice (prekoputa hotela Bristol) i vozio je do Latinske čuprije. Vozila je proizvela firma "Siemens-Sohukert", a gazdovanje je povjereno preduzeću "Električna željeznica" koje se nalazilo pod upravom Bosanskohercegovačke državne željeznice. Zabilježeno je da je 6. septembra 1896. godine prevezeno 3.800 putnika, što je veliki broj ako se zna da je Sarajevo u tim vremenima imalo 41.173 stanovnika (popis iz 1895).

Nešto ranije (03. i 04. aprila 1895) Sarajevo dobiva električnu rasvjetu ulica među prvim gradovima Evrope. Grad se do tada osvjetljavao fenjerima na petrolej koje su palili vatrogasci i koji

su bili uglavnom koncentrirani u centru grada. Električna rasvjeta je zasijala u Begovoj džamiji 1898. godine, kao prvoj džamiji osvijetljenoj električnom energijom u cijelom islamskom svijetu.

Treba napomenuti da je prvu malu električnu hidrocentralu sa dva manja generatora izgradila Austro-Ugarska uprava 1900. godine, za potrebe rudnika mangana u Čevljanovićima pored Sarajeva, a nekoliko sijalica je osvijetljavalo i centar Semizovca kraj Vogošće u Sarajevu. Zabilježeno je da je Nikola Tesla na svom proputovanju za Beograd (1900.) u jednom mlinu u Čevljanovićima ostavio montirani mali generator i sijalicu. U tim vremenima električna sijalica je osvijetljavala i stanični trg u Sarajevu ali nije poznato odakle je dobivala energiju.

Austro-Ugarska uprava je u Sarajevu (1878.) zatekla preko 50 hanova i karavan saraja. Nedvojbeno je da je grad Sarajevo krajem XIX i početkom XX stoljeća bio jedan od najmodernijih gradova svoga vremena. Sve što je građeno rađeno je po najvišim standardima koji su tada važili u svijetu.

U gradu je poslovalo šest modernih hotela (hoteli "Evropa", "Central", "Radecki", "Rojal", "Kajzerkrone" i "Imperijal") i na Ilidži tri (hoteli "Austrija", "Bosna" i "Hungarija") i dva manja. Sa izuzetkom hotela "Imperijal", koji je sagrađen neposredno uoči rata, sve ove hotele držali su stranci pod zakup.

"Pored modernih hotela, za ukonačavanje su služili i neki stari hanovi, dijelom adaptirani prema savremenim potrebama, pa je na kraju ovog perioda bilo u Sarajevu sedam hanova i "domaćih" ("landesübliche) hotela (hotel "Gazi" na Čaršiji, han Kreštalica u Ferhadiji, "Morića han" u Saračima, "Kolubara" han na Čaršiji, hotel "Sarajevo" u Čemaluši, "Besarin han" na Čaršiji i hotel "Hercegovina" na željezničkoj stanici). Svih trinaest hotela i hanova u Sarajevu imalo je 621 postelju, dok je kapacitet pet hotela na Ilidži iznosio 171 postelju. Pored ukonačavanja, hoteli i hanovi su u ovo vrijeme vršili i neke berzanske funkcije služeći kao sastajalište trgovaca za obavljanje raznih trgovačkih poslova" - zabilježila je gospođa Mevlida Serdarević.

Palate koje su imale ugrađen vodovod, kanalizaciju, kupatila, toalete, električnu energiju, smatrane su u to doba veoma savremenim. Zemaljska bolnica (1893) koja je bila kopija Univerzitetske bolnice u Beču, Zemaljski muzej (1888.), električno osvijetljenje ulica i električni tramvaj (1895.), građene su i osnivane zdravstvene, državne, kulturne i naučne institucije kao što su: Muzejsko društvo (1884.) i Institut za istraživanje Balkana (1884), Statistički departman (1894), Meteorološke stanice (1879), Geološki zavod (1898), prva visinska meteorološka stanica na Balkanu, a druga u Evropi (Bjelašnica 1894), prva srednja tehnička škola na Balkanu (1898.), štamparije i izdavaštvo, izgradnja željeznice, pošte, razvoj industrije i saobraćaja...

Svi tadašnji poslovi oko izgradnje skloništa na planinama, iznajmljivanje jahačih i tovarnih kornja, služba vodiča, propaganda i informacije, bili su skoncentrirani u banji Ilidži. Direktor banje Julijus Pojman je i autor prvog vodiča po planinama Bosne i Hercegovine. Ljekovite vode na Ilidži, atraktivni izvor rijeke Bosne i blizina Sarajeva bili su glavni razlog razvoja. Izgrađeno je nekoliko hotela za banjisko-rekreativni boravak.

Državni ministar finansija Kalaj (Kallay) je banju opisao ovako: „Vrelo samo po sebi poznato je bilo i Rimljanima, koji su ovde imali velike kupaonice. Za vrijeme Turaka voda se također koristila, ali su postrojenja bila i više nego zastarjela. Iznad bazena nalazila se prosta građevina koja nije odavala da se nalaziš u kupalištu. Za konak je tu bilo nekoliko hanova, ali je nedostajalo udobnosti. Ovu banju poznao sam onakvom kakva je nekad bila, a ujutro 19. avgusta 1878., kada je napadnuto Sarajevo, dok su topovi sa visina tukli po gradu, bio sam sa dvojicom kolega na kupanju na Ilidži. Sat vremena kasnije grupa pobunjenika koja se povlačila, prošla je ovuda i možemo se samo Bogu zahvaliti što nas nije poubijala.“

Otvorena je i banja sa blatom koje se kopalo kraj Žepča. Korisnici su imali tretman masažom i strujom. Nudile su se domaće i uvozne mineralne vode, iz poljoprivredne stanice na Butmiru dovozilo se svježe i kiselo mlijeko, te kravlja i ovčija surutka, a za potrebe tretmana grožđem svaki dan se donosilo hercegovačko grožđe iz Mostara.

Na ravnom polju na Butmiru otkupljene su i objedinjene parcele površine oko 33 hektara i na njoj ucrtana staza za konjske trke širine 10 metara, a površine 22,2 hektara. Izgrađene su tribine i u zaleđu štale. Konjske trke i konjogojstvo imali su višestoljetnu tradiciju u Bosni i Hercegovini. Posebno su napredovali poslije odluke Zemaljske vlade da novčanim nagradama potiče odgajanje konja i priređivanje konjskih trka.

Prvi svjetski rat nije pričinio veću štetu parkovima na Ilidži iako su banjski kapaciteti stavljeni u vojnu funkciju. U periodu između dva rata nije bilo većih zahvata osim što su hoteli promijenili imena.

Poslije Prvog svjetskog rata, u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji, Sarajevo je ponovo centar turističkog organiziranja. U Sarajevu se u martu 1921. godine, pri Ministarstvu trgovine i industrije osniva odsjek za turizam i za sekretara se bira gospodin Adem Kamenica (gospodin Kamenica se spominje kasnije kao jedan od inicijatora gradnje praktikanskog hotela «Nacional»).

Na inicijativu Odsjeka za turizam pri Ministarstvu trgovine i industrije u proljeće (maj) 1923. godine, u ulici Ferhadija 4. osniva se prva moderna agencija na južnoslovenskim prostorima pod imenom “Društvo za promet stranaca i putnika – skraćeno Putnik”. Iste (1923) godine 29. septembra održava se nova osnivačka skupština u Beogradu i osniva se mješovito dioničko društvo “Putnik” (država i privatni dioničari) koje djeluje kao jedina agencija na prostoru bivše Jugoslavije sve do Drugog svjetskog rata.

Drugi svjetski rat parku na Ilidži je nanio velike štete. U parkovima su Nijemci držali komoru, ratnu opremu, parkirali automobile... Od prosutih mašinskih ulja mnoga stabla su stradala. U tim vremenima Njemci su i Narodno pozorište u Sarajevu pretvorili u konjušnicu.

Posljednji rat u Bosni i Hercegovini je pričinio velike štete čije su posljedice dalekosežne. Štete su posebno učinjene u trenucima donošenja odluke da dio teritorije općine Ilidža pripadne Federaciji BiH. Materijalni resursi su bili gotovo potpuno uništeni. Vlasti Republike Srpske su

na Ilidži demontirali što se moglo demontirati, odnijeli opremu, zalihe, građevinski materijal, a mnoge kuće i objekti su zapaljeni. Na sreću, park Ilidža i posebno Velika Aleja, u posljednjem ratu, nisu devastirani kao sarajevski parkovi koji su pretrpili štetu preko 90% - Ilidža, Tomislav Išek, izdavač Općina Ilidža 2004.

“U ratnim vremenima (Drugi svjetski rat) u Hrvatskoj je osnovana agencija Croatia put, a u Srbiji Srbija put. U Sloveniji je poslovala italijanska agencija CIT, a u ostalim dijelovima države njemačka agencija MER. Međutim, iz razumljivih razloga agencije su skoro isključivo prodavale željezničke karte.

Period SFR Jugoslavije

Od 01. maja 1945. godine Putnik ponovo počinje sa radom, a u decembru iste godine postaje državno preduzeće. Godine 1947. ponovo se pristupilo uređivanju parka Ilidža ali i drugih parkova u Sarajevu. Već do 1948. godine zelene površine u gradu i na Ilidži su povećane oko 20 puta (!?) i na svakog stanovnika je otpadala površina oko 4 m² zelenila. Tradicija turističke vožnje fijakerima Velikom Alejom, sa malim prekidima (ratovi), traje u kontinuitetu preko 120 godina i vjerujem da je u tom smislu Ilidža jedinstvena u Evropi.

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća investicije u Bosni i Hercegovini se usmjeravaju u gradnju objekata stacionarnog turizma na bosanskohercegovačkoj obali Jadrana (Neum), banjskih lječilišta, a provodi se i akcija gradnje hotela u svakoj općini u Bosni i Hercegovini.

Gradnjom KSC Skenderija stvoreni su uvjeti za stvaranje košarkaškog čuda, a nedugo poslije, otvaranjem Doma mladih (na Novu 1969. godinu), na inicijativu Reufa Koludera (sestra Selma i on prvi rock pjevači u Sarajevu), Envera Hadžiomerspahića (osnivač kolekcije i Muzeja savremene umjetnosti ARS AEVI) i grupe mladih ljudi stvoreni su uvjeti za opstanak već rođenog sarajevskog muzičkog (pop, rock...) i drugih (likovna umjetnost, poezija, dizajn...) čuda.

Izložba «Umjetnost na tlu Jugoslavije od prahistorije do danas» Ova izložba je posebno interesantna sa aspekta turističkog valoriziranja kulture i pojedinih kulturnih segmenata. Ovo je svakako bila najveća i najposjećenija izložba koja je ikada organizirana na tlu bivše Jugoslavije. Manifestacija je završena sa sufcitom, a u vrijeme održavanja ove izložbe, koja je trajala šest mjeseci, svi smještajni i transportni kapaciteti su bili rasprodati. Interesantno je da je broj prodatih ulaznica za ovu izložbu bio vrlo blizu broja prodatih ulaznica za ZOI 84. Svi eksponati izložbe su sačuvani i vraćeni vlasnicima.

Sajam Skenderija je manifestacija koja je djelovala od otvaranja KSC Skenderija pod imenom Međunarodni sajam turizma i sporta, odnosno od 1969. godine, i kao prva takve vrste na tlu bivše države Jugoslavije.

Turistička berza - Krajem dvadesetog stoljeća (od 1974.) u Sarajevu je djelovala Internacional-

na turistička berza, na čijim je sesijama predstavnika turističke ponude i potražnje prisustvovalo preko 1.000 učesnika. Na godišnjim konferencijama za štampu često je učestvovalo preko 400 akreditiranih novinara. Ova berza je imala svoj ogranak u Novom Sadu, koji je organizirao susrete na kraju godine za razliku od sarajevske berze koja je održavana tradicionalno u martu svake godine. Turistička berza je djelovala od 1974. godine, pa do posljednjeg rata.

Na dan 24. lipnja (juna) 1981. godine, djeci u malome selu Međugorje u općini Čitluk, se ukazala Blažena Djevica Marija. Od toga vremena hrišćanski hodočasnici (ali i druge vjerske konfesije) hodočaste u Međugorje, koje je postalo svjetski poznato hodočasno mjesto i najveći centar sakralnog turizma u Bosni i Hercegovini.

Valja reći da zvanični Vatikan do sada nije priznao svetište. Izrečene su drakonske kazne fratrima Jozi Zovku (1989) i Tomislavu Vlašiću (2008), tzv. ocu međugorskog fenomena. Poslije tri decenije djelovanja svetišta još uvijek se očekuje zvaničan stav Vatikana glede svetišta u Međugorju.

U međuvremenu Međugorje je postalo najveća turistička i hodočasna destinacija u Bosni i Hercegovini koja bilježi preko 1,5 miliona posjetilaca godišnje.

Po dobivanju Zimskih olimpijskih igara ZOI '84 u Atini 1978. godine, investicije se usmjeravaju u gradnju zimsko-sportskih centara na planinama Jahorina, Bjelašnica, Igman, Vlašić... , a provodi se i akcija 100 ski liftova u Bosni i Hercegovini.

Olimpijski turistički konzorcijum ZOITOURS - Sa ciljem prodaje olimpijskog turističkog proizvoda Olimpijski komitet i Turistički savez bivše Jugoslavije formirali su Konzorcijum sastavljen od deset najvećih agencija i to: «Atlas» iz Dubrovnika, «Dalmacijaturist» iz Splita, «General-turist» iz Zagreba, «Kompas» iz Ljubljane, «Putnik» iz Beograda, «Centrotours» iz Beograda, «Intertours» iz Skoplja te «Mladostbih – OTAS», «Unis tours» i «Olimpik tours» iz Sarajeva. Osnivački ulog za članove je bio 300.000 KM pojedinačno.

Konzorcijum je preuzeo na sebe sve turističke poslove izuzev pružanja usluga sportistima i zvaničnicima Olimpijskog komiteta. Preuzeti poslovi su obavljani veoma kvalitetno, bez ozbiljnih reklamacija. Koliko je to bio veliki uspjeh pokazuje i podatak da su isplaćene odštete na osnovu reklamacija prethodnih zimskih igara u Lejk Plesidu (Lake Placid) bile ravne troškovima organiziranja igara. Konzorcijum je raspolagao sa 7.000 kreveta u hotelima i 20.000 kreveta u privatnom smještaju i studentskim domovima. Upisani novčani ulozi su vraćeni članicama uz znatan profit.

Za uspješno obavljene poslove Predsjedništvo SFRJ je odlikovalo Poslovodni odbor konzorcijuma ZOITOURS visokim odlikovanjima.

Olimpijske igre u Sarajevu posjetilo je preko pet hiljada američkih građana (PAN-AM je prevezao 2.000, a JAT ostale putnike). ZOI '84 je posjetilo oko 19.000 inostranih i 33.000 domaćih turista (sa teritorije države Jugoslavije), a registrovano je oko 328.000 noćenja. Olimpijski tu-

ristički konzorcijum - Zoitours je plasirao 206.000 noćenja i jednodnevnih izleta za oko 40.000 turista.

Zoitours je plasirao (preko turističke agencije OTAS) 120.000 ulaznica za inozemne turiste, 296.000 za domaće i 105.000 za goste i akreditovana lica (ukupno oko 520.000).

Ostvaren je prihod od oko 1,6 milijardi dinara (od čega 8 miliona "konvertibilnih" i milion "klirinških" dolara). Ostatak čistog dohotka je bio oko 173 miliona dinara. Radikalno je podignut nivo usluga u gradu i stvoren je svjetski "imidž" Sarajeva kao turističkog centra.

Vrijeme dok je postojao Zoitours, a to je od 6. novembra 1982. godine, kada je referendumom usvojen SAS o udruživanju u Poslovnu zajednicu, pa sve do završne Skupštine (1984) je vrijeme najveće slave turizma svih vremena u Bosni i Hercegovini.

Za sjajni višedecenijski turistički angažman Nedim Mahić, predsjednik poslovnog odbora Olimpijskog turističkog konzorcijuma ZOITOURS je odlikovan Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva, Ordenom zasluga za narod sa zlatnim vijencem i drugim značajnim priznanjima.

Valja reći da je 1985. godine, evidentirano preko 250.000 prodanih ulaznica u muzejima Sarajeva. Samo Muzej „Svrzina kuća“ je te godine prodao preko 51.000 ulaznica.

Turistički slom ili potpuni kolaps, JU turizam doživljava 1991. godine, kada je nastao rat na teritoriji bivše države Jugoslavije. U tim žalosnim godinama pa sve do kraja XX stoljeća turizmu, na prostoru bivše države Jugoslavije, više nije bilo mjesta.

Danas

Nakon posljednjeg rata turizam u Sarajevu (kao i cijeloj BiH) još nije dostigao polovinu predratnog prometa (2015.).

Treba znati da predratni promet turista još nije (2015) dostigao ni Dubrovnik (ne računajući izletnike sa krucera). U 2013. godini, promet turista na Dubrovačkom aerodromu je bio oko 1,35 miliona turista dok je pred posljednji rat on iznosio oko 1,65 miliona.

U gradu se gotovo preko cijele godine organiziraju razni festivali, manifestacije i izložbe koji su zanimljiv turistički proizvod.

Neki od njih su:

- Sarajevska zima (februar – mart);
- Međunarodna atletska ulična trka "Vivicita" (april – maj);
- Šahovski turnir "Bosna" (maj);
- Sarajevski dani poezije (maj);
- Evropski književni susreti (juni);
- Kids festival (juni);
- Bašćaršijske noći (juli);
- Međunarodni festival folklor (juli);
- Sarajevo film festival - SFF (august);

- Teatarfest (septembar);
- Svjetski festival orijentalne muzike – WOMF (septembar);
- Teatarski festival malih i eksperimentalnih scena - MESS (oktobar);
- JAZZ fest (novembar);
- Sarajevski salon (decembar/januar) ULU KS

Papa Franjo je prilikom posjete Sarajevu (06.6. 2015.) grad nazvao Zapadnim Jerusalemom.

Ključne riječi: Nadmorska visina Sarajeva, željeznica, tramvaj, električna rasvjeta, fijaker, prvi hoteli i agencije, parkovi, velike manifestacije i izložbe, ZOI '84 u Sarajevu.

SARAJEVSKA HAGADA, MANUSKRIFT,
POLOVINA XIV VIEKA.

SARAJEVO HAGGADAH, MANUSCRIPT,
MIDDLE OF 14TH CENTURY.

TRENDOVI U TURIZMU I VELIKA DOBRA

Svjetsko turističko tržište fokusirano je na potrošačke preferencije koje se iz dana u dan mijenjaju. Za naklonost turista bori se sve veći broj destinacija sa svojom raznovrsnom ponudom, a da pri tome udaljenost više ne predstavlja nikakav problem. Da bi se adekvatno odgovorilo na povećane zahtjeve turističke potražnje, subjekti turističke privrede nastoje poboljšati ponudu, smanjiti troškove, bolje informisati potrošače i ponuditi prepoznatljiv turistički proizvod. Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogaćuju život.

Danas se interes turista, pogotovo onih iz udaljenijih zemalja, ogleda u želji da na jednom putovanju upoznaju i obiđu više destinacija. Treba istaknuti da pod pojmom „odmor“ čovjek 21 stoljeća ne podrazumjeva isključivo odmaranje, već želi doživjeti novo okruženje.

Aktuelni trendovi u turizmu

- rast potražnje za inovativnim sadržajima
- povratak prirodi
- fizički i duševni oporavak
- naglasak na organsku hranu i nove sadržaje prehrane
- češća, kraća putovanja, „last minute“
- nezavisna putovanja – „uradi sam“

Odluke savremenog turista

- ima iskustva sa putovanjima
- svjestan je kvalitete
- ima razvijen osjećaj za okoliš
- ne kupuje putovanje, nego stil života
- preferira socio-kulturnu različitost

Lična sigurnost postaje nosilac i polazni kriterij kod odabira destinacije ili usluge. Razvoj novih komunikacijskih tehnologija stvara potrebu za sve kvalitetnijim informacijama koje moraju biti cjelovite i dostupne na sve većem broju medija. Potencijalni turisti su sve obrazovaniji i informatički pismeniji, te žele imati potpunu kontrolu nad informacijama i žele ih sami birati.

Turističko tržište se sve više raščlanjuje na posebne podskupine koje su definisane životnim stilom, različitim potrebama, posebnosti u turističkoj potražnji, isl. Avanturistički sadržaji postaju sve traženiji, a uzbuđenje postaje osnova potražnje. Takođe, treba istaći da se javlja sve veći interes za vezana ili kružna putovanja npr. avion-brod-autobus i posjeta više destinacija u paket aranžmanu, sa zadovoljenjem većeg broja sadržaja.

Prisutan je sve veći naglasak na organsku hranu i pojavu masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima proizvodnje. Takođe prisutna je potre-

ba za sadržajima koji garantuju eko imidž, bilo da se nudi eko sadržaj, bilo da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina. Priroda je sve traženija. Ponude sa boravcima u prirodi imat će prednost nad onim oblicima ponude koji nemaju toliko sadržaja vezanih sa čistom, izvornom prirodom.

Turist traži direktan kontakt sa lokalnim stanovništvom, želi upoznati kulturu života i sve ono što je karakteristično i specifično za to područje.

Pažnja se obraća na sredovječne turiste, to jeste tržišni segment "treće dobi", jer njihove najznačajnije karakteristike su da češće putuju; da nerijetko biraju destinacije udaljenije od njihova mjesta stalnog boravka; da duže ostaju na odmoru; da kombiniraju dvije ili više destinacija na jednom putovanju; da žele sudjelovati u različitim aktivnostima i da troše više na putovanju.

Turistički potrošači su postali znatno iskusniji u turističkim putovanjima, oni traže individualniji pristup organizaciji putovanja i odmora, te teže ostvarenju jedinstvenog doživljaja na odmoru.

Turistički potrošači postaju sve zahtjevniji, putuju češće, ali kraće i sve se više okreću specifičnim oblicima turizma u potrazi za novim doživljajima i sigurnost, zdravlje, ekologiju i kulturu smatraju glavnim faktorima na kojima se temelje savremeni turistički tokovi. Oni predstavljaju trendove koji vode globalizaciji svjetskog turističkog proizvoda.

Iz gore navedenog možemo zaključiti da aktuelni trendovi u turizmu idu u našu korist i da postoji dosta tržišnih niša koje se mogu pokriti i u kojima se može sudjelovati. Vidljivo je da se najvažniji uvjeti za kvalitetan odmor ne odnose više na klasične elemente turističke ponude: veličina sobe, luksuzna oprema itd, nego su najveću vrijednost dobile ekologija, gostoljubivost, avanturizam, doživljaj...

Shodno navedenim trendovima aktuelnog turističkog tržišta u Evropi i naših prednosti u odnosu na njih, potencijalni tržišni segment može se definirati oko sljedećih tačaka:

• autentičnost turističkog doživljaja	ANTI-GLOBALNO
• vratiti se prirodi	ANTI-UMJETNO
• zbližavati se sa ljudima	ANTI-USAMLJENOST
• aktivnosti u prirodi	ANTI-UREDSKI
• radovati se	ANTI-STRES

Velika dobra Kantona Sarajevo i Bosne i Hercegovine

Po autoru Tom Bunclcu (Predsjednik, Yellow Railroad International Destination Consultancy) najveća dobra destinacije Bosne i Hercegovine leže u četiri oblasti:

- Priroda (prelijepi pejzaži, relativno netaknuta priroda)
- Aktivnosti na otvorenom (naročito planinarenje, ribolov i rafting na rijekama)

- Kultura (intrigantno kulturno naslijeđe, historijski gradovi, savremena kultura kao “spoj Istoka i Zapada”)
- Ljudi/gostoljubivost (duboko usađena tradicija gostoljubivosti)

Ali i mnoge evropske destinacije nude mješavinu prirode, kulture i ljubaznih ljudi. Po čemu će se onda naša destinacija razlikovati od drugih? Odgovor leži u identificiranju ključnih elemenata ovih dobara (brendova) koji će se zatim koristiti za strategiju brendiranja, stalno i na odgovarajući način prezentirati ciljnoj publici prilikom reklamiranja.

Vodič valja uvijek imati u vidu da prezentacija naše destinacije ili regiona mora obuhvatiti ključne elemente turističke promocije koji na najbolji način interpretiraju ova tri velika dobra (prirodu, kulturu, ljude).

Ključne riječi: Trendovi, velika dobra.

KLJUČNI ELEMENTI TURISTIČKE PROMOCIJE (BRENOVI)

Nacionalni brend (brend jedne države) odražava trajnu suštinu zemlje te stoga predstavlja osnovu njene dugoročne konkurentnosti.

Brend destinacije je mješavina osnovnih karakteristika nekog regiona ili mjesta koje ga čini osobenim i vrijednim pamćenja. Prema tome izrada turističkog brenda je od ključnog značaja za budućnost zemlje. To uključuje identifikaciju ključnih prednosti zemlje i uspostavljanje karakteristika osobenosti (ili vrijednosti). Što su ove ključne karakteristike identiteta više izražene u marketinškim aktivnostima svakog privrednog sektora to će zemlja (BiH) imati više uticaja na međunarodnom planu.

Sve zainteresirane strane moraju težiti stvaranju sinergije za promociju ključnih karakteristika identiteta zemlje. Iako se karakteristike identiteta razvijaju sa turističkog stanovišta vrijednosti brenda se odražavaju na sve poslovne sektore. Naprimjer, ako je netaknuta priroda jedna od osnovnih karakteristika vrijednosti identiteta regiona onda ona poboljšava imidž proizvođača hrane (koja je direktni proizvod prirode), drvnih proizvoda ali i vode (razna pića).

Od ključnog je značaja da se identificiraju osnovne karakteristike identiteta koje obuhvataju različite sektore privrede i koji se mogu primijeniti u marketinškim aktivnostima bilo kojeg sektora.

Raznoliko kulturno naslijeđe Kantona Sarajevo

Najveći kulturni brend Kantona Sarajevo ali i Bosne i Hercegovine je raznolika kulturna baština koja je stoljećima ostala sačuvana usred Evrope zahvaljujući geografskim, političkim i vjerskim specifičnostima srednjovjekovne Bosne kao i jedinstvenoj kulturološkoj i vjerskoj toleranciji Osmanskog carstva. Tri velike vjere – Knjige, istočno i zapadno hrišćanstvo, islam i judaizam, ostavili su na teritoriji Kantona Sarajevo, ali i Bosne i Hercegovine veliku kulturnu baštinu i stvorili jedinstveni bosanskohercegovački kulturni identitet.

I pored poznatih događanja u posljednjem ratu (opsada Sarajeva, masovni zločini, etnička čišćenja, raseljavanje stanovništva...), grad Sarajevo je i dalje jedinstveni spomenik multireligioznosti u Evropi.

Tu je i jedinstveni na svijetu, tajanstveni bosanskohercegovački nadgrobni spomenik – stećak, kandidat za upis na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO.

U vremenima koja su pred nama, a nakon saznanja o lokacijama nekropola stećaka koji će biti uskoro upisani na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO, valjaće projektovati kulturne itinerere, obogaćene eko- turističkim atrakcijama područja.

Na listi su 22 nekropole iz Bosne i Hercegovine, tri iz Srbije, tri iz Hrvatske i dvije iz Crne Gore. Nekropole stećaka kao jedinstveni srednjovjekovni spomenici u svijetu nalaze se samo na teritoriji koju je obuhvatala srednjovjekovna država Bosna, a danas su to dijelovi susjednih država.

U današnjoj Bosni i Hercegovini se stvaralo na narodnom jeziku (uz bogato stvaralaštvo na drugim jezicima) u neprekinutoj tradiciji od srednjovjekovnih vremena do danas.

Ataše za kulturu Turske je utvrdio, naprimjer, da su ključni elementi turističke promocije Bosne i Hercegovine za turističko tržište Turske: Ahdnama Mehmeda II Al Fatiha u franjevačkom samostanu Duha svetoga u Fojnici, Stari most u Mostaru i Baščaršija u Sarajevu.

Ključni elementi turističke promocije nisu uvijek isti za sva tržišta. Za neka turistička tržišta priroda i aktivnosti u prirodi su od većeg značaja od kulturne ponude i obratno.

Slikoviti predjeli

Ovo samo za sebe nije jedinstveno ali širina i mir slikovitog, prelijepog i čistog predjela, naročito u sprezi sa tradicionalnom kulturom, sve više postaje rijetkost u Evropi. Ljudi žele pobjeći iz svakodnevnog užurbanog života u evropskim metropolama.

U Kantonu Sarajevo se može promatrati životinjski svijet, ali je manja mogućnost vidjeti veće sisare, vuka, a posebno medvjeda. Jedan od ključnih elemenata turističke promocije Sarajeva je veličanstveni prirodni ambijent koji okružuje grad.

Aktivnosti u prirodi

Aktivnosti na otvorenom u Kantonu Sarajevo jačaju brend okolne prirode, a jačanje brenda prirode jača i brend svih proizvoda prirode kao što su proizvodi drvoprerađivača, hrane, pića i vode koji su direktni proizvodi prirode. Aktivnosti u prirodi svakim danom privlače sve više ljudi kojima polako postaju neinteresantni etablirani sportovi u kojima se profesionalno natječe sportska elita, i u kojima preovladava politika i novac. Ljudi ne žele da budu samo posmatrači i žele nešto više u njihovom svakodnevnom životu.

Ključna odlika ovih disciplina je individualnost, jer se učesnik oslanja isključivo na svoje sposobnosti. To zahtijeva razvijanje lične odgovornosti, prvenstveno za sopstveni život, a potom za ostvarivanje svoga cilja. Slobodnim penjanjem želi se da dokaže da ne postoji tačka na planeti koja je nedostupna, a paraglajder želi da barem nakratko izbjegne zakonu zemljine teže. Svake godine oko 35 miliona ljudi u svijetu koristi odmor pješaćeci nekim od eko-turističkih itinerera.

Suština aktivnosti u prirodi nije u pukoj potrazi za avanturom već u idealu potpune slobode,

vjerovanju da su snovi ostvarivi i da za čovjeka, samo ako ima dovoljno hrabrosti i postojanosti ne važi riječ - nemoguće.

Valja reći da upražnjavanje takvih aktivnosti poprilično košta. Počevši od odjeće koja se proizvodi isključivo od novih materijala uključujući i prateću opremu. Tu je i najnovija informaciono-komunikaciona oprema koja omogućava onome ko može da plati i medijske prenose sa lica mjesta. Mnoge velike svjetske kompanije posao zasnivaju upravo na ovoj vrsti proizvodnje. Osmišljeni marketing velikih multinacionalnih kompanija koje proizvode odjeću, obuću i prateću opremu za ove djelatnosti, stvorio je svojevrsni modni trend, po kojem se prepoznaje "nova zdrava elita".

Najskuplja ponuda turističkih agencija je upravo ona koja se dodiruje sa duhom avanturizma, aktivnosti u prirodi i ekstremnih sportova. Vidljivo je da je modni trend naš saveznik u razvoju bosanskohercegovačke eko-turističke ponude.

Stećak – jedinstven u svijetu

Tipično obilježje spomeničke baštine naših prostora su nedvojbeno stećci. Iako ih ponekad nalazimo u zapadnim krajevima Srbije i Crne Gore ili u južnim dijelovima Hrvatske i Primorju (rubna područja srednjovjekovne bosanske države), njihov jedinstveni prostor i središnje područje je teritorija današnje države Bosne i Hercegovine. Naziv stećak koriste obrazovaniji gradski stanovnici.

U narodu se koriste još i nazivi grčko groblje, mramorje i mašeti. U istočnim krajevima Bosne i Hercegovine sve što je vremenski daleko i neodređeno naziva se «grčkim». Drugi naziv vjerovatno potiče od grčkog «mermeros» i latinskog «memoria», a naziv mašet, iz zapadnih krajeva, vjerovatno od italijanske riječi «massetto», što otprilike znači veliki kamen - Šefik Bešliagić, Stećci i njihova umjetnost.

Stećci se, prema poznatim pisanim izvorima, prvi put spominju 1530. godine u djelu "Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Romeliju" Slovenca Benedikta Kuprešića, tumača u poslanstvu austrijskog cara Ferdinanda I Habsburškog. Prvo značajno književno djelo u kojem je istaknuta kultura stećaka, a koje je ujedno i pronijelo glas o njima u svijet, je putopis "Put po Dalmaciji" italijanskog prirodnjaka, mineraloga i sveštenika Alberta Fortisa iz 1774. godine.

Poljski knez Aleksandar Sapieha je proputovao (1802/3.) kroz naše krajeve, posjetio Dubrovačku Republiku i objavio svoj putopis (1811) u Wroclavu u kojem je posvetio ozbiljnu pažnju srednjovjekovnom bosanskohercegovačkom nadgrobnom spomeniku – stećku. Knez je opisao nekropole oko Stoca i Radimlje i pokušao objasniti simboliku likova upoređujući te neobične oblike sa plastikom drugih regiona u svijetu. Knez Sapieha je zapisao i poetsku inspiraciju koja nam sa ovih spomenika govori o ljepoti ptica sličnih lbisu, o sablasnim priviđenjima fantastičnih životinja, o rijekama koje teku obasjane svjetlošću zvijezda, mjeseca i nebeskih sunaca, o

oklopima viteškim, o turnirima, o kacigama, o konjima i o oružju, o trci gazela, medvjeda, pasa i kurjaka kroz beskrajnu množinu šuma, pejzaža i daljina, uokvirenih dekorativnim konopom bosanskih mrtvačkih monilita.

Poslije njegovog istraživanja više putopisaca je detaljnije opisivalo stećke (fra Vinjalić, Katalinić, Amu Boué, Sir John Gardner Wilkinson, A. Fortis...). Prvi popis stećaka na prostoru svoje administrativne vlasti uradila je Austro-Ugarska tokom 1887. i 1898. godine, a rezultat popisa je saopšten deset godina kasnije.

Krajem XIX i početkom XX stoljeća, među mnogim naučnicima koji su se bavili proučavanjima stećaka posebno se ističu radovi dr. Ćire Truhelke, prvog kustosa, a kasnije direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu, dr. Alojza Benca, upravnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, dr. Đure Baslera, historičara Aleksandra Solovjeva i naučnika Šefika Bešliagića, koji je preko dvadeset godina posvetio proučavanjima srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući ovim aktivnostima nastala je jedna generacija naučnika koja je dala veliki doprinos u rasvjetljavanju fenomena stećaka. Njoj pripadaju i Dimitrije Sergejevski, Marko Vego, Marian Wenzel i Nada Miletić.

O stećcima u Hrvatskoj pisali su Anđela Horvat, Cvito Fisković, Ljubo Karaman, dok je o stećcima u Srbiji najviše pisala Mirjana Ćorović-Ljubinković. Historiju Bosne i staru bosansku pismenost sa stećaka istraživao je i najveći bosanskohercegovački pjesnik Mehmedalija Mak Dizdar, autor zbirke poezije «Kameni spavač» koji ih je besmrtno opjevao.

„Maku je uspjelo ono što je u poeziji najteže i što uspjeva samo rijetkima, da vaspostavi pravu, nenasilnu vezu sa tradicijom, da obnovi stari jezik pronasavši u njemu potpuno savremene valere, da na sadržajnu suštinu srednjovjekovnih zapisa nadogradi misao i osjećanje savremenog čovjeka. To su inovacije koje stvaraju epohe“ – zapisao je Meša Selimović.

Gorčin Dizdar, unuk pjesnika Maka Dizdara, je mladi istraživač stećaka, magistar i polaznik doktorskog programa iz interdisciplinarnih humanističkih nauka na univerzitetu York u Torontu. U augustu 2011. godine sa Giustinom Selvelli, magistrom antropologije sa Venecijanskog univerziteta, putovao je istočnom Turskom, Gruzijom i Armenijom, tragajući za paralelama srednjovjekovne armenske i bosanske vizuelne kulture.

Nedavno je iz štampe izašla i monografija “Stećci–bosansko i humsko mramorje Srednjeg vijeka” bosansko-hercegovačkog historičara Dubravka Lovrenovića, u kojoj je autor dao sveobuhvatnu analizu ovog kulturno-historijskog fenomena na prostoru Bosne i Hercegovine. Ovim radom Lovrenović je postavio visoke standarde za stručnjake i naučnike iz ostalih zemalja gdje se rasprostiru stećci da na sličan način obrade ovaj segment kulturnog nasljeđa sa teritorije njihovih država.

U Sarajevu je 1950. godine, stvoren plan dugoročnog evidentiranja i popisa nekropola koji je dovršen 1969. godine. Stvoreni su kataloško-topografski pregledi stećaka, što je omogućilo valoriziranje po vrijednosti i poduzimanje mjera zaštite u obrazovne, turističke i druge svrhe.

Šefik Bešliagić je jedini istraživač koji je stekao lični uvid u većinu lokaliteta na kojima se mogu naći stećci. Kolika je ta obimnost i teret istraživačkog rada na terenu pokazuje i cifra od 2.988 nekropola sa 66.663 stećka u Bosni i Hercegovini i bliskom susjedstvu (Srbija, Crna Gora, južna Hrvatska sa Primorjem). Na teritoriji Bosne i Hercegovine nalazi se 2.612 nekropola sa 58.547 stećaka, na teritoriji južne Hrvatske nalazi se 188 lokaliteta sa 3.253 stećka, u Srbiji postoji 110 nekropola sa 2.060 stećaka, a u Crnoj Gori ima 87 nekropola sa 2.803 spomenika.

Valja reći da je prvobitno brojno stanje bilo veće, ali da je izvjestan broj stećaka na razne načine nestao, iskorišten kao građevinski materijal, a bilo je i namjernog uništavanja. Može se pretpostaviti da je tako moglo nestati najmanje 20% od ukupnog broja stećaka - Bešliagić, isto

Kulturnu javnost Bosne i Hercegovine i svijeta najviše interesira porijeklo i značenje mnoštva različitih motiva i poruka koji su najizrazitija likovno-umjetnička osobina stećaka. Tajna bosanskohercegovačkog nadgrobnog spomenika- stećka je najzamršenije pitanje domaće historiografije po pitanju geneze i karaktera «crkve bosanske».

Dosadašnja istraživanja su pokazala da se najvjerovatniji raspon života stećaka kreće u vremenu od početka XIII stoljeća do početka XVI stoljeća.

“Već 1203. godine, se prema zapadnim izvorima, Kulin ban sa svojim odličnicima odriče bogomilske hereze pred papinim izaslanikom Casamarisom. Nesporna je činjenica da je zajedno sa jačanjem bosanske države jačao i ugled bosanske crkve. U jednom papinskom pismu iz 1234. godine, već se govori da je u Bosni tako narastao broj nevjernika da čitava zemlja liči na neprohodnu pustinju, zaraslu u trnje i koprive. Nije zbog toga nelogično što su se na Bosnu okomili susjedni vladari i što je ova zemlja tokom XIII i XIV stoljeća doživjela čitav niz invazija i krstaških pohoda. Ta igra odricanja ili otpora invazorima traje neprestano i sigurno je jedna od posebnih karakteristika bosanske države” - piše Alojz Benac.

Historičar Aleksandar Solovjev je analizirao ukrase na stećcima i uklapao ih u manihejske dogme. Neomanihejska hereza se u XI i XII stoljeću velikom brzinom širila od Bosfora do zapadne Evrope.

Jelen, kojega mnogo nalazimo na stećku, po Solovjevu je simbol pravedne duše i lov na jelena simbolizira čovječiju dušu “napadnutu od duha zla (konjanika) i gonjenu od grijehova (lovačkih pasa).

Štit je simbol sa psalitra kojega su često čitali. Jer, sam Gospod je “snaga i štit moj”. Kolo je sakralni motiv, a čovjek sa raširenim rukama “označava pokojnika koji se, načinivši križ, tim gestom približava bogu”- zabilježio je A. Solovjev.

Nesporno je da su u tim stoljećima u Bosni i Hercegovini živjeli katolici i pravoslavni i da su vršili uticaje na kretanje političkih pitanja. Iz ovoga se zaključuje da su nekropole sa stećcima služile svim stanovnicima zemlje, bez obzira na njihov vjerski karakter.

“Zanimljivo je da u Bosni i Hercegovini nema monumentalnih građevina ili ruševina crkava iz srednjeg vijeka, kao što je to slučaj u Srbiji i Makedoniji ili pojedinim zapadnim zemljama. Isto-

vremeno natpisi na stećcima često počinju sa običnim križom iako se zna da bogumili posebno preziru sveti križ. Natpis koji kaže: "vi ćete biti ono što sam ja, a ja ne mogu biti ono što ste vi" uvodi nas u krug istovjetnih i istovremenih florentinskih natpisa. Prikazi lova, turnira ili kola su zapravo tipični motivi za zapadno-evropsku umjetnost. Zagledajmo se malo bolje u tapiserije po zidovima zamaka u zapadnoj i srednjoj Evropi, pa ćemo odmah zapaziti koliko su ovakve scene zaokupljale duh tadanjeg čovjeka" – zapisao je Alojz Benac.

Vladislav Skarić je ukazivao da su stari slaveni u zakarpatskim krajevima pokojnike pokrivali drvenim kućicama. Taj se običaj prenio u novu domovinu gdje je kamen zamijenio drvo. Magična moć mladog mjeseca i štovanje sunca vuče porijeklo iz daleke slovenske prošlosti. Istovjetnost ukrasa na stećcima sa narodnim vezom i rezbarstvom se najbolje vidi u Širokom Brijegu i Kupresu.

"U Bosanskoj crkvi se uporno upotrebljavao narodni jezik u crkvenim obredima što je samo po sebi bio ozbiljan prekršaj prema intencijama Rima. Ona je time izvršila i ulogu čuvara narodne umjetnosti što ostavlja snažan utisak na gledaoca. Iz stećaka izvire epska raspjevanost, koja plijeni maštu savremenog čovjeka i tjera ga na razmišljanja o jednom svijetu čija su posebna shvatanja života i smrti stvorila ovakav besmrtn ep"- Alojz Benac.

Šefik Bešlagić je stećke podijelio na dvije glavne kategorije: ležeće i stojeće stećke. Ležeći su ploče, sanduci (sa i bez postolja) i sljemenjaci (sa i bez postolja). Stojeći su stubovi i krstače (kojih ima 324). U odnosu na ukupan broj stećaka broj krstača iznosi svega 0,5%, a karakteristične su za Hercegovinu, naročito za krajeve oko Bileće, Gacka i Nevesinja.

Velika svjetska zagonetka stećka su raznovrsni isklesani reljefni motivi. Do sada niko nije uspio objasniti porijeklo i značenje tih motiva. Šefik Bešlagić ih je podijelio u tri glavne skupine i to na one koji djeluju kao dekoracija, na skupinu koja ima simboličko značenje i na skupinu figura i figuralnih kompozicija.

Najstarija vjerovanja vezana su za sunce, zvijezde i mjesec i njegove mijene. Smatralo se da mjesec sa svojim postajanjem i nestajanjem simbolizira smrt, ali istovremeno nadu u uskrsnuće. Manihejci su polumjesec smatrali nebeskim lađama na kojima se duša (zvijezda) diže u nebo. Sunce, polumjesec i zvijezda su česti motivi naše narodne pjesme:»Kune mi se suncem i mjesecom i Danicom, njegovom sestricom...» - Bešlagić.

U djelu «Razgovoru ugodnom» Andrije Kašića – Miošića se kaže: «Bosanska arma jest jedan štit i na njemu polumisica i jedna zvizda...» Jedan od najčešćih simbola na stećcima su sunce, polumjesec i zvijezda.

«Kod nekih naših građana pojava polumjeseca na stećku i nehotimično asocira na polumjesec kao islamski amblem, pa je potrebno napomenuti da je polumjesec kod naših muslimana došao sa Osmanlijama, a da su ga oni preuzeli od Vizantije nakon osvajanja Carigrada»- Š. Bešlagić.

„Jesu li možda grobovi pod stećcima bili sveta mjesta oslobođenih duša, spašenih anđela iz materije stvorene od zla boga? Je li svaki takav grob bio nebeski Jeruzalem, mjesto izbavljenih? Dobri Bošnjani su, kako izgleda, uspjeli sačuvati svoje tajne samo za one koji su bili od “prave vjere” - kako to kaže gost (vjerska titula Crkve bosanske) Radin u svom testamentu 1466. godine, koji je ostao sačuvan u Dubrovačkom arhivu.

Koliko će nama, koji danas stojimo bespomoćno pred tim grobovima, uspjeti da saznamo tajne njihove poruke, to je problem o kojemu se možemo više ili manje duhovito domišljati ili se samo zanostiti uvjerenjem da smo se domogli bar jednog dijela Radinove oporuke. Likovne paralele sa srednjeevropskom kasnom romanikom svakako su jedan od puteva koji nas vode ka rješenu toga pitanja” - dr. Đuro Basler.

Novinar i istraživač Šefko Kadrić piše: “Švedski historičar Hans Furuhausen naglašava da je Crkva bosanska inspirirala protestantizam u Europi.

Katolička crkva 1209-1229. godine, pokreće krstaški rat protiv katara koji uspostavlja krvavu inkviziciju. U optužbama katoličkog prezvitera Kozme koja se stoljećima ponavljala kada se kretalo na heretike stoji: Neće da se klanjaju križu kao oruđu smrti. Ne klanjaju se ikonama. Grde sve crkvene činove, tvrdeći da su svećenici slijepi fariseji koji žive u lijenosti. Odbacuju krštenje vode, a sebe nazivaju kristjanima iako se ne pokrštavaju i ne krste... (15 optužbi).

O progonu bogumila sa pravoslavne strane svjedoči zapis o prvom krunisanom kralju Srbije, Raške, Duklje i Dalmacije Stevanu (Stefanu) Prvovijenčanom (1196-1228)... a on (Stefan) ni malo ne zadocnev posla na njih vojsku naoružanu. Jedne popali, druge raznim kaznama kazni, a treće progna iz države svoje, a domove njihove i svo imanje njihovo sakupiv razda... Učitelju i načelniku njihovu jezik ureza u grlu njegovu. Knjige njihove nečastive spali i sasvim iskoreni tu veru...” - Stefan Prvovenčani – sabrani spisi – Stara Srpska književnost”, Srpska književna zadruga 1988. godine.

Najveći grijeh Crkve bosanske (bogumila – istočna hereza / patarena – kvart u Milanu, zapadna hereza) je nepriznavanje istočne (pravoslavne) ili zapadne (katoličke) crkve. Spomenička baština Bosanske crkve je davno prešla granice ovih prostora i oplemenila civilizacijske tekovine svijeta.

Najveći hrvatski književnik Miroslav Krleža je zabilježio: “Neka oprost gospođa Europa, ona nema (autohtone) spomenike kulture. Pleme Inka u Americi ima spomenike. Egipat ima prave spomenike kulture. Neka oprost gospođa Europa, samo Bosna ima spomenike. Stećke. Šta je stećak? Oličenje gorštaka Bosanca! Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje, nikad, niko nije pronašao stećak na kome Bosanac kleči i moli. Na kom je prikazan kao sužanj... Na stećcima su davno uklesane poruke onog i onakvog svijeta o kom moderna Evropa danas sanja” – zapisao je Krleža.

Interesantno je da je postavljajući izložbu “Istorija na tlu Jugoslavije od praistorije do danas” u Parizu, koja je kasnije obišla svijet, Miroslav Krleža kao centralnu figuru stavio bosanski stećak.

Na insistiranje srpskog lobija da to bude freska "Beli anđeo" iz Mileševa, rekao je da je izvor te kulture dalje od naših prostora i da se njom mogu dičiti drugi. Na primjedbe hrvatskog lobija zašto ne ikona iz neke od katedrala u Hrvatskoj odgovorio je isto, da je centar i izvor te kulture negdje drugdje, a stećak ima samo Bosna i niko više na svijetu.

Za Krležu i samo jugoslovenstvo ima isključivi korijen u bogumilstvu. Krleža i ornamentiku stećaka (1954. godine) tumači kao nesrazmjerno velike ruke - "gvozdene i prkosne, jer nijesu htjele da se sklope pred inkvizitorima, koji proklinju i pale Bosnu vjekovima." On odbacuje i samu pomisao da bi "bogumilski mramorovi" nastali "pod uplivom romanike, koja je mogla da se pojavi kao moda vremena kakva je vladala između Zadra i Dubrovnika" – Miroslav Krleža, 'Bogumilski mramorovi', Eseji V, Zora, Zagreb, 1966.

U Dubrovačkom arhivu je sačuvan ugovor (20.7.1374. godine) o trogodišnjem školovanju Pribislava Gojčinovića iz Bosne, kod najvećeg dubrovačkog kamenara Medoja Oplava iz Stona koji je djelovao između 1354. do 1383. godine, i bio jedan od graditelja franjevačkog samostana Male braće u Stonu. Šta je navodilo majstore kamenare, koji su poznavali umjetnost mediterana i sve tajne kovanja kamena, da po Bosni kuju stećke sa arhaičnim likovima na njima?

Zapanjujuća je činjenica da se uz nesporne utjecaje sa istoka i zapada Evrope, tih vremena, u Bosni i Hercegovini razvila autohtona kultura koja se zadržala nekoliko stoljeća, a potom nestala. Tajanstveni kameni spomenici ljudi čiji su prvaci sebe nazivali "dobri hristijani", "dobri ljudi", "dobri bošnjani"... će i nadalje ostati izvor mnogih nagađanja i teorija.

Bilo kako bilo bosanskohercegovački srednjovjekovni nadgrobnii spomenik - stećak, je jedinstvena kulturna baština u svijetu i predstavlja najveći kulturni turistički brend Bosne i Hercegovine. Veoma je važna edukacija turističkih radnika, turističkih vodiča i pratilaca kao i lokalnih zajednica o važnosti očuvanja stećaka koji će nakon upisa na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO, postati novi (stari) adut u budućoj turističkoj ponudi.

Ključne riječi: Raznoliko kulturno nasljeđe, slikoviti predjeli, alternativni turizam, modni trend, stećak.

Prvi skijasi na Betaniji 1880. U sredini sa lulom Josef Regel

AKTIVNOSTI U PRIRODI U KANTONU SARAJEVO

Skoro da je danas nemoguće pobrojati sve poznate aktivnosti u prirodi kao i napraviti razliku između aktivnosti u prirodi, avanturističkih aktivnosti i ekstremnih sportova.

“Pojam ekstremni sportovi, je postojao samo dok ih nismo lako naučili i počeli upražnjavati” - kaže slovenac Miron, vlasnik restorana “Plava voda” u Travniku.

Koji su to sve potencijali i resursi, zanimljivi za razvoj tzv. alternativnog turizma, a koji se nedovoljno ili nikako ne iskorištavaju?

Tu spada svakako grupa tzv. aktivnosti u prirodi. Aktivnosti u prirodi kao turistička atrakcija su planinarenje, rekreativno dugo hodanje, zimski sportovi (alpsko i nordijsko skijanje, snowboarding, hodanje na krpljama, turno skijanje, sankanje...), kayak i canoe safari, rafting na rijekama, planinski biciklizam, orijentaciono trčanje kroz prirodu, splavarenje... Tu su i climbing, paraglajding, zmajarenje, ronjenje, špiljarstvo, pustolovni pohodi... kao trendovi koji odavno privlače brojne poklonike u potrazi za novim destinacijama. Tu su i sportovi na vodama kao što su: surfing, ekstremno ronjenje, a na planinama: planinsko biciklistički spust...

Planinarenje u Bosni i Hercegovini i pored, u svjetskim razmjerima, duge domaće tradicije planinarenja u poslijeratnim vremenima još uvijek bliže pojmu ekspedicije. Razlog tome je nepostojanje adekvatne markacije, popaljeni planinarski domovi i skloništa, niska kultura življenja i nestanak tradicije planinarenja kao oblika rekreacije i kretanja u prirodi...

Valja reći da su iz planinarstva proistekla tri sporta: alpinizam, orijentaciono trčanje, slobodno penjanje, a iz planinarskih aktivnosti proistekli su i zmajarenje i paraglajding.

Ovaj put ćemo pobrojati samo one aktivnosti u prirodi koje se nude u Kantonu Sarajevo kao turističke atrakcije.

Paragliding

Paraglajding je bliskost sa prirodom, sloboda prostora, uzbuđenje, izazov, druženje... Među ekstremnim sportovima paraglajding (paragliding) ima sve više poklonika i spada u kategoriju aero- sportova. Nastao je tako što su francuski planinari u alpama tražili najjednostavniji način za silazak sa visokih vrhova. Planinari su koristili neporozne materijale, povećanih raspona na kojima su jedrili prema dole da što prije siđu sa vrhova.

Tada je nastao naziv parapente što je preimenovano u englesku varijantu, a znači padobransko jedrenje. Počela su se organizirati i prva takmičenja 1986. godine u raznim disciplinama, nakon što su se počeli proizvoditi prvi parapente. Laurent de Kalbermatten, osnivač firme “Ailes de K” u Švicarskoj se smatra ocem proizvodnje „paraglajdinga“.

Svjetski rekord u preletu iznosi 423 km (Will Gade – USA), a visinski rekord je preko 5.000 m n/v. Uvjeti za bezbjedno letenje su da brzina vjetra ne prelazi 8 m/s, da nema padavina i da je padobran tehnički ispravan (bez oštećenja). Uvjet za bezbjedno letenje je svakako stručna obuka u nekom od paraglajding klubova. Valja reći da većina kandidata može da nauči polijetanje, zaokret i sletanje za 2,00 sata obuke. Ono što se ne može naučiti za tako kratko vrijeme je poznavanje meteorologije, aerodinamike, poznavanje opreme i adekvatnih manevara u vanrednim situacijama. Paraglajding škole uglavnom izvode program PARA PRO 4 odobren od FAI, svi polaznici su po pravilu osigurani, a ljekarski pregledi se vrše po vazduhoplovnom C kriteriju.

Oprema za paraglajding je osnovna (padobran, sistem veza i kaciga) i dodatna (rezervi padobran, radio stanica, variometar, spid, kombinezon i ostalo).

Školski padobrani služe za učenje i oprastaju greške pilota. Rekreativna ili srednja kategorija paraglajdera je u najširoj upotrebi. Ona ima nižu i višu kategoriju. Takmičarsku kategoriju predstavljaju najbolji paraglajderi. Njihove vrline su malo propadanje, velika okretnost i brzina, manje greške pilota i osjetljivost na turbulenciju.

Sve je moguće u ovom sportu i granice se konstantno pomijeraju. U ljeto 2003. godine, po prvi put u historiji, grupa paraglajdera je poletjela iz Šamonija (Shamonix) sa cca 1.200 m n/v. iz podnožja Mon Blana (Mont Blanc) i poslije sat vremena leta sletjeli su na vrh planine (najviši vrh Evrope 4.807). Sat vremena poslije slijetanja na vrh planine oni su pili čaj u Šamoniju (Shamonix). Pred nama je vrijeme osvajanja paraglajdingom i drugih vrhova planina. Sve je moguće u ovom sportu, a granice se brzo pomjeraju. Prvi paraglajderi su se pojavili u Sarajevu prije posljednjeg rata, a danas ih ima širom BiH.

Padobranstvo (parachuting)

Let vazduhom je iskonski san svakog čovjeka. Padobranac iskače iz aviona i uživa u ljepoti slobodnog letenja. Relativ se nazivaju skokovi padobranom u kojima sudjeluje više od jednog padobranca. To je manevriranje dva ili više padobranaca u međusobnoj blizini. Padobranci kruže jedan iznad drugog, prelaze sa jedne strane formacije na drugu stranu, stvaraju trodimenzionalne formacije u stojećem položaju. Danas su tzv. Relativ skokovi prepušteni mašti učesnika.

Olimpijske zimske discipline u vremenu ZOI '84

Zimski sportovi su izvor prihoda, ali i opasnosti po okolnu prirodu. Najveću opasnost po okolnu prirodu donosi razvoj zimskih sportova, odnosno razvoj alpskog skijanja. Gradnja žičara i staza, sječa šume radi proširivanja staza za alpsko skijanje (Bjelašnica, Blidinje, Kupres...), "tabanje" snijega, upotreba hemijskih sredstava za produžavanje trajanja snježnog pokrivača, a posebno stvaranje "vještačkog" snijega negativno utiče na biljni svijet.

Loše iskustvo organiziranja olimpijskih igara 1992. godine u Francuskoj, koje su se odvijale u perifernoj zoni Nacionalnog parka Vanoise upućuje na oprez. Mnoge šume su posječene, uklonjena je prirodna vegetacija, instalirani su "snježni topovi", urbaniziranje je dostiglo ogromne razmjere, krupni investicioni projekti (saobraćaj, vodosnabdijevanje i dr.) su narušili prirodne vrijednosti parka.

- Alpsko skijanje: Spust, veleslalom i slalom za muškarce i žene. Olimpijske staze za muškarce na Bjelašnici, a za žene na Jahorini.
- Nordijske discipline: Skijaška trčanja, Klasična kombinacija (skokovi i trčanje), Skijaški skokovi, Biatlon (trčanje i gađanje puškom za muškarce). Olimpijske staze na Igmanu.
- Bob: Disciplina za muškarce na dvosjedima i četverosjedima na vještačkoj stazi. Vještačka staza na Trebeviću (devastirana) dužine 1.245 m. i visinske razlike 125,90 m.
- Sankanje: Disciplina za muškarce na jednosjednim i dvosjednim sankama, staza dužine 1.210 m, a za žene samo na jednosjednim sankama na stazama dužine 993 m. Vještačka univerzalna staza na Trebeviću (devastirana).
- Brzo klizanje: Atletsko trčanje na ledu na dvije staze od 400 m. za muškarce i žene. Vozilo se na stazi za brzo klizanje na ZETRI.
- Hokej na ledu: igralo se na ZETRI. Vidi: Savez hokeja na ledu Bosne i Hercegovine
- Umjetničko klizanje: Estetsko klizanje na ledu za muškarce i žene pojedinačno, u parovima i plesnim parovima. Klizalo se u dvoranama na ZETRI i u Skenderiji.

Skijalište na Bjelašnici, rađeno za potrebe spusta za muškarce za ZOI 84, jedva je svojevremeno zadovoljilo potrebne kriterije (visina – denivelacija i dužina staze). Početak ski liftova i sjedežnica je sa 1273 m.n/v. i čest je slučaj da u martu snijega ima u izobilju na visinama preko 1500 metara, a da se na visinama odakle polaze žice, pojavljuje trava. Takav je slučaj i na Jahorini, ali obzirom da je centar lociran na oko 1550 m.n/v. žice za Praču (cca 1.200 m.n/v.) se zatvaraju, a funkcioniraju žice iznad. Taj problem na Bjelašnici se počeo rješavati gradnjom ski lifta na Kotlovima, za koji je Kanton izdvojio krajem 2003. godine oko 250.000 KM. Projekat urbaniziranja Babinog Dola na Bjelašnici isključivo kao ski centra je problematičan i izvjesno je da će osjećati posljedice promjene klime u narednim godinama.

U promotivnim materijalima skijališta u sarajevskom regionu (kao i u BiH) nema opisa klimatskih i drugih fenomena, nema karakteristika staza (Jahorina, Bjelašnica), što su osnovne informacije o planini i skijalištima u svijetu. Nezamisliva je agencijska prodaja skijališta u svijetu bez navedenih informacija.

Tehničke karakteristike staza na Bjelašnici u vrijeme ZOI 84

Bjelašnica	Spust	Veleslalom	Slalom
Start	2.067 m.	1.745 m.	1.572 m.
Cilj	1.273 m.	1.363 m.	1.363 m.
Visinska razlika	803 m.	382 m.	209 m.
Dužina	2.994 m.	1.122 m.	553 m.
Prosječan nagib	28%	36%	40%

Najveći nagib	60%	60%	60%
Najmanji nagib	5%	6%	22%

Navedene karakteristike staza danas nisu aktuelne, posebno zbog toga što nije u funkciji žičara za vrh planine.

Treba znati da će Sarajevo 2017. godine, biti domaćin Zimskim olimpijskim igrama za mlade.

Za razliku od alpskog skijanja, planinsko skijanje (turno skijanje), lang lauf, hodačke turnoure, ljetno-sportske i druge rekreativne aktivnosti su manje rizične po okoliš.

Top ture turno skijanja:

Selo Sinanovići - vrh Vito na Visočici; Vrh Bjelašnice - dom Stanari - dom Šavnici

Prvo zvanično smučarsko takmičenje Sarajevskog zimsko-sportskog podsaveza održano je 8. marta 1931. godine na Velikom Polju na Igmanu, u trčanju na 30 km. Iste godine na takmičenju na Jahorini prvi put nastupaju i žene u zvaničnoj konkurenciji. Na Jahorini je održan i Prvi slet smučara Jugoslavije (1937).

Snowboard danas ozbiljno konkurira alpskom skijanju. Oprema štiti koljena, kičmu, laktove od padova na stazi. Freestyle je najagresivniji i najspektakularniji stil vožnje. Sastoji se od različitih trikova koji se izvode u parku ili u prirodi. Ljeti je najpopularniji stil vožnje na glečerima ili na planinama koje nemaju veliki izbor staza. Trikovi se izvode pomoću izgrađenih objekata ili staza, skakaona, ograda-tračnica, drveća. Sandboard je nastao po uzoru na snowboard i ima veoma male razlike. Razlika je u tome što je podloga pijesak i brzina je manja kada se vozi na rubu zbog propadanja u pijesak. Oprema je prilagođena pijesku ali je princip vožnje isti.

Špiljarstvo, pećine i jame

Obnova turističke infrastrukture u Resanovičkim pećinama (Ledenica, Skakića pećina, Čađava pećina, Vodena pećina...kraj Bosanskog Grahova), otvaranje za posjete pećine Orlovača u Sumbulovcu i Bijambarske pećine u Ilijašu, obje kraj Sarajeva, a posebno pećine Vjetrenica (kraj Ravnog), koja posjeduje elemente potrebne za uvrštenje na listu Svjetske prirodne baštine - UNESCO, će nesporno biti nove/stare turističke atrakcije Bosne i Hercegovine.

Velike mogućnosti pećinskog turizma na području Sarajeva je sjajno elaborirao mr. Jasminko Mulaomerović, dipl.ing., u prilogu Strategije razvoja turizma u Gradu – Kantonu Sarajevo. Valja reći da se u pećinama Bosne i Hercegovine bogoslužilo (Djevojačka pećina kod Kladnja, pećina kraj crkve u Zavali...).

Strah je pratilac speleologa i on je normalan jer je speleolog tada oprezniji. U speleologiji nema takmičenja. U dubinama zemlje speleolozi pronalaze fantastična djela prirode, takozvani

pećinski nakit, čija se ljepota ne da opisati.

Novootkrivena pećina u Kadinom selu kraj Sarajeva zadivila je domaće i evropske speleologe. Neotkrivene pećine i jame širom Bosne i Hercegovine i znane ali još uvijek neistražene pećine i jame nude istraživački izazov budućim generacijama planinara speleologa.

Planinski biciklizam

Turizmu biciklom idu bolji dani. Kao i za pješački turizam, razumnim izborom itinerera i planiranja puta, koji obuhvata manje važne saobraćajnice ili saobraćajnice rezervirane za turizam ili "zrakasti" itinerer, gdje se automobilom ide u dolasku i povratku, biciklistički turizam postaje bezopasan. Kao što su pješaku potrebne dobre cipele, tako su biciklisti potrebni lagani bicikli i odgovarajuća oprema.

Izbor odjeće zavisi od trajanja puta. Biciklom je ugodno voziti se na relativno ravnom terenu i kratkim destinacijama. Koristi se odjeća i obuća kao za pješaka koji ide na more ili u ravničarske krajeve. Za ovaj vid turizma koriste se predjeli sa lijepim pejzažima i umjerenim usponima. Staze za bicikle se projektiraju i preporučuju u štampanim turističkim vodičima. U principu, staze za nordijsko skijanje ljeti postaju staze za planinske bicikle. Mimo utvrđenih staza i puteva u planinama je strogo zabranjena vožnja terenskim i drugim vozilima i planinskim biciklima.

U periodu 05./06.8.2005. u organizaciji Društva Wigwam iz Sarajeva i Kluba spasavalaca 2000 iz Sarajeva održan je prvi međunarodni planinsko biciklistički rally – Wigwam Trophy na području planina Bjelašnica i Visočica. Učesnici su bili sportski novinari iz Francuske, Italije, Švicarske, Austrije, Mađarske, Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Planinsko biciklistički rally je promovirao prvu Wigwam stazu koju je moguće proći pješke, planinskim biciklom, džipom ili turno-skijama zimi. Staza omogućava kombinaciju više atrakcija, kao što je hodanje, biciklizam i rafting na Neretvi.

Počinje sa usponom od Babinog Dola na Bjelašnici do Štinje lokve, a potom spektakularnom dionicom do sela Umoljani. Staza nastavlja preko rijeke Rakitnica dolinom Tušilačke rijeke, preko Mandinog potoka na prevoju Visočice za Odžake i Glavatičevo do Boračkog jezera. Program Wigwam Trophya se sutrađan nastavio raftingom na Neretvi.

Ponašanje na biciklističkim stazama, pravila IMBA (The International Mountain Bicycling Association):

- VOZI SAMO OTVORENIM STAZAMA – Poštuj zatvorene ceste i staze (pitaj ako nisi siguran). Izbjegavaj neovlašteni prijelaz preko privatnog posjeda.
- NE OSTAVLJAJ TRAGOVE – Budi obziran prema tlu ispod kotača. Vozi uz najmanji moguću uticaj na stazu. Ostani na postojećoj stazi i ne traži nove. Ne sijeci okuke.
- ZADRŽI NADZOR NAD BICIKLOM – I trenutak nepažnje može uzrokovati probleme.

Poštuj uredbe i preporuke o brzini za bicikliste.

- UVIJEK DAJ PREDNOST – Najavi svoj dolazak dovoljno rano. Prijateljski pozdrav ili zvonice su pristojan gest. Ne plaši druge.
- NIKADA NE PLAŠI ŽIVOTINJE – Svaku životinju uznemiri nenajavljeni, nagli pokret ili buka. To može biti opasno! Tjeranje stoke u trk i uzbuđivanje divljih životinja ozbiljan je prekršaj.
- PLANIRAJ UNAPRIJED – Moraš poznavati svoju opremu, svoje sposobnosti i kraj kroz koji se voziš, pripremi se primjereno. Ni na trenutak ne računaj na druge. Uvijek nosi kacigu i primjerenu sigurnosnu opremu.

Staze za planinski bicikl se publikuju sa grafičkim presjekom u tri boje, u zavisnosti od težine staze (zelena, plava i crvena), sa udaljenostima etapa i denivelacijom na stazi. Itinerer valja da bude opisan sa upozorenjima na eventualne opasnosti na stazi.

Cross Country je najpopularnija brdsko-biciklistička disciplina koja se održava na kružnoj stazi na kojoj je odnos spuštanja i penjanja jednak. U seniorskoj konkurenciji se vozi oko 40 km u trajanju oko 2,00 sata. U juniorskoj konkurenciji utrka je oko 25-30 km u trajanju oko 1,5 sati, a u kategoriji žena vozi se prosječno 25 km. Start je skupno na znak sudije. Cross Country je po prvi put kao disciplina brdskog biciklizma vožena 1996. godine, na Olimpijadi u Atlanti. Bicikli su napravljeni od lakih legura sa prednjim aktivnim amortizerom i valja reći da skreću veliku pozornost i gledalaca i medija.

„U Sarajevskom okruženju Bjelašnica je najatraktivnija za ovu vrstu sporta. Za planinski biciklizam potreban je bicikl sa prednjim amortizerima i dobre gume. Biciklista obavezno mora da ima kacigu, rukavice, štitnike za zglobove i prvu pomoć. Zbog opasnosti od pada i ozljeda po pravilu se ne ide sam.“ Dodaje kako je osjećaj vožnje po planinskim stazama nemjerljiv osjećaj. - kaže biciklista Dino Višnjić

Osnovna karakteristika svih brdskih bicikala je namjena terenskoj vožnji. Cestovni bicikli imaju malu težinu i namjena im je čista cestovna vožnja. Mješanac ili hybrid bicikli su tzv. City bike za vožnju po gradu i Trekking bicikl za cestovnu vožnju i povremena lutanja blažim makadamom.

Top planinske ture:

- Bjelašnica - pravcem Štinji do - Štinja lokva - Razašlje - Dugo polje - Lukomir - Crveni klanac – Umoljani.
- Šabići – Rakitnica – Sinanovići – Pervizi – Šabići

Konjičke ture

Zahtijevna aktivnost namijenjena:

1. onima koji praktiraju konjički turizam i koji nisu „slučajni turisti“: to su turisti koji izuzetno poštuju okoliš i ambijent, kao i kulturu
2. onima kojima je ovaj turizam okrenut kao ciljanoj grupi, a koji je u snažnom zamahu razvoja
3. radi se o vrlo složenoj turističkoj ponudi koja zahtijeva uključivanje i dijelova informativnog

sektora namijenjenog Konjičkom turizmu

Tipologija ovog turista/turizma je:

- to je turista velike kupovne moći, ali i veoma zahtjevan, ne uvijek dobro informisan o uzgoju konja i konjičkoj tehnici
- zahtijeva stalnu, ali vrlo diskretnu stručnu pomoć (sugestije oko prevazilaženja poteškoća, asistenciju kovača, veterinarsku podršku)
- zahtijeva opremljene punktove (logističke) podrške sa vodom, boxevima, paddock-om, prostirkama, protivupalnim sredstvima, potkovicama, analgeticima, sijenom, stočnom hranom
- ovaj turizam se proteže na godišnji vremenski period od skoro 10 mjeseci (izuzimaju se, možda, tek dva najhladnija mjeseca u godini), dakle veoma je stimulativan za privredu date teritorije
- pokazuje snažnu naklonost ka „proizvodima“ date teritorije
- turista je rijetko usamljena jedinka (kao i mnogi „mountain biker“-i), jer odnos sa konjem ne preporučuje izazove sa samim sobom.
- turista ima kult certificiranih elemenata unutar konjičke ture, i to naročito jahači sa sjevera Evrope.
- ovaj turista ima veću sklonost za proširenjem područja željenog putovanja u odnosu na ono primarno planirano
- on voli i pozitivno vrednuje planiranje i njegovo poštivanje
- veoma negativno vrednuje uskraćeni horizont očekivanja koji mu se nudi u marketinškoj fazi

Na području Donje Biosko na broju 28. Djeluje konjički klub „Djeca vjetra“ koji nudi školu jahanja, terensko jahanje, streličarstvo... uz smještaj i domaću tradicionalnu kuhinju. Više na www.arapskikonji.com

Foto safari i posmatranje ptica (birdwatching)

Birdwatching znači posmatranje ptica, a „birdwatcher“-i su oni koji vole posmatrati ptice, kako bi upoznali njihove migracione tokove, njihove navike, zatim slušaju ptičju pjesmu integrisanu sa okolišem te posebno uživaju u ljepotama prirode.

Birdwatching je aktivnost koja se može upražnjavati tokom cijele godine. Posmatraju se najrjeđe vrste ptica i prati se njihova migracija. Mnoge ptice sele radi razmnožavanja, u potrazi za hranom i da bi izbjegle nepogodne klimatske uvjete. Zbog toga je moguće posmatrati, osim ptica koje nisu selice i ptice selice koje se vraćaju natrag, takođe i takozvane ptice u prolazu, koje su podložne većim migracijama i susreću se na datom području samo u toku tih putovanja.

Mnogi birdwatcher-i spajaju posmatranje ptica sa hobbijem fotografisanja, koristeći snažne i precizne tele-objektive.

Pratkovovanje birdwatching-a podrazumijeva sljedeća tri uvjeta:

1. Edukovanost birdwatcher-a.
2. Raspolaganje opremljenim područjima, naročito u okviru parkova, oaza itd.
3. Raspolaganje naturalističkim arealom/rezervatom (koji se pretvara u zaštićeno područje) koje pruža mogućnost posmatranja ptica (obala jedne rijeke ili jezera...)

U mnogim opremljenim naturalističkim arealima za ovu aktivnost se drže kratki kursevi, a koji prethode početku posmatranja ptica na kojima se interesent upoznaje sa vrstama ptica kako bi znao raspoznati jednu od druge, daje se ilustrativni materijal, fotografije i mape sa identifikacijom svake od ptičjih vrsta, podučavaju se upotrebi teleskopa Posjete i posmatranje ptica odvija se uz pomoć naturalističkih vodiča, a u mnogim slučajevima, i ornitologa.

Potencijalno IBA područje (IBA – Important Bird Areas) je područje Igmana i Bjelašnice.

Posmatranje ptica je najbrže rastući vid ekoturizma koji dostiže porast prihoda od 115% godišnje. Primjer dobrog upravljanja RAMSAR područjem je Nacionalni park Kuseenneti na jezeru Manyas u Turskoj u kojem posmatrača godišnje potroše 103,320.074 USD.

Fotosafari omogućava da se prati izbliza, dokumentovano, život životinja, njihova životna sredina, krećući se pješice, biciklom, na motoru, u karavanu ili jašući konja.

Fotosafari je značajan kao mogućnost rasporeda turističkog priliva po različitim sezonama, zahvaljujući prirodnim predispozicijama:

proljeće	ljet	jesen	zima
rascvjetali travnjaci	konji	ptice selice	zimski pejzaž (kao na slikama Gabriela Jukića)
konji	ptice	konji	konji
stada životinja	stada životinja		stada životinja

Ključne riječi: Planinarenje, paragliding, padobranstvo, zimske olimpijske discipline, zimski sportovi, špiljarstvo, planinski biciklizam, konjičke ture, foto safari.

GRAD GOSTOLJUBIVIH LJUDI

„Činjenica je da su ljudi u većini zemalja koje žele privući turiste ljubazni jer u suprotnom ne bi kao turističke destinacije imale uspjeha. Međutim, ono po čemu se BiH ističe, i u čemu se ogleda njena prednost ispoljavajući gostoljubivost kao glavni elemenat brenda, jeste duboko ukorijenjena tradicija gostoljubivosti u cijeloj zemlji. Jasno je da postoji rizik ukoliko se ovo previše naglašava, jer sa tempom kojim ide globalizacija, ova se tradicija može zaboraviti, naročito u gradovima. Nadamo se da se to neće desiti i da će gostoljubivost ostati jasna karakteristika ljudi u BiH“ – kaže Tom Buncle, predsjednik Yellow Railroad International Destination Consultancy koji je u sklopu USAID-ovog projekta dao prilog pod naslovom „Brendiranje BH turizma i strategija marketinga“, 2008.

Tri lokaliteta u starom dijelu Sarajeva: Islamsko Turbe sedam braće (Jediler turbe), Katoličku crkvu svetog Ante Padovanskog i Staru pravoslavnu crkvu na Baščaršiji, posjećuju ljudi bez obzira na njihovu vjersku pripadnost i to je vjerovatno jedinstven običaj u svijetu.

Takvoj tradiciji davanja priloga iz starih vremena svakako je pogodovala pojava islama, koji priznaje prethodne božije poslanike i monoteističke religije za koje smatra da vuku isti korijen iz božije objave.

Tradicionalni način davanja priloga, koji se zadržao do dan danas, simbolizira jedinstveno poštovanje stanovnika Sarajeva prema drugim konfesijama, ali i ukazuje poštovanje prema komšiji, a to je nešto što je jedinstveno u svjetskim okvirima.

Moderno doba je donijelo i nove kreatore evropske koncepcije izgradnje grada. Kreatori novih građevinskih cjelina i ulica su bili arhitekti Josip Vancaš, Karlo Paržik, Aleksandar Vitek, Bartolomeo Knopfmaher, Ćiril Iveković, Hans Nimeček, Karlo Panek, Dioniz Sunko i Josip Pospišil. Prvih decenija uvođen je evropski koncept gradnje, a potom se uvidila i vrijednost domaće arhitekture, pa se nove građevine grade na novim prostorima, sa namjerom da se sačuva čaršija i staro Sarajevo.

Pojava Hamdije Kreševljakovića (1888-1959.) je ostavila neizbrisiv trag na bosanskogercegovачku historiografiju. Grad Sarajevo je imao sreću da se njegov građanin decenijama bavio historijom ovog rijetko interesantnog centra države. Njegov mnogostruki pedagoški i nastavnički rad osjetile su brojne generacije njegovih učenika, a njegovo naučno djelo je zadužilo jugoslovensku historiografiju, posebno historiografiju Bosne i Hercegovine.

Malo je kod nas bilo ljudi koji su se sa naučnom strašću posvećivali prošlosti Sarajeva kao što je bio Kreševljaković. Opće priznanje njegovom naučnom radu došlo je prilikom osnivanja Naučnog društva, kada je izabran za redovnog člana i za podpredsjednika tog Društva. Kao naročito priznanje za njegov rad došlo je odlikovanje predsjednika Republike ordenom rada II reda.

Krajem XIX i početkom XX stoljeća, u Sarajevu su djelovale mnoge istaknute ličnosti kao što

su dr. Josef Koetschet (Grelingen 1830-Sarajevo 1898.) gradski liječnik i biograf Topal Osman paše, inicijator osnivanja prve bolnice u BiH – hastahane. Dr. Josef Köetschet potiče iz Holandske plemićke porodice koja se doselila u Švicarsku. Rodio se 1830.godine, u Grelingenu, kanton Bern. Medicinu počeo da studira u Bernu, nastavio u Hajdelbergu, Beču i Parizu i ponovo Bernu gdje je diplomirao 1855.godine. Nakon diplomiranja je otišao u Tursku gdje je postavljen za vojnog ljekara u Skadru, a potom po svojoj želji premješten na Kavkaz gdje se upoznao sa Omerpašom Latasom kod kojeg je ostao šest godina u svojstvu ličnog ljekara. U decembru 1863.godine, postavio ga je Topal Šerif Osman paša za gradskog i policijskog ljekara u Sarajevu. Bio je više puta i vilajetski sekretar. Umro je 22.jula 1898.godine, kao fizik (gradski liječnik) grada Sarajeva.

Dr. Alexander Dörner (Graz 1869-Sarajevo 1951.) je bio sin potpukovnika Adolfa Dörnera, vojnog zapovjednika Gratza i majke Sofie Edle von Kaiserfeld. Nakon završenih medicinskih studija u Gracu (1893.) i odsluženja vojnog roka, zapošljava se u novoosnovanoj Zemaljskoj bolnici u Sarajevu. Na zahtijev dvorskog savjetnika dr. Isidora Neumanna vrši istraživanje lepre u Bosni i Hercegovini za šta dobiva i prvo priznanje (1898.) za iskorjenjivanje sifilisa, lepre i zaraznih bolesti. Dr. Dörner je u toku Prvog svjetskog rata prebolio pjegavi tifus od kojeg je umrlo 75% oboljelih liječnika. U BiH je proveo 55 godina neprekidnog rada na iskorjenjivanju endemskih i zaraznih bolesti, nosilac je mnogobrojnih pohvala i priznanja kao i Ordena cara Franje Josipa za bolničko liječenje i pomoć siromašnim u Bosni i Hercegovini (1912.) i Kraljevskog ordena „Svetog Save“, kralja Aleksandra I (1929.). Dr. Aleksander Dörner je sahranjen na katoličkom groblju sv. Mihovil u Sarajevu, pored dr. Josefa Koetscheta. Grobnice dr. Josefa Koetscheta i dr. Alexander Dörnera na groblju sv. Mihovil u Sarajevu su važna mjesta za historiju medicine Bosne i Hercegovine.

Apotekar i jedan od osnivača Muzeja Jevreja, mr. ph. Samuel Elazar (1902 – 1989), autor prvog elaborata o potrebi osnivanja muzeja zdravstva i njegovog smještaja u zgradi stare bolnice u Sarajevu (hastahana). U Sarajevu otvara apoteku „Kod zdravlja“ u Ferhadija ulici koja djeluje do 1941. Godine, kada seli u Zenicu gdje je radio kao rudarski apotekar, a zahvaljujući prijateljima rudarima u toku Drugog svjetskog rata je izbjegao tragičnu sudbinu. Napisao je niz stručnih knjiga koje se odnose na istoriju farmacije i medicine ali i onih koje se tiču sefardskih romansi.

Istoričar, kustos, direktor Zemaljskog muzeja i akademik Vladislav Skarić (1869-1943.) porijeklom iz srpske trgovačke porodice je jedan od osnivača kulturnog društva „Prosvjeta“. Pisao je o Mula Mustafi Bašeskiji, o porijeklu srpskog-pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini i rudarstvu, a sa Darinkom Despić i Đokom Mazalićem je popisao predmete i otvorio novu (1939.) postavku Muzeja Stare srpske pravoslavne crkve u Sarajevu. Postao je dopisni član SANU 1935. godine, a umro je u Sarajevu u toku Drugog svjetskog rata.

Sarajevo baštini i dva nobelovca, rođenog Travničanina, sarajevskog maturanta i doktoranta Ivu Andrića, dobitnika Nobelove nagrade za književnost i Sarajliju Vladimira Preloga, dobitnika Nobelove nagrade za hemiju, ali i jednog od najprevođenijih pisaca na svijetu, rođenog Tuzlaka, Mešu Selimovića. Oba nobelovca (Ivo Andrić i Vladimir Prelog) su maturirali u Prvoj gimnaziji u Sarajevu i bili su stipendisti HKD Napredak iz Sarajeva. Otac nobelovca Vladimira

Preloga, Mihajlo Prelog, je bio i dugogodišnji direktor Prve gimnazije između dva Svjetska rata.

Sarajevski šahovski klub "Bosna" je četverostruki prvak Evrope (što do sada nikome u historiji šaha nije pošlo za rukom) i osvajač mnogih svjetskih i olimpijskih odličja. Grad baštini najvećeg hrvatskog pjesnika Tina Ujevića, ali i najvećeg pjesnika druge polovine XX stoljeća u Evropi, Mehmedaliju Maka Dizdara...

Košarkaši KK Bosne sa Mirzom Delibašićem i Žarkom Varajićem na čelu 1979. godine, u Grenoblu, osvajaju Šampionat Evrope.

Napokon, u Sarajevu su održane XIV Zimske olimpijske igre.

Čuvena u regionu je Sarajevska muzička pop i rock škola, ali je još čuvenija, i to u svjetskim razmjerama, Sarajevska filmska škola. Ne postoji veliko svjetsko filmsko priznanje, a da ga BH filmski reditelji nisu osvojili. Neprikosnovene veličine po popularnosti su i danas ostali filmski reditelj Hajrudin Šiba Krvavac i Indexi sa pjevačem Davorinom Popovićem.

Kreativne industrije i produkcija su veliki izvozni potencijali grada (tv serija Lud, zbunjen, normalan...).

Današnje Sarajevo je mjesto življenja međunarodno poznatih i priznatih pjesnika (Abdulah Sidran, Ivan Kordić...), književnika (Dževad Karahasan, Marko Vešović...), likovnih umjetnika (Safet Zec, Alija Hafizović – Haf...), glumaca (Zana Marjanović, Josip Pejaković, Senad Bašić...), filmskih reditelja (Danis Tanović, Pjer Žalica...), pop i rok umjetnika (Mladen Vojičić – Tifa, Dino Merlin, Zdravko Čolić, Goran Bregović, Dubioza kolektiv...), sportista (Ivica Osim, Predrag Pašić...), akademika (Lubomir Berberović, Perica Vidić, Muhamed Filipović...).

Kulturno i historijsko naslijeđe Sarajeva, veličanstveni prirodni ambijent koji okružuje Grad, geopolitički položaj i karakter, banje, kongresi, sajmovi, festivali, sport, tajne, religije, običaji, mistike, svjetske političke intrige i mnogo drugoga što nije rečeno, od davnina su privlačili pažnju najvećih svjetskih putnika ali i pažnju centara svjetske političke i vojne moći.

Kafane

Jedan savjet posjetiocima: prije početka razgledanja, za vrijeme razgledanja i nakon obilazaka pojedinih lokaliteta, primijenite tradicionalni "sabor" (smireno, polako, pomalo, postepeno...), i destinacija će vam se otkriti i pokazati dio svoje ljepote. A kako upoznati ljude i njihovu gostoljubivost? Predlažemo vam da posjetite neku od mnogobrojnih kafana.

Duboko ukorijenjena tradicija gostoljubivosti u Bosni i Hercegovini vidljiva je kroz gostoljubivost u gradovima i planinskim selima, u tradiciji razgovora uz kafu, u kulturi razgovaranja kao i u praznom fildžanu (šoljici) kafe postavljenoj za nenadanog gosta.

Kafa se uzgajala u Jemenu (575. godine), a počela se širiti preko Meke (XV stoljeće), u kojoj su

brzo shvatili da "kafa daje vedrinu i osjećaj društvenog blagostanja". Prva kafana u Zapadnoj Evropi otvorena je u Sarajevu 1534. godine, odmah poslije pojave prve kafane u Istanbulu. Nakon Sarajeva, otvorene su kafane u Foči (1600), Marseillesu (1654), Mostaru (1660), Londonu (1662), Parizu (1672), Beču (1683), Laipzigu (1837)...

U popisu 81 vrste različitih zanatlija u starom Sarajevu koji su bili organizovani u jake esnafe (cehove) bili su i kahvedžije koji su spravljali kahvu i držali kafane. Pržači kafe (tahmiščije) su bili organizirani u svom, a krčmari (mejhandžije) u svom posebnom esnafu (vidi Kuća zanata).

Putopisac Henrik Blunt je u XVII stoljeću opisao atmosferu u sarajevskoj kafani: „Kada uđeš u kafanu i ogledaš se za mjesto gdje ćeš sjesti, valja ti dobro paziti da ne zapneš za čibuke koje pušaći, sjedeći na oniskim jastucima ispruže do nasred kafane. Ako nogom staneš na čibuk ili ga samo dirneš može te skupo stajati, jer kvariš čef Sarajlija. I koliko god je na čaršiji graja u kafani je tišina. Lijepo čuješ kako huklja tekućina u nargilama i kako vri kafa na žeravici. Kada uđe novi gost, najprije pogleda (okolo) i potraži mjesto gdje će sjesti, pa kad sjedne onda opet pogleda desno, lijevo i pravo po gostima (...) pa onda pošutjevši još koji minut, izrekne pozdrav. Zatim opet nastupa šutnja kao u katoličkim trapista“.

Osmanlijski način tradicionalne pripreme kafe je ukuhavanje „jake“ kafe sa šećerom što je običaj u zemljama istočno od Bosne i Hercegovine, posebno u Srbiji, za razliku od jedinstvene „bosanske kahfe“ koja se služi bez šećera sa rahat lokumom (baška šeker) uz čašu vode. Tradicionalni ritual ispijanja kafe nalaže da se prvo konzumira lokum (ako to gost uopće želi) i zalije čašom vode. Nakon toga se pije kafa iz malih fildžana.

Impresije o BH stanovnicima zapisala je (1903) i slovenska književnica i publicistkinja Zofka Jelovšek Kveder: „Bošnjaci, posebno muslimani su općenito veoma skromni i gotovo nemaju nikakvih prohtjeva. Važno je da imaju cigarete i crnu kavu. Bošnjaci se svakome obraćaju sa ti, ali nisu nametljivi i drski. Ponosni su i govore slikovito u odabranim pjesničkim slikama; ponekad se čini da slušate pjesme“. Šoljica kafe u našim krajevima je od davnina bila neizbježan dio gostoljubivosti.

Zašto se kafa tradicionalno priprema u džezvi? Kafa se tradicionalno priprema u džezvama jer je u takvim posudama najjednostavnije kafu pripremiti na tradicionalan način, odnosno kafu zaliti vrućom vodom, a zatim prokuhati na vatri.

A zašto se kafa pije iz fildžana? Isto pitanje bi se moglo postaviti i zašto se tradicionalno pivo pije iz krigli, čaj iz šoljica, konjak iz širokih čaša sa suženim grlom, viski iz kratkih čaša, gemišt iz dugih čaša, razno vino iz raznih čaša, razna ljuta pića i rakije iz veoma malih čašica...? Odgovor bi mogao biti univerzalan. Nikada ljudsko iskustvo ne kaže jedno, a mudrost drugo.

Užurbana civilizacija je donijela opće prihvaćenu, ekonomski rečeno, ekonomičnu, rentabilnu, efikasno i brzo pripremljenu - ekspres (espresso) kafu, pa i tzv. „američku kafu“ koja se pripremlja na litre.

Valja reći da u Evropi postoje dva radikalno različita „svijeta“ konzumenata koja se bitno razli-

kuju u stilu i kulturi življenja, koji je vidljiv u načinu ispijanja raznih pića i napitaka. Prvi su konzumenti (region mediterana) koji piju, sa namjerom da što duže piju, ali da se nikada ne napiju, a drugi su konzumenti koji piju na način da se što brže i efikasnije (obično najjeftinije) napiju. Nakon revolucije u Rusiji, početkom XX stoljeća, lokali pod imenom „Bistro“ (ruski. bistro – brzo) su preplavili Zapadnu Evropu, posebno Pariz. U takvim lokalima, kao napitak se služila i kafa.

Značajnu ulogu u transformaciji tradicionalne kafane u Sarajevu je imala pop i rock kultura 1960./70. godina, prošlog stoljeća. Za mlade ljude tog vremena tradicionalna kafana je postala arhaična i kafane su se pretvorile u tzv. kafiće u kojima se slušala popularna muzika. Pojavom disco ere u kafićima se počelo i plesati. Mjesto za ples u kafiću je bilo i centralno mjesto zavođenja. Od nekadašnjeg pojma kafane u današnjem Sarajevu ostali su popularni kafe barovi za dnevne izlaske i tzv. kafe klubovi sa živom i audio/vizuelnom muzikom za noćne izlaske. Obilazak kafića u Sarajevu petkom i subotom je postao sastavni dio života mnogih građana, a naročito onih željnih da budu viđeni.

Kafane su sastavni dio kulture življenja bosanskohercegovačkih građana i mjesta inspiracije. U njima su se začela najveća djela pjesnika, pisaca, muzičara, pozorišnih i filmskih djelatnika... Slavni gosti su tako sačuvali i sjećanja na nekadašnje kafane kao Tin Ujevićev „Samek“ ili Mak Dizdareva „Istra“...

Oni koji su preživjeli opsadu Sarajeva sjećaju se riječi roditelja snajperom ranjene petogodišnje djevojčice koji je noseći dijete u naručju rekao:

„Da mi je samo sjesti sa ovim čovjekom na kafu pa da ga pitam šta mu je“.

„Pravi“ turistički vodič u Bosni i Hercegovini će reći:

Nećemo praviti tradicionalnu kafe pauzu u atraktivnom tradicionalnom ambijentu ako imamo vremena odsjediti samo desetak minuta. Za shvatanje smisla tradicionalnog kafenisanja potrebno je najmanje četiri puta više vremena.

Kako spasiti nacionalnu kulturnu baštinu i kulturu življenja od „užurbanog“ svijeta?

Vjerovatno nikako. UNESCO preporučuje zaštitu, gdje „zaštita“ znači mjere čiji je cilj identifikiranje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, promocija, povećanje vrijednosti, prenošenje, posebno putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika nematerijalne baštine. Drugim riječima napravite digitalni zapis i to pohranite za neka druga sretnija vremena u kojima će biti više „vremena“, a manje uobraženih neznalica.

Šoljica kafe u našim krajevima je od davnina bila neizbježan dio gostoljubivosti.

Sarajevske kafane su se vremenom mijenjale po sadržaju ponude i izgledu, ali su do danas ostale dio kulture življenja stanovnika u kojima se tradicionalno sve vijesti objektiviziraju.

Ključne riječi: Običaji, kafane, ljudi i događaji.

TURISTIČKI VODIČ

Turistički vodič u Kantonu Sarajevo

U modernom turizmu pojam vodič se počeo upotrebljavati polovinom XIX stoljeća, u Alpama, gdje se lokalno stanovništvo zapošljavalo kao vodiči, nosači i goniči mazgi i mula, a pojam turistički vodič uveo je Thomas Cok (1840) koji je angažirao vodiče za svoje organizirane ture. Zabilježeno je da je u Sarajevu 1879. godine, počelo prvo organizirano pružanje usluga turističkih vodiča.

Jedan od velikih svjetskih putnika s kraja XIX stoljeća je bio Muhamed Ali- paša, praunuk Muhameda Alija, osnivača modernog Egipta i brat egipatskog dinasta koji je putovao svijetom kao kulturni ambasador.

U knjizi "Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu", opisuje putovanje kroz Bosnu 1900. godine, željeznicom i kočijama. U Sarajevu je odsjeo u hotelu Evropa gdje mu je u jednom trenutku jedan čovjek u hodniku dao vizit kartu na kojoj je pisalo Husein Olmutz Paša - prevodilac.

Hamdija Kreševljaković je kasnije utvrdio da se radilo o Huseinu Pašaliću, prvom poznatom turističkom vodiču u Sarajevu po imenu i prezimenu. Ta mi je kartica bila od velike koristi - zabilježio je Muhamed Ali- paša, jer su na poleđini bile odštampane turističke atrakcije koje je valjalo po preporuci neizostavno posjetiti i to: prvo - Antikhana, drugo i treće - Begova džamija i turbe, četvrto - Šerijatska škola, peto - Fabrika ćilima, šesto - Stara srpska crkva, sedmo - Bazar, osmo - Fabrika duhana Sarajevo, deveto - derviški zikr, deseto - Kursiluk (vjerovatno Kuršumljija), jedanaesto - Kozija ćuprija.

Zahvaljujući putopisu Muhameda Ali- paše, zabilježeno je da je prvi nama poznati turistički vodič Husein Pašalić, sasvim ispravno prvo preporučivao obilazak muzeja (Antikhane) - odnosno Zemaljskog muzeja koji se u tim vremenima nalazio na drugom spratu zgrade u ulici Čemaluša (preko puta katedrale). Uglednog gosta je posebno impresionirala etnološka zbirka, zatim botanička zbirka i zbirka starog novca i kovanica.

Legendarni interpretator baštine Sarajeva, druge polovine XX stoljeća, Ibrahim Zildžo je zabilježio: „Moj prvi javni nastup (govorništvo – jedna osoba prema više njih) nikada neću zaboraviti. Baraka građevinskog preduzeća „Trasa“ u Foči puna. Dvije stotine njemačkih zarobljenika i šest stotina ka-pe-deovaca (kažnjenika u kazneno-popravnom domu).

Ja za govornicom – Demosten mi nije ravan.

- Drugovi proleter! A barakom se razliježe aplauz...
- Naša zemlja je porušena! Oni opet aplauz.

- Sela su nam uništena, pruge porušene, mostovi porušeni... Opet aplauz.
- Mi smo opljačkani i osiromašeni! Aplauz.

I tako sve do kraja sindikalnog sastanka. Uveče nikako ne mogu zaspati. Okrećem se u onom gvozdenom krevetu. Muka me spopala. U svom govoru sam šest stotina osuđenika i dvije stotine njemačkih ratnih zarobljenika nazvao drugovima proleterima. Pa oni gromoglasni aplauzi nakon mojih konstatacija da nam je zemlja porušena, da su nam sela popaljena... Tada sam odlučio da veliku pažnju posvetim vlastitoj retorici. Razmišljao sam o tome kako se trebam ponašati dok govorim većem broju ljudi, da budem gospodar njihove pažnje. A ne da mi se aplaudira kada kažem da smo porušeni i popaljeni – zabilježio je Zildžin savremenik i prijatelj Dževad Kapetanović u knjizi „S Ibrahimom Zildžom kroz Sarajevo“, 2007.

Zakoni o turističkim djelatnostima u regionu definiraju turističkog vodiča: “kao osobu koja ima odobrenje koje regulira Zakon. Turistima pruža usluge pokazivanja i stručnog objašnjavanja prirodnih ljepota i rijetkosti, kulturno-historijskih spomenika, umjetničkih djela, etnografskih i drugih znamenitosti, historijskih događaja, ličnosti, legendi o događajima i ličnostima, privrednih i političkih zbivanja te pojedinih mjesta i zbivanja”. Turistički vodiči obično predvode grupu turista i pružaju im navedene informacije na nekom od svjetskih jezika, ili na jeziku grupe, ako njime vladaju. Moraju suvereno vladati podacima koje pružaju i biti spremni na dodatna pitanja. Turistički vodiči često rade i poslove turističkih pratilaca.

Zanimanje turistički vodič je uređeno Zakonom o turističkoj djelatnosti, „Službene novine FBiH“ 32/09. Obuku specijaliziranog osoblja u turizmu u Kantonu Sarajevo vrši Akademija turizma po utvrđenom nastavnom planu i programu, a provjere znanja vrši nadležni autoritet, Ministarstvo za okoliš i turizam FBiH. Program obuke uključuje predavanja, e-učenje, praktičnu obuku i privatno učenje i zadatke u odnosu 40% teorijske nastave, koju izvode stručni predavači i 60% praktičnog dijela, kojeg izvode dugogodišnji turistički djelatnici.

Zakonodavac u Federaciji Bosne i Hercegovine je donio i određene Pravilnike kao: Pravilnik o upisniku turističkih vodiča, Pravilnik o stručnom ispitu za turističke vodiče i Pravilnik o iskaznici turističkog vodiča. Dakle, poslovima turističkog vodiča ne može se baviti osoba koja ne zadovoljava uvjete propisane u gore navedenim Pravilnicima.

Turistički vodiči, polaganjem stručnog ispita, dobivaju uvjerenje o položenom ispitu za turistička vođenja za određeno područje. Putnička agencija turističke vodiče u pravilu ne zapošljava u toku cijele godine, a i kad ih zapošljava (u sezoni), daje im i druge obaveze: doček i ispraćaj gostiju, transferi i vođenje izleta u receptivnim područjima.

Za pružanje usluga turističkog vodiča turistički vodič mora imati odobrenje koje mu izdaje nadležna općina i kanton na čijem području djeluje. Aktuelni Zakon o turizmu Federacije Bosne i Hercegovine je precizirao ko se može baviti poslovima turističkog vodiča, donio program nastave i odredio ko izdaje certifikat. Zakon, nadalje, ne dozvoljava bavljenje komercijalnim poslovima vodičke službe turističkim zajednicama (koje se finansiraju iz boravišne takse i članarine).

Turistički vodiči valja uvijek da imaju u vidu da je brend destinacije mješavina osnovnih karakteristika koje ga čine vrijednim pamćenja. To je trajna suština mjesta, koja ga čini različitim od svih drugih mjesta (i konkurenata). Ono što je važno jeste da ta osobenost postoji u očima posmatrača, tj. ona mora biti realna i vjerovatna.

Unutar tri velika dobra Bosne i Hercegovine (priroda i aktivnosti u prirodi, gostoljubivost i kultura) turistički vodič ima zadatak da na revijalan način spomene neke od ključnih elemenata turističke promocije (brendove) navedenih dobara u svom kantonu.

Ono što je važno za svakog turističkog vodiča je da spomenuti brendovi moraju biti vidljivi oku promatrača (turista). To znači da vodič neće interpretirati ključne elemente (brendove) velikog dobra – prirode u, naprimjer, zatvorenom prostoru ili na ulici grada (izuzev ako iz te ulice nema lijepi pogled na prirodu). Tako, naprimjer, priča o nastanku Sarajeva se može uspješno ispričati prilikom vožnje preko Podhrastova i Sedrenika pa kroz kapiju niz Vratnik.

U EU je usvojena standardizacija edukacije turističkih vodiča urađena od strane Evropskog komiteta za standardizaciju - CEN. Ovaj Evropski standard postoji u tri zvanične verzije (engleskoj, francuskoj, njemačkoj). Standardizacijom EU želi da olakša slobodu kretanja unutar zemalja članica, ali i da naglasi značajnost specijalizovanih vodiča pojedinih regija za visoki kvalitet u turizmu (Newlands, 2005).

S obzirom da vodiči pratili turističkih putovanja vode turiste po inostranstvu, EU Sud je 1991. i 1994. godine, prepoznao važnost slobodne cirkulacije vodiča/pratilaca po Evropi, čime su stekli pravo slobode rada, s tim što u muzejima, spomenicima historije i drugim urbanim cjelinama (turističkim destinacijama) koje su vlasti neke države stavile na listu, moraju objašnjavanje prepustiti lokalnim vodičima.

Takođe je dogovoreno i priznavanje diploma turističkih vodiča u radnom dokumentu Evropske komisije izdatom 1997. godine. Međutim, i pored toga neke zemlje članice zahtijevaju da grupe prate nacionalni vodiči, što u nekim slučajevima ide dotle da se vodiči, koji nemaju licencu izdatu od strane zemlje u kojoj su se zatekli da rade, odvedu u pratnji policije iz autobusa (Richards, 2001).

Evropsko udruženje turističkih vodiča (European Federation of Tourist Guide Associations – FEG) se zalaže da ukoliko vodiči žele promijeniti mjesto boravka i raditi u drugoj državi, a prošli su standardizovanu obuku, ipak moraju položiti ispit o lokalnim specifičnostima.

Ovo se u potpunosti slaže sa definicijom koja je poslužila za postavljanje standarda edukacije, po kojoj su vodiči „area specific“, odnosno specijalizirani za određenu regiju.

Trenutno se vode debate u Evropskom parlamentu da se mobilnost omogući, ali uz obavezu registracije, te samim time i polaganja lokalnog ispita. Ono što EU neće mijenjati je sljedeće: „Turistički vodiči su predstavnici gradova, regija i država za koje su kvalifikovani. Mnogo zavisi od njih da li će se posjetioći osjetiti dobrodošli, da li će ostati duže ili poželjeti da se vrate. Zbog toga oni znatno doprinose shvatanju destinacije. Turistički vodiči su u prilici da pomognu

turistima da shvate kulturu regiona u kojem borave, kao i način života njegovih stanovnika. Oni imaju posebnu ulogu u promociji kulturnog i prirodnog blaga sa jedne, i u osiguranju njegove održivosti tako što će posjetioce ubijediti u njegov značaj i povredivost, sa druge strane.“ (Newlands, 2005).

Članovi CEN-a su nacionalna tijela iz Austrije, Belgije, Bugarske, Kipra, Češke Republike, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Njemačke, Grčke, Mađarske, Islanda, Irske, Italije, Latvije, Litvanije, Luksemburga, Malte, Holandije, Norveške, Poljske, Portugala, Rumunije, Slovačke, Slovenije, Španije, Švedske, Švicarske, Engleske, Hrvatske.

Turistički vodiči su predstavnici gradova, regija i zemalja za koje su kvalifikovani. Većinom od njih zavisi da li će se posjetioci osjećati dobrodošlo, da li će željeti ostati duže ili će odlučiti da se ponovo vrate. Oni, dakle, značajno doprinose percepciji destinacije. Turistički vodiči su u mogućnosti da pomognu posjetiocima da shvate kulturu posjećene regije i način života njenih stanovnika. Oni imaju značajnu ulogu, u jednu ruku da promoviraju kulturno i nacionalno naslijeđe, a sa druge strane da pomognu da se osigura održivost iste tako što će učiniti da posjetioci budu svjesni njene važnosti i osjetljivosti.

Evropski standard podržava napore Evropske unije da olakša slobodno kretanje usluga unutar njenih članova, ali takođe naglašava važnost turističkih vodiča za pojedina područja do visoko kvalitetne turističke usluge. Ovo se postiže visoko-standardiziranim kvalifikacijama za turističke vodiče u svim Evropskim zemljama.

Evropski standard daje slobodu zemljama, regijama i gradovima da odluče o nivou, mjeri i glavnim dijelovima njihovih programa obuke. Obezbjedenje ovih programa je u skladu sa minimalnim standardima i zahtjevima za obuku turističkih vodiča što je preduvjet za kvalitetnu uslugu turističkih vodiča u svim zemljama članicama.

Posao vodiča za koji je adekvatno educiran je da:

- Predstavlja oblast (područje, grad, region, zemlju);
- Vodi grupe ili individualne posjetioci (uključujući one sa posebnim potrebama) oko prirodnih atrakcija ili atrakcija koje je stvorio čovjek;
- Istražuje ili razvija informacije koje bi obezbijedile tačne i relevantne komentare;
- Posjetiocima interpretira kulturno i nacionalno naslijeđe kao i okolinu;
- Pomogne posjetiocima da dožive i shvate šta vide ili posjećuju;
- Informiše posjetioci o svim relevantnim aspektima o životu u navedenom području;
- Stvara ili razvija ture na njihovom području;
- Koristi adekvatan jezik.

Program obuke će omogućiti turističkim vodičima da:

- Ocijene svoju publiku;
- Da se prilagode njihovim interesima i zahtjevima tako što će odabrati relevantne informacije;
- Predstavljaju pogodne informacije na shvatljiv i komunikativan način.

Program obuke će, takođe, omogućiti turističkim vodičima da budu obaviješteni o:

- Turističkoj industriji i profilu posjetioca na njihovom području;
- Relevantnim pravilima i regulacijama, uključujući zdravlje i sigurnost;
- Zahtjevima za takse i porez;
- Marketingu i načinu vođenja biznisa turističkih vodiča.

U knjizi „Vodička služba u turizmu (naučite da vodite)“, Snežana Štetić, 2003., ističe sljedeće kvalitete i osobine značajne za posao turističkog vodiča, a to su: gostoljubivost, odgovornost, ljubaznost, srdačnost, informisanost, tačnost, kao i da bi izgled (odjeća) i ponašanje trebali da budu u skladu sa etikom lijepog ponašanja.

U knjizi „Sociologija turizma“, Todorović, 1982., takođe navodi neke kvalitete i osobine koje su po mišljenju ruskih autora bitne za turističke vodiče i to: etičko ponašanje, ljudski odnos prema turistima, principijelnost, iskrenost, pravednost, strpljivost, kao i poznavanje socijalne i psihologije ličnosti.

Vodič mora puno da čita. Da bude informiran. Nedopustivo je da turistički vodič kaže, recimo: „Ja sam žensko, mene politika ne zanima.“ – govorio je Ibrahim Zildžo.

Problem vodiču obično stvaraju slučajni prolaznici koji ponekad komentiraju riječi vodiča van konteksta ali i ljudi bez dovoljno predznanja, sa pogrešnim predubjeđenjima.

Napokon vodiči su prevodioci, zabavljači, organizatori, menadžeri, diplomati, ambasadori i mnogo drugih zanimanja u jednoj osobi. Iz tih razloga neophodna je stalna edukacija turističkih vodiča ali i ukazivanje ostalim učesnicima u turističkom proizvodu na značaj vodičke službe kako bi je bolje vrednovali.

U Priručniku su korišteni termini i definicije date u EN 13809:2003 koje primjenjuju sljedeće definicije:

Turistički vodič – osoba koja vodi posjetioca na jeziku po njihovom izboru i interpretira kulturno i nacionalno naslijeđe određenog područja i koja posjeduje kvalifikacije za određeno područje koje je uobičajeno izdato od pogodnog autoriteta.

SARAJEVSKI RATNI TEATAR · SARTR ·

S. Plakalo D. Bibanović
SKLONISTE
Režija: DUBRAVKO BIBANOVIĆ

igraju
MIO DRAG TRIFUNOV
ZORAN BEČIĆ
JASNA DIKLIĆ
SENAD BAŠIĆ
NEBOJŠA VELJOVIĆ
IRENA MULAMUHIĆ
ALIJA ALJOVIĆ /
/BRANKO LIČEN *igraju*

scenografija i kostimografija
SLOBOĐAN PERIŠIĆ
izbor muzike
VEDRAN SMAJLOVIĆ

Premijera 6. IX 1992. god. u 17 sati
POZORIŠTE MLADIH

TURISTIČKA INTERPRETACIJA SARAJEVA

Hronologija Sarajeva kroz historiju

U Bosni i Hercegovini u polupećini Badanj kraj Stoca smještenoj visoko iznad kanjona rijeke Bregave, kod sela Borojevići, pronađen je najstariji primjer paleolitske umjetnosti na jugoistoku Evrope. Gravura u stijeni, veličine oko četiri kvadratna metra je stara oko 16.000 godina i predstavlja prizor lova. Gravura sadrži prikaz životinje slične konju i nekoliko strelica u ranama, a iz istoga vremena potiču i pronađene gravirane kosti.

Početak osamdesetih godina prošlog stoljeća u selu Obre nedaleko od Kaknja pronađeno je brojno posuđe iz IV milenija prije nove ere, koje su izrađivali neolitski stanovnici tzv. «starčevačke kulture» sa obala Dunava, ali i nekoliko lonaca koji su zastupljeni u ranom neolitu jadranske zone i daljeg srednjeg i zapadnog Mediterana.

Zaključak se sam od sebe nametao: ovo posuđe je ovde moglo biti doneseno samo sa obale Jadrana. Ranije pronađena Zelena pećina iznad vrela Bune tada se potvrdila kao važna međustanica kretanja neolitskih stanovnika Mediterana ka brdovitom srcu Bosne i Hercegovine. «Puteva još nije bilo – i zadugo ih neće biti – ali je bila utabana staza, otvoren pravac za kretanje ljudi, dobara i ideja. Neolitska revolucija u ovom dijelu Balkana bila je izvršena, ostalo je da se beru njeni plodovi»- vidi Borivoj Čović, «Od Butmira do Ilira».

Istraživač Semir Osmanagić započeo je iskopavanja (2006) u podnožju brda Visočica kraj Visokog, sa timom stručnjaka. Hipoteza o postojanju Bosanske piramide Sunca, uključuje i pretpostavku da su Bosna i jadranski bazen druga po starosti oaza života u Evropi sa 27.000 godina kontinuiranog prisustva inteligentnog čovjeka. O fenomenu kamenih kugli, istraživač Semir Osmanagić iznosi još smjeliju hipotezu, da su to dijelovi prahistorijskog svjetskog komunikacijskog sistema. Bilo kako bilo, arheološka iskopavanja gospodina Osmanagića i bosanske kamene kugle (svjetski poznate lokacije u Kostarici, Meksiku...) pronađene kraj Zavidovića, Banja Luke, Teočaku, kraj Vareša, u Zlokućama kraj Kaknja, kraj Maglaja...privlače veliki broj znatiželjnika svake godine, a u gradiću Visokom vlada prava turistička groznica.

Kako su utvrdila dosadašnja arheološka istraživanja u okolini Sarajeva, prve poznate ljudske naseobine potiču iz epohe mlađeg kamenog doba, kada su ljudi bili lovci i skromni ratari.

Prahistorija - Neolit III milenij p.n.e.

Butmirska kultura neolita, nazvana po nalazištu u Butmiru kraj Sarajeva, u odnosu na sve savremene kulture u Evropi odlikuje se originalnim oblicima posuda, specifičnim ornamen-

talnim sistemom i bogatom i raznovrsnom figuralnom plastikom. Figurine realističnog pravca u butmirskoj kulturi predstavljaju originalnu i sasvim izdvojenu pojavu u evropskom neolitu uopće. Opsežna iskopavanja su vršena 1893. – 1896. godine, kada je istraživana mjestimično 3 m deo kulturni sloj u kojem je bilo sačuvano oko devedeset zemunica. Zbog ovog otkrića u Sarajevu je 1894. godine, održan i Međunarodni kongres arheologa i antropologa Evrope. Naseobine Butmir i Zlatište.

Prelaz iz mlađeg kamenog doba u bronzano doba - II milenij p.n.e.

Historija rudarstva je i historija civilizacije. Na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine ruda se kopala još u prahistoriji. Značajne su naseobine Ilirskog plemena Desitijata na Gradcu kod Kotorca, Soukbunar, Zlatištu i Debelom brdu iznad Sarajeva. Iliri su u to vrijeme veoma obrađivali bronz.

Metalno doba - II milenij p.n.e.

Naseljene i druge uzvisine oko Sarajeva, Gradina iznad Bistričkog potoka, Gradina na Bakijama, dolina Koševskog potoka, Obhodža, Nahorevo... Početkom željeznog doba (8. st. stare ere) u Glasinačkoj kulturi (bronzano/željezno doba) nazvanoj po nalazištu u Glasinačkom polju istočno od Sarajeva izrađivana je keramika sa finom tehnikom urezivanja, predmeti od metala i kosti, ali i razni privjesci od bronz u obliku ptica, domaćih životinja, konja, ovna ili psa.

Među do sada svim pronađenim umjetničkim djelima starijeg željeznog doba na ogromnom prostranstvu između sjeveroistočnih obala Jadranskog mora i ušća Dunava u Crno more, ističu se mala bronzana kolica pronađena na Glasincu (1.800 – 200 p.n.e.) kraj Sarajeva na kojima su svi konstruktivni detalji pažljivo izvedeni. Kolica su ustvari posuda u obliku ptice, na čijim leđima, kao poklopac, sjedi još jedna ptica. Dvije manje ptičije glave ukrašavaju prednju i zadnju osovinu. Riječ je o objektu upotrebljavanom za kulturne potrebe što objašnjava pojedinosti kojima se u prvi mah čudimo - dr. Zdravko Marić. Glasinačka kolica se danas čuvaju u muzeju u Beču.

Iliri su znali obrađivati bakar, zlato i srebro, a kasnije i željezo. Pri kopanju ruda služili su se pijucima i maljevima. Zdrobljena ruda talila se u posebno građenim pećima. Kalupi za lijevanje oruđa i oružja pretežno su bili kameni. Zahvaljujući tom oružju Iliri su se odupirali Rimljanima skoro 250 godina i tek ih je 9. godine, n.e. Rimsko carstvo napokon pokorilo.

Antičko doba - 9.godine n.e.

Rimska osvajanja. U dolini rijeke Trešanice kod Konjica (Podorašac) sačuvan je miljokaz (danas u posjedu Zemaljskog muzeja u Sarajevu) sa natpisom DIVO AVG(usto), što je ujedno najstarije epigrafsko svjedočanstvo o gradnji rimskih cesta u cijeloj rimskoj provinciji Dalmaciji (u šta je spadao i veći dio današnje Bosne i Hercegovine). Sudeći po tome izgradnja ceste je započela još za života imperatora Augusta (27 p.n.e. – 14 n.e.), a nastavljena u doba Tiberija (14 – 37 n.e.).

14.godine n.e.

Rimske ceste su povezivale obalu Dalmacije (u šta je spadao i veći dio današnje Bosne i Hercegovine) sa zapadnim krajevima carstva, Panonijom, Argentarijom i istočnim krajevima. Ceste koje su prolazile našim krajevima polazile su iz Salone (pored Splita), Narone (delta Neretve) i Epidaurusa (Cavtat kraj Dubrovnika). Rimska cesta od današnje Ilidže (Kolonija AQUAE S... – vjerovatno Sulfurae) vodila je današnjim Sarajevom do Alipašine džamije gdje se uz Koševski potok račvala današnjom Alipašinom ulicom na sjever za Panoniju, a produžavala Titovom ulicom preko Pašino brda i Sokoca za Argentariju (Srebrenicu) i istočne krajeve.

Ostaci antičkog Sarajeva, čije nam je ime nepoznato, otkriveni su u dijelu grada od Velikog parka do Tehničke škole. Raspored rimskih nalaza uglavnom prati dvije savremene gradske arterije: Titovu ulicu i Alipašinu ulicu sa produžetkom prema Skenderiji. Na Marijin dvoru je utvrđena poštanska stanica i konačište, a ciglana kraj mosta Suade Dilberović i Olge Sučić. Uz Koševski potok otkrivena je radionica keramičkih proizvoda, a ostaci rimskih vila su otkriveni u ulici Danijela Ozme, te Koševskoj strani Gorice. Na mjestu današnje kasarne i tehničke škole nalazila se antička nekropola.

Glavni gradski centar u to vrijeme se nalazio na mjestu današnje Ilidže (Kolonija Aquae S...). Na rimske tragove se naišlo i na Bašćaršiji, Švrakinom selu, Stupu i Hrasnici.

Srednji vijek - VI stoljeće n.e.

Kraj rimske uprave. Početkom VI stoljeća na Debelom brdu je nastao rimski refugij (utvrđeno sklonište). Ono što su bile ceste u doba Rimljana, ostale su staze u vremenima srednjovjekovne Bosne, da bi postale ulice u vremenima Osmanlija.

VII stoljeće n.e.

Rušilački nalet Slavena uništava tekovine antičke civilizacije i na mjestima gdje su nekada stajale vile oslikanih zidova, podni mozaici, zgrade zagrijavane podnim grijanjem, sa vodovodima i kanalizacijom, grade kolibe od pruća, torove i štale. Poslije toga trebalo je da prođe skoro cijeli milenij da krajišnik Isa-beg Ishaković (1462) udari temelje urbanog naselja, koje je po mnogo čemu odgovaralo onome iz rimskog doba.

Srednji vijek i tajanstveni stećak.

Srednji vijek je doba feudalnog poretka, od propasti Zapadnorimskog carstva (476) do početka kapitalističke ekonomike. Građanski historičari datiraju kraj srednjeg vijeka padom Carigrada (1453), otkrićem Amerike (1492) ili početkom reformacije (1517). Srednji vijek u našim krajevima se smatra razdoblje do osvajanja Osmanlija (1463).

Polovina X stoljeća

Polovinom X stoljeća slavenska Bosna postaje samostalna oblast. Hrvatska povjesničarka Nada Klaić je utvrdila da je to bilo mnogo ranije, čak u ranom srednjovijekovlju. „Javna vlast

je dokaz državnosti. Ne postoje politički prazni prostori. Svako selo zna kojoj državi pripada, a pašnjaci i šume su takođe vrlo pomno podijeljeni“ – tvrdila je Nada Kljajić suprotstavljajući se pisanju historije isključivo na bazi pronalaska slučajnih pismenih izvora.

Bizantski naučnik, pisac i car Konstantin VII Porfirogenit, rođen 905. godine, u svom djelu O upravljanju carstvom (De administrando imperio) spominje zemljicu Bosnu (horion Bosona) sa naseljenim gradovima Katera i Desnik, koja je bila manja od Srbije i od nje potpuno odvojena.

Polovina XI stoljeća

U svojoj historiji Bizanta, historičar Kinam (Cinnamus 1143-1203) navodi da bosanski ban Bo-rić nije bio podanik ugarskom kralju, nego njegov saveznik. Rijeka Drina je predstavljala grani-ću Bosne prema Srbiji, tako da bosanski vladar nije bio potčinjen ni srpskom velikom županu.

Povelja Kulina bana - 29. avgusta 1189. godine

Bosanski ban Kulin piše Povelju i trgovinsku ispravu Dubrovniku, kojom dopušta slobodno trgovanje po Bosni. To je najstariji sačuvani dokument pisan narodnim jezikom kod južnih Sla-vena i prvo pominjanje slavenskog imena za grad Dubrovnik, umjesto romanskog imena Ra-gusium. Uz Povelju sačuvana je i kamena ploča Kulina bana.

Iz vremena vladavine bana Kulina potiče i tzv. ploča velikog sudije Gradiše, pronađena u na-selju Podbrežje (Visoko), a predstavlja prvu značajniju potvrdu postojanja institucije sudstva u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Vladar (ban Kulin), institucija sudstva, pismo i jezik su nesporni artefakti postojanja najstarije države južnih Slavena sa jednom od najstarijih sudskih institucija u Evropi.

Brojne kultove iz rimskih vremena hrišćanstvo je teško prevladavalo u Bosni, koja je bila na granici uticaja Istočnorimskog i Zapadnorimskog carstva. To je pogodovalo nastanku Crkve bosanske, koju su pape i patrijarsi nazivali neomanihejska, patarenska ili bogumilska. Oni su sami sebe nazivali «kristjanima», «dobrim Bošnjanima», «dobrim ljudima»...

U današnjoj državi Bosni i Hercegovini nema monumentalnih sakralnih građevina ili ruševina crkvi iz srednjeg vijeka, kao što je to slučaj u Srbiji i Makedoniji ili na zapadu u Hrvatskoj. Dok su na istoku građeni monumentalni manastiri, a na zapadu katedrale, na teritoriji današnje dr-žave Bosne i Hercegovine takvih građevina, u srednjem vijeku, nema. Istovremeno bosansko feudalno društvo srednjega vijeka je bilo evropskog tipa. Dvorovi kralja i vlastele su bili ure-đeni po uzoru na evropske. Jesu li možda grobovi pod stećcima bili sveta mjesta oslobođenih duša...

Na širim prostorima današnjeg Sarajeva u srednjem vijeku razvija se župa Vrhbosna sa većim naseljem istog imena. U osmanskim dokumentima iz XV stoljeća, spominje se pod nazivima Stara Varoš i Staro Trgovište. Čini se da je jezgro tog naselja bilo na ostacima ranijeg rimskog naselja uz potok Koševo i na ušću Koševskog potoka u Miljacku. Mnogi naučnici smatraju da je Vrhbosna bila varoš sa trgovom iz veoma starih vremena i da se sjedište latinske bestuanske

biskupije, spomenute u VI stoljeću, najvjerojatnije nalazilo u Vrhbosni.

1238/39. godine

Biskup Ponsa gradi crkvu sv. Petra na Brdu iznad Vrhbosne kao buduće sjedište biskupije. Pretpostavlja se da se pomenuta crkva nalazila na današnjem Brdo-džamiji ili Debelom brdu. Sačuvan je (Zemaljski muzej u Sarajevu) fragment oltara sa tekstom «Apostoli Petri (V)erbos».

1244. godine (20.jula)

Ugarsko-hrvatski kralj Bela IV piše povelju (in supra Vrhbozna Burdo cum omnibus suis par-tinentiis, lubi ipsa ecclesia cathedralia sancti Petri est fundata) u kojoj govori o župi Vrhbosna i sjedištu biskupije i katedralnoj crkvi svetog Petra koja vjerovatno nikada nije bila dovršena. Neki naučnici smatraju da se sjedište bestuanske biskupije spomenute u VI stoljeću, najvjero-vatnije nalazilo u Vrhbosni – prof. Džemal Čelić.

U drugoj polovini XIII stoljeća bosanska biskupija seli u Đakovo (današnja Hrvatska), odakle se vraća u Sarajevo tek dolaskom Austrougarske monarhije 1878. godine. Franjevačka provincija Bosna Srebrena je jedina katolička institucija sa kontinuitetom djelovanja u Bosni i Hercegovini od srednjeg vijeka do danas.

1291. godine

Dolazak prvih franjevaca na područje današnje Bosne i Hercegovine (Srebrenica) po izričitoj želji pape Nikole IV. Od tada franjevci kontinuirano djeluju do danas.

1339/40. godine

Osnivanje Bosanske franjevačke vikarije i samostana sv. Nikole u Milama kraj Visokog. U neposrednoj blizini samostana nalazila se i gotička crkva u kojoj je 1377. godine, krunisan prvi bosanski kralj Tvrtko I. Tvrtko I Kotromanić (1338-1391) je bio prvi bosanski kralj koji je umro kao kralj Bosne, Srbije (Raške), Hrvatske i Primorja.

Tvrtko je bio sin kneza Vladislava Kotromanića (brata Stjepana II Kotromanića) i Jelene Šubić (kćerke Jurja II Šubića iz hrvatske vladarske obitelji Šubića). Tvrtkova sestra je bila Katarina, grofica Celja, majka Hermana II Celjskog, oca Barbare, carice Svetog Rimskog Carstva, tako da je (Katarina) daleki predak svih današnjih kraljevskih porodica u Evropi.

Istovremeno Tvrtko je po baki Jelisaveti Nemanjić (majci oca Vladislava) imao pravo i na upražnjeno mjesto srpskog kralja. Tvrtkova baka Jelisaveta je bila kćerka srpskog kralja Stefana Dragutina iz dinastije Nemanjića i ugarske princeze Katarine iz porodice Arpadovića.

Tvrtko je vlast proširio na zemlje preko Drine i Lima, a potom je zauzeo od Balšića i Trebinje, Konavle i Dračevicu i time je preuzeo obaveze ranijih srpskih vladara u međunarodnim okvirima. Nakon toga su mu Dubrovčani počeli isplaćivati svetodmitarski danak.

U isto vrijeme njegova prva rodica (kći Stjepana II Kotromanića) Elizabeta Kotromanić je bila

supruga (1353.) ugarskog kralja Ludovika I Anžuvinca.

Osmanski period

Osvajanjem srednjovjekovne države Bosne srušena je posljednja značajna država na Balkanu. Osmanlije zatiču jedinu multikulturnu zemlju u Evropi u kojoj su jedni sa drugima živjeli pripadnici pravoslavne i katoličke crkve, te Crkve bosanske.

Islamsko vjersko iskustvo u Bosni i Hercegovini se zasniva na učenju i praksi hanefijske pravne škole. Sljedbenici ove škole se nazivaju «ljudima samostalnog mišljenja» koji tumače islam kao vjeru razuma, čiji se postulati mogu dokazati općeprihvaćenim naučno utvrđenim istinama i u tom smislu odbacuju svaki vjerski fundamentalizam kao slijepo pridržavanje zakona.

Potomci bosanskih feudalaca se uključuju u spahijsku organizaciju nove države što je bila posebna specifičnost u cijelom Osmanskom carstvu. Mnogi pojedinci porijeklom sa naših prostora podižu razne zadužbine. Dolaskom Osmanskog carstva koje je bilo civilizacijski sljednik Istočnog rimskog carstva dolazi stabilnost sistema i zakonitost.

Grad moćnog feudalca Pavla Radinovića, pripadnika Crkve bosanske, Hodidjed, iznad sastava Paljanske i Mokranjske Miljacke je najkasnije od 1451. godine, definitivno u osmanskoj vlasti. Pretpostavlja se na osnovu sporadičnih arheoloških nalaza (Bijela tabija) da je na mjestu današnjeg Vratnika postojala utvrda u srednjem vijeku.

1455. godine.

Prvi osmanski popis iz 1455. godine, registrira naselje Vrhbosanje (Vrhboxenie) kojem je gravitiralo tri trga i 45 sela. O brojnosti stanovnika svjedoči blizu 5.000 stećaka na 213 nekropola na širem prostoru današnjeg grada. Zanimljive su utvrde Kotorac, grad Dubrovnik u Ilijašu i Hodidjed. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, predstavlja značajan izvor za proučavanje uspostave timarskog sistema (feudalnog sistema) na krajištu Isa-bega Ishakovića. Zemljište je i nakon Osmanskih osvajanja u Bosni ostalo u rukama lokalnih vazala s tim da su morali plaćati porez. To je prvi katastarski popis koji je sastavila osmanska administracija prije konačnog pada bosanske srednjovjekovne države pod osmansku vlast.

Prije 1462. godine.

Isa-beg Ishaković postavlja temelje dalekosežnoj urbanizaciji grada i na putu od Bistrika prema Kovačima gradi most – kasnije Careva ćuprija, na lijevoj strani Miljacke gradi prvu džamiju – na tom mjestu kasnije je izgrađena Careva džamija (1566), gradi prvi hamam (obnovljen 2015. godine), objekte vojno administrativnog sjedišta, karavan-saraj (kasnije nazvan Kolobara-han), te izvjestan broj dućana koji će biti nukleus kasnijoj sarajevskoj čaršiji. Istočno od čaršije u selu Brodac podiže zaviju (tekiju) sa musafirhanom i imaretom (besplatnom kuhinjom).

Čaršija etimološki (perzijski čar-su) znači četiri toka ili četiri strane (raskršće) što ona i jeste;

raskršće puta od kolonije dubrovačkih trgovaca oko današnje Latinske ćuprije i novog hrišćanskog naselja u formiranju oko današnje Stare pravoslavne crkve, odnosno puta od Bistrika koji preko Kovača vodi za Vratnik, a preko starog rimskog puta koji je današnjim ulicama Maršala Tita i Mula Mustafe Bašeskije vodio preko Pašinog brda za istočne krajeve.

Turski „baš“ u složenicama označava najstariji, najglavniji, pa bi složenica Bašćaršija, u smislu dijela grada, označavala glavni trg ili glavno pazarište. Sarajevo dobiva (1461) moderni vodovod kao treći grad u Evropi, poslije Krakova i Praga.

1462.godine.

Isa-begova vakufnama (prvi popis zadužbina) je prvi pouzdan dokument o graditeljskoj djelatnosti u osmanskome periodu. Treba znati da je institucija vakufa stvorila uvjete za očuvanje onoga što se danas smatra kulturnom pokretnom i nepokretnom baštinom. Rušenje bogomolja i nekropola se izričito zabranjuje i izdavanjem Ahdname (1463.) u kojoj se izričito naređuje „neka niko ne uznemirava spomenute i njihove crkve“.

1463. godine.

Propast srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva. Osvajač sultan Mehmed II Al Fatih ubija posljednjeg bosanskog kralja i posljednjeg despota Srbije Stjepana Tomaševića Kotromanića. Istovremeno Osvajač piše Ahdnamu (Ugovor) koja se čuva u franjevačkom samostanu „Duha svetoga“ u Fojnici.

1464. godine.

Sarajevska muafnama predstavlja pismo sultana Mehmeda II Fatiha o oslobađanju od izvanrednog poreza stanovništva grada Sarajeva. Povodom upada mađarskog kralja Matije Korvina (oktobra i novembra 1464.) sarajevski građani su došli do opsjednutog grada Zvornika u pomoć osmanskoj vojsci. Iz zahvalnosti za pruženu pomoć sultan Mehmed II Fatih je stanovnicima Sarajeva dodijelio ispravu kojom ih je oslobodio od više vrsta poreza uz izvršavanje vojne obaveze. Muafnama je izgorila u velikom požaru (1697.) u vrijeme upada vojske princa Eugena Savojskog, a na molbu stanovnika Sarajeva je ponovo izdana i obnovljena 1701. godine.

1476/77. godine.

Bali-beg Malkočević gradi na Bistriku mesdžid, žensku banju, most na Bistričkom potoku.

1477. godine.

Ajas-beg podiže mesdžid, mekteb (osnovnu školu), hamam, nizove dućana oko današnjeg hotela „Central“.

1483/84. godine.

Jahja-paša gradi džamiju i nastaje mahala na Čurčića brijegu.

1485. godine.

Iz popisa stanovništva je vidljivo da je grad imao 92 muslimanske kuće, 103 kršćanske, te

osam kuća dubrovačkih trgovaca. Spominje se 17 krojača, više sabljara, pekara, mesara, saraha i drugih zanatlija.

1499-1505. godine.

Skender-paša Mihajlović planski oživljava Staru Varoš na ušću Koševskog potoka, gradi most koji narod po njemu naziva Skenderija. Na lijevoj obali Miljacke podiže tekiju, musafirhanu i imaret, a na desnoj strani podiže prostrani dvor, karavan-saraj, 11 dućana i mlinove na Koševskom potoku. To je bio nukleus kasnije čaršije na Hisetima. Pojam Hise (hise – dio cjeline) upućuje na plansku parcelaciju okolnog zemljišta u cilju izgradnje (prof. Džemal Čelić).

1514. godine.

Spominju se dva hirurga i prva apoteka što pokazuje grad u stalnom narastanju. Apoteku je izgradio i uvakufio sandžak-beg Junuz-beg (1514/15.)

1530/31. godine.

Gradnja Gazi Husrev-begove džamije, najznačajnije islamske građevine na ovim prostorima koju podiže Gazi Husrev-beg, najveći i najznačajniji legator u Bosni i Hercegovini, po ocu Hercegovac (Ferhat-beg Hercegović iz Trebinja), a po majci (princeza Seldžukija) carević, unuk sultana Bajazita II. U Dubrovačkom arhivu od 15. aprila 1483. godine, je zabilježeno da Dubrovčani daruju sa 55 perpera Radivoja, rođaka Ferhat-bega, carskog zeta.

Treba znati da je Begova džamija prva džamija u cijelom islamskom svijetu koja je dobila električnu rasvjetu (1898). Istovremeno Gazi Husrev-beg gradi Hanikah, (visoku školu 1530/31.) za šejhove gdje su se školovali derviški autoriteti sufiskog misticizma. Gazi Husrev-beg je svojom vakufnamom iz 1531. godine, za džamiju, hanikah, imare i musafirhanu, i vakufnamom iz 1537. godine za medresu i biblioteku, uvakufio sav svoj imetak. Veliki graditelj gradi vodovod (7 km) i razvodi vodu u 40 javnih česama, podiže hamam, bezistan i čuveni sarajevski Tašlihan, ogromni karavan-saraj. Grad Sarajevo, uskoro nakon njegove smrti, izrasta u tada najveći grad evropskog dijela Osmanlijskog carstva sa oko 50.000 stanovnika!

1537.godine.

Gazi Husrev-beg gradi Kuršumli medresu i pokreće rad prve Visoke škole (1537.) koja je u to vrijeme bila u rangu evropskih fakulteta i u kojoj se osim teologije izučavalo pravo i filozofija. Iste godine utemeljuje jednu od najstarijih biblioteka u Evropi.

1561.godine.

Ferhad-beg (potomak stare sarajevske porodice Vuković-Desisalić) gradi sjajnu Ferhadija džamiju. Istovremeno, njegov brat Ivan radi sliku Bogorodica sa Kristom koja se čuva u Muzeju Stare pravoslavne crkve

1565. godine.

U Sarajevu se bilježi mnogo osoba čiji se očevi stereotipno zovu Abdullah pod kojim imenom je neko kršćansko ime. Sarajevski carinik je Mustafa, sin Abdullahov, pa Sudža, sarajevski

pazarbaša i Sofi-Ali, zakupnik državnih danaka. Neki Ćemal-beg, spahija, sin je Abdullahov, pa njegova žena Tenzila. Sinovi Abdullaha su Čejvan-vojvoda i Ibrahim-vojvoda...

Tako neki Mustafa, sin Abdullaha, ima brata Stojana sina Andrijina. Zabilježeno je da su djeca nekog Vuksana i supruge Marine nakon smrti Vuksana prešli na islam, pa se Duka nazva Mustafa, Stojan Husein, Jovana Aiša, a Ljiljana Fatima. Mati ostade i dalje kršćanka... – komentari dr. Ćiro Truhelka i V. Skarić, Glasnici Zemaljskog muzeja 1889.-1911.

Inače Abdullah na arapskom znači Božiji rob. Otac poslanika Muhammeda a.s. se zvao Abdullah. Ovih dana (2015.) mega popularni fudbaler Zlatan Ibrahimović je na ramenu (privremeno) istetovirao ime Abdullah sa tumačenjem da je to vrlo važno za njega.

1566.godine.

Gradnja Careve džamije (podignuta po naredbi sultana Sulejmana Veličanstvenog) na mjestu stare dzamije iz vremena Isa bega.

1580.godine.

Gradnja Velikog hrama, najstarije sinagoge u Bosni i Hercegovini, danas Muzej Jevreja. Sefardski Jevreji, nakon izгона iz španske postojbine 1492-96. godine, masovnije dolaze na Balkan, a potom u Bosnu i Hercegovinu. Najveći centar na ovim prostorima im je bilo Sarajevo, gdje je bilo više sinagoga i sjedište rabina. U Sarajevu tako djeluju katolička i pravoslavna crkva i jevrejska sinagoga, a broj mahala (kvartova) se penje na 91 muslimansku mahalalu, dvije hrišćanske i Džemat Jevreja.

XV-XVI stoljeće

Gradnja trgovačko-zanatske čaršije Baščaršije. Čaršija se širila od današnje Vijećnice pa do današnjeg Trga Oslobođenja – Alija Izetbegović. U njoj je bilo oko 80 zanata organiziranih u esnafe (cehove). Preko 40 ulica je nosilo ime prema dominantnim zanatima. Dućani su bili prosječne površine oko 15 m², građeni uglavnom od drveta, a magaze od kamena. Od najamnine dućana i drugih prihoda izdražavali su se javni objekti (sakralne i profane građevine).

Bosna i Hercegovina i grad Sarajevo od najstarijih vremena imaju složenu narodno-konfesionalnu strukturu. Još u antičkim vremenima ilirski kultovi su se miješali sa rimskim, a rano kršćanstvo koegzistiralo sa mitraizmom. U srednjovjekovnoj Bosni sljedbenici Crkve Bosanske žive zajedno sa katolicima i pravoslavnim, odupirući se svakom pokušaju nametanja jedinstvenog religijskog okvira – prof. Džemal Čelić.

U čaršiji je bilo dosta hanova. Cijeni se da ih je bilo oko 50 koji su mogli primiti oko 2000 putnika sa konjima. Najznačajniji hanovi su bili Kolobara, Tašli-han i Morića han (jedini u cjelosti sačuvan). Sačuvana su i dva bezistana (Gazi Husrev-begov i Brusa bezistan). Specifikum čaršije su daire, kamena skladišta. Bilo ih je pet, a sačuvane su tri. U jednoj je „Kuća sevdaha“, a druga je kraj Stare pravoslavne crkve adaptirana kao crkveni muzej.

XVII stoljeće

Fra Matija Divković tiska u Veneciji (1611) svoja djela Nauk krstjanski i Sto čudesa, na našem jeziku kao preteče bosanskohercegovačke književnosti. Malo zatim Muhamed Hevai Uskufi (1631) piše svoj Bosansko-turski rječnik nakon izdatih sličnih rječnika za druge jezike, kao perzijsko-turski (Osman b. Huseyn Bosnevi, 1583), i arapsko-turski (Muhamed b. Er-Rumeli Bosnevi, 1624), a u Tuzli fra Stjepan Matijević (1630) piše Ispoviedaonik koji se štampa ćirilicom u Rimu.

Iz fonda Gazi Husrev-begovog vakufa (preko 100 godina kasnije) sagrađena je sahat-kula u Sarajevu koja vrijeme mjeri od izlaska i zalaska sunca, i Morića han. Zbog svakodnevne korekcije vremena (nejednaka dužina dana) uz Sahaat-kulu je osnovana institucija sa osnovnim astronomskim instrumentima (muvekitihana) sa astronomom (muvekit). Sat na sarajevskoj Sahaat-kuli pokazuje vrijeme po lunarnom kalendaru i po tome je vjerovatno jedinstven u svijetu. U novije vrijeme izgrađeni su lunarni satovi u Meki (Mekka), Londonu i vjerovatno drugim mjestima na svijetu. Tu se nalazi i stara zlatarska i juvelirska radnja (porodice Zlatar) čiji potomak Mensur (Suno) Zlatar i danas vrši korekcije i održava mehanizam starog sata.

Jedan od najvećih putopisaca u historiji, Evlija Čelebija je u XVII stoljeću zapisao:

„U Sarajevu od svih medresa najljepša je i najimpozantnija Gazi Husrev-begova medresa. Na stotinu i osamdeset mjesta postoje osnovne škole i odgajališta (1642)

U ovom šeheru ima preko stotinu deset česama iz kojih teče zdrava voda. One uopće nemaju slavine, nego teku stalno. Ima mnogo i drugih živih voda. Na tri stotine mjesta postoje sebilji gdje žedni ljudi piju vodu. Ima sedam stotina bunara. Kako se neke vode za vrijeme zime zalede, to se onda upotrebljava voda iz ovih bunara. Ima tu sto sedamdeset i šest vodenica. Ima pet privlačnih javnih kupatila.

Ovde ima dvadeset i šest hiljada bašča kao rajskih vrtova, a kroz svaku teče živa voda. Ti su vrtovi krasni kao zemaljski raj. Ukrašeni su raznim hladnjacima, bazenima i šadrvanima. Jedno izletišće je Bašča mevlevijske tekije na obali rijeke Miljacke. Na tri mjesta se nalaze karavan-saraji poput gostoljubivih domova. Tu besplatno konače putnici i namjernici. Postoje još dvadeset i tri impozantna, uređena, krasna kao tvrđava čvrsta hana. Postoji osam soba za samce. U šeher-Sarajevu postoje na sedam mjesta javne kuhinje (imaret) u kojima putnici i namjernici, đaci i mudžaviri dobivaju obilno besplatnu hranu“ – zabilježio je Evlija Čelebija.

Ako je stari putopisac negdje i pretjerao, ostaje činjenica da je Sarajevo u tim vremenima bilo najveći grad Osmanske carevine na Balkanu, poslije Istanbula.

1697.godine.

Austro-ugarski vojskovođa Eugen Savojski pali Sarajevo. Posljedice paljenja grada su bile takve da se grad do kraja osmanske uprave više nije u potpunosti oporavio. Do tog vremena Sarajevo je poslije Istanbula bio najveći grad na Balkanu sa preko 80.000 stanovnika. Poređe-

nja radi Beograd je 1838. godine, imao oko 13.000 stanovnika, a Zagreb 1851. godine, oko 14.000 stanovnika. U strahu od novih upada cijeli Vratnik je opasan zidinama sa više bastiona i kapi-kula, koje su i danas dijelom sačuvane.

Uz vojsku Eugena Savojskog pokrenuto je iseljavanje većeg broja katoličkog stanovništva i franjevačkih svećenika iz Bosne.

1768.godine.

Otvoren azil za duševne bolesnike u hadži Sinanovoj tekiji čime počinje organizirana zdravstvena služba u Bosni i Hercegovini.

1842.godine.

Prva pošta u Sarajevu.

1866.godine.

Prva vakufska (zadužbina) bolnica u Sarajevu. Iz fonda Gazi Husrev-begovog vakufa (skoro 350 godina kasnije) gradi se prva bolnica (hastahana) u Sarajevu.

1863/68.godine.

Gradnja Saborne srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu.

Austrougarski period 1878 - 1918

1879.godine

Uspostavlja se meteorološka služba i gradi se 100 meteoroloških postaja širom Bosne i Hercegovine.

1882.godine.

Sarajevo povezano željezničkom vezom sa Bečom i Budimpeštom. Iste godine počinje da djeluje prvi hotel evropskog tipa na južnoslovenskim prostorima, hotel Evropa.

1884.godine.

Osnovano Muzejsko društvo, početak gradnje katedrale, izgrađen konjski tramvaj.

1890. godine.

Austrijska uprava uvodi organiziran odlazak na Hadž uz obaveznu pratnju ljekara i uvodi osiguranje putovanja preko austrijskog Llojda. Putovalo se preko Trsta, Dubrovnika ili Istanbula za Aleksandriju, a odatle za Jamb i onda karavanima za Medinu, Meku, a zatim Džedu. Putovanje karavanima je trajalo tri nedjelje i predstavljalo je veliki napor za tadašnje hadžije. Počinje izgradnja moderne jedinstvene vodovodne mreže.

1892. godine.

Osnovan je Bosanskohercegovački turistički klub od kada počinju i prva organizirana turistička putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu i inostranstvo. Obezbijeđen je popust na željeznici za organizirane grupe od 50%, a štampan je i prvi turistički vodič „Die Bosnische Ostbahn“. Osniva se skijaška sekcija.

1894.godine.

Otvorena Zemaljska bolnica u Sarajevu kao kopija bečke univerzitetske bolnice, urađena prema najmodernijim standardima koji su tada važili u svijetu na kojoj je radio vrhunski medicinski kadar bečkog medicinskog fakulteta. Gradi se prva visinska meteorološka opservatorija na Balkanu, na planini Bjelašnici iznad Sarajeva, a druga u Evropi.

1895.godine.

Sarajevo dobiva električni tramvaj 01. maja 1895. godine. Nešto ranije (iste godine) Sarajevo dobiva električnu rasvjetu ulica u centru grada, među prvim gradovima Evrope. Završava se regulacija Miljacke, a započinje izgradnja savremene kanalizacione mreže. Izgradnja Gradske tržnice (Markthale).

1898. godine.

Begova džamija u Sarajevu dobiva električnu rasvjetu kao prva džamija u cijelom islamskom svijetu.

1899.godine.

Otvoren Društveni dom (današnja zgrada Narodnog pozorišta). Izgrađena Evangelistička crkva u Sarajevu (danas Akademija likovnih umjetnosti).

1914.godina.

Dovođenje činovničkog i privrednog kostura sa strane bio je uvjet bez kojeg se napredak nije mogao osigurati. Na BH željeznicama sredinom 1918. godine je bilo zaposleno 5.256 radnika, od kojih je bilo 70% kvalifikovanih radnika, uglavnom Nijemaca i Čeha. Tako je bilo i u željezari Zenica, u rudnicima uglja Kreka, u topionici u Varešu, fabrici karbida u Jajcu, destilaciji drveta u Tesliću, u pivarama, mljekarama, poštama, bankama... Izgrađena gradska plinara. Sjajni razvoj grada i čitave Bosne i Hercegovine okončan je Sarajevskim atentatom.

28.6.1914. godine.

Sarajevski atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Ferdinanda i nadvojvodkinju Sofiju. Atentat se dogodio 28. juna 1914. godine, i to je bio povod za početak Prvog svjetskog rata. Mjesto atentata je tačno ispred ulaza u muzej "Sarajevo 1878-1918".

Period 1918-41.godine – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

Proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U periodu Kraljevine Jugoslavije promijenjena

su imena sarajevskih hotela i ulica, a u gradu je izgrađeno nekoliko objekata. Grad u cjelini stagnira, prirast stanovništva je minimalan (prije Drugog svjetskog rata jedva da ima 70.000 stanovnika), kultura, prosvjeta i nauka ne bilježe značajne rezultate. Osniva se Narodno pozorište u zgradi ranijeg Društvenog doma, gradi se nekoliko osnovnih škola i tek 1940. godine, otvara se Poljoprivredno-šumarski fakultet.

Početak maja 1919.godine, Kraljevska vlada izdaje „naredbu o izgonu stranaca“, jedan krajnje nehuman akt kojim se preko noći ljudi istjeruju iz zemlje, a njihova imovina bez naknade prisvaja. Ova „naredba“ izazvala je brojne negativne reakcije u domaćoj i stranoj javnosti, naročito u Washingtonu, Londonu i Parizu, a posebno u Poljskoj i Češkoj. Da bi se ublažila oštrina naredbe, ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević sugeriše da se akcija iseljavanja (etničkog čišćenja) usmjeri ka onima „zbog kojih uopće ne može biti međunarodnih komplikacija“ tj. ka onima koji su izgubili rat, podrazumijevajući i Jevreje... Procjenjuje se da je na taj način iseljeno iz Bosne i Hercegovine oko 60-70 hiljada veoma stručnih osoba i njihovih porodica.

1941.godine.

Drugi svjetski rat. Kralj i jugoslovenska vlada povukli se iz Beograda u okolinu Sarajeva. Njemački avioni bombardovali Sarajevo.

1941-45.godina.

Polumilenijska tradicija zajedničkog života različitih vjerskih zajednica u Sarajevu, ranjena je fašističkim projektom u Drugom svjetskom ratu, kada je mučeno, pa ubijeno ili stradalo u fašističkim kazamatima preko 11.500 građana Sarajeva, od toga najvećim dijelom građana jevrejske nacionalnosti. Ustaška strahovlada je harala Sarajevom doslovno do zadnjeg dana okupacije.

6.april 1945.godine.

Titovi partizani oslobađaju Sarajevo. Počela polustoljetna era socijalizma.

Period 1945-91.godine – SFRJ

Ovaj period se može nazvati Periklovo doba (Perikle – najveći graditelj u historiji antičke Grčke) u cjelokupnoj historiji Bosne i Hercegovine.

Strategija razvoja bivše države SFR Jugoslavije je bila da se u Bosni i Hercegovini razvija industrija i to posebno tzv. namjenska (vojna) industrija. Bosna i Hercegovina je jedina Socijalistička Republika unutar bivše države SFR Jugoslavije koja je poslovala sa suficitom. Desetak sarajevskih firmi su bili privredni divovi, koji su dobivali poslove širom svijeta. U prvih sto najvećih firmi na svijetu su bile i dvije iz Sarajeva (Šipad i Energoinvest). U tim vremenima u Sarajevu se održavaju svjetska sportska prvenstva i kulturne manifestacije najvećeg značaja, a sarajevski sportski klubovi igraju u završnim kolima evropskih prvenstava. Gradi se Nova željeznička stanica, Autobusni kolodvor, novi aerodrom na Butmiru... Obnavljaju se stari muzeji i grade novi

(Muzej historije, Muzej Sarajeva, Državni arhiv i Arhiv grada Sarajeva, Umjetnička galerija BiH, formira se Opera i balet sa orkestrima, pokreće se Radio Sarajevo, a potom se gradi današnja zgrada RTV doma, osniva se Akademija nauka i umjetnosti BiH... grade se stambeni ansampli, parkovi, groblja, „Skenderija“, fakulteti, porodilište, bolnice, dvorana ZETRA, Spomen park Vrace, revitalizacija Bašaršije...

1979. godina.

Sarajevski Košarkaški klub „Bosna“ klupski prvak Evrope. Sportske reprezentacije SFR Jugoslavije u svim sportovima sa loptom (i drugim sportovima) osvajaju svjetska, evropska, olimpijska i druga odličja.

1984.godina.

XIV Zimske olimpijske igre u Sarajevu.

1991/92.godina.

U posljednji rat Bosna i Hercegovina ulazi kao industrijski najrazvijenija oblast u bivšoj državi, a iz rata izlazi opljačkana i privredno najnerazvijenija. Bosna i Hercegovina je bila jedina Republika unutar države Jugoslavije koja je poslovala sa suficitom koji je iznosio oko 0,5 milijardi dolara. Taj suficit bi bio oko 1,5 milijarde dolara godišnje da se vojna, tzv. namjenska industrija nije knjižila u sjedištu Generalštaba JNA, u Beogradu.

6.april 1992.godine.

Sarajevo glavni grad međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine.
Početak rata u Bosni i Hercegovini.

Period 1992-95.godina – Opsada Sarajeva

Tradicija zajedničkog života je još teže ranjena, po posljedicama raseljavanja, fašističkim projektom u posljednjem ratu (1992-95), na kraju XX stoljeća, kada je od neselektivnog bombardovanja i pucanja po gradu i na linijama opsade, ubijeno hiljade Sarajlija, svih nacionalnosti (11.541 osoba, od toga oko 1.500 djece), a svaki šesti stanovnik je ranjen.

1995.godine.

U gradu Dejtonu (USA) potpisan mirovni sporazum. Opsada je nanijela ogromne štete sarajevskoj privredi. Procjenjuje se da direktne i indirektno štete nanosene privredi iznose oko 24 milijarde KM. Direktne i indirektno štete nanosene kulturnoj baštini grada, nažalost još niko nije iskazao.

Danas

Veoma važno je znati da u čitavoj historiji grada Sarajeva nikada nije zabilježen sukob između

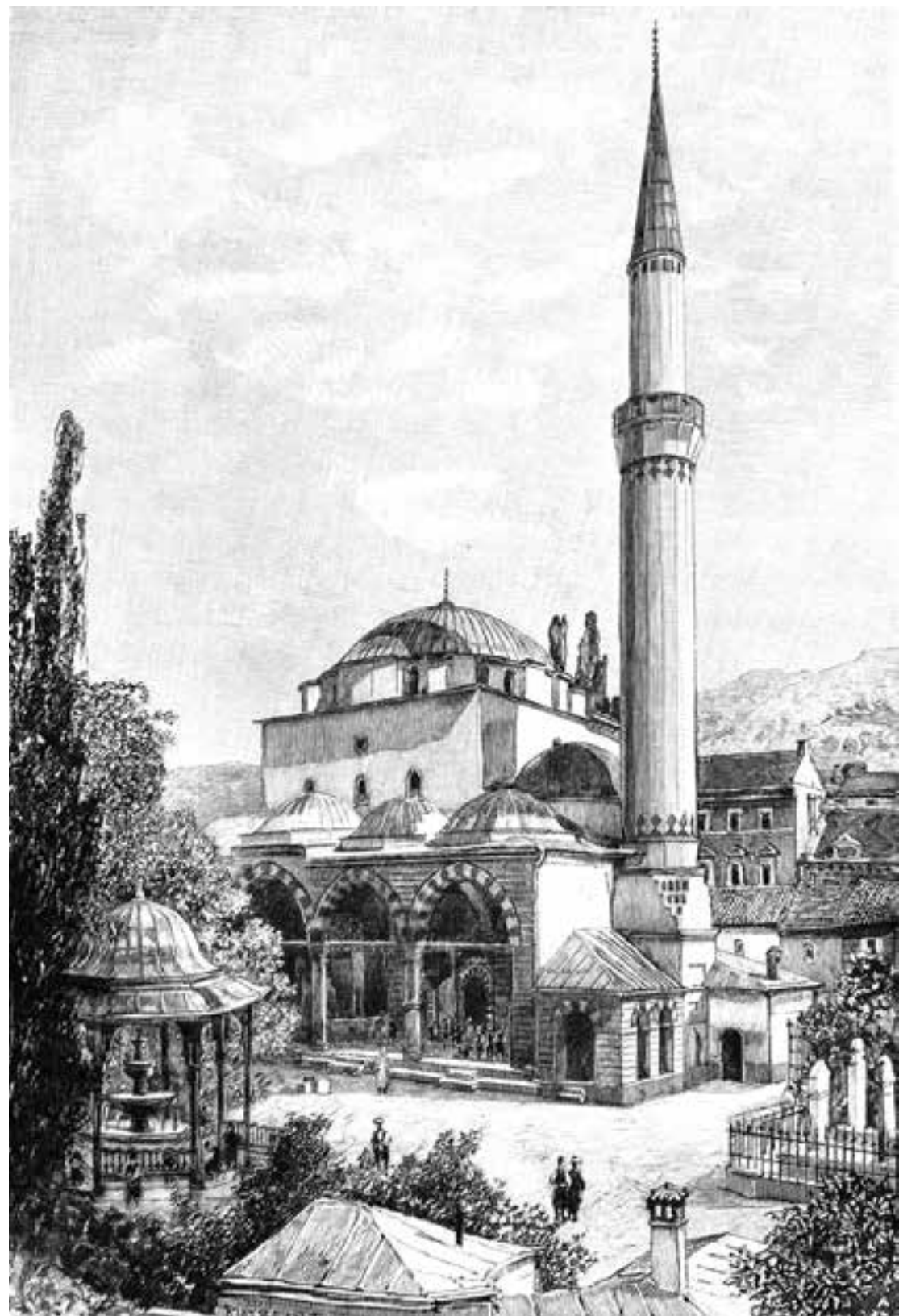
njegovih stanovnika na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi. Pogromi na vjerskoj ili u novije doba na nacionalnoj osnovi su uvijek bili inicirani i vođeni izvana. Imena naselja u sarajevskoj dolini su se mijenjala kroz protekle milenije.

Naziv Saray-ovasi (Saraj-polje) javlja se prvi put 1455. godine, i to kao oznaka za župu po čemu se može zaključiti da je staro naselje propalo, a novo još nije bilo formirano. Godine 1485. spominje se „Pazar trgovište“ poznato pod imenom „Saray“.

Najstariji izvor u kojem je zapisano ime grada u obliku „Sarajevu“ jeste ćirilsko pismo bosanskog namjesnika Firuz-bega iz 1507. godine.

Jeste li znali da je Sarajevo od početaka modernog turizma jedna od četiri najveće turističke destinacije Balkana, uz Atinu, Istanbul i Dubrovnik?

Ovdje su se susrele i udružile velike kulture juga i sjevera Evrope, zapadnog i istočnog hrišćanstva, islama i judaizma, ali i velike imperije evropske historije.

ŠTA POSJETITI U SARAJEVU?

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine – Zmaja od Bosne 3.

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine je najveća i jedna od najstarijih kulturnih institucija modernog tipa u jugoistočnoj Evropi. Muzej je osnovan 1. februara 1888. godine, a današnje zdanje je djelo arhitekta Karla Paržika iz 1913. godine, u stilu talijanske renesanse. Objekat paviljonskog tipa je namjenski građen za potrebe muzejskih zbirki što je odlika veoma malog broja velikih muzeja u metropolama Evrope. Obično su muzejske zgrade bivši kraljevski ili kneževski dvorci.

Zemaljski muzej sa sjajnim zbirkama, a posebno zbirkom stećaka (jedinstveni u svijetu srednjovjekovni bosanskohercegovački nadgrobni spomenici), poveljama bosanskih kraljeva i Sarajevskom hagadam (jevrejski rukopisni iluminirani kodeks iz 1350 godine) je osnovno polazište prezentacije kulturnog nasljeđa Sarajeva, ali i cijele Bosne i Hercegovine.

U Sarajevu je 1892. godine formirano kulturno, prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija“ kojoj je Josef Koen ponudio na prodaju Hagadu. Kupac je bio Landes Museum (Zemaljski muzej) koji je otkupljuje za današnjih 7.500 eura. Kolika je njena vrijednost danas? Nakon toga se desila vjerovatno nezabilježena stvar. Hagada, koja je poslana na ekspertizu u Beč, vraćena je u Sarajevo nakon petnaest godina. Da li je to zato što je Sarajevo u to vrijeme bilo dio monarhije ili je to bio gest poštenih profesionalaca, nećemo saznati.

Hvala im što danas imamo Sarajevsku, a ne Bečku Hagadu – zabilježio je Jakob Finci, Sarajevska Hagada, Rabić, 2008. U Drugom svjetskom ratu Hagadu spašavaju tadašnji direktor Jozo Petrović i kustos Derviš Korkut, a u posljednjem ratu heroj spašavanja je bio dr. Enver Imamović, tadašnji direktor Muzeja sa nekolicinom hrabrih policajaca i pripadnika Teritorijalne odbrane.

Muzej se sastoji iz Odjeljenja za arheologiju sa prahistorijskim, antičkim i srednjovjekovnim zbirkama, Odjeljenja za etnologiju sa Odsjecima za materijalnu i duhovnu kulturu i Odjeljenja za prirodne nauke sa Geološkim, Zoološkim i Botaničkim odsjecima koja predstavljaju zasebne muzeje. Tu je i jedna od najvećih zbirki insekata na svijetu.

Botanički vrt u krugu muzeja, u kojem je srasla zbirka stećaka, osnovan je 1912/13. godine, pod rukovodstvom botaničara Karla Malya. Danas se u vrtu uzgaja oko 1700 vrsta biljaka sa nekoliko hiljada jedinki. Vrt Zemaljskog muzeja je stogodišnja oaza mira i ljepote u svim godišnjim dobima, ali je ipak najljepši u proljeće.

Naučna biblioteka Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine posjeduje oko 250.000 svezaka

časopisa, monografija, knjiga, separata, rukopisne građe iz oblasti koje se proučavaju u Muzeju (arheologije, historije, etnologije, folkloristike i prirodnih nauka – geologije, botanike i zoologije). Naučna biblioteka je utemeljena 1884. godine, kada je u Sarajevu osnovano Muzejsko društvo.

Biblioteka posjeduje i dvije inkunabule uz Sarajevsku hagadu iz XIV stoljeća, i veliki broj rijetkih knjiga štampanih između 1500. i 1800. godine. Danas biblioteka ima aktivnu razmjenu sa oko 350 svjetskih institucija i na taj način godišnje dobije oko 700 naslova naučnih i stručnih časopisa i monografija. Kroz naučnu publikaciju Glasnik Zemaljskog muzeja, koji se izdaje od 1889. godine, javnosti se prezentira blizu četiri miliona eksponata koji svjedoče o vrlo bogatoj kulturnoj historiji zemlje.

Historijski muzej Bosne i Hercegovine – Zmaja od Bosne 5.

U neposrednoj blizini Zemaljskog muzeja je Historijski muzej Bosne i Hercegovine, sa likovnom zbirkom i zanimljivom postavkom «Sarajevo pod opsadom». Zgrada muzeja je remek djelo zagrebačke škole arhitekture XX stoljeća, arhitekata Magaša, Šmidihena i Horvata i uvrštena je na listu nacionalnih spomenika.

Historijski muzej je jedini Muzej koji tretira kompletnu historiju Bosne i Hercegovine od njenog prvog spominjanja u historijskim izvorima (949. godine) u kojima je vizantijski carevi i historičari Konstantin Porfirogenit i Ivan Kinamos pomenuše kao “zemljicu Bosnu”, bansku državu (u djelu De administrando imperio) “koja nikome nije podložna nego sama sobom upravlja”, preko ozbiljnog evropskog srednjovjekovnog kraljevstva, pa zasebnog “ejaleta” u okviru osmanskog, i zasebne pokrajine (“corpus separatum”!) u okviru habzburškog carstva. Napokon Bosna i Hercegovina je, nakon pokušaja dijeljenja teritorije između Hrvatske i Srbije za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (između dva svjetska rata), nakon Drugog svjetskog rata, ravnopravna Republika unutar SFR Jugoslavije.

Raspadom bivše države Jugoslavije Bosna i Hercegovina je međunarodno priznata država od 1992. godine. Iste godine počela je ratna agresija i pljačka (fašistička opsada grada do 1995. godine) od strane susjednih država koje su perfidno koristile milenijnski multinarnodni karakter Bosne i Hercegovine.

Agresivni karakter rata, velikodržavne aspiracije susjeda i sistematsko uništavanje spomenika kulture je dokazano i presuđeno u nizu procesa za ratne zločine koji se još uvijek vode na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu.

Muzej raspolaže fondom od oko 300.000 muzejskih predmeta i eksponata. Posjeta muzeju je besplatna. Muzej je otvoren svakim radnim danom, a za najavljene posjete i subotom i nedjeljom.

Ars Aevi - Umjetnost epohe – Sarajevo

Muzej savremene svjetske umjetnosti, Art Depo Ars Aevi – Centar Skenderija. Kao jedinstven etički izraz internacionalne kolektivne volje, najznačajniji umjetnici svijeta savremenog doba formirali su svojim reprezentativnim djelima, kolekciju njihovog muzeja ARS AEVI - UMJETNOST EPOHE u Sarajevu.

Proces formiranja Kolekcije Ars Aevi, u dvodecenijskom periodu 1994.-2014. koordinirao je Enver Hadžiomerspahić, osnivač i autor strategija razvoja Projekta Ars Aevi. Izbor umjetnika, osnivača Kolekcije Ars Aevi i izbor njihovih umjetničkih djela izvršili su umjetnički direktori uglednih muzeja, centara i fondacija savremene umjetnosti zemalja prvih i bližih susjeda Sarajeva i Bosne i Hercegovine, koji su osnivačke izložbe za Kolekciju Ars Aevi organizirali u Milanu - Enrico R. Comi, Pratu - Bruno Cora, Veneciji - Chiara Bertola, Bolognanu - Lukrecija de Domizio Durini, Ljubljani - Zdenka Badovinec, Beču - Lorand Hegyi, Istanbulu - Beral Madra i Podgorici - Petar Čuković. Izbor umjetničkih djela autora iz Bosne i Hercegovine izvršili su renomirani kritičari umjetnosti Sarajeva, Izeta Građević, Muhamed Karamehmedović, Azra Begić i Meliha Husedžinović.

Michelangelo Pistoletto, Jannis Kounellis, Daniel Buren, Joseph Kosuth, Marina Abramović, Anish Kapoor, Bill Viola, Braco Dimitrijević, Jusuf Hadžifejzović, Edin Numankadić, Dean Jokanović-Toumin, Maja Bajević i drugih 150 najpoznatijih umjetnika svijeta i Bosne i Hercegovine, darovali su Sarajevu svoja reprezentativna djela koja su u formi magacina umjetnosti postavljena u izložbenim prostorima od 2000 m² Art Depoa Kolekcije Ars Aevi.

U cilju zaštite i smještaja Kolekcije Ars Aevi, prema projektima sarajevskog arhitekta Amira Vuka, rekonstrukciju ovog prostora u kompleksu objekata Olimpijskog centra Skenderija, finansirala je Vlada Italije a izveo je UNESCO.

U centralnom prostoru Art Depoa Ars Aevi, predstavljene su vizije slavnog arhitekta Renza Piana koji je napravio i Sarajevu donirao arhitektonske projekte budućeg Muzeja Ars Aevi.

Prema optimističnim planovima, Muzej Ars Aevi u Sarajevu biće izgrađen do 2018, i inauguriran prije obilježavanja stote godine završetka Prvog svjetskog rata. Izgrađeni pješački most Ars Aevi u Vilsonovim šetalištu, arhitekta Renza Piana, i urbanistička lokacija budućeg muzeja Ars Aevi dodiruju se sa lokacijama objekata posebnog značaja, Zemaljskog muzeja i Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine.

Fondaciju Ars Aevi koja je preuzela brigu o smještaju i zaštiti Kolekcije Ars Aevi osnovali su Grad Sarajevo i Kanton Sarajevo, zvanični osnivači i pokrovitelji razvoja Projekta Ars Aevi.

Muzej XIV zimskih olimpijskih igara - dvorana Juan Antonio Samaranch.

Neočekivani dio postavke muzeja su djela Andyja Warhola, Henriya Moora, Pioletta i drugih umjetnika posvećena ratu što predstavlja jedinstveni koncept i spoj umjetnosti i sporta. Tu su i djela domaćih umjetnika Berbera, Kućanskog, Zaimovića...

Muzej je otvoren 8. februara 1984. godine, na dan otvaranja igara u Sarajevu (u tzv. Vili Mandić) i to je bila jedna od prvih institucija kulture koja je aprila 1992. godine, uništena granatama. Uz rizik gubitka života uposlenih i drugih kulturnih radnika, zbirka predmeta i dokumenata je spašena i predstavlja stalnu postavku u obnovljenom Olimpijskom muzeju.

Muzej je danas smješten u sklopu dvorane (ZETRA) koja nosi ime bivšeg predsjednika Međunarodnog olimpijskog komiteta Juan Antonio Samarancha, zaslužnog za njenu poslijeratnu obnovu.

Nepodijeljeno je mišljenje cjelokupne svjetske sportske i druge javnosti da su XIV ZOI '84 predstavljale do tada najbolje organizirane igre u svijetu. Igre su stvorile svjetski "imidž" Sarajeva kao turističkog centra i to je vrijeme najveće slave turizma svih vremena u Sarajevu, ali i u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Muzej Sarajeva – Brusa bezistan na Baščaršiji – Kundurdžiluk 10.

Bezistani su srednjovjekovne robne kuće koji su se u našim krajevima pojavili dolaskom Osmanlija. Bezistan je pokriveno tržište, gdje se prodavao bez (tur. platnen, od beza), ali i druga roba. Bezistani su se gradili samo u velikim trgovačkim centrima. U Sarajevu su postojala tri bezistana (do danas sačuvana dva, Gazi Husrev-begov i Brusa-bezistan). U stara vremena trgovci bi uveče zatvarali svoje radnje i istovremeno svi zajedno izlazili. Potom su se zatvarala sva vrata, a unutra su ostajali noćni čuvari – pasvandžije.

Objekat muzeja je u zgradi starog Brusa-bezistana (1551), koji je služio za prodaju svile, a izgradio ga je Veliki vezir sultana Sulejmana Veličanstvenog, Rustem-paša.

Muzej ima stalnu postavku koja prezentira Sarajevo od prahistorije (5500 prije nove ere); antike kada je grad bio u rangu kolonije (najveći rang grada u rimsko doba sa luksuznom banjom i vilama oslikanim mozaicima i zagrijavanim podnim grijanjem); srednjeg vijeka kada se grad spominje pod imenom Vrbosna; osmanskog perioda kada je utemeljeno urbano jezgro okolo koje je i počeo razvoj grada zahvaljujući bogatim izvorima vode. Sarajevo, polovinom XV stoljeća, dobiva prvi vodovod kao treći grad u Evropi, nakon vodovoda u Pragu i Krakovu.

Postavka se završava prezentiranjem predmeta i dokumenata iz vremena austrougarske uprave koja je gradu donijela mnoge promjene, približavajući grad evropskoj kulturi i civilizaciji.

Hanikah, Kuršumli medresa i Gazi Husrev-begova biblioteka

“Ovu građevinu podiže Gazi Husrev za one koji traže nauku... stjecište dobrih, dom savršenih ljudi” – iz natpisa na vratima medrese koju je on po majci nazvao Seldžuka, a narod po olovnom krovu prozvao Kuršumlija.

Gazi Husrev-beg (najveći i najznačajniji legator), pokreće rad medrese, prve Visoke vjerske škole (1537) koja je u vrijeme osnivanja bila u rangu tadašnjih evropskih fakulteta u kojoj se osim teologije izučavalo pravo i filozofija. Visoka škola je bila internatskog tipa i pružala je učenicima besplatno stanovanje i hranu. Medresa je čitavo vrijeme vladavine Osmanlija bila najznačajnija prosvjetna ustanova u Bosni i Hercegovini.

Istovremeno, utemeljuje u Sarajevu (1537.) jednu od najstarijih biblioteka u Evropi. Vakufnom o svojoj medresi Husrev-beg je predvidio da:

„Što preteče od troškova za gradnju, neka se za to kupi dobrih knjiga, koje će se upotrebljavati u spomenutoj mjedresi, da se njima koristi ko bude čitao i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom“.

Gazi Husrev-begova biblioteka je prva biblioteka za koju pouzdano znamo kada je osnovana. Međutim, nije se mogla zamisliti ni jedna medresa bez knjiga. Prema tome, starija biblioteka bi bila ona koja se nalazila u Firuz-begovoj medresi.

Biblioteka danas baštini preko 100.000 naslova od kojih 7.500 rukopisa, 4.500 dokumenata, preko 15.000 većih ili manjih dijela iz islamistike, oko 15.000 svezaka na bosanskom i nekim evropskim jezicima, bogata periodika...

Džuzovi (tridesetina Kur'ana) Mehmed-paše Sokolovića (umro 1579.) se ističu vanrednom kaligrafijom, ukrasima i povezima koji su rađeni zlatom utisnutim u kožu. Sačuvan je dvadeset i jedan džuz. Biblioteka baštini i dva džuzua Ferhat-paše Sokolovića iz Banja Luke.

Biblioteka danas posjeduje i oko 1400 vakufnama iz Bosne i Hercegovine, originalnih ili u ovjerenom prepisu. Tu je i Ljetopis sarajevskog hroničara Mula Mustafe-Ševki Bašeskije koji obuhvata vrijeme od 1747. do 1804. godine. Značajna je i zbirka fotosa, proglasa, plakata i letaka.

I pored svih nedaća kroz nepunih pet stoljeća, poplava, požara, ratova... sačuvano je nekoliko knjiga na kojima ima zapis i pečat da ih je uvakufio sam Gazi Husrev-beg. Istovremeno sačuvano je mnogo djela na kojima stoji da su prepisana u Gazi Husrev-begovoj medresi i Hanikahu pa se po tome može pouzdano ustvrditi da su Medresa i Hanikah bili i prepisivačke škole.

Najstariji rukopis u biblioteci je teološko-mističko djelo Ebu Hamid Muhameda el-Gazalije koji je umro 1111. godine, a koje je prepisano 1131. godine. Iza njega po starini dolazi zbirka hadisa koji su sastavljeni na 417 listova prije 1115. godine, a prepisani 1151. godine...

Knjižni fond biblioteke se povećavao kroz stoljeća tako da su mnogi pojedinci vakufili ili po-

klanjali svoje knjige ili cijele biblioteke. Tako su u ovu biblioteku došle knjige Hasana Nazira (1550); Hadži Mehmed-bega Karađozbega iz Mostara (1570); Memi Šehbegove u Foči (1675); Derviš-paše Bajezidagića u Mostaru (1611); Elči Ibrahim-pašine u Travniku (1704); Mustafa efendije Ejubića – Šejh Juje (1707); Hadži Halil efendije iz Gračanice (sredinom XVII stoljeća); Osman efendije Bjelopolja iz Sarajeva (1759); Abdulah efendije Kantamirije iz Sarajeva (1774).

U novije vrijeme otkupljeno je nekoliko značajnih biblioteka kao profesora Mehmeda Handžića (1944); vrhovnog šerijatskog suca Hilmi ef. Hatibovića (1944); Osmana Sokolovića (1971)...

U srcu Baščaršije izgrađena je zgrada, zadužbina Katarskog šeika Al Tania koji je u Sarajevu prepoznao mjesto susreta istočne i zapadne kulture, kao konačno rješenje smještaja biblioteke koja je pet puta preseljavana.

U modernom zdanju Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se i Muzej sa nekoliko zbirki koje se odnose na historiju pismenosti u BiH, islamsku tematiku i opću kulturnu prošlost.

Nešto ranije, prije izgradnje Kuršumli medrese i biblioteke, uporedo sa izgradnjom džamije (1531), Gazi Husrev-beg gradi medresu (visoku školu) za šejhove (Hanikah) koji je školovao derviške autoritete sufiskog misticizma.

Hanikah (1531) ima izduženi atrij opkoljen trijemovima, te simahanu (prostoriju za obrede) i 14 kabineta za mistike. Hanikah je više puta stradao u požarima i obnavljan, a nakon izgradnje obližnje medrese skoro je u potpunosti srušen.

Po uzoru na prvobitnu građevinu Hanikah je obnovljen 2000. godine. Tada je dodan pokretni stakleni krov koji pokriva unutrašnje dvorište.

Gazi Husrev-beg gradi i prvu savremenu pekaru, imaret (besplatnu kuhinju za službenike vakufa, studente – softe, sirotinju...) i musafirhanu (besplatno konačište za putnike do tri dana).

Tu je i danas privatna pekara poznata kao Imaret (u kompleksu sahat-kule) koja u kontinuitetu djeluje skoro 500 godina. U toj pekari su ispečeni i prvi sarajevski somuni, čiji se miris kažu, osjećao i do tri kilometra od grada. Somun je ušao u tradicionalnu ishranu Sarajlija i postao brend grada.

Za održavanje mnogobrojnih objekata vakufa (zadužbina) Husrev-beg je u svoje tri vakufname (jedna iz 1531. i dvije iz 1537. godine) uvakufio oko dvjesto dućana u sarajevskoj čaršiji kao i velike komplekse zemlje u okolini Jajca i šume u Tešnju. Isto tako ostavio je i vakufe u Serezu, oko 700.000 dirhema... Ove tri vakufname su pravni osnov organizovane složene institucije koja djeluje do danas.

Iz sredstava ovog vakufa u XVII stoljeću (preko 100 godina kasnije) je izgrađena sahat-kula, Morića han i muvekithana u dvorištu džamije (1859) Skoro 350 godina kasnije, iz sredstava Husrev-begova vakufa (zadužbine) izgrađena je u Sarajevu (1866.) i vakufska bolnica kao prva

bolnica u Bosni i Hercegovini, a evo skoro 500 godina kasnije i današnja zgrada biblioteke. U narodu je ostala živa priča da je Husrev-beg, došavši na šerijatski sud da potvrdi da svu svoju imovinu ostavlja za izdržavanje svojih zadužbina, skinuo sa sebe odijelo. Tada je zamolio da mu poklone odijelo i kuću dok je živ.

Gazi Husrev-begova džamija - Sarači

Prvi kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Ćiro Truhelka je zabilježio: „Ako se Sarajevu izdvoji Begova-džamija, onda nema Sarajeva“.

Nikada niko nije podigao džamiju, a da u njenom dvorištu ili blizini nije izgradio česmu ili šadrvan. Jedan od najljepših šadrvana je izgrađen u dvorištu Begove-džamije čija je voda svojevremeno dovedena vodovodom dugim 6 km.

U istom dvorištu postoji i posebna abdesthana (mjesto za ritualno pranje prije molitve) sa toplom vodom. Uz abdesthanu je 1859. godine, izgrađena mala zgrada koja je dobila naziv muvekkithana kao prostorija za onoga koji određuje vrijeme.

Treba napomenuti da je Sarajevo već u XV stoljeću imalo vodovodnu mrežu. Samo su građani Krakova i Praga u čitavoj Evropi znali za moderni vodovod prije Sarajeva.

Džamiju podiže Gazi Husrev-beg (1530/31.), najveći i najznačajniji legator u historiji Sarajeva, po ocu Hercegovac (Ferhat-beg iz Trebinja), a po majci (princeza Seldžukija) carević, unuk sultana Bajazita II. Njen graditelj je bio Adžem Esir Ali, Perzijanac iz Tabriza, u to vrijeme glavni arhitekt Osmanskog carstva.

Stranci često pitaju: „Zašto u džamiji nema slika svetaca i kipova“? Legendarni sarajevski turistički vodič, Ibrahim Zildžo je odgovarao:

*„Muslimani vjeruju da svetost pripada samo Bogu (Allah). Ni Muhammed a.s. nije svetac, on je božiji poslanik (Resul, Pejgamber a.s.) i ne dijeli svetost sa Bogom. Tako je i sa svim poslanicima koji su djelovali prije Muhammeda a.s. Samo Allah (Bog) je vječan, bez početka i svršetka i on je sva svetost.“*To je bio njegov odgovor zašto u džamijama nema slika svetaca.

Monumentalni trijem džamije sa četiri masivna stuba i pet kupola bogato je ukrašen stalaktitnom dekoracijom sa dekorativnim epigrafskim natpisom na arapskom jeziku u šest stihova; zadnji „(Ovo je) stjecište dobročinitelja, dom zahvalnih Bogu“.

Brojčana vrijednost slova daje godinu 937. tj. 1530/31. po današnjem kalendaru. Begova džamija je remek djelo arhitekture osmanlijskog vremena.

Uz glavni ulaz sa desne strane nalazi se mahvil – manja galerija prvenstveno namijenjena mujezinu (pomoćna uloga pri molitvi), a sa lijeve strane nalazi se tzv. maksura, neznatno po-

višen prostor sa ogradom, ranije rezerviran za zvaničnike nemuslimane, kada bi u svečanim prilikama prisustvovali molitvi.

Podovi džamije su bili bogato zastrti ćilimima domaćeg, a većinom orijentalnog porijekla. Neki su veoma stari, a neki su pokloni vodećih država pojedinih islamskih zemalja koji su ih poklanjali prilikom posjeta Sarajevu. Od kraja 2014. godine, džamija je zasttrta jednoobraznim ćilimom.

Pet puta dnevno sa džamijske munare odjekuje glas mujezina koji vjernike poziva na namaz, a taj se poziv ponavlja svakodnevno od 1530/31. godine, do danas.

Okolo džamije i u samom haremu (dvorištu) nalaze se turbeta, šadrvan i vruće česme, sahat kula, muvekithana, imaret i musafirhana, te Hanikah i Kuršumli medresa.

Sa istočne strane džamije nalaze se i dva turbeta (grobnice). Mauzoleji predstavljaju klasičnu formu osmanskog turbeta zatvorenog tipa pod kupolom. Proporcije turbeta su dobro izbalansirane sa suzdržanim detaljima. U svakom turbetu je po jedan drveni sarkofag, pokriven čohom sa izvezenim natpisima, sa turbanima koji odgovaraju rangu ukopanog. U većem turbetu je grobnica Gazi Husrev- bega, slavnog graditelja džamije.

U manjem turbetu je grobnica Dalmatinca, vojskovođe Murat-bega Tardića, islamiziranog katolika (Ivana Tardića). Zabilježeno je da ga je posjećivao brat Juraj, svećenik (kanonik Katedrale u Šibeniku).

Prema odredbama Gazi Husrev-begovih vakufnama Murat-beg je postavljen za prvog muteveliju vakufa. Prema istim odredbama između Murat-begovih potomaka bira se mutevelija. Porođica Mutevelić u kojoj se upravljanje Gazi Husrev-begovim zadužbinama prenosila sa koljena na koljeno preko 450 godina, potiče od ovog čovjeka.

Iz natpisa nad ulazima saznajemo da je Gazi Husrev-beg umro i ovdje sahranjen 1541. godine, a Murat-beg 1545. godine.

U hladu drveća, usred dvorišta džamije stoji mramorni vodoskok namijenjen uzimanju abdesta (ritualnom pranju) prije molitve. Natkriven je drvenim paviljonom sa osam vitkih stubova spojenih lukovima.

Voda za šadrvan je dovedena šest kilometara dugim vodovodom pomoću cijevi od drveta. Danas se svi objekti džamije napajaju vodom iz gradskog vodovoda. Zbog oštih zima i obaveze ritualnog pranja u davna vremena su izgrađene i „vruće česme“ sa prostorom za zagrijavanje što je specifikum Begove džamije.

Prvobitni originalni šadrvan je izgrađen 1530. godine, a temeljito je obnovljen 1772. godine. Zbog jakih sarajevskih zima šadrvan je bio oštećen pa je 1893. godine, izgrađen novi od mramora sa otoka Brača. Arhitektonski gledano ovaj šadrvan je blizanac onome koji se nalazi

ispred Ulu džamije u Bursi. Tada je šadrvan priključen na moderni gradski vodovod. Na svih osam potkrovnih polja krovne konstrukcije, različitim stilovima arapskog pisma zapisan je isti stih iz Kur'ana koji u prevodu glasi:

„A iz vode smo stvorili sve što je živo“.

Šadrvan je nakon ratnih oštećenja temeljito obnovljen 2002. godine. Ispred šadrvana i džamije se nalazi veliki kapitel koji je nekada bio dio drugog stuba džamijskih sofa desno od ulaza. Davno prilikom opravke džamije (1755) ovaj kapitel je ostao da leži u haremu džamije i ponekad služi kao ezantaš, kamen sa kojega mujezin u posebnim prilikama uči ezan. U staro vrijeme kamen se upotrebljavao kao „etalon“ za aršin (stara mjera za dužinu) jer su stranice gornje plohe približno jednake dužini aršina (oko 72 cm).

Na zapadnoj strani izvan zidova džamije 1529. godine, izgrađeno je imare (besplatna kuhinja za studente i sirotinju) i musafirhana (današnji restoran Aeroplan), konačište za putnike do tri dana gostoprimstva.

Na zapadnoj strani džamije, izvan zidova harema, još 1529. godine, izgrađen je i javni toalet (Begove hale). Kanalizacioni odvodi su zidani od lomljenog kamena sa pravougaonim presjekom pokriveni kamenim pločama i svedeni u rijeku Miljacku.

Među ovim zidovima je krajem XVI ili polovinom XVII stoljeća dozidana i sahat kula. Dokument iz 1697. godine, pokazuje da je sahat-kula obnovljena zbog oštećenja u požaru kao već postojeći stariji objekat.

Današnji satni mehanizam je nabavljen u Londonu 1875. godine, a sat održava i podešava zlatar (muvekkit) Mensur (Suno) Zlatar koji na osnovu zalaska sunca podešava brojčanik na sahat-kuli. Posljednju pozlatu kazaljki su 1950. godine, napravili profesori sarajevske Škole umjetničkih zanata. Kada nastane zalazak sunca ova sahat-kula pokazuje 12,00 sati.

U haremu Begove džamije ukopani su poznati Bošnjaci: Mehmed efendija Mutevelić, reis-ul-ulema Mehmed Džemaludin Čaušević, dugogodišnji gradonačelnik Mustajbeg Fadilpašić, predsjednik JMO Mehmed Spaho, borac za vjersko-prosvjetnu autonomiju Ali-beg Firdus, pjesnik, dr. Safvet-beg Bašagić...

Gazi Husrev-beg (1480-1541)

Mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa, Mustafa Vatrenjak, dipl.ing, je zapisao o najvećem vakifu u historiji grada sljedeće:

Gazi Husrev-beg je rođen 1480. godine u Serezu (Egejska Makedonija) gdje mu se otac nalazio kao sandžak-beg, namjesnik. Otac mu, Ferhat-beg bio je rodnom iz Trebinja, dok mu je majka bila turska princeza Seldžuka, kćerka sultana Beyazida II, pa je Gazi Husrev-beg po ocu porijeklom iz ovih krajeva, a po majci je vezan za osmansku sultansku familiju. U dubrovačkom

arhivu iz 1483. godine zabilježeno je kako Dubrovčani u Trebinje šalju darove Radivoju, bratu carskog zeta, tada već unaprijeđenog u Ferhat-agu, visokog dvorskog službenika na kojoj dužnosti je i poginuo.

Husrev-beg je još kao malo dijete ostao bez oca koji je poginuo 1486. godine u bici kod Adene kao jedan od vojskovođa Beyazida II boreći se protiv egipatskog sultana Kaitbaja. Majka mu je također rano umrla i pokopana je u zasebnom turbetu pokraj koga je kasnije podignuto i turbe njenog oca sultana Beyazida II.

Husrev-beg je odrastao i odgojen na osmanskom dvoru, a svoje prvo zaduženje dobio je kao diplomata. Dodijeljen je kao pratnja svome daidži careviću Mehmedu koji je 1503. godine postavljen za krimskog namjesnika sa sjedištem u gradu Kefi.

Kao izaslanik carevića Mehmeda išao je na ruski dvor gdje je sa ruskim knezom, kako u svojoj povijesti Bosne navodi Salih-ef Muvekit, sjedio za istom sofom. Kako već 1504. godine umire carević Mehmed, Husrev-beg je iz Kefe premješten za beglerbega u pokrajinu Skenderiju sa sjedištem u Škodri. Vitešku titulu gazija, odnosno heroj, koja se je davala istaknutim osmanskim ratnicima i junacima zbog vojničkih uspjeha i hrabrosti, stekao je 1521. godine prije dolaska u Bosnu, zbog zasluga u osvajanju Beograda.

Gazi Husrev-begov dolazak na stolicu bosanskog sandžak-bega se desio 1521. i uz dva kraća prekida tu je ostao sve do smrti 1541. godine. Njegovo stolovanje na ovoj funkciji donosi Sarajevu brz uspon i napredak. On je ličnost koja sjedinjuje vrline talentovanog vojnika, ali i građanina; emira, humaniste i graditelja. Ako se izuzmu vojni pohodi koje je poduzimao, Gazi Husrev-beg je sav svoj život posvetio podizanju i urbanizaciji Sarajeva.

Pun plemenite ljubavi za opće dobro i napredak povjerenog mu naroda iz kojeg je i sam nikao, on nesebično žrtvuje svoje ogromno bogatstvo na izgradnju veleljepnih građevina različite namjene koje tadašnje Sarajevo pretvaraju u najveći trgovački, zanatski, kulturno-prosvjetni i vojni centar na razmeđu Istoka i Zapada. Svojim neimarskim poduhvatima stekao je Gazi Husrev-beg neprocjenjive zasluge za razvitak grada Sarajeva, kulturni napredak muslimana i razvoj materijalne kulture svih stanovnika ovih krajeva.

Za period od dvadeset godina, koliko je kao osmanlijski namjesnik upravljao Bosnom, Gazi Husrev-beg je udario čvrste temelje budućem, velikom Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine koji uskoro, nakon njegove smrti, izrasta u tada najveći grad evropskog dijela tadašnje Osmanske carevine sa oko 50.000 stanovnika.

Gazi Husrev-begovo djelo, gledano ne samo u vremenu kada ga je dizao i gradio, zaista je impozantno, kako po svome obimu, tako, još više po svojoj namjeni. Gazijine zadužbine i duh koji je kroz njih strujao, davali su pečat i impuls ovome gradu i ovim krajevima čitava naredna stoljeća, pa i danas.

Tu je njegova džamija, podignuta u slavu Onoga u čijoj je ljubavi živio i radio; preko puta nje

podigne svoju čuvenu Medresu, koja je tada i dugo nakon toga po svome rangu bila jedinstvena na Balkanu, a uporedo s tim osniva i svoju čuvenu biblioteku, danas jednu od najbogatijih riznica orijentalnog pisanog blaga. Istovremeno, svuda po tadašnjem Sarajevu, niču i mnoge druge njegove ustanove i zadužbine vjersko-prosvjetnog, socijalno-humanitarnog i sanitarno-utilitarnog karaktera. Veliki graditelj i dobrotvor ne zaboravlja ni vodu, pa izgrađuje vodovod i dovodi vodu sa izvora udaljenog sedam kilometara od Sarajeva i razvodi je u 40 javnih česama.

Gazi Husrev-beg je svjestan da je privreda srce i krvotok jednog grada i kraja. Što to srce bude jače udaralo i grad će brže cvasti i napredovati. Zato mu Gazija daje nove impulse. Podigne brojne dućane u kojima stotine vještih ruku kuju, šiju, vezu i trguju. Sarajevo se time pretvara u bučnu trgovačko-zanatsku košnicu i čuveno tržište, u koje svakodnevno stižu bogate trgovačke karavane koje odnose i donose robu, sirovine i gotove proizvode.

Ličnost takvog formata i duha, kakva je bio Gazi Husrev-beg, nije mogla biti drugačija ni prema pripadnicima drugih vjera. Njegova tolerancija i širina najbolje se ogleda u događanjima za vrijeme njegovog upravljanja. Stara pravoslavna crkva u Sarajevu, nekoliko stotina koraka udaljena od njegove monumentalne džamije, gradi se u njegovo vrijeme. U isto se vrijeme obnavljaju franjevački samostani u Visokom i Fojnici, nadomak Sarajevu, a u sarajevskom kvartu Latinluk, takođe u njegovo vrijeme, a u neposrednoj blizini njegove džamije, postoji i katolička bogomolja.

Znajući da bi njegove zasluge na bojnopolju sačuvala samo historija i da je jedini trajni hajrat (dobro djelo) ono što se ponavlja u budućnosti, Husrev-beg je sva svoja nepokretna i pokretna dobra uvakufio. Uvakufljenjem se čovjek svojom voljom odriče svoga imetka i zavještava ga za opću dobrobit i za sva vremena. Uvakufljenjem se imetak stavlja van svakog prometa koji ga može skrnjaviti. Tako je Gazi Husrev-beg za izdržavanje svojih hajrata uvakufio silan imetak u Bosni i Rumeliji. Imetak u Bosni stekao je sam Husrev-beg, a onaj u Rumeliji je naslijedio od oca Ferhat-bega. Potvrđujući islamski princip preporučen od Muhammeda a.s., da je imetak najbolje zavještati tako da formira trajno dobro, Gazi Husrev-beg je, u svojoj vakufnami iz 1531. godine između ostalog napisao;

„Dok je svijeta i vijeka korist vakufa ne prestaje niti se njegovo djelovanje do sudnjega dana završava.“

Takvo je bilo staro Sarajevo iz kojeg se je razvila današnja prijestolnica Bosne i Hercegovine, a kojem je Gazi Husrev-beg čvrsto uspostavio i privredne i duhovne temelje koji su i danas karakteristični za ovaj grad – zapisao je mutevelija Mustafa Vatrejak.

Stara pravoslavna crkva sv. Arhangela Mihaila i Gavrila – M.M. Bašeskije 59.

Nije utvrđeno kada je tačno nastala. Postoje pisani podaci iz 1539. godine, iz kojih se sa sigurnošću može tvrditi da je crkva u to vrijeme postojala. Postoje indicije da je na ovom mjestu postojala ranokršćanska bazilika iz V stoljeća n.e..

U popisu stanovništva iz 1485. godine, govori se o sto hrišćanskih kuća na prostoru Gornje

Varoši iz čega bi se moglo zaključiti da je tu već postojao hrišćanski sakralni objekat. Arhitektura crkve kao i način gradnje ikonostasa imaju tipološke osobitosti sa pravoslavnim crkvama građenim od XII do XIV stoljeća, na ovim prostorima, što ukazuje na eventualne mogućnosti postojanja crkve iz tog doba, što će svakako biti predmet daljnjeg istraživanja, posebno zato što je ovaj lokalitet nedovoljno istražen. U Sarajevu se prvi put 1516. godine, pominje jedan pravoslavni sveštenik (Aziz Hadžihasanović, Sarajevo istine i mitovi, 2001).

Današnji izgled crkva je dobila početkom XVIII stoljeća. S obzirom da je crkva ukopana ispod tla visina crkve je znatno veća nego što to na prvi pogled izgleda. U unutrašnjosti crkve je etaža namijenjena ženama. Tu se nalaze vrijedne ikone majstora od XV do XVIII stoljeća.

Muzejska zbirka sa oko 700 eksponata se smatra jednom od pet najvećih zbirki ikona na svijetu. Posebnu vrijednost ima ikona „Liturgija pravednih i paklene muke grešnih“ autora Georgija Klondzasa. Jedna od čuvenih ikona je ikona Nikole Ricosa (rađena 1490. godine) „Deizis sa praznicima i svetiteljima“.

U zbirci su stari rukopisi, vezovi, odjeća od zlatnog brokata, metalni i etnografski predmeti, crkvene draperije, staro oružje, slike, knjige, rukopisi, kujundžijski radovi, bogato ukrašena odijela za molitvu... Tu je i Sarajevska Krmčija iz 1307. godine, rukopis na koži koji je sačuvan od korica do korica. U muzeju se čuvaju i mnoge potvrde koje su izdavali Sultani za vrijeme turske vladavine. Zbirku starih ikona i muzej je osmislio Jeftan Despić 1889. godine, u prostoru starih crkvenih दौरа-magaza.

Barokni zvonik je polovinom XX stoljeća, zamijenjen zvonikom ravnih linija, djelo arhitekata A. Deroka i D. Smiljanića.

Legenda da je crkvu gradio brat Kraljevića Marka koji je bio turski vazal iz Makedonije jer je utemeljivač Sarajeva, skopski krajišnik Isa-beg iz tog kraja, nije utemeljena, samim tim što priča nije ničim potkrijepljena, a nije ni vrijeme pogodila. Marko Mrnjavčević (Kraljević Marko: 1355-1395) je vremenom uzdignut u mitološku figuru.

Isa-beg Ishaković koji gradi nukleus današnjeg Sarajeva početkom polovine XV stoljeća, nije mogao biti savremenik Kraljević Marka, a tako ni njegovog brata. Vladavina Isa-bega Ishakovića u Sarajevu je otprilike od 1454 – 1463 godine, kao skopskog krajišnika.

Nakon osvajanja Bosne 1463. godine, prvi bosanski sandžakbeg je bio Mehmed-beg Minetović (1463/64.), a drugi Isa-beg Ishaković (1464/70.).

Katedrala Srca Isusova i Štrosmajerova ulica - Ferhadija

Mali trg ispred Katedrale je tradicionalno mjesto susreta mladih Sarajeva. Sarajevska katedrala liči na katedralu Notre Dame u Dijonu (Francuska) i posvećena je Presvetom Srcu Isusovu.

Crkva je djelo arhitekta Josipa Vancaša iz 1889. godine, a osnivač je vrhbosanski nadbiskup Josip Štadler.

Zaslugom vrhbosanskog nadbiskupa Štadlera izgrađena je i Crkva svetog Ćirila i Metoda, Nadbiskupski dvor, Bogoslovija i dva sirotišta. U Katedrali se nalazi grob i portret (rad Marina Studina) nadbiskupa Štadlera. Sarajevska katedrala je jedina katedralna crkva u Bosni i Hercegovini.

Na ulaznoj strani Katedrale nalaze se dva zvonika. U jednom je jedno zvono, a u drugom je pet manjih zvona. Katedrala može primiti 1.200 vjernika. Reljef Presvetog Trojstva u timpanonu portala oblikovao je zagrebački kipar Dragan Morak, a vitraži na prozorima su izrađeni po nacrtima arh. Vancaša u Innsbrucku i Beču. Bečki kipar Hausmann je izradio kip Srca Isusova koji stoji na ulaznoj fasadi.

Na grbu Kantona Sarajevo nalazi se detalj sa rozete iznad vrata Katedrale koji je kombiniran alkom sa vrata Svrzine kuće. Zvezdice na grbu simboliziraju općine Kantona Sarajevo. Katedralu su prvobitno oslikali Josip Volini i Ivan Betic (Betizz) kao i Aleksandar Maksimilijan Seitz i njegov sin Ludovik (Ludovic) koji su u Đakovu oslikali Štrosmajerovu katedralu (1875).

Na podijumu pred ulazom u Katedralu postavljen je kip pape Ivana Pavla II rad zagrebačkog kipara Hrvoja Urumovića, visok 2,92 m. Sa tog mjesta papa je 1997. godine, otpozdravljao građanima Sarajeva.

Jedna od najljepših građevinskih cjelina u Sarajevu je Štrosmajerova ulica koja nosi taj naziv od 1919. godine, po đakovačkom biskupu Josipu Juraju Štrosmajeru i vodi od Katedrale do hotela Central. Prema urbanističkom planu tadašnje austrougarske vlasti prostor između Katedrale i hotela „Central“ bio je zamišljen kao urbani nukleus grada Sarajeva. Na sjevernoj strani ulice na mjestu današnje Katedrale je bio janjičarski odžak (kasarna), a na južnoj na mjestu nekadašnje Ajas-pašine džamije je današnji hotel „Central“.

Bošnjački institut – Fondacija A. Zulfikarpašić – M.M. Bašeskije 21.

Bošnjački institut je zadužbina antifašiste i učesnika u partizanskom pokretu u Drugom svjetskom ratu, a potom političkog disidenta Adila Zulfikarpašića. Institut posjeduje biblioteku, arhiv, grafički centar, zbirku umjetnina, antikvarnicu i knjižaru kao i vlastitu izdavačku djelatnost.

U sklopu instituta je veliki kulturni spomenik Gazi Husrev-begov hamam (1537-39), posljednji stari hamam koji je djelovao do 1916. godine.

Tragovi rimskih termi su pronađeni na Ilidži kraj Sarajeva ali i širom Bosne i Hercegovine.

Propašću Rimskog Carstva propale su i tekovine visoke antičke kulture koje je u tim vremenima sačuvao samo Orijent. Samo u onom dijelu Evrope koji su zaposjeli islamski vladari postojali su hamami (Pirinejski i Balkanski poluotoci).

Na tradiciji rimskih termi u Bosni i Hercegovini grade se javna kupatila hamami, kojih je ukupno bilo oko 56, a po kućama hamamdžici (kupačila). U Sarajevu je bilo sedam hamama. U tim vremenima grade se i prvi javni nužnici. Prvi je izgrađen 1526. godine, na Kovačima u Sarajevu, a zbog obaveze redovnog pranja prije vjerskih obreda, pored svake džamije gradila se i javna česma. Propadanjem Osmanskog carstva nestajali su i hamami.

Za arhitektonsko rješenje Bošnjačkog instituta, zgradu biblioteke i uspješnu restauraciju Gazi Husrev-begovog hamama, koje predstavlja rijetko uspio spoj moderne i orijentalne arhitekture, zaslužni su arhitekti Hasan Ćemalović i Ahmet Kapidžić koji su za ovaj objekat dobili Šestoaprilsku nagradu Grada Sarajeva za 2001. godinu u kategoriji Grupne nagrade.

Posredstvom zdanja hamama ostvario se historijski susret dva vakufa. Jedan, Gazi Husrev-begov, nastao u vrijeme kada su islamska kultura, obrazovanje i učenost doživljavali svoj osvit u Bosni i Hercegovini. Drugi vakuf, Adil-begov Institut, institucija koja će biti centar razvoja građanske kulture i vrijednosti kod Bošnjaka.

Mjesto prijemčivo za drugo i drugačije, institucija koja istražuje prošlost, ali i usmjerava budućnost.

Muzej Sarajeva - Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine (Veliki hram) – Velika avlija bb.

Naseljavanje Jevreja na Balkan započinje još za vrijeme grčko-perzijskih ratova, nastavlja se u rimsko doba, a posebno snažan talas doseljavanja sefardskih Jevreja pada pod kraj XV i početak XVI stoljeća.

Sefardski Jevreji, nakon izгона iz španske postojbine 1492-96. godine, masovnije dolaze na Balkan, a potom polovinom XVI stoljeća, u Bosnu i Hercegovinu. Najveći centar na ovim prostorima im je bilo Sarajevo, gdje je bila sinagoga (1581) i sjedište rabina.

Jevreji su iz Španije ponijeli ključeve svojih kuća koji se i danas čuvaju kao porodične vrijednosti. U španskom gradu Toledu, u muzej kući mističnog slikara El Grecoa, izložena je arhiva, iz koje je vidljivo da je slikar redovno plaćao kiriju nekom Altarcu u Sarajevu iako mu je kuća bila poklonjena od vlasti Toleda.

Poseban značaj za kulturu Jevreja predstavlja „Sarajevska Hagada“ koju je ispisao krasnopisom i bogato iluminirao, na prerađenoj tankoj koži, nepoznati autor oko 1350. godine, u Španiji. U Hagadi se nalaze molitve, anegdote, psalme, himne, a u središtu je kazivanje o izlasku i oslobođenju Jevreja iz egipatskog ropstva. Original Hagade se čuva u Zemaljskom muzeju.

Najljepši izložbeni prostor na Zapadnom Balkanu nalazi se u najstarijoj sinagogi u Bosni i

Hercegovini, Velikom hramu (1581), u kojem je prikazan veliki civilizacijski doprinos Jevreja razvoju Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Prvu jevrejsku mahalau u Čaršiji je osnovao bosanski namjesnik Sijavuš-paša, pa je po njemu prozvana Sijavuš-pašine daire. On ju je poklonio Jevrejima da tu stanuju. Kompleks je sadržavao veliki kameni han za stanovanje, pojedinačne kuće i sefardski hram okružen zidom. Jevreji su mahalau nazivali Kortiž (Cortes – skupina), a ostali građani Velika avlija.

Vrata Kortiža se nisu nikad zaključavala. Sefardski hram podignut u Velikoj avliji Jevreji su nazivali Il Kal Grande (Veliki hram). Il Kal Grande pali Eugen Savojski (1697) i odvodi mnoge Jevreje u ropstvo, a hram gori i 1879. godine.

Sedamdesetih godina XIX stoljeća, sarajevski Jevreji sefardi podižu u neposrednoj blizini Velikog hrama novu sinagogu poznatu kao „Novi hram“ kao i manju bogomolju na Mejtašu.

U vremenu Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu doseljava veći broj Jevreja iz Njemačke i Istočne Evrope poznatih pod imenom Aškenazi (Eškenazi) koji na lijevoj obali Miljacke 1902. godine, podižu hram po projektu arhitekta Karla Paržika.

Između dva svjetska rata u Sarajevu (1926/30) sarajevski Sefardi grade jedan od najvećih hramova u Evropi – Templ (danas BKC) po projektu zagrebačkog arhitekta Rudolfa Lubinskog.

Najteži period je bio u vremenu Drugog svjetskog rata kada su u Veliki hram zatvarani Jevreji, da bi potom služio kao skladište.

Polumilenijska tradicija zajedničkog života različitih vjerskih zajednica u Sarajevu, ranjena je fašističkim pogromom (1941-45) u Drugom svjetskom ratu, kada je mučeno pa ubijeno ili stradalo u fašističkim kazamatima preko 11.500 građana Sarajeva, od toga većim dijelom građana jevrejske nacionalnosti.

Knjiga stradanja smještena je na galeriji muzeja sa popisom 6.000 imena sarajevskih Jevreja, žrtava fašističkog terora i 6.000 imena stradalih u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. Tako je nestala velika jevrejska zajednica u Sarajevu.

Hram je rekonstruiran 1957. godine, kada je postao Muzej Jevreja. Nakon opsade Sarajeva u posljednjem ratu Hram je ponovo saniran, a obnovljena je i stara postavka. Veoma važan podatak je da Jevreji u Sarajevu i drugim gradovima u BiH, nikada nisu živjeli u posebnim getima (odvojenim kvartovima).

Sarajevsko Staro jevrejsko groblje je jedinstveno u svijetu po neuobičajeno oblikovanim spomenicima i drugo je po veličini i važnosti u Evropi, poslije groblja u Pragu.

Prvu apoteku u Sarajevu je izgradio i uvakufio sandžak-beg Junuz-beg (1514/15.). Ipak su preteče savremenih farmaceuta bili atari. U Sarajevu se u XVI stoljeću spominje atarska čaršija. Atarski dućani-apoteke su bili puni ljekovitog bilja u posudama i kutijama sa natpisima na hebrejskom, turskom i bosanskom jeziku. Najstariji sačuvani atarski dućan je «apoteka» porodice

Papo, stara oko 350 godina i nalazi se u Muzeju Jevreja u Sarajevu.

Tradicija zajedničkog života je još teže ranjena agresijom susjednih zemalja i fašističkim projektom raseljavanja etničkih zajednica u posljednjem ratu (1992-95), na kraju XX stoljeća, kada je od neselektivnog bombardovanja i pucanja po gradu i na linijama opsade, ubijeno 11.541 Sarajlija, svih nacionalnosti.

Velika nematerijalna baština Jevreja u Bosni i Hercegovini i Sarajevu biće sačuvana u dokumentima historičara, lingvista, muzikologa i folklorista.

Povratak Jevreja u Sarajevo, kao i drugih naroda, teče sporo. Obnovljen je Stari hram (koji ponovo djeluje kao sinagoga), Aškenaska sinagoga i kapela na starom Jevrejskom groblju.

Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine – Zelenih beretki 8.

To je najveća, najbogatija i najznačajnija institucija kulture u Bosni i Hercegovini koja se bavi likovnim kulturnim nasljeđem kao i savremenom likovnom scenom. Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine je osnovana 1946. godine, a u ovoj zgradi djeluje kao muzej od 1953. godine.

Objekat je prvobitno izgrađen za potrebe trgovačke kuće Ješue i Mojse D. Salom (1912), rad arh. Karla Paržika (Karl Pařik). U Umjetničkoj galeriji se nalazi pet zbirki i to: Zbirka bosanskohercegovačke umjetnosti; Zbirka ikona; Zbirka Hodler (zbirka slavnog švicarskog slikara Ferdinanda Hodlera koja sadrži crteže, skice i slike na platnu); Zbirka međunarodne umjetnosti i Zbirka fotografija.

Ferdinand Hodler (1853-1918) je rođen u Bernu, ali je u Ženevi započeo svoju slikarsku karijeru gdje je i umro. Njegov sin Hector Hodler je osnovao (1908) Svjetsku Esperanto udruhu. Njegove slike prikazuju likove u svakodnevnim djelatnostima. Hodlerova čuvena slika drvosječe nalazi se na poleđini švicarske novčanice od 50 franaka. Hodler je imao velikog uticaja na bosanskohercegovačkog slikara Gabrijela Jurkića ali i na cijeli niz hrvatskih umjetnika među kojima Ivana Meštrovića, Ljubu Babića i posebno Jozu Kljakovića. Nakon smrti velikih kolekcionara Jeanne Charles Cerani (najveći model slavnog evropskog slikara Ferdinanda Hodlera) i Mehmeda Čišića, iz ugledne mostarske porodice, kolekciju od 224 slike i crteža (većina radovi slikara Ferdinanda Hodlera) dolazi naslijeđem do Emine Korkut od koje kolekciju 1966. godine, otkupljuje Zavod za zaštitu kulturnog naslijeđa iz Sarajeva, da bi je 1983. godine, Zavod poklonio Umjetničkoj galeriji Bosne i Hercegovine gdje se i danas nalazi. Nažalost, u posljednjem ratu su nestale dvije vrijedne slike iz kolekcije Hodler uz još 41 ikonu i tri iluminirana rukopisa.

Pored kolekcija, tu je i specijalizirana biblioteka sa preko 10.000 naslova, dokumentacija, arhiva kao i fotodokumentacija iz domena likovnih umjetnosti. Kolekcije sadrže preko 6.000 jedinica (slike, skulpture, crteži, grafike, instalacije, audio i video radovi... od kraja XV pa do XXI stoljeća).

Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti – Sime Milutinovića 7.

Ovo je rijetka kulturna institucija u Evropi koja se istovremeno bavi čuvanjem i prezentiranjem građe iz dvije velike oblasti – književnosti i pozorišne umjetnosti.

Kuća u kojoj je smješten muzej je stara srpska kuća iz XVIII stoljeća, koju je projektirao arhitekta Max Knopfmacher i predstavlja spomenik kulture prve kategorije. Kuća je prvobitno bila u vlasništvu porodice Skarić, a potom porodice Despić.

Muzej književnosti Bosne i Hercegovine počinje da djeluje u ovoj kući 1961. godine, a od 1969. godine, počinje izučavati i pozorišnu umjetnost. Od 1992. godine, Muzej otvara vlastiti izložbeni prostor koji se naziva galerija Mak.

U Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti se čuva oko 20.000 dokumenata i oko 100 pozorišnih i književnih zbirki.

Muzej Sarajeva - Muzej Svrzina kuća – Glodžina 8.

Posebno planirajte vrijeme da uz obilazak ovog muzeja popijete kafu ili čaj u kahve-odžaku kuće.

Svrzina kuća je sjajni primjer kulture življenja bošnjačkog bogatijeg dijela stanovništva i bošnjačke arhitekture iz 18-tog stoljeća. Vlasnici su kuću prodali 1952. godine, Muzeju grada Sarajeva.

Čitav kompleks je nastajao tokom 18-tog stoljeća osim prizemne kuće u ženskoj avliji koja je završena 1832. godine. Osnovano se pretpostavlja da je kuća na ovom mjestu postojala i prije velikog požara iz 1697. godine, po ostacima ranije kuće u dijelovima temelja. Kuću je izgradila porodica Glođo, a kasnije je ženidbenim ugovorom došla u posjed takođe imućne porodice Svrzo.

Ovaj kraj se zove Čurčića brijeg i u to vrijeme je smatran elitnim dijelom grada. Jahja-paša, bosanski sandžakbeg, 1482/3. godine, podiže džamiju koja je izgorjela kada je grad Sarajevo zapalio Eugen Savojski (1697). Salih-aga Čurčić gradi dvor i obnavlja džamiju koja se od tada zove Čurčića džamija, a okolna mahala (kvart) Čurčića brijeg.

Relativno očuvane karakteristike starih mahala (kvartova) iz tog vremena su kompleksi kuća na lijevoj obali Miljacke oko Brdo-džamije, Nadmlini iza stare Vijećnice, Alifakovac nasuprot Vijećnice kao i kompleksi kuća sjeverno od Baščaršije uključujući Vratnik.

Svrzina kuća, kao i ostale kuće, se dijelila na muški, gostinski dio (selamluk) i ženski intimni dio (haremluk-harem). Sarajevo je jedna od tri evropske metropole sa najstarijim vodovodom (uz Krakov i Prag), tako da je i Svrzina kuća od starina imala tekuću vodu.

Jedan od vlasnika kuće, Munib ef. Glođo je izgradio Sedrenički vodovod, a jedan krak tog vodovoda je proveo do svoje kuće. Imati tekuću vodu u vlastitoj kući, u tim vremenima, je ipak bila privilegija samo bogatijih građana. Ostali građani su se snabdijevali vodom iz česmi koje su se nalazile uz svaku džamiju ili na trgovima.

Sve stambene prostorije su u principu bile opremljene musanderima (ugrađenim ormarima) među kojima je bila uklopljena banjica (malo kupatilo) i dugačke sećije (sofe) za sjedenje. Stropovi su bili drveni i obično ukrašeni drvorezom, a podovi su bili zastrti ćilimima. U avlijama (dvorištima kuća) žene su sadile ruže, voćke i ljekovito bilje, a ispod avlija su bili podrumi u kojima se čuvala hrana. U evropskim predožbama pojam harem (ženski dio kuće) se veže za poligamiju.

Sarajlija prof. Džemal Čelić bez komentara citira njemačkog putopisca Rennera sa kraja 19-tog stoljeća koji je pišući o bosanskim muslimanima zapisao:

“Njima zakon dozvoljava do četiri žene. Ali je prava rijetkost naći nekoga i sa dvije; njima kao i nama jedna žena je dosta i previše“.

Muzej Sarajeva - Despića kuća – Despića 2.

Stambena kultura srpskog građanskog trgovačkog staleža od 1780. godine, do početka XX stoljeća, prikazana je u kući sarajevske porodice Despić. Vlasnici su kuću poklonili gradu Sarajevu 1969. godine, pod uvjetom da ima muzejsku namjenu.

Zabilježeno je da se, u drugoj polovini XIX stoljeća, najživlja “kućna” pozorišna djelatnost odvijala u “velikoj sobi” ove kuće. “Velika soba” je mogla da primi oko stotinu posjetilaca koji su sjedili na minderlucima. Zbog velikog interesovanja morale su se štampati pozivnice.

Milenijska tradicija bosanske i dubrovačke vlastele i trgovaca je bila skromnost koja je u srednjem vijeku bila uređena čak i zakonima o skromnosti. Namještaj u kućama je bio skroman, a bogatija kuća je podove zastirala ćilimima umjesto ponjavama.

Razlike u opremanju kuća su bile samo u detaljima. U kućama pravoslavaca je visila na zidu ikona i kandilo, a presvlake na sećijama su bile uglavnom tamno crvene boje. U muslimanskim kućama presvlake na sećijama su bile raznih boja.

Odjeća gradskog stanovništva bez obzira na vjeroispovijest je bila ukrašena ili postavljena krznom, tako da je bila velika potražnja za krznom. Krznarskim (ćurčijskim) zanatom su se uglavnom bavili pravoslavci tako da su oni bili među najimućnijim zanatlijama u Sarajevu. Svoje proizvode su prodavali po Carigradu ali i Beču, Lajpcigu, Trstu... odakle su donosili robu u Sarajevo koje nije bilo na tržištu.

Oko 1760. godine, iz okoline Gacka u Sarajevo dolazi mladi Risto Slijepčević koji, nakon što je izučio ćurčijski zanat, kupuje kuću u Latinluku i ženi se sarajevskom djevojkom Despom.

Njegovi sinovi su po tadašnjim običajima nosili prezime Ristići ali su koristili i majčino ime pa su se nazivali Despići. Njihovi potomci su usvojili ime Despići. Despići kao uspješne ćurčije su imali više kuća i „magaza“, a zabilježeno je da su imali i po 20 radnika.

Među svim Despićima najpoznatiji je Hadži Makso Despić koji se rodio u vrijeme Osmanskog carstva, živio i radio u vremenu Austrougarske monarhije, a umro u Kraljevini Jugoslaviji. Kao ugledan i čestit građanin u vrijeme Osmanske carevine je čak u dva mandata bio gradski ha-znadar (blagajnik) što do tada niko nije bio.

Hadži Makso Despić, iako veoma bogati trgovac, je za života propagirao tradiciju skromnosti. Zabilježeno je da je za života naručio mrtvački kovčeg od grubog, neobojenog drveta „da se vidi da smo u smrti svi jednaki i da tamo niko ništa ne nosi“. Interesantan je i njegov testament koji je u cjelini izložen u predvorju kuće.

Kuće i kultura stanovanja hrišćanskog i jevrejskog dijela stanovništva nije se bitnije razlikovala od bošnjačke, o čemu ima dosta sačuvanih dokumenata.

Muzej Sarajeva - Muzej “Sarajevo 1878-1918” – Zelenih beretki bb.

Mali muzej velikog vremena u kojem je u Sarajevu i Bosni i Hercegovini štošta bilo prvo na Balkanu pa čak i u svijetu.

Nova arhitektura Monarhije zanemarila je zatečene ambijentalno-arhitektonske vrijednosti Sarajeva, šta više, odnosila se kritički prema njima. Tek kasnije arhitekti i inženjeri koji su stekli stručna zvanja na visokim tehničkim školama u Evropi, projektirali su sa sluhom za nove pojave uz ambicije da stvore bosanski stil u arhitekturi. Tako je u arhitekturi inaugurisan tzv. maurski slog, prenesen iz sjevernoafričkih islamskih zemalja.

Grad Sarajevo je krajem XIX i početkom XX stoljeća bio jedan od najmodernijih gradova svoga vremena. Sve što je građeno u tim vremenima bilo je rađeno po najvišim standardima koji su tada važili u svijetu. Palate koje su u tom vremenu imale vodovod, električnu rasvjetu, kanalizaciju, parket na podovima sa oslikanim zidovima smatrane su veoma savremenim. Pojavljuje se pokretni namještaj iz dijelova tako da se u gradu stvara veoma karakteristična kombinacija orijentalne i zapadne kulture stanovanja.

Prvi konjski tramvaj (1884/5), a potom prvi električni tramvaj (1895), električno osvjetljenje ulica prije mnogih metopola Evrope (1895), prva džamija osvjetljena električnom energijom u cijelom islamskom svijetu - Begova džamija u Sarajevu (1898), građene su i osnivane zdravstvene, državne, kulturne i naučne institucije kao što su: Muzejsko društvo i Institut za istraživanje Balkana (1884), Statistički departman (1894), Meteorološke stanice (1879), Geološki zavod (1898), Zemaljska bolnica (1894), prva visinska meteorološka stanica na Balkanu, a druga u Evropi (Bjelašnica 1894), štamparije i izdavaštvo, izgradnja željeznice, pošte, razvoj industrije i saobraćaja...

Pred Prvi svjetski rat i u toku rata Bosna i Hercegovina raspolaže sa jedinstvenom, dobro razgranatom i opremljenom mrežom uzanog kolosijeka u dužini od 1.611 km, koja je u evropskim razmjerama predstavljala uzor za uzane pruge, te je kao takva i tretirana u tehničkoj literaturi toga vremena.

Nastaju i razna udruženja, pjevačka društva, kulturno-prosvjetna društva...

Sjajni razvoj grada okončan je atentatom na Austro-Ugarskog prestolonasljednika Ferdinanda i suprugu Sofiju, koji se zbio 28. juna 1914. godine, u Sarajevu, tačno na mjestu ulaza u današnji muzej. Atentat u Sarajevu je bio povod za početak Prvog svjetskog rata i početak krvavog raspada Austro-Ugarske monarhije.

Pri dolasku svečane povorke u Gradsku vijećnicu na otvoreni prestolonasljednikov automobil, tipografski radnik Nedeljko Čabrinović je bacio bombu koja se skotrljala na cestu i ranila jednog oficira iz pratnje. U povratku iz Vijećnice na zaokretu kod današnjeg mosta Latinska ćuprija Gavrilo Princip puca iz revolvera i ubija njegovu suprugu Sofiju, a drugim hicem ubija i prestolonasljednika Ferdinanda.

Atentatori, pripadnici organizacije Ujedinjenje ili smrt (Crna ruka), su bili mladi ljudi iz Bosne i Hercegovine koji su zagovarali političku borbu nasilnim sredstvima, a obučavani su i naoružani u susjednoj Srbiji.

Atentatori su na suđenju tvrdili da oficiri iz zvaničnih krugova Srbije nisu znali za atentat. Na suđenju je Princip izjavio da mu je ujedinjenje Jugoslovena uvijek lebdilo pred očima. Socijalne teme su rijetko pominjane. Na suđenju sarajevskim atentatorima se našlo 25 optuženih. Na smrtnu kaznu osuđena su tri učesnika, a ostali na kazne od 3 do 20 godina. Glavni atentatori (Princip, Čabrinović i Grabež) kao maloljetnici su osuđeni na 20 godina. Devet optuženih je oslobođeno.

Muhamed Mehmedbašić je izbjegao suđenje u Sarajevu, ali je 1917. godine, u tzv. solunskom procesu Dragutinu Dimitrijeviću Apisu i „Crnoj ruci“ (tajna vojna organizacija) osuđen na 15 godina robije. Od tog vremena navedene organizacije urotnika se nazivaju zajedničkim imenom Mlada Bosna. Tajne omladinske organizacije su otkrivene širom Bosne i Hercegovine, Dalmaciji i Sloveniji.

Grupe urotnika kojima je suđeno po drugim gradovima Bosne i Hercegovine bile su još više izmješane po narodnosti. U haremu Alipašine džamije u Sarajevu i danas stoji turbe sa grobovima Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića koji su (1915.) umrli u kazamatu u Aradu (Rumunija).

Nakon Prvog svjetskog rata pojedini učesnici Sarajevskog atentata su proglašeni „Vidovdanskim herojima“ od strane Kraljevine SHS i njihovi posmrtni ostaci su preneseni u Sarajevo, gdje su nakon dovršenja kapele (1939.) sahranjeni u zajedničkoj grobnici. Kapela sv. Arhanđela se nalazi na Starom srpsko-pravoslavnom groblju sv. Mihajla na Koševu. Istovremeno

srušen je spomenik žrtvama atentata Ferdinandu i Sofiji (Franz Ferdinand i Sophie von Hohenberg) podignut na desnoj strani Latinske ćuprije!?

Zašto je ubijen prestolonasljednik Ferdinand i kakva je bila uloga Rusije, susjedne Srbije i drugih evropskih sila (Velike Britanije) u organiziranju Sarajevskog atentata, biće poznato tek nakon što bude napisana zajednička historija naroda Evrope.

Muzej Alija Izetbegović - Kovači

Nakon pustošenja i paljenja Sarajeva od strane princa Eugena Savojskog (1697) bedemi grada su temeljito obnavljani. Izgrađene su tri kapi-kule i pet tabija.

Smještaj muzeja, koji je posvećen prvom predsjedniku Predsjedništva nezavisne države Bosne i Hercegovine, u dvije stare odbrambene kule (kapije grada, Ploča i Širokac) povezane odbrambenim zidom simbolizira odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine u posljednjem ratu (1992-95). Zbirka muzeja u kuli Ploča su djela Alije Izetbegovića, lični predmeti, najznačajnije nagrade i priznanja, a prikazan je i život kao običnog čovjeka i državnika.

Muzejska postavka u drugoj kuli (Širokac) posvećena je Aliji Izetbegoviću kao predsjedniku Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine koje je bilo (Predsjedništvo BiH) vrhovni komandant Armije Bosne i Hercegovine.

Morića han i Kuća sevdaha - Sarači 77 i daire

U Sarajevu je 1878. godine bilo 50 hanova (srednjovjekovnih prenočišta). Prvi je izgrađen Kolobara han (1462), a potom ostali. Morića han je po svojoj veličini i očuvanosti posebno značajan. Izgrađen je u XVI stoljeću (1551), iz sredstava Gazi Husrev-begova vakufa (zadužbine). Ime je dobio po Morićima, zakupcima hana. Unutrašnje dvorište opasuju magaze i štale, a na katu hodnik od kaldrme i nanizane sobe.

Naziv han i karavan-saraj su Turci (Osmanlije) preuzeli iz perzijskog jezika i donijeli ih u naše krajeve. Han je zgrada za konačenje putnika, a to isto je i karavan-saraj (karavan i saraj – dvor). Razlika između hana i karavan-saraja je u tome što je putnik u hanu plaćao konak i zimi ogrjev, dok je konak u karavan-saraju bio besplatan, a za hranu i ogrjev se morao brinuti sam putnik... Prema tome han je koristonosni objekat, a karavan-saraj je humanitarna ustanova.

Hanovi koji su podizani uz puteve služili su za kraći ili duži boravak (konačenje, nevrjeme, bolest...). Trgovački hanovi su podizani u većim trgovačkim centrima i u njima su trgovci boravili više dana, mjeseci pa i godina, a sezonski hanovi su služili za liječenje ili teferiče (zabave). Bilo je hanova za gospodu, srednji stalež i za seljake.

Uz puteve, u naseljima i selima podizane su dobrotvorne ustanove koje su se zvale musafirhane. U njima je putnik mogao konačiti, dobiti hranu za sebe i konja i to potpuno besplatno. Prvu poznatu musafirhanu je osnovao Gazi Isabeg Ishaković 1462. godine, u Sarajevu. Od početka XVI stoljeća musafirhane djeluju i u franjevačkim samostanima i pravoslavnim crkvama širom Bosne i Hercegovine.

Sarajevo dobiva prvi moderni hotel (Evropa 1882) na Zapadnom Balkanu, prije hotela na Jadranskoj obali. U bašti današnjeg hotela Europa vidljivi su ostaci starog Tašli-hana (zadužbina Gazi Husrev-begova) koji je izgorio u požaru 1879. godine.

Trgovačka roba je čuvana u magazama i dairama (bilo ih je pet, sačuvane su tri). U starim dubrovačkim dairama (magazama) na Baščaršiji, danas djeluje „Kuća sevdaha“ koja afirmira i čuva od zaborava staru gradsku bosansko-hercegovačku pjesmu – sevdalinku.

Saborna srpsko-pravoslavna crkva Presvete Bogorodice – Zelenih beretki 1.

Crkva je je izgrađena pred kraj Osmanske uprave 1868. godine, i posvećena je Presvetoj Bogorodici. Priloge za gradnju su dali ruski Carski dom, sultan Abdul Aziz (500 dukata) i bosanski vezir Šerif Topal Osman paša.

Crkvu je gradio Makedonac Andrija Damjanov (koji je gradio i vojnu kasarnu, za šta je odlikovan od sultana Abdul Aziza) u neobaroknom stilu sa elementima srpsko-vizantijskog graditeljstva. Uz crkvu je i zgrada Mitropolije, djelo arh. Rudolfa Teniesa (1899).

Zabilježeno je da je, kada je ponestalo novca za gradnju, bogati sarajevski trgovac Jeftanović sazvao narodni zbor i zatražio pomoć. Narod je počeo davati priloge, a žene su skidale nakit sa sebe. Kada je to vidio Jeftanović je zavikao:

„Hajde ljudi! Koliko god vi darujete ja dajem trećinu pa da crkvu završimo“. Nastalo je nadmetanje i sredstva za gradnju su prikupljena.

Crkva je građena 9 godina, a čast da prvi potegne užu na crkvenom zvonu pripala je Topal-Osman paši koji je osim donacije i na druge načine pomogao gradnju i posvećenje ove crkve. Arhimandrit Sava Kostanović je iz Rusije donio ikone za ikonostas (1873) koje se i danas nalaze u crkvi. Oltar, kao i prostor ispred njega je uzdignut u odnosu na ostatak crkve za tri stepenika. Unutrašnji zidovi, lukovi i svodovi su ukrašeni ornamentalnom slikanom dekoracijom.

Kulturna mjesta: Jediler turbe, crkva sv. Ante i Stara pravoslavna crkva

Tri lokaliteta u starom dijelu Sarajeva: Islamsko Turbe sedam braće (Jediler turbe), Katoličku crkvu svetog Ante Padovanskog i Staru pravoslavnu crkvu na Baščaršiji, posjećuju ljudi bez obzira na njihovu vjersku pripadnost i to je vjerovatno jedinstven običaj u svijetu.

Jediler (turski yediler – sedmorica njih) turbe (mauzolej - natkrivena grobnica) grobnice nevino stradalih ljudi, nalazi se u dvorištu Čokadži hadži Sulejmanove džamije koju Sarajlije smatraju kulturnim mjestom. Ova džamija je poznata i kao džamija za Beglukom ili Jediler džamija i izgrađena je davne 1538. godine.

Obilazak „Turbeta sedam braće“ uz običaj davanja priloga, sa željom za sreću i zdravlje najbližih, simbolizira vjerovanje Sarajlija u dobre ljude „evlije“.

Jediler turbe u narodu poznato kao Turbe sedam braće i Jediler tekija su formirani postepeno. U početku je to bila samo prostorija za čuvara Jediler turbeta. Legenda kaže da je tu sahranjen neki šejh koji je došao sa sultanom Fatihom. Kasnije su tu sahranjena dva derviša osumnjičena za krađu novca i nevino pogubljena, a zatim i četiri kapetana koje je Mustafa paša Dalbatan dao pogubiti jer nisu pravovremeno obavijestili o dolasku vojske princa Eugena Savojskog 1697. godine. Tako je nastalo Turbe sedam braće.

Turbe su ozidali 1815. godine, po naređenju Sulejman paše Skopljaka jer se govorilo da se nad mezarima viđa svjetlost (luča) pa je svijet grobove prethodno ogradio daskom i pokrio šimlom.

Narodno vjerovanje kaže da, ako neko od srca moli za nešto realno kao što je lično ili tuđe zdravlje pa i porodica, treba ići jednim putem do „sedam braće“, ubaciti iste novčiće na prozore počevši od vrata i pri tom zaželjeti želju i proučiti molitvu, nije važno koje vjere, bitno da je od srca. Potom treba otići drugim putem i šutjeti, a prvo što čuje od prolaznika tumačiti kao odgovor na želju.

Tradicija podrazumijeva i običaj davanja priloga u obližnjoj katoličkoj crkvi sv. Ante i Staroj pravoslavnoj crkvi na Baščaršiji.

U Crkvi sv. Ante na Bistriku treba dati prilog i upaliti svijeću i zamoliti za pomoć. Uz to valja izgovoriti molitvu, bilo koju molilac zna, „samo da je iz srca“. Franjevci su u Bosni i Hercegovini prisutni u kontinuitetu preko 700 godina. Franjevci čuvaju staru Ahdnamu (povelju) sultana Mehmeda II iz 1463. godine, kojom je stavio pod svoju zaštitu bosanske franjevce i koja se poštovala preko 400 godina osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Zbog svog sadržaja povelja se smatra pretečom evropske povelje o ljudskim pravima.

Samostan je sagrađen 1894. godine, (arh. Panek), a crkva 1912. godine, (arh. Vancaš) u neo-romaničkom stilu. Samostan posjeduje veliki broj starih rukopisa, knjiga, umjetničkih slika, rukotvorina, crkvenih predmeta velikog značaja. Vitraži na prozorima su umjetničko djelo slikara Ive Dulčića. Kao i drugi sakralni objekti u gradu, crkva i samostan su u posljednjem ratu teško oštećeni i nakon rata obnovljeni.

U Staroj pravoslavnoj crkvi na Baščaršiji treba dati prilog i zamoliti za pomoć na način koji molilac zna. Najčešće želje su za zdravlje drugih i djece, odgoj, učenje i slično. U nekim slučajevima žene koje žele imati dijete ili imaju većih problema sa djecom dodirnu stol na kojem se nalazi kovčeg sa neuništivim tijelom djeteta. Ljudi vjeruju da dio snage kojom bog čuva ovo

dječije tijelo od uništenja prelazi i na njih i prati ih do rješenja njihovog problema.

Takvoj tradiciji davanja priloga iz starih vremena svakako je pogodovala pojava islama, koji priznaje prethodne božije poslanike i monoteističke religije za koje smatra da vuku isti korijen iz božije objave.

Tradicionalni način davanja priloga, koji se zadržao do dan danas, simbolizira jedinstveno poštovanje stanovnika Sarajeva prema drugim konfesijama ali i ukazuje poštovanje prema komšiji, a to je nešto što je jedinstveno u svjetskim okvirima.

Kuća zanata – M.M. Bašeskije 55.

Zanat je riječ arapskog porijekla (ar. zanaat - vještina, znanje) koja obilježava privrednu djelatnost jedne ili više osoba koje ručno izrađuju određeni proizvod za tržište.

Zanati, nažalost, svakodnevno neumitno nestaju. Obrada željeza se na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine održala u kontinuitetu preko dvije hiljade godina. Austro-Ugarski geolog dr. Fridrich Katzer je krajem XIX stoljeća, zabilježio da su „vareški proizvodi svojom kvalitetom biser gvozdenog obrta u Evropi“.

Kroz selo Gornje Očevije kod Vareša protiče rječica Očevija, gdje i danas egzistiraju tri aktivne srednjovjekovne kovačnice (od predratnih deset) koje vode tri kovača oženjena za tri sestre. U njima se i danas izrađuju potkovice za konje i volove, motike, lopate i krampovi, raonice, ralice, sačevi, sjekire, zvona, brave i drugi upotrebnih predmeti. Željezni majdani u selu Očevije su muzej na otvorenom, koji su zadržali stari način proizvodnje iz XIV ili početka XV stoljeća.

Dr. Smail Tihčić, u eseju “Spomenici tehnike u Bosni i Hercegovini – Problemi čuvanja i prezentacija” kaže: «Proizvodnja željeza u Bosni i Hercegovini od prahistorije, antike i srednjeg vijeka pa sve do današnjih dana je jedna od najstarijih ljudskih djelatnosti. Kada je u Varešu 1891. godine, potpaljena prva visoka peć, koja je za sedam dana istopila više rude nego sve tadašnje duhaonice vareške okoline zajedno, započelo je odumiranje tradicionalne proizvodnje gvožđa. Spasavanje nacionalne kulturne baštine, predmeta alata i drugih proizvodnih oruđa iz starih vremena, osim Zavoda za zaštitu spomenika kulture, nikoga još uvijek ne interesira”.

Kako u vremenu industrijske globalizacije i komercijalizacije sačuvati i prezentirati stare zanate i općenito nematerijalnu kulturnu baštinu?

Kanton Sarajevo je popisao stare i tradicionalne zanate (71 djelatnost) koji, nažalost, neumitno odumiru. Očigledno je da lokalne zajednice, pa i Kanton Sarajevo, same ne mogu obezbijediti dotaciju iz budžeta za očuvanje ovih zanata i da se moraju tražiti dodatni resursi.

Skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu - UNESCO, na svojoj 32. sjednici, od 29. septembra do 17. oktobra 2003 godine, je donijela Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine u kojoj “zaštita” znači mjere čiji je cilj osiguravanje odr-

živosti nematerijalne kulturne baštine, uključujući identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, povećanje vrijednosti, prenošenje, posebno putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika te baštine.

Čaršija nije rađena po urbanističkom planu, ali je bila u skladu sa urbanističkim principima gradnje. Krajem XVI stoljeća, preko cijele Baščaršije je tekao rukavac Moščanice u cilju pranja i čišćenja ulica. Visoki jablanovi i drugo zelenilo su bili neraskidivi dio ambijenta.

Mnogobrojne kafane, karavan-saraji, hanovi (čak 44) uz sigurnost (čuvari – pasvandžije) su pružali ugodno mjesto za življenje i pogodno mjesto za poslovanje. Baščaršiju je činilo 45 ulica sa zanatlijama jednog ili srodnog zanata.

Sve ukupno je bilo 81 vrsta različitih zanatlija koji su bili organizovani u jake esnafe (cehove) i to:

- abadžije (krojači seoske suknene odjeće); arakijadžije (kapari); aščije (kuhari); atari (drogeristi);
- baltadžije (vrste oručija); bardakčije (keramičari); berberi (brijači); bezadžije (platnari); bačakčije (nožari); bojadžije (moleri); bozandžije (bozari, piće koje se pravi od kukuruza); bravadžije (bravari); bunardžije (kopači bunara); burkečije (prave i prodaju bureke);
- čarikčije (opančari); čekrkčije (prave čekrk i predmete od drveta); čelengiri (klinčari); čibukčije (izrađuju čibuke); čizmedžije (čizmari); čebedžije (valjanje, i izrada i trgovina čebadi); čurčije (krznari);
- dogramdžije (drvorezari); dugmedžije (proizvođači dugmadi); dundžeri (građevinari); džamdžije (staklari);
- ekmekčije (pekari); eskidžije (krpedžije);
- fišekčije (puščani meci);
- halači (vuna i pamuk); halvažije (prave i prodaju halvu, slastičari); hašremdžije (kružači duhana);
- ibrikdžije (prave bakreno suđe);
- jalduzdžije (zlatari); jasmakdžije (platnari); jogurdžije ili jogurtadžije;
- kahvedžije (drže kafanu); kalajdžije (kalajišu suđe); kalpakčije (prave kape); kantaradžije (mjere kantarom na pijaci); kasapi (mesari); kazandžije (prave kazane i drugo bakreno posuđe); kazazi (prave tekstilne ukrase); kečedžije (prave kape od vune, podloge za sedla od goveđih dlaka); kilitdžije (katanci); kolčakčije (prave vunene rukavice i zakrpe na čakširama); koltukčije (tapetari); kolukčije (sabljadi); kovači (kuju kamen i gvožđe); kujundžije (srebrni nakit); kundurdžije (cipelari);
- mejhandžije (krčmari); merematčije (popravak zgrada); mudželiti (knjigovesci); mumdžije (svjećari); mutapčije (izrađuju konjske potkovice);
- nakaši (moleri); nalčadžije (potkovičari); nalbanti (potkivači konja); nalundžije (prave i prodaju nanule);
- pamukčije (pamučari); papučije (papučari); pašmakčije (obučari);
- sagardžije (strugači dlake sa goveđih koža); sahačije (časovničari); safundžije (sapunari); samardžije (prave samare); sandukčije (prave sanduke, drvene kovčege); sarači

- (sedlari); simidžije (pekari za posebno pecivo – simit); sujoldžije (vodoinstalateri);
- tabaci (kožari); tahmiščije (pržači kafe); tarakčije (češljari); taščije (klesari); tenećedžije (limari); terlukčije (ženske papuče); terzije (krojači gradske odjeće); tufegdžije (puškari);
 - zildžije (zvonari).

Pored ovih postojali su uslužni zanati koji nisu trebali dućane kao: telali (licitari), hamali (nosači), talaci (maseri), čemenedžije (svirači) ...

Napokon razvoju čaršije je doprinijela mnogo i institucija vakufa. „Uvakufljenje je izjava volje poslovno sposobnog lica kojom otuđuje vlastitu imovinu u korist općeg dobra, s tim da ta imovina trajno služi islamskim vjerskim, kulturno prosvjetnim i socijalno humanitarnim ciljevima“. Tako su u Sarajevu stoljećima građeni vjerski objekti (džamije, musale, tekije), obrazovni objekti (mektebi, medrese, biblioteke), mostovi, sahat kule, hamami, česme... Da bi se ta imovina izdržavala građeni su dućani, kuće... Što je sve rezultiralo velikom broju zaposlenih, razvojem zanata i općenito privrede grada.

Gradska Vijećnica

Grad Sarajevo za potrebe gradnje gradske Vijećnice u dva navrata šalje arhitektu Aleksandra Witteka u Kairo radi proučavanja islamske arhitekture i umjetnosti. Kao mogući uzor, osobito za neke dijelove fasade Vijećnice, može se uzeti kairska džamija sultana Hasana II sa medresom. Wittek umire u Gracu, a Vijećnicu dovršava arhitekt Ćiril Iveković.

Zajedničko ministarstvo finansija u Beču je početkom 1892. godine, odobrilo gradnju sarajevske „beledije“ prema predloženim projektima, na lokaciji Mustaj-pašin mejdan, gdje su se nalazila dva hana i desetak dućana.

Prekoputa Vijećnice je objekat današnjeg restorana “Inat kuća” koji je nekada bio na drugoj strani rijeke. Zbog potrebe gradnje Vijećnice, krajem XIX stoljeća, kuća je trebala biti srušena. Nekadašnji tvrdoglavi vlasnik Benderija je zahtijevao kesu dukata, a uz to da kuća bude prebačena na drugu obalu Miljacke.

Zgrada Vijećnice je otvorena svečanim banketom, vjerovatno prvim takve vrste u Bosni i Hercegovini, 14. jula 1894. godine, a među 80 uzvanika su bili civilni poglavari baron Kutschera, baron Molinary, baron Pittner i mnoge ugledne Sarajlije sa gradonačelnikom Mustajbegom Fadilpašićem na čelu.

Posebna vrijednost građevine je prostrani hol u obliku pravilnog šestougona sa staklenom kupolom i galerijom koju nose pojedinačni stubovi kao centralni komunikacioni elemenat.

Radovi na unutrašnjem opremanju su povjereni arhitektima Josipu Vancašu i Hansu Nieme-

czeku koji su napokon dovršili radove početkom 1896. godine, kada je Vijećnicu, 20. aprila, svečano predao baron Appel gradskoj općini.

Od 1951. godine, zgradu je koristila Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, a jedno vrijeme tu je bila smještena i Umjetnička galerija BiH, Muzej revolucije, Institut za jezik i književnost, dio Istorijskog arhiva kao i slikarski ateljei.

Vijećnica je nažalost bila jedan od prvih objekata u Sarajevu koji su zapaljeni projektilima Vojске i Policije Republike Srpske (1992) sa padina Trebevića zbog toga što je u njoj bila smještena Narodna i univerzitetska biblioteka sa arhivom.

Vlada Austrije, Evropska komisija i Grad Sarajevo su na osnovu sačuvanog projekta, 2014. godine, obnovili Vijećnicu sačuvavši bogatu pseudoorijentalnu dekoraciju eksterijera i unutrašnjosti, posebno u auli, na stepeništu i svečanim dvoranama. U rekonstrukciji su korišteni 10 vrsta kamena sa različitih lokacija tako da je trebalo prvo pristupiti istraživanju uzoraka kamena, keramike, dekoracija...

Na obnovi Vijećnice su radili arhitekti Muhamed Hamidović, Ferhad Mulabegović, Smajo i Nedžad Mulaomerović, Muhamed Hajdarević..., a radove oslikavanja je vodila Maja Jerkić.

U Vijećnici su smješteni uprava Grada Sarajeva, Narodna i univerzitetska biblioteka, izložbeni dio Muzeja grada Sarajeva kao i drugi kulturni sadržaji javnog karaktera.

Mostovi Sarajeva

Kozija ćuprija

Jedini most na Miljacki sačuvan u izvornom obliku i jedan od najznačajnijih spomenika kulture u Bosni i Hercegovini.

Carigradski drum ili stambolska džada koji je vodio iz Sarajeva, počinjao je na lijevoj strani Miljacke, vodio preko Alifakovca, a potom prelazio na desnu stranu rijeke. Taj put je u vremenu od XV do XIX stoljeća vezao čitavu Bosnu sa Sandžakom, Srbijom, Makedonijom, Carigradom i cijelim Istokom. Most je vjerovatno zadužbina Mehmed-paše Sokolovića. Smatra se da je poslije gradnje mosta u Višegradu jedan učenik najvećeg arhitekta svijeta Mimar Sinana sagradio most na Žepi, a drugi Koziju ćupriju - Džemaludin Ćelić, Mehmed Mujezinović "Stari mostovi u Bosni i Hercegovini".

Koza je u Evropu došla iz Mezopotamije. Širenjem Osmanskog carstva širila se i stara trgovina kozama. Idealno stanište i dobra ispaša pred tada najvećim gradom u Bosni je bio predio Jarčedola, a vjerovatno i veliko trgovište kozama. Nesporno je da se po istoj životinji nazvalo i selo i most ispod njega. Slični toponimi su planina Kozara i mjesto Kozarac. Na Kozijoj ćupriji su stoljećima dočekivani bosanski veziri uz poklone, muziku i prangije, a nakon tri dana go-

stoprimstva ispraćani u Travnik i Banja Luku. Sarajevo je ljubomorno čuvalo status slobodnog grada koji je polovinom XIX stoljeća ukinuo Omer paša Latas i nasilno vratio sjedište vezira u Sarajevo.

Drveni most na Bentbaši

Vjerovatno je izgrađen 1782. godine, kao zadužbina Mehmed-age Džine, a služio je za hvatanje trupaca koji su plovili Miljackom.

Šeher-Ćehajina ćuprija

Dosta je slična Latinskoj ćupriji. Most je podigao neki Alija Hafizagić 1585. godine, a dvije opravke mosta su finansirale sarajevske žene – Atija-hanuma Hadžimusić 1834. i Amina, kći Ahmeta iz Kalim hadži-Alijine mahale 1841. godine. Most je više puta popravljn i mijenjan kada je jedan luk zazidan u novu cestu tako da sada most ima četiri luka. Posljednji put je most restauriran 2002. godine.

Carev most

Sagradio ga je Hadži Husein-aga Haračić, poslije 1619. godine, nakon što je poplava porušila stari most Isa-bega Ishakovića, koji je bio nešto niže od današnjeg, a obnovio ga je Hadži Mustafa Bešlija ((1792). Austro-Ugarska uprava je 1897. godine, sagradila prvi betonski most uzvodno od ovih prvobitnih. Most i danas nosi isti naziv.

Latinska ćuprija

Ćuprija se spominje 1541. godine, koju podiže neki sarač Husein, sin Širmerdov, izgleda da je bio od drveta. Iz jednog zapisa sudskog protokola saznajemo da se 1565. godine, ovde nalazio kameni most trgovca Hadži Abdulah-age Brigo. Spominju se majstor Jovan, kovač Maksim, klesari Ahmed i Grga... U vremenu Austro-Ugarske mostu su dodani trotoari.

Ćumurija most

Povezivao je At-mejdan i Ajas-pašinu džamiju (na mjestu hotela Central), a sagradio ga je 1565. godine, Hadži Hasan. Nazvan je po lugu od drvenog uglja – ćumura, kojeg su tu istresali obližnji majstori sabljari. Most je 1886. godine, porušen i zamjenjen željeznom, a danas armirano betonski sa željeznom konstrukcijom.

Čobanija most

Sagradio ga je 1557. godine, Čoban Hasan Vojvoda, a popravljao ga je šejh Hasan Kaimija pa ga je narod prozvao „Šejhanija most“. Današnji most je izgledom iz 1888. godine, a nakon posljednjeg rata je temeljito rekonstruiran donacijom Vlade USA.

Uvrnuti most, Festina – Lente (požuri - polako)

Sagrađen (2012.) po ideji tri studenta Akademije likovnih umjetnosti – ALU, Adnana Alagića, Bojana Kanlića i Amile Hrustić.

Skenderija most

Prvobitno je bio drveni most koji je povezivao zadužbine Skender-bega Mihajlovića u XV stoljeću. Na lijevoj strani Miljacke Skender-beg je podigao (1485-1490) jednu tekiju (zaviju) za

derviše nakšibendijskog reda i imaret. Na desnoj strani, nasuprot tekiji podigao je sebi dvor i karavan-saraj. Uz te objekte je formirana čaršija na Hisetima. Oko Skenderija mosta početkom XVI stoljeća, sin Skender-paše, Mustaj-beg Skenderpašić (1515) gradi prvu potkupolnu džamiju u Sarajevu u narodu poznata kao Skenderija (strušena radi gradnje KSC Skenderija), a Gazi Ali-paša (1560) na suprotnoj strani uz Koševski potok gradi Ali-pašinu džamiju. Današnji most je rađen (1883) po tipskom projektu Goustaf Eiffela predviđenom za željeznički saobraćaj.

Veliki armirano-betonski most

Sagrađen u drugoj polovini XX stoljeća, kada je građena KSC Skenderija.

Most Suade (Dilberović) i Olge (Sučić),

Nosi ime po djevojkama koje su na tom mostu ubijene u antiratnom protestu civila 05. aprila 1992. godine. Prije posljednjeg rata most se nazivao Vrbanja most, a u današnjem obliku je izgrađen u drugoj polovini XX stoljeća, u vremenu gradnje Grbavice.

Most je prvobitno nosio ime Čirišana most, po čirišhani maloj tvornici tutkala, gdje su bili tabaci (prerađivači kože), a sagrađio ga je neki trgovac Jevrej u XVIII stoljeću. Sarajevski kroničar M.M. Bašeskija je zabilježio da je u mjesecu muharemu 1208. (09.VIII do 07.IX 1793.) jedan trgovac Jevrejin dao da se sagrađi most za 600 groša. Ovo je jedini slučaj u vremenu vladavine Osmanlija da se kao investitor pojavljuje nemusliman. Pretpostavlja se da je zadužbina nastala da bi se olakšao pristup Jevrejima na njihovo groblje (Staro jevrejsko groblje).

Pješački most Ars Aevi

Poklon gradu svetskog arhitekta Renza Piana koji je Sarajevu donirao i idejni arhitektonski projekat budućeg Muzeja savremene umjetnosti Ars Aevi.

Od kamenih mostova sačuvan je još i tzv. rimski most kod Blažuja iz XVI stoljeća, izgrađen u vremenu Osmanske uprave. Naziv rimski most je vjerovatno baziran na uzidanim detaljima sa rimskih građevina koji su nađeni na mostu. Najstariji dokument ga spominje kao „Bosna basi kuprisi“ (most kod izvora Bosne). Ostali nepomenuti mostovi su armirano betonski mostovi izgrađeni na Miljacki od druge polovine XX stoljeća do danas. Svi pomenuti mostovi su nakon posljednjeg rata obnavljani.

Ratni tunel spasa – Tuneli 1. Ilidža – Donji Kotorac

Na kraju XX stoljeća u sred Evrope (BiH geografski pripada Srednjoj Evropi), grad u kojem se jednim pogledom mogu obuhvatiti sve vjere Knjige, grad sa nekoliko stotina hiljada stanovnika, preživljavao je preko hiljadu dana totalnu vojnu blokadu i svakodnevno neselektivno granatiranje.

Granatirale su ga snage Vojske i Policije Republike Srpske, naoružane i organizirane od strane Jugoslovenske narodne armije.

Granate naravno nisu birale Srbe, Hrvate, Bošnjake... Ubijalo se, radi teritorijalne podjele Bosne i Hercegovine, multikulturno biće grada koji je u sebi sabrao ljude svih monoteističkih vjera i kultura još od svoga utemeljenja.

Sarajevski i pariški novinar Nedim Lončarević i njegov pariški kolega Yan de Kerorguen su 15 godina nakon rata snimili sjajan dokumentarni film pod nazivom "Tunel – tajna opsade Sarajeva". Procjenjuje se da je tokom rata, u pokušaju da pređu pistu sarajevskog aerodroma poginulo oko 300 ljudi.

Tunelom se prenosilo oružje, lijekovi, hrana, izvođeni su ranjeni iz grada... ali ono što se u Lončarićevom filmu obzirno ne spominje je i masovni šverc alkoholom, cigaretama, naftom... Zabilježeno je da su "trgovci" za jedan sat korištenja tunela plaćali oko 30.000 DEM (današnjih KM). Među pripadnicima UN bilo je prijedloga da se tunel potopi, ali je došlo do prešutnog sporazuma sa Armijom BiH o "tunelu kojeg nema".

"Radovima na kovanju prilaznog tranšea pristupilo se 28.01.1993. godine, a otpočeli su ga 8 pripadnika civilne zaštite sa Dobrinje. Radilo se 3-4 puta dnevno, a radovi su tekli vrlo sporo. Nepovoljni vremenski uvjeti, nedostatak alata i ljudstva, granatiranje...

Za potrebe kopanja samog tunela angažovani su pripadnici Civilne zaštite općine Ilidža, tako da su radovi na izgradnji otpočeli 23.04.1993. godine u naselju Donji Kotorac, kod kuće porodice Kolar.

Kasnije je ljudstvo popunjeno sa rudarima iz Miljevine i iz srednje Bosne. Rad se odvijao u tri smjene, tj. 24 sata dnevno. Poseban problem bila je podzemna voda, koja se na prostorima oko Sarajevskog aerodroma nalazila na vrlo visokom nivou.

Zbog stalnih prekida u napajanju električnom energijom, voda se često iz tunela iznosila ručno, tj. u kantama ili kanisterima. I pored svih poteškoća na koje je nailazila ideja o tunelu, ali i samo kopanje tunela, 30.07.1993, oko 21:00 sat, dva čovjeka su, kopajući sa dvije različite strane, uspjeli spojiti ruke negdje ispod Sarajevskog aerodroma. Tog dana Sarajevo je dobilo mali, ali siguran prolaz, tj. vezu sa Butmirom, Igmanom i ostatkom slobodnih teritorija Bosne i Hercegovine.

Ukupno je iskopano oko 2800 kubnih metara zemlje, ugrađeno oko 170 kubnih metara drvene građe, i ugrađeno oko 45 tona metala. Dimenzije tunela bile su: 800 m dužina, prosječna širina 1 m, i prosječna visina 1,5 m.

Na samom početku funkcionisanja tunela sve se nosilo na leđima i u rukama. Prenosila se hrana, cigarete, nafte, municija, naoružanje, lijekovi, ranjenici i drugo. Poslije završetka radova postavljena je i pruga koja je napravljena od željeznog vinkla, napravljeni su i mali vagoni, tako da je transport materijala bio puno lakši.

U početku je u funkciji bilo samo 5-6 kolica, a kasnije se zbog količine materijala koji se prevo-

zio, broj napravljenih kolica popeo na 24 komada. Kolica su se koristila većinom u vojne svrhe, a ljudi su ih gurali ručno, sa teretom od 200-300 kg. Guranje kolica nije bilo lak posao, posebno zbog pravca tunela koji je imao nekoliko krivina, a uz to je tunel jednim dijelom išao nadole, a potom nekih 200 m gore. Najdublja tačka tunela ispod aerodromske piste bila je 5 metara, što je dovodilo do velikih problema sa podzemnom vodom na tom dijelu. Električne pumpe koje su bile postavljene u tunelu nisu bile dovoljne, posebno tokom jakih kiša ili naglog topljenja snijega. Često se dešavalo da zbog kvara na pumpama ljudi moraju gaziti kroz vodu iznad koljena. Prolazak ljudi kroz tunel odvijao se u dva smjera naizmjenično. Grupe ljudi kretale su se između 20 osoba i 1000 osoba, a skoro svaki čovjek je nosio prosječno 50 kg hrane u ruksaku.

Tunel D-B bio je vojni objekat, a njegovo obezbjeđenje i kontrolu ljudi vršila je u početku vojna policija 4. i 5. brigade, a kasnije pripadnici Bataljona Vojne policije 1. Korpusa. Veza između dva kontrolna punkta uspostavljena je vojnim telefonom. Za prolazak tunelom, civilima ili vojnicima bila je potrebna dozvola od komande 1. Korpusa, koja se nije morala plaćati.

Ljudima u većim grupama ponekad je bilo potrebno i dva sata da prođu 800 metara tunela. Prosječno je kroz tunel dnevno prolazilo 4000 ljudi. Zbog stalnog granatiranja i snajperskog djelovanja, transport materijala odvijao se noću. Prosječno je voženo 20 tona nekog materijala tokom jedne noći. Pošto se između naselja Donji Kotorac, u kojem se nalazio izlaz tunela, i naselja Butmir nalazio otvoren prostor, napravljen je tranše kako bi ljudi mogli bezbjedno doći do ulaza. Međutim, vozači kamiona sa materijalom morali su na sebe preuzeti rizik dolaska tokom noći bez svjetala, jer se za kamion nije mogao napraviti nikakav bezbjedniji put.

Vojska i Policija RS su često granatirali ulaze u tunel, a dva puta granate su pogodile ljude koji su čekali na ulazu. Napravljeni su dva strašna masakra u kojima su stradali većinom civili.

Uz pomoć donacije Njemačke vlade, koja je donirala kabal za električnu energiju, radnici Elektroprivrede u saradnji sa ljudima iz Civilne zaštite proveli su 12 MW visokovoltazni kabal od Pazarića, preko Igmana, kroz tunel do grada. Svi radovi vršeni su noću, a po završetku radova prolazak kroz tunel postao je vrlo opasan. Ljudi su ponekad morali gaziti kroz vodu, dok im se u isto vrijeme kabal nalazio sa jedne strane, a cijev za naftu sa druge” – svjedoče Bajro i Edis Kolar, vlasnici kuće muzeja.

Prolazak kroz tunel je bio veoma naporan za gladne i iscrpljene građane Sarajeva. Tunel se u dužini od 800 metara, zbog svoje prosječne visine od 1,5 m, prolazio u polučučecem položaju. Posebnu opasnost u prolasku su predstavljali čelični profili koji su osiguravali strop tunela. Teške povrede glave su bile svakodnevnne. Onaj ko je bio u prilici, preventivno je koristio vunenu kapu, maksimalno podignutu iznad glave kao antenu, koja ga je upozoravala da čučne u hodu još više (primjedba Z.B.). Priča o “tunelu kojeg nema” kao uostalom i svaka priča o Sarajevu, po prirodi stvari, ne može da bude jednostavna. Opsada Sarajeva u političkom smislu više nije aktuelna i ona pripada historiji isto kao i teme o Prvom i Drugom svjetskom ratu. Istovremeno priče o ratovima su neiscrpne. Za dobru priču nije važno da li se ona događa prije 20, 100 ili više godina.

Muzej 105. motorizovane brigade – tvrđava Mala kula – Špisasta stijena (Grdonj)

Tvrđava Mala kula je sagrađena u vremenu Austro-Ugarske okupacije na strateškoj tački na vrhu brda Grdonj na jugo-istočnom ulazu u grad Sarajevo u blizini Špicaste stijene sa koje se otvara iznimno lijepi pogled na skoro cijeli grad.

Tvrđava ima dvije etaže sa adaptiranom zatvorenom terasom i dvije manje četvrtaste kule koje se nalaze na suprotnim stranama. Ogromni kameni zidovi su debljine od 90 do 110 cm i ima brojne otvore opremljene čeličnim kopcima. Prostorije na oba sprata su visine 250 cm, a unutrašnji zidovi i stepenište su od kamena.

Muzej 105. motorizovane brigade je otvoren uz tehničku podršku i saradnju Muzeja Sarajevo, a autori stalne izložbe su Mirsad Avdić, Hamdija Dizdar i Adnan Muftarević. Idejno rješenje i dizajn stalne izložbe je uradio Hamdija Dizdar. Uz muzej tvrđavu je podignut natkriveni spomenik sa popisom preko 300 šehida i poginulih boraca 105. motorizovane brigade. Oko jedan kilometar od Male kule, na vrhu tzv. Špicaste stijene iznad Sedrenika, podignut je i spomenik dvojici poginulih pripadnika jedinice Crni labudovi koji su poginuli 18.9.1994, godine, prilikom oslobađanja uporišta na Špicastoj stijeni.

Ratni turizam u Sarajevu

Šta je to što je impresioniralo prve moderne turiste koji su u Sarajevo počeli pristizati željeznicom od 1882. godine? Svakako je to bila divlja priroda, visoke planine i duboki kanjoni ali i fascinantna kulturna baština i zajednice katolika, pravoslavnih, Jevreja i muslimana koje su ostale stoljećima sačuvane zahvaljujući jedinstvenoj kulturološkoj i vjerskoj toleranciji osmanske imperije.

Od početka XX stoljeća, u regionu je stvarana lažna slika o Bosni i Hercegovini i Sarajevu u kojem su stanovnici u latentnom sukobu. Toj slici je svakako kumovao atentat maloljetnog Gavrila Principa na Austro-Ugarskog prestolonasljednika Ferdinanda i suprugu Sofiju, koji se zbio na srpski praznik Vidovdan, 28. juna 1914. godine, u Sarajevu. Od tada pa do danas, nema modernog turista koji je posjetio grad, a da nije posjetio mjesto atentata koji je označio početak prvog ratnog vihora u svijetu (Prvog svjetskog rata), i tako će biti i u budućnosti.

Polumilenijska tradicija zajedničkog života različitih vjerskih zajednica u Sarajevu, ranjena je fašističkim projektom (1941-45) u Drugom svjetskom ratu, kada je mučeno pa ubijeno ili stradalo u fašističkim kazamatima, od strane okupatora i njegovih sluga, preko 11.500 građana Sarajeva, od toga najvećim dijelom građana jevrejske nacionalnosti. U spomen tim žrtvama izgrađen je Spomen park Vrace (danas devastiran). Tradicija zajedničkog života je još teže ranjena fašističkim projektom u posljednjem ratu (1992-95), na kraju XX stoljeća, kada je od neselektivnog bombardovanja i pucanja po gradu i na linijama opsade, ubijeno hiljade Sarajlija, svih nacionalnosti (11.541 osoba od toga 1.601 djete). Zabilježeno je preko 50.000 djelimično

ili teško ranjenih građana. Do danas nije izgrađeno spomen obilježje ubijenim Sarajlijama.

Opsada Sarajeva je bila četverogodišnja blokada grada koja je započela osvajanjem međunarodnog aerodroma Sarajevo 4./5. aprila 1992. godine, od strane Jugoslovenske narodne armije, koja se stavila na stranu Srbije i Crne Gore. Opsada je završila 29. februara, 1996. godine, nakon 1.425 dana. Za vrijeme opsade Sarajevo je granatirano sa prosječno 329 granata po danu, a rekord je bio 22. jula 1993. godine, kada je uknjiženo 3.777 ispaljenih granata.

Međunarodna zajednica je pokrenula zračni most koji je dopremao humanitarnu pomoć opkoljenim ljudima u Sarajevu koji su skapavali bez dotoka vode, struje i plina i koji je trajao duže od Berlinskog zračnog mosta. Grad su bombardovale snage Vojske i Policije Republike Srpske koje je naoružala bivša JNA, a ne neodređene „srpske snage“ ili „srpske granate“. Opsada Sarajeva je jedna od najvećih mrlja u modernoj historiji Evrope.

Akademik Abdulah Sidran na novinarsko pitanje (Koliko je ostalo od one zemlje koja je bila „srce“ Jugoslavije?), odgovara: Bosna i Hercegovina nije bila „srce Jugoslavije“, nego jedna od njenih ravnopravnih federalnih jedinica, država, ono što je bila i bivala prethodnih hiljadicu godina. Od 10. i 11. vijeka, u kojima je vizantijski carevi i istoričari Konstantin Porfirogenet i Ivan Kinamos pomenuše kao „zemljicu Bosnu“, bansku državu „koja nikome nije podložna nego sama sobom upravlja“, preko ozbiljnog evropskog srednjovjekovnog kraljevstva, pa zasebnog „ejaleta“ u okviru osmanskog, i zasebne pokrajine („corpus separatum“!) u okviru habzburškog carstva. Nije nastala udruživanjem prethodno postojećih faktora (entiteta!), nego, kako se to u srednjem vijeku kazivalo, „po Božijoj volji“. Zato je nedopustiva analogija između nje i Jugoslavije, i onaj propagandni trik: ako nije mogla opstati Jugoslavija, ne može ni Bosna i Hercegovina.

Vidljivo je, kroz historiju Bosne i Hercegovine, da je svaki oblik necivilizacijskih postupanja, pogromi na vjerskoj, rasnoj, nacionalnoj... osnovi, uvijek nalazio, kao i svugdje u svijetu, domaće izvođače radova.

Bosna i Hercegovina je mala evropska zemlja velike tradicije gostoljubivosti i mirnog zajedničkog života različitih konfesionalnosti čiji su stanovnici kroz historiju pružali, kada je bilo vrijeme za to, oružani otpor svakom nasilju, krajnje nesrazmjerni veličini svoje države i koji su kao takvi dali veliki doprinos evropskoj civilizaciji.

Koliki je taj doprinos vjerovatno je da nećemo moći izmjeriti prije nego što Evropa (ali i Bosna i Hercegovina) bude spremna da napiše zajedničku historiju svojih naroda. Bilo kako bilo, u poslijeratnim godinama u Sarajevu turisti se vode po ratnim linijama oko grada kao što su Vrace, Zlatište i Crvene stijene na Trebeviću ili tvrđava Mala kula u blizini Špicaste stijene na Grdonju (danas Muzej 105. motorizovane brigade), u „Ratni tunel spasa“... i to će takođe biti i u budućnosti.

Ono što se ne smije prešutiti („vrlim pitcima“) o ratu, pri turističkoj interpretaciji historije grada, već valja reći („brzi odgovor dati“), da u čitavoj historiji grada Sarajeva nikada nije zabilježen

sukob između njegovih stanovnika na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi. Pogromi na vjerskoj ili u novije doba na nacionalnoj osnovi su uvijek bili inicirani i vođeni izvana.

U Evropi su veoma popularni turistički itinereri ratnim fortifikacijama iz raznih vremena.

Turistička promocija rata i ratnih posljedica u Sarajevu kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini, bez istovremene interpretacije velike tradicije zajedničkog života BH naroda, je žalosna ideja i u turističkoj promidžbi je potpuno neupotrebljiva.

Ostale znamenitosti grada

Staro jevrejsko groblje,

Drugo po veličini i značaju u Evropi (poslije groblja u Pragu) predstavlja jevrejski memorijalni kompleks kakvom, radi određenih oblikovanih specifičnosti nema premca u Evropi uopće. Groblje se po izvjesnim elementima može porediti samo sa nekim srednjovjekovnim nekropolama stećaka. Ono što sefardsko groblje u Sarajevu čini izuzetnim je oblik nadgrobnih spomenika kojih po mišljenju niza autoriteta za ovu oblast nema nigdje van Sarajeva. Pred novim generacijama je posao istraživanja porijekla oblika sefardskih nadgrobnih spomenika u Sarajevu.

Spomen park Vraca

Spomen područje antifašističkim žrtvama iz Drugog svjetskog rata ali i važna tačka (kao Bentbaša) za doživljaj jedinstvene povezanosti Grada sa prirodom. Na žalost danas je Spomen područje devastirano.

Careva džamija i ostale sarajevske džamije.

Carevu ćupriju gradi Isa-beg Ishaković, a na lijevoj obali podiže mesdžid 1457. godine, koji poklanja sultanu Mehmedu Fatihu, a koji je kasnije pretvoren u džamiju. Uz džamiju gradi i hamam koji je danas obnovljen. Današnja adaptirana (2015.) džamija je iz 1566. godine, iz vremena sultana Sulejmana Veličanstvenog. Iza palate Marijin dvor u ulici Magribija na broju 5. nalazi se nacionalni spomenik, džamija šejha Magribije iz XV stoljeća. O šejhu Magribiji se malo zna. Pretpostavlja se da je u Sarajevo došao u vremenu Isa bega (prvog namjesnika i osnivača urbanog grada) kao član derviškog reda i da je bio iz Magriba (zemlje Sjeverne Afrike). Poznati engleski učenjak sir Thomas W. Arnold je 1929. godine posjetio Sarajevo i tada ga je naročito impresionirala Magribija džamija. On se zainteresirao za drvene stupove sa kamenim bazama i kapitelima na sofama, za konstrukciju šišeta kao i prekrasne šare u bojama na drvenariji u unutrašnjosti ove džamije. Tom prilikom je izjavio da je nešto slično vidio samo po džamijama u Delhiju u Indiji, inače više nigdje na svijetu. Na početku Carigradskog drumu pod Alifakovcem nalazi se Vekil-Harč džamija, a u narodu poznata kao Hadžijska. Naziv Hadžijska je nastao tako što je tu na početku Carigradskog drumu učena ikrar-dova, a zatim su mještani ispraćali hadžije do Hadžijske zaravni na Kozijoj ćupriji. Do džamije je dovedena voda sa padina Trebevića, a česmu je ozidao (1801) kadija (sudija) Mustafa Fevzi Mostarac. Ta česma je čest motiv na platnima poznatih slikara. U mezarju Vekil-harčove džamije su pokopani braća

Morići koji su ubijeni zbog odmetništva i samovlašća. Džamija Havadže Duraka – Bašćaršijska, izgrađena je 1528. godine, i tokom vijekova je mijenjala svoj izgled. Ali-pašinu džamiju, po mnogima najljepšu i najskladniju džamiju u Sarajevu, je izgradio 1560/61. godine, Hadim Ali-paša, budimski beglerbeg, rodnom iz Drozgometve kraj Sarajeva. Džamija je izgrađena u tipičnom istanbulskom stilu. Ferhadiju džamiju gradi Ferhad-beg Vuković-Desisalić, bosanski sandžak-beg, 1562. godine. U džamiji je sačuvana originalna arabeska i klesarski ukrasi. U Sarajevu je izgrađeno 105 džamija od čega je bilo 69 sa drvenom munarom.

Arheološki lokalitet Atmejdani

Obuhvata ostatke Bakrbabine (XVI stoljeće) medrese i džamije sa haremom. Radi bolje prezentacije arheološkog parka iznad iskopina je urađen pješački most. Radove su finansirali turski grad Bursa, Općina Stari Grad i Zavod za zaštitu kulturnog i historijskog i prirodnog naslijeđa Kanotona Sarajevo.

Katolička crkva sv. Ćirila i Metoda.

Zajedno sa sjemeništem rađena je po projektu Josipa Vancaša 1895. godine. Crkva je bogato dekorirana i natkrivena kupolom promjera 10,5 metara. Crkva i sjemenište posjeduju veliki broj vrijednih slikarskih dijela Otona Ivekovića.

Hadži Sinanova tekija, nekropole i stara groblja.

Evlija Čelebija je u XVII stoljeću, zapisao da u Sarajevu ima četrdeset i sedam derviških tekija. Tekija je duhovno odgajalište, stjecište islamskih mistika-derviša. Smatra se da je prva tekija osnovana u Damasku 150. godine po Hidžri ili 767. godine, a potom su se proširile kroz čitav islamski svijet.

*Ko god u ovaj dom uđe
Neka nahranjen bude
Ne pitajte čak ni koje vjere je
Jer sve što od Boga
Dušu dobilo je*

Ovde hljeb zaslužuje. - Natpis nad ulazom stare tekije u Siriji.

Tekija je stalno otvorena. Džamija je mjesto okupljanja svih muslimana, a tekija je mjesto okupljanja svih ljudi koji žele da se odgoje i približe Allahu dž.š. Obilazak tekije je u pratnji murida - derviša koji dočekuje posjetioce. Od mnogobrojnih starih tekija u gradu je sačuvana samo jedna – Hadži Sinanova u Sagrdžijama. Tekija je sagrađena 1638/40. godine. U enterijerima tekije, naročito u ulaznom prostoru postoji čitavo bogatstvo kaligrafskih zapisa iz XVII i XVIII stoljeća. U prostranom groblju iza tekije nalazi se turbe Hadži Sinana i njegove žene.

U Sarajevu je sačuvano blizu 5.000 stećaka na 213 nekropola. Izuzetno vrijedna skupina stećaka nalazi se u krugu Zemaljskog muzeja, a replika čuvenog Zgoščanskog stećka je izložena na Trgu Bosne i Hercegovine. Turbeta i groblja su nerijetko neovisna od džamija. Od muslimanskih nekropola značajna je ona na Alifakovcu sa dva turbeta na četiri stupa sa kupolom.

Vidljivo je da su parkovi u centru grada stara muslimanska groblja. Očuvana katolička i pravoslavna groblja su iz XIX stoljeća, za razliku od Starog jevrejskog groblja iz XVII stoljeća. Veliki betonski lav na Vojnom groblju Koševo je djelo (1917) Josef Urbania.

Alifakovac

Alifakovac je dobio ime po Aliji Fakihu, pravniku i timaru, jednom od svjedoka Isa-begove vakufname iz 1462. godine, kojom je začet grad. Bosanski sandžak- beg Jakub paša ((1491) na Alifakovcu gradu džamiju, kada nastaje istoimena mahala i ulice u njoj Veliki i Mali Alifakovac, Magoda, Megara i Carina. Ahmed ef. Jajhjaefendić podiže turbeta u XVIII stoljeću, i obnavlja česmu ispod mezarja, koja je dobivala vodu starim Čeljigovićkim vodovodom sa Jarčedola. Alifakovac je primjer stare gradnje koja se temeljila na humanosti i međusobnom poštovanju. Susjedi nisu smjeli graditi kuće tako da zaklanjaju vidik i sunce drugima, tako da se krovovi izmiču jedni ispod drugih „u redovima“.

Javna vaga

Javna vaga je bio drveni kiosk iz vremena Osmanlija na Baščaršijskom trgu u kojem se vagalo na kantar i naplaćivala usluga. Kiosk je nekoliko puta mijenjao mjesto, a danas se nalazi na tramvajskoj stanici Baščaršija. Umjesto vaganja u njemu se danas prodaju cigarete, novine i karte za javni prijevoz.

Bijela i Žuta tabija i druge utvrde okolo grada

Bijela tabija je podignuta na mjestu starije srednjovjekovne utvrde početkom XVIII stoljeća, a Žuta tabija je dio vratničkog bedema koji je utvrđivan nakon provale vojske Eugena Savojskog (1697). Sa Žute tabije se pruža jedinstven pogled na grad posebno pri izlasku ili zalasku sunca.

Spomenik ubijenoj djeci Sarajeva 1992-95

Nalazi se u Velikom parku a rađen je prema idejnom rješenju skulptora Mensuda Keče. "Spomenik se sastoji od bronзаног prstena koji je napravljen od čahura granata i ostale municije. Čahure smo skupili poslije rata, istopili ih i izlili u prsten. Na prstenu su otisnute dječije stope, koju su otisnuli djeca srodnici ubijene djece u ratu. Dvije odvojene staklene skulpture u sredini predstavljaju majku koja želi da zaštiti svoje dijete", objasnio je skulptor. Isti kipar je autor spomenika Davoru (pjevač Davorin Popović) i Mirzi (košarkaš Mirza Delibašić) prekoputa Fiskulturnog doma – FIS.

Historijsko područje grada

Obuhvata površinu od 250,5 ha i obuhvata prostor između Vratničkog bedema na Zmajevcu i Bijeloj tabiji do Marijin dvora po pravcu istok – zapad i od područja Koševskih parkova, Čekaluše i Vrbanjuše do Alifakovca i Skenderije po pravcu sjever – jug.

Historijsko jezgro

Površine 129,4 ha obuhvata prostor od kapija na Kovačima do crkve na Marijin dvoru, u drugom pravcu uži pojas između ulica Džidžikovac, Mejtaš, Čemerline do poteza ulica H. Kreševljakovića i Franjevačka sa druge strane Miljacke.

Staro historijsko jezgro grada

Površine 54 ha, obuhvata područje Bašćaršije sa kontaktnim zonama mahala Logavina, Kovači, Nadmlini, Alifakovac i Podbistrik.

TURISTIČKO RAZGLEDANJE GRADA

Turistička destinacija Sarajevo se obilazi autobusom i pješke. Planiranje i organiziranje turističkog (pješačkog i autobusnog) saobraćaja je u obavezi države, konkretno u ovom slučaju to je u obavezi Vlade Kantona Sarajevo. Aktuelni Zakon o turizmu Federacije Bosne i Hercegovine je precizirao ko se može baviti poslovima turističkog vodiča, donio program nastave i odredio ko izdaje certifikat.

Zakon, nadalje, ne dozvoljava bavljenje komercijalnim poslovima vodičke službe turističkim zajednicama (koje se finansiraju iz boravišne takse i članarine).

U vremenu koje se nalazi ispred nas (2015.) biće potrebno uvesti upravljanje turističkom destinacijom Sarajevo koje podrazumijeva uređenje turističkog saobraćaja (pješačkog i motornog) i saobraćaja u mirovanju, stop-bus punkta i naplate turističke vinjete, oblikovanje kulturnog turizma uz vezane ulaznice za muzeje, edukacije u turizmu i vodičke službe...

U funkciji poboljšanja turističke ponude, neophodno je sve potencijale koji proističu iz prisutnosti raznih civilizacija na području Grada-Kantona Sarajevo revalorizirati uz maksimalnu saradnju sa arheolozima, historičarima, historičarima umjetnosti, urbanistima, arhitektama, a posebno turističkim djelatnicima i staviti u funkciju proširenja nove turističke ponude.

Pješačka tura br.1 - Pješke kroz Staro historijsko jezgro grada

U ovom gradu su se susrele i udružile velike kulture juga i sjevera Evrope, zapadnog i istočnog hrišćanstva, islama i judaizma, ali i velike imperije evropske historije.

Obilazak starog dijela grada Sarajeva počinjemo pješke sa bilo koje tačke turističkog itinerera koji vodi po Staroj historijskoj jezgri grada. Pretpostavimo ovaj put da je to obnovljena gradska Vijećnica.

Pređite staru Šeher Ćehajinu ćupriju, ali se zadržite na njoj jedan trenutak. Iza i ispred vas je najstariji dio Grada, a iznad vas vojne utvrde (Žuta i Bijela tabija) i ostaci, ratom devastirane, stare Jajce kasarne.

Jedinstveno. Nigdje se tako naglo, bez predgrađa, ne ulazi ili izlazi iz velikog grada. Tu se nalazi "Inat kuća" koja je nekada bila na drugoj strani rijeke. Zbog potrebe gradnje Vijećnice, krajem XIX stoljeća, kuća je trebala biti srušena. Nekadašnji tvrdoglavi vlasnik Benderija je zahtijevao kesu dukata, a uz to da kuća bude prebačena na drugu obalu Miljacke.

U blizini današnje brane na Miljacki je utemeljitelj urbanog Sarajeva Isa-beg Ishaković podigao branu (bent) za potrebe mlinova koji su opskrbljivali zaviju (tekiju) sa musafirhanom i imaretom

(besplatnom kuhinjom). Današnji naziv Bentbaša (u narodu se često naziva Bembaša) potiče iz polovine XV stoljeća (Glavna brana).

Grad Sarajevo za potrebe gradnje gradske Vijećnice u dva navrata šalje arhitektu Aleksandra Witteka u Kairo radi proučavanja islamske arhitekture i umjetnosti. Kao mogući uzor, osobito za neke dijelove fasade Vijećnice, može se uzeti kairska džamija sultana Hasana II sa medresom. Wittek umire u Gracu, a Vijećnicu dovršava arhitekt Ćiril Iveković. Vijećnica je nažalost bila jedan od prvih objekata u Sarajevu koji su zapaljeni projektilima Vojske i Policije Republike Srpske, sa padina Trebevića, zbog toga što je u njoj bila smještena Narodna i univerzitetska biblioteka.

Vlada Austrije je na osnovu sačuvanog projekta, 2014. godine, obnovila Vijećnicu sačuvavši bogatu pseudoorientalnu dekoraciju eksterijera i unutrašnjosti, posebno u auli, na stepeništu i svečanim dvoranama. U Vijećnici su smješteni uprava Grada Sarajeva, Narodna i univerzitetska biblioteka i Muzej grada Sarajeva.

Nakon obilaska Vijećnice, zanimljivost tek slijedi. Onaj ko se popne do male utvrde - Žuta tabija (predlažemo da uzmete taksi - oko 500-600 m.), biće nagrađen prekrasnim pogledom na Grad i okolne planine, ali i senzacionalnim doživljajem. Nagrada je slušanje fascinantnog ekumenističkog eha koji Sarajevo danas odašilje u eter (eho crkvenih zvona i eho ezana – islamskog poziva na molitvu), prilika za fotografiju ili kadar za vječnost.

Sa ovoga mjesta se pruža iznimno lijepi pogled na sarajevsku dolinu, značajne objekte Grada, crkve, džamije, sinagoge, stare stotinama godina i izgrađene jedne pored drugih koje predstavljaju i jedinstveni spomenik zajedništva bosanskohercegovačkih naroda. Historija grada Sarajeva ne bilježi sukobe među njegovim stanovnicima.

Svakako pogledajte staru Iplidžik Sinanovu džamiju (XVI stoljeće) pedesetak metara sjeverno od izlaza sa Žute tabije u ulici Jekovac. Ulicom Jekovac u pravcu jugo-zapada, spustite se u Baščaršijski lavirint. Siđite stazom niz mezarje (groblje) starog kvarta Kovači koji je ime dobio po kovačima kamena koji su tu klesali nadgrobnne spomenike. Tu niče i nova rezidencija Islamske zajednice Bosne i Hercegovine.

„Sarajevska groblja nisu sumorna mjesta na periferiji Grada, nego sastavni dio žive slike Grada. U njima i okolo njih smrt ne zamračuje život i život ne skrnavi smrt. Mezari i groblja u Sarajevu sa svojim bjelim nišanima i spomenicima koji tonu u zemlju umiru danas i sama, ali spokojno i dostojanstveno u ljepoti kao što su živjeli i umirali i bivali sahranjivani stoljećima oni koji u njima počivaju“ – zapisao je sarajevski nobelovac Ivo Andrić.

Staro groblje nad Kovačima je bilo od 1878. godine pretvoreno u park ali je u vremenu ratne opsade grada 1992.-95. godine ponovo aktivirano. U donjem dijelu groblja su ukopavani poginuli borci, pa se od tog vremena naziva Šehidsko mezarje (groblje). Tu je i mezar i muzej Alije Izetbegovića, prvog predsjednika Predsjedništva nezavisne države Bosne i Hercegovine.

Spustite se stepenicama niz Kovače, a potom skrenite desno prateći ulicu sa granitnim koc-

kama prema taxi stajalištu na Baščaršiji. Desno je zgrada Fakulteta islamskih nauka (1889), remek djela sarajevskog arhitekta Karla Paržika (rođen u Češkoj, arhitektonski fakultet završio u Beču i u Sarajevu proživio šest desetljeća), rađene u pseudomaurskom dekorativnom stilu. Fakultet je izrastao iz Kuršumli medrese (preko puta Begove džamije) iz koje je do danas odškolovalo preko četiri stotine sedamdeset generacija učenika.

Malo uzbrdo u ulici Sagrdžije je spomenik stambene kulture grada, kuća Alije Đarzeleza za koju se vjeruje da je najstarija kuća u gradu. Alija Đerzelez je savremenik utemeljitelja urbanog Sarajeva Gazi Husrev-bega i junak iz narodne poezije (početak XVI stoljeća). U ovoj ulici je i Hadži Sinanova tekija (1638/39). Tekije su stjecišta islamskih mistika-derviša. Tekija je duhovno odgajalište, bogomolja, a po potrebi konačište. Bilo ih je dosta u gradu ali je sačuvana samo ova. U ulaznom dijelu i na katu su bile prostorije šejha (starješine tekije), a na sjevernoj strani su prostorije za dervişe i simahana (prostori za obrede). U tekiji, a naročito u ulaznom prostoru postoji čitavo bogatstvo kaligrafskih zapisa iz XVII i XVIII stoljeća. U ovoj tekiji je otvoren azil (1768.) za duševne bolesnike čime je započela organizirana zdravstvena služba u Bosni i Hercegovini.

Pred vama je lagani uspon Hrgićevom ulicom na Čurčića brijeg. U Hrgićevoj ulici je odrastao i poznati bosanskohercegovački slikar Safet Zec koji danas živi između Venecije i Sarajeva. Jahja-paša daleke 1482/3. godine, podiže džamiju koja je izgorjela kada je grad Sarajevo zapalio Eugen Savojski (1697). Salih-aga Čurčić obnavlja džamiju koja se od tada zove Čurčića džamija.

Skrenite u Glođinu ulicu i uđite u harem džamije i pogledajte stare i nove nišane (spomenike) uglednih Sarajlija. Produžite Glođinom ulicom do broja 8 i detaljno obiđite Svrzinu kuću (depandans Muzeja grada), spomenik bošnjačke kulture stanovanja iz XVIII stoljeća. Predlažemo vam da se malo odmorite uz bosansku kafu ili osvježavajuće piće u krugu muzeja.

Siđite lagano starim stepenicama do Stare pravoslavne crkve sv. Arhangela Mihaila i Gavrila i Muzeja ikona. Do danas nije precizno utvrđeno vrijeme gradnje crkve. Evo prilike za početni čin običaja „Poželi želju drugome na način Sarajlija i ona će ti se ispuniti“.

Spustite se do centralnog trga sa Sebiljom (arap. javna česma) odakle se granaju ulice prema vrstama zanata. Sarajlije su često gradili posebne česme-sebilje, jer se davanje vode smatra velikim sevapom (dobrim djelom). Putopisac Evlija Čelebi 1660. godine, navodi da ih je bilo više od 300, ali ih je većina izgorila u paljevini Eugena Savojskog (1697). Početkom XVIII stoljeća, Mehmed-paša Kukavica je nastavio tu tradiciju i izgradio sebilj na baščaršijskom trgu. On je bio nešto niže nego današnji i izgorio je u požaru (1857). Austro-Ugarska vlast je zadužila Josipa Vancaša da projektira novi, koji je izgrađen u pseudomaurskom stilu 1897. godine, gdje i danas krasi Baščaršijski trg.

Tu je radnja posljednjeg sarajevskog užara Džemala Kurahovića. Užari od konoplje proizvode razne konopce i mreže.

Onaj posjetilac koji nije obišao barem nekoliko zanatskih ulica nije ni dotakao dušu i suštinu Baščaršije.

U Kazandžiluku se izrađuju predmeti od bakra za svakodnevnu upotrebu, ali i drugi predmeti umjetničke izrade. Stare kazandžijske radnje se nalaze i u drugim okolnim ulicama.

Novo vrijeme neumitno daje i drugu namjenu starim zanatskim ulicama, ali ulica Aščiluk koja potiče iz ranog osmanskog perioda je i dalje tu, sa aščinicama (gotova jela) sa tradicionalnim jelima sa kraja XVI stoljeća, koja se serviraju u tradicionalnom posuđu (sahanima).

Kupite suvenir, probajte sarajevski roštilj (ćevapčiće); pitu sa raznim nadjevima u buregdžinicama; tradicionalni bosanski kolač uz bozu (osvježavajući napitak) na baščaršijskoj raskrsnici slastičarni, nazvanoj Slatko čoše; jedinstveni sladoled u slastičarni Egipat u pješačkoj ulici (Ferhadiji) ili neko jelo u nacionalnim restoranima. Gastronomska ponuda u Gradu je nevjerovatna mješavina grčko-orijentalne i srednjoevropske kuhinje sa jedinstvenim varijacijama. Na kraju popijte bosansku kafu koja se servira na poseban način u džezvi sa fildžanima uz vodu, rahatlokum i kocku šećera. Prvo se konzumira lokum i zalije vodom, a potom se pije kahva.

Samo takav mirni obilazak daće vam priliku da ispod trenutno skromne odore Grada otkrijete ponešto od veličanstvene baštine jedne od četiri najveće turističke destinacije jugoistočne Evrope (uz Atinu, Istanbul i Dubrovnik).

Zaronite u Baščaršiju, stari dio grada i slobodno se izgubite u čaršijskom bermudskom trouglu: Vijećnica –bezistani (Brusa bezistan – stalna postavka Muzeja Sarajeva) – Begova džamija – katolička Katedrala – Stara sinagoga – Stara pravoslavna crkva i Muzej ikona.

Napokon krenite najstarijom (1462) poznatom ulicom Sarači, gdje su zanatlije izrađivali predmete od kože (kožnu opremu za konje i kožnu galanteriju). Tu su papudžijske radnje porodice Kalajdžisalihović, koje se spominju u 1822. godini, u kojima se i danas izrađuju papuče, a u nazad trideset godina posebno dizajnirane papuče „aladinke“. Ovom starom ulicom krećući se pješačkom zonom prema zapadu, proći ćete kroz cjelokupnu historiju grada od osmanskih, preko austrougarskih do modernih vremena.

Gazi Isa-beg Ishaković gradi prije 1462. godine Kolobara-han koji je stradao u požaru 1935. godine.

Morića-han u Saračima jedini je do danas sačuvan, i restauriran han u gradu. Izgrađen je polovinom XVI i početkom XVII stoljeća, iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa. Na spratu je bilo 50-tak soba i kafana gdje su se sklapali poslovi. Han je bio središte bune polovinom XVIII stoljeća, poznate kao Morića buna. U vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, tu je bilo sjedište Narodne vlade, njena blagajna i skladište.

Begova džamija (1530/31.) je najznačajnija islamska građevina na ovim prostorima. Nju je izgradio Gazi Husrev-beg, najveći i najznačajniji legator u Bosni i Hercegovini, po ocu Hercego-

vac, a po majci carević, unuk sultana Bajazida II. Valja reći da je Begova džamija prva džamija u cijelom islamskom svijetu koja je dobila električnu rasvjetu (1898). Uporedo sa izgradnjom džamije(1530/31) Gazi Husrev-beg gradi medresu (visoku školu) za šejhove (Hanikah) gdje su se školovali derviški autoriteti, i prvu savremenu pekaru, imaret (besplatnu kuhinju za službenike vakufa, studente – softe, sirotinju...) i musafirhanu (besplatno konačište za putnike do tri dana).

Tu je i danas privatna pekara poznata kao Imaret (u kompleksu sahat-kule) koja u kontinuitetu djeluje skoro 500 godina. U toj pekari su ispečeni i prvi sarajevski somuni, čiji se miris kažu, osjećao i do tri kilometra od grada. Somun je ušao u tradicionalnu ishranu Sarajlija i postao brend grada.

Gazi Husrev-beg pokreće rad prve Visoke vjerske škole (1537.) koja je bila u rangu europskih fakulteta (Kuršumli medresa) i u kojoj se osim teologije izučavalo pravo i filozofija. Istovremeno utemeljuje jednu od najstarijih biblioteka u Europi. Biblioteka se vremenom uvećavala otkupom privatnih zbirki knjiga i rukopisa. U srcu Baščaršije, neposredno uz Kuršumli medresu, izgrađena je zgrada, donacija Katarskog šeiha Al Tania kao konačno rješenje smještaja biblioteke.

Nemojte propustiti priliku da se napijete vode na staroj česmi ispred Begove džamije. Legenda kaže – ko se napije vode sa jedne od starih sarajevskih česmi taj će se vratiti u Sarajevo.

Kujundžijska (zlatarska) čaršija je nastala u XVI stoljeću. Tu se nalazi i stara zlatarska i juvelirska radnja porodice Zlatar, čiji potomak Mensur Zlatar održava mehanizam starog sata na obližnjoj Sahat kuli koja vrijeme mjeri od izlaska i zalaska sunca. Zbog svakodnevne korekcije vremena (nejednaka dužina dana) uz Sahat-kulu je osnovana institucija sa osnovnim astronomskim instrumentima (muvekithana) sa astronomom (muvekit). Sat na sarajevskoj Sahat-kuli pokazuje vrijeme po lunarnom kalendaru i po tome je vjerovatno jedinstven u svijetu. U maloj pisarnici ispod Sahat-kule nastali su najznačajniji zapisi o Sarajevu koje je bilježio Sarajlija Mula Mustafa Bašeskija (1731-1809). Njegovo djelo „Ljetopis“ je najdragocijeniji izvor za proučavanje Sarajeva u XVIII stoljeću.

Duž Kujundžijske ulice proteže se stari (1555) Gazi Husrevbegov bezistan (trgovinski centar) dug više od 105 metara, a širok 19,5 metara sa 52 dućana pod jednim bačvastim svodom.

Vi ste već ispred hotela „Europa“ koji je prvi moderni hotel evropskog tipa na Zapadnom Balkanu, a vjerovatno i šire. Hotel je izgrađen davne 1882. godine, da bi zadovoljio potrebe gostiju koji su od te godine počeli da pristižu u Sarajevo željeznicom. Hotel je u posljednjem ratu (1992) devastiran, a potom ponovo obnovljen.

U njegovoj bašti se nalaze ostaci starog Gazu Husrev-begovog Tašli-hana u čije dvospratno zdanje se moglo smjestiti 70 konja i 200 ljudi. U prizemlju su bile magaze i konjušnice, a na spratu 60 soba. Han je više puta gorio, a zadnji put 1879. godine, nakon čega više nije ni obnavljan.

Vratite se ponovo do raskrsnice nazvane „slatko čoš“ na drugom kraju Gazi Husrev-begovog bezistana i nastavite šetnju Ferhadijom, pješačkom ulicom grada . Nekada su stoljećima na toj raskrsnici djelovale četiri slastičarne na četiri čoška (danas dvije).

Veliki hram (1581.) je najstarija sinagoga u Bosni i Hercegovini, danas Muzej Jevreja BiH. Sefardski Jevreji, nakon izгона iz španske postojbine 1492.-96. godine, masovnije dolaze na Balkan, a potom u Bosnu i Hercegovinu. Najveći centar na ovim prostorima im je bilo Sarajevo, gdje je bilo više sinagoga i sjedište rabina. Poslušajte priču o historiji Jevreja i njihovoj neprocjenjivoj kulturnoj baštini koja se čuva u Sarajevu.

Za četiri godine fašističkog inkvizitorskog divljanja u Sarajevu u toku II svjetskog rata ubijeno je, pomrlo od gladi ili mučenja u koncentracionim logorima oko 11.500 Sarajlija od kojih 6.000 sarajevskih Jevreja, što je bilo 90% življa sarajevske Jevrejske općine.

Krenite prema džamiji Ferhadija (1561) po kojoj se zove glavna pješačka ulica Sarajeva. Dok je Ferhad-beg (potomak stare sarajevske porodice Vuković Desisalić) gradio sjajnu džamiju, njegov brat Ivan radi sliku Bogorodica sa Kristom koja se čuva u Muzeju ikona u Staroj pravoslavnoj crkvi na Baščaršiji.

Prođite do katoličke Katedrale u centru Grada, izgrađene po projektu arhitekta Josipa Vancaša (1889). U njoj je grob i portret (rad Marina Studina) Nadbiskupa vrhbosanskog Josipa Štadlera (1881-1918) čijim je zalaganjem izgrađena Katedrala i Nadbiskupski dvor, Bogoslovijska crkva svetih Ćirila i Metoda kao i niz svjetovnih objekata u Gradu.

Obiđite crkvu. Prekoputa ulice je Stari hamam (javno kupatilo) zadužbina najvećeg legatora u historiji Sarajeva, Gazi Husrev-bega (1537-39), a danas dio Bošnjačkog instituta.

Pređite tramvajsku prugu i obiđite Bošnjački institut - Fondacija Adil Zulfikarpašić. Adil Zulfikarpašić je učesnik antifašističkog pokreta u II Svjetskom ratu. Nakon toga postaje politički disident i odlazi u emigraciju. Utemeljuje Bošnjački institut u Cirihi (1988.), a potom ga seli u Sarajevo. Institut posjeduje biblioteku, arhiv, grafički centar, zbirku umjetnina, antikvarnicu i knjižaru kao i vlastitu izdavačku djelatnost.

Pređite ulicu i malo zatim skrenite desno u ulicu Josipa Štadlera. Lijevo je već konvikt Svetog Augustina, a potom zgrada Muzičke akademije rađena 1893. godine, po projektu arhitekta Josipa Vancaša. Na vrhu tornja je simbol Akademije, velika lira.

Josip Vancaš je rođen u Sopronu (Mađarska) 1859. godine, a u Sarajevo dolazi 1883. godine, na poziv bosanske vlade. Nastojao je ostvariti „bosanski stil“ u graditeljstvu. U njegovim mnogobrojnim djelima prevladava historicizam, eklekticism, a kasnije se javljaju elementi bečke secesije.

Malo naprijed na lijevoj strani je Nadbiskupsko sjemenište i katolička crkva Sv. Ćirila i Metoda takođe rad arhitekta Josipa Vancaša (1895) u stilu neorenesanse. Bočna krila su namijenjena

za edukaciju, biblioteku, stanovanje profesora i naučni rad, a u sredini je bogato dekorisana crkva posvećena braći monasima-misionarima osnivačima slavenske pismenosti i književnosti. Oba brata su rođena u Solunu. Ćiril umire u Rimu 869. godine, a Metod u Moravskoj 885. godine. Staro staroslavensko pismo se kasnije razvija u brzopis koje se vidi u raznim bosanskim srednjovjekovnim poveljama, a štampani brzopis u Bosni se naziva bosančica. U ovom kvartu je rođen Vladimir Prelog, dobitnik Nobelove nagrade za hemiju.

Vratite se pred Katedralu i produžite pješačkom zonom do Gradske tržnice Markale (Markthalle), djelo arh. August Butscha iz 1894/95. godine, a potom preko Trga Oslobođenja – Alija Izetbegović, prema Domu armije BiH. Dom Armije je izgrađen 1881. godine, prema projektu Karla Paržika i od tada do danas ga koristi vojska za razne skupove i manifestacije.

Na desnoj strani se nalazi stari školski kvart iz XIX stoljeća, Škola primjenjenih umjetnosti, Prva gimnazija (koju su pohađali nobelovci Ivo Andrić i Vladimir Prelog) i osnovna škola, djela arhitekata Karla Paržika (Karl Pařik) i Karla Paneka (Carl Panek) sa kraja XIX stoljeća.

Nastavite lijevo između Saborne srpsko-pravoslavne crkve i Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine do ulice (druga ulica desno) Sime Milutinovića – Sarajlije (pjesnik, historičar, etno-istraživač, učitelj Petra II Petrovića Njegoša) i u zgradi Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti obiđite stalnu postavku i provjerite da li ima neka zanimljiva postavka u prizemlju, u galeriji Mak. Zgrada sa lijepim dvorištem je spomenik kulture prve kategorije.

Nastavite uz rijeku pored stare kuće srpske trgovačke porodice Despić (depandans muzeja Sarajeva u kojoj je djelovalo prvo domaće pozorište). Tu je i kaligrafska radnja majstora Hazima Numanagića. Kaligrafi su majstori koji ukrasnim pismom prepisuju razne natpise, citate, epitafe...

Vi ste već na mjestu atentata na austrougarskog prijestolonasljednika Ferdinanda i nadvojvodkinju Sofiju. Atentat se dogodio 28. juna 1914. godine, i to je bio povod za početak Prvog svjetskog rata. Mjesto atentata je tačno na uglu ulica Obala Kulina bana i ulice Zelenih beretki, odnosno ispred ulaza u muzej "Sarajevo 1878-1918". Mali muzej sjajnog vremena u kojem je u Sarajevu štošta bilo prvo na Balkanu, pa čak i u svijetu.

Sa tog mjesta pređite na lijevu stranu rijeke preko mosta zvanog Latinska ćuprija (prvobitan most iz 1565.), čiji je naziv nastao po tadašnjoj zasebnoj gradskoj katoličkoj četvrti koja se u narodu zvala Latinluk, a službeno se zvala Frenkluk ili Frank-mahala u kojoj su uz domaće stanovništvo živjeli dubrovački, mletački i firentinski trgovci. Stara katolička crkva je postojala u Latinluku vjerovatno još od srednjeg vijeka. Izgorila je u katastrofalnom požaru (1697), a u XVIII stoljeću, je podignuta rimokatolička škola i obnovljena crkva što će definitivno stradati po austrougarskoj okupaciji 1879. godine.

Skrenite desno prema parku Atmejdan i obnovljenom muzičkom paviljonu (prvobitno izgrađen 1913. godine, porušen 1941., obnovljen 2004. godine). Park Atmejdan nije ni velik, ni star, ni poseban, ali je jedinstven po broju atrakcija oko njega i nezaobilazan u turističkom razgleda-

nju grada.

Vojna palata se od izgradnje, polovinom XIX stoljeća, u vremenu osmanlijske vlasti, neprekidno koristi kao vojni objekat. Djelo je arhitekta Makedonca Andrije Damjanova za šta je odlikovan od sultana Abdul Aziza. Vjerovatno je na tom mjestu postojao dvor (Saray) po kojem je grad dobio ime.

Vi ste u prilici da nastavite sudjelovanje u jedinstvenom običaju u svijetu „Poželi želju drugome na način Sarajlija i ona će ti se ispuniti“ koji simbolizira vjerovanje Sarajlija u dobre ljude „evlije“. Kultno mjesto Sarajlija je Turbe u dvorištu Čokadži hadži Sulejmanove džamije (1538) koji je (Turbe) kasnije podigao Sulejman-paša Skopljak i na njemu otvorio sedam prozora.

Običaj davanja priloga na turbetu “Sedam braće”, sa željom za sreću i zdravlje drugome, podrazumijeva i davanje priloga u obližnjoj katoličkoj crkvi sv. Ante i Staroj pravoslavnoj crkvi na Baščaršiji. Tradicionalni način davanja priloga (jedinstven u svijetu) iskazuje poštovanje prema komšiji i drugim konfesijama.

Dvije su mogućnosti da produžite prema crkvi Svetog Ante i kvartu gdje je skoro jednu deceniju boemski živio i stvarao najveći hrvatski pjesnik Augustin Tin Ujević. U svijetu je uobičajeno da se baštini lik i djelo sugrađanina ako je u gradu proživio šest-sedam godina. Kako Verona baštini Firentinca Dantea, tako Sarajevo baštini Tina Ujevića.

Prva mogućnost je kroz tunnel pored stambene kuće porodice Fadilpašić projektirane (1910) u „bosanskom stilu“ sa neobičnom baroknom fasadom.

Obližnji Konak je rezidencija osmanskih namjesnika iz 1866. godine, a koristi se od tada neprekidno kao rezidencijalna palata. Austro-Ugarska vlast je palatu obnovila i u njoj su boravili baroni, uglednici pa i sam car Franc Jozef I.

Druga mogućnost je da se vratite malo prema rijeci do Careve džamije (podignutoj 1566. godine, po naredbi sultana Sulejmana Veličanstvenog), na mjestu prve sarajevske džamije koju je još polovinom XV stoljeća podigao Isa-beg Ishaković. Uz Carevu džamiju sačuvano je i groblje (mezarje) u kojem se vjerovatno nalazi i nišan Isa-bega. Uz džamiju se nalazi i upravo obnovljeni i restaurirani Isa-begov hamam. Tu je i zgrada Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Tradicionalni prilog u crkvi sv. Ante uz želju za dobro drugome. Tim činom ste obavili jedinstveni ritual u svijetu koji podrazumijeva molitvu i davanje novčića za sreću na tri različita lokaliteta u gradu koja posjećuju ljudi bez obzira na nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost, tražeći sreću ili dodatnu energiju za borbu sa životnim nedaćama.

Pred Vama je već Sarajevska pivara, utemeljena 1864. godine. Vrijeme je za zasluženi odmor uz čašu svijetlog ili crnog piva, uz ljutu ili blagu kobasicu, u pivnici «HS» smještenoj u samoj zgradi Pivare.

Nastavite pravo Franjevačkom ulicom, pored Češke ambasade, do ulice Avdage Šahinagića, kojom se spustite ponovo do rijeke pred obnovljenu gradsku Vijećnicu. Zaronite u Baščaršiju, stari dio grada i slobodno se izgubite u čaršijskom bermudskom trouglu. Razgledanje grada možete nastaviti pješke ili tramvajem.

U Sarajevu djeluje (1884/5.) tramvaj (tramway) sa konjskom vučom, a od 1895. godine, prvi električni tramvaj u srednjoj i jugoistočnoj Evropi.

Sada vaši gosti mogu biti vodiči drugima jer već pripadaju društvu najvećih svjetskih putnika, koji su duhom ovoga grada uvećali bogatstvo svoga svijeta.

Turistički itinereri u zavisnosti od motiva posjete gradu i zanimanja posjetilaca mogu biti tematskog karaktera. Ovdje je dat primjer turističke prezentacije užeg, starog jezgra grada, sa akcentom na stare zanate.

Pješačka tura br.2 - Pješke kroz Historijsko jezgro grada

Krenite od Muzejskog kvarta (Zemaljski muzej, Historijski muzej Bosne i Hercegovine i lokacije budućeg Muzeja savremene umjetnosti Ars Aevi) prema istoku (centar grada). Svakako prošetajte do pješačkog mosta Ars Aevi, djela slavnog svjetskog arhitekta Renza Piana i Vilsonovog šetališta. Tu je i Spomenik međunarodnoj zajednici, djelo umjetnika Nebojše Šerića Šobe, u obliku konzerve „Ikar“ koja se dijelila kao humanitarna pomoć stanovnicima Sarajeva tokom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini.

Preko puta ceste je zgrada Tehničke škole (1889) koja je u to vrijeme bila prva srednja tehnička škola na Balkanu. Na desnoj strani je zgrada Filozofskog fakulteta, rad arh. Juraja Najdharta. Fakultet ima odsjeke za: filozofiju i sociologiju, razne jezike (germanistika, slavenske jezike...), historiju umjetnosti, književnost BiH, komparativnu književnost i bibliotekarstvo, orijentalne studije, psihologiju, pedagogiju, romanistiku... Na lijevoj strani je hotel Holiday izgrađen 1983. godine, za potrebe Olimpijskih igara (1984), djelo arh. Ivana Štrausa..

Vi ste već na Trgu Bosne i Hercegovine. Pred vama su veliki trgovinski centri, a desno su zgrade Parlamenta i Vlade Bosne i Hercegovine, a na lijevoj strani (preko bulevara) je Crkva sv. Josipa (1940), djelo arh. Karla Paržika u neoromaničkom stilu. Crkva ima bogate vitraže na prozorima, a glavni oltar od mramora je poklon pape Pija XII. Ispred crkve je spomenik Blažene Majke Terezije, humanitarke i dobitnice Nobelove nagrade za mir 1979. godine.

Krenite uz tramvajsku prugu. Lijevo je stambeno-poslovna zgrada Augusta i Marije Braun iz 1895. godine, po kojoj je ovaj sarajevski kvart i dobio ime (Marijin dvor). Iza palate u ulici Magribija, je nacionalni spomenik džamija šejha Magribije građena u vremenu Isa bega (polovina XV stoljeća), prvog namjesnika i osnivača urbanog grada.

Malo niže, u parku Hastahana pogledajte nevjerovatu skulpturu „Zvezdani put“ poklon gradu Sarajevu od slavnog njemačkog skulptora Helmuta Lutza. To je spomenik čovjeku, umjetnosti i životu i simbol prijateljstva Sarajeva i Fridrichafena.

Nastavite dalje nekadašnjom rimskom cestom prema raskrsnici puteva još iz antičkih vremena do Ali-pašine džamije. Raspored rimskih nalaza uglavnom prati dvije savremene gradske arterije: Titovu ulicu i Alipašinu ulicu sa produžetkom prema Skenderiji. Vi se pouzdano nalazite na antičkoj raskrsnici puteva, a veoma je vjerovatno da je to i prahistorijska raskrsnica jer su rimljani za svoje ceste koristili već utvrđene stare staze. Na samoj raskrsnici je Ali-pašina džamija. Ali-paša, beglerbeg Budima (stari dio Budimpešte u Mađarskoj), rodom iz sarajevskog kraja, podiže (1560) po mnogima najskladniju i najljepšu džamiju u Sarajevu.

Spustite se prema rijeci, prema sportsko-trgovačkom centru Skenderija. Na lijevoj strani je zgrada Kantona Sarajevo (1897-1904) rad arh. Karla Paržika koja je dio administrativnog kvarta austrougarske uprave (uz susjedne zgrade Zemaljske vlade i Direkcije željeznica i Ministarstva inostranih poslova).

Produžite preko rijeke, koji pamti velike igre košarkaša “Bosne” - evropskog prvaka u košarci, mnoga svjetska prvenstva, spektakularne filmske projekcije iz epohe Tita, Zimske olimpijske igre ZOI '84, projekcije sarajevskih reditelja dobitnika najvećih nagrada za film na svijetu (Zlatna palma-Kan, Zlatni lav-Venecija, Zlatni medvjed-Berlin, Felix, Oskar...), vrhunska muziciranja svjetskih izvođača i orkestara...

Šetnju nastavite lijevom stranom Miljacke, Obalom Maka Dizdara (jedan od najvećih evropskih pjesnika druge polovine XX stoljeća) od starog mosta na Skenderiji (rađen po tipskom projektu Goustaif Eiffela) i zgrade Grčke ambasade. Lijevo preko rijeke je zgrada stare Učiteljske škole ((1891), a potom nekadašnja zgrada Zemaljske štamparije (1906).

Pred vama je takozvani „uvrnuti most“ (Požuri polako – Festina lente) rad studenata Akademije likovnih umjetnosti koja se nalazi u nekadašnjoj Velikoj evangelističkoj crkvi (danas Likovna akademija - ALU), takođe rad arh. Karla Paržika (1899).

Sljedeći most se zove Čobanija nazvan po Čoban Hasanovoj mahali koja se na lijevoj strani rijeke formirala još u polovini XVI stoljeća. Ranije se ovaj most zvao Šejhanija po zadužbini šejha Hasana Kaimije koji je zbog podrške pobunjenim građanima, krajem XVII stoljeća, protjeran iz Sarajeva i umro u Zvorniku.

Monumentalna građevina na lijevoj strani je zgrada Pravnog fakulteta i Rektorat Univerziteta u Sarajevu. Građevina je djelo arh. Alfreda Kraupa i Hansa Glassera iz Beča (1912/14.) i izlazi na četiri ulice. Istočna strana kompleksa je Pravosudna palata, a na sjevernoj strani se nalazi Centralni zatvor.

***Ivo Andrić, dobitnik Nobelove nagrade za književnost je zapisao (parafraziram):
Ko bi pomislio, u vremenu Prvog svjetskog rata, kada sam ležao jadan i ranjen u velikoj***

sali na drugom spratu palate, koja je bila u to vrijeme pretvorena u ratnu bolnicu, da ću nakon Drugog svjetskog rata u toj istoj sali, nekoliko decenija kasnije, biti svečano proglašen za počasnog doktora nauka Univerziteta u Sarajevu.

Zgrada Pošte iz 1913. godine, je rad arh. Josipa Vancaša u stilu secesije. Svakako pređite most Čobaniju i u Glavnoj pošti Sarajeva kupite prigodnu marku za uspomenu.

Narodno pozorište je rad arh. Karla Paržika iz 1897/98. u stilu neorenesanse. Stotinjak metara zapadno je nekadašnji jevrejski Templ (jedan od najvećih u Evropi) koji je Jevrejska zajednica Sarajeva svojevremeno poklonila gradu. Danas u rekonstruiranom Templu djeluje Bošnjački kulturni centar – BKC.

Produžite između Pošte i zgrade Narodnog pozorišta pravo ulicom Kulovića. U toj maloj ulici je Pozorište mladih koje ima dvije scene: lutkarsku i dramsku. U tom prostoru je u trenutku najtežih ratnih uvjeta (1992) nastao Sarajevski ratni teatar – SARTR kada se oko reditelja Dubravka Bibanovića i pisca Safeta Plakala okupila ekipa glumaca i teatarskih djelatnika radeći na drami „Sklonište“. Predstava se igrala pod danonoćnim granatiranjem grada po gradskim skloništim, bolnicama i polurazrušenim salama. Značaj 97 izvedbi drame „Sklonište“ na raznim mjestima u Sarajevu do ljeta 1994. godine, ponajbolje, pak, objašnjavaju riječi koje je jedna Sarajka upisala u knjigu utisaka SARTR-a:

“Fala sarajevskim glumcima što su nam pomogli da ne poludimo”.

Tu je i galerija “Roman Petrović” koja je dobila ime po sarajevskom slikaru i pedagogu, prvom predsjedniku Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine. Mala Kulovića ulica izlazi na glavnu trgovačku ulicu grada, ulicu Maršala Tita.

Ako nastavite šetnju desno, pred vama je bivši Grand hotel (Karl Paržik 1895.), a danas Zavod za platni promet. Na dan oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945. godine, postavljena je spomen-ploča oslobodiocima grada od fašizma kada je zapaljena “vječna vatra”. Tekst je dopunjen nakon fašističke opsade Sarajeva (1992/95). Takozvana “vječna vatra” za Sarajlije predstavlja tačku susreta.

Ako nastavite šetnju lijevo ulicom Maršala Tita, niz tramvajsku prugu, predlažem vam da se zadržite na Spomeniku ubijenoj djeci Sarajeva u ratu 1992/95. godine, u Velikom parku koji je nekada bio groblje. Valja znati da su parkovi Sarajeva u posljednjem ratu pretrpili štetu od 90%. Samo vam mašta može pomoći da zamislite ogromna stabla javorolisnih platana i divljih kestena koja su planski sađena krajem XIX stoljeća u čitavom gradu.

Vaš izbor nastavka šetnje će vjerovatno zavisiti od lokacije vašeg boravišta. Moj prijedlog je da popijete piće u jednoj od sarajevskih kafana.

Šta možete preporučiti posjetiocima grada?

Teatri. U Dubrovačkom arhivu 1408. i 1410. godine, pominju se zabavljači bosanskog kralja. Kasnije se spominju glumci i svirači. Zabilježeno je da su Dubrovčani slali Gazi Husrev-begu u Sarajevo glumce i svirače, a da je to isto činio i Husrev-beg Dubrovčanima. U Sarajevo je sa istoka došlo originalno pozorište Karađoz. To je pozorište slično današnjem lutkarskom pozorištu.

Prva pozorišta u Sarajevu su bile putujuće družine iz regiona i teatarske predstave po privatnim kućama polovinom XIX stoljeća (konzul Holms, trgovac Despić...), a potom je 1881. godine, Heinrich Spira osnovao stalno Njemačko pozorište u Sarajevu.

Odlukom gradske vlade i priložima bogatijih Sarajlija 1896. godine odlučeno je da se gradi Društveni dom (današnja zgrada Narodnog pozorišta) koji se svečano otvara 2. januara 1899. godine. Od 1911. godine, u Sarajevu djeluje lutkarsko pozorište na domaćem jeziku.

Narodno pozorište (opera, balet, drama) je otvoreno 22. oktobra 1921. godine. Sarajevska operska primadona Ljiljana Molnar Talajić se svojevremeno (1970) smatrala kao najbolja Aida na svijetu.

- Narodno pozorište, Obala Kulina bana 9.
- Kamerni teatar 55, Maršala Tita 56/II
- Pozorište mladih, Kulovića 8.
- SARTR, Gabelina 16.
- BKC – Bosanski kulturni centar, Branilaca Sarajeva 24.
- Art teatar, Mehmeda Spahe 20.

Umjetničke galerije. Tragove likovne umjetnosti u sarajevskoj dolini možemo pratiti od prahistorije, preko helenističke i rimske umjetnosti, a u srednjem vijeku preko umjetnosti stećaka, crkvenog freskoslikarstva do osmanske umjetnosti nakon koje se pojavljuju Sefardske iluminacije iz XVI stoljeća.

Bosna je bila poznata po nalazištima zlata i srebra i to je bilo presudno za umjetnički razvitak zanatskih proizvoda srednjovjekovne Bosne.

U prvom periodu vodeći likovni umjetnici su bili stranci, a potom se pojavljuju i domaći likovni umjetnici koji se upućuju na evropske akademije (Beč, München, Prag, Krakov, Budimpešta i Pariz) od kojih su najslavniji Selman Selmanagić (diplomac i profesor na BAUHAUS-u) i Braco Dimitrijević (diplomac ALU u Zagrebu i postdiplomac St. Martin School of Art u Londonu).

Nakon Prvog svjetskog rata u Sarajevu se osnivaju likovne udruge (Blažujaska likovna kolonija – prva u bivšoj državi Jugoslaviji), a pred Drugi svjetski rat (1939) osniva se udruženje Collegium artisticum. Mnogi sarajevski likovni umjetnici su poznata međunarodna umjetnička imena

(Safet Zec, Braco Dimitrijević, Alija Hafizović – Haf, Nebojša Šerić Šoba, Jusuf Hadžifejzović, Maja Bajević...).

- Akademija primjenjenih umjetnosti Sarajevo Obala Maka Dizdara 3.
- Galerija Mak, Sime Milutinovića 7.
- Collegium artisticum, BKC – Bosanski kulturni centar, Branilaca Sarajeva 24.Novi Hram, M.M.Bašeskije 38.
- Roman Petrović, M.Tita 54.
- Galerija sv. Ante, Franjevačka 6.
- Galerija Bosanskog kulturnog centra, Branilaca Sarajeva 24.
- Egzotik Art, Pitin brijeg 22.
- Paleta, Hamdije Kreševljakovića 13.
- Preporod, M.Tita 54.
- Art x Club, M.M.Bašeskije 63.
- Gabrijel Kamerni teatar 55, M.Tita 56/I
- Arcus Gaudeamus Club Gallery, M.Spahe 20.
- Stari Grad, Jelićeva 1.
- „E&A“- Mersad Berber's Gallery, Zmaja od Bosne 4 (Holiday)
- Leonardo, A. Šaćirbegović bb.
- Fakta, H.Kreševljakovića 7.
- ASA Prevent Art Gallery, Bulevar Meše Selimovića 16.
- Galerija 10², Ferhadija 17.
- Collection of Zec's Works, M.Tita 31/II
- Carlama Depot, Terezije bb.
- Boris Smoje, Radićeva bb.
- Raiffeisen galerija, Zmaja od Bosne bb.

Kina. Sredinom 1887. godine "Sarajevski list" piše da jedan poduzetnik Curiel prikazuje u cirkusu "Edisonov kinematograf". "To je električna sprava koja prijašnje fotografične snimke najpreciznije ponavlja kao žive slike, na kojima se ljudi i životinje kreću kao u životu".

U Sarajevu su već 1911. godine, djelovala tri stalna kinematografa, "Edison", "Goller The Royal-Biograph" i "Thaumotograf". Od tih vremena film je počeo da ugrožava pozicije pozorišta. Građevinski poduzetnik Albert Metz u septembru 1912. godine otvara prvo moderno uređeno kino "Apolo", a godinu dana kasnije u Napretkovoju palati "Imperial-Kino".

Sarajevski filmski autori su dobitnici najvećih svjetskih priznanja za film (Oskar, Zlatna palma, Zlatni lav, Zlatni medvjed...). Filmovi sarajevskog autora Hajrudina Šibe Krvavca koji je bio tvorac "partizanskog vesterna" su svojevremeno bili svjetski hitovi koji su potakli svjetske producente na snimanje tzv. akcionih filmova. Njegove filmove su gledali milioni gledalaca u svijetu, posebno u Kini.

- Meeting Point, H.Kreševljakovića 13.
- Kinoteka, Alipašina 19.

- Cinema City - multiplex, Trg djece Sarajeva bb.
- Kino Novi Grad, Bulevar Meše Selimovića 97.
- Metalac (Open Air Cinema), Obala Kulina bana 10.
- Art House kino, Obala Kulina bana 2.
- UNITIC, Fra Anđela Zvizdovića 1.
- BKC-Bosnian Cultural Centre, Branilaca Sarajeva 24.
- Apolo, Mis Irbina 2.
- Bosna, Alipašina 19.

Gdje jesti?

Kultura kuhinje i hrana u multikulturalnoj zajednici naroda u Bosni i Hercegovini igrala je značajnu ulogu u razvoju kulturnog i regionalnog identiteta stanovnika različitih vjeroispovijesti i kroz protekla vremena korištena je kao simbol nacionalnog ponosa. Gastronomska ponuda je mješavina grčko-orijentalne i srednjoeuropske kuhinje sa jedinstvenim varijacijama.

Osnovne poruke EU o hrani i piću su: hrana i piće su elementi kulturnog naslijeđa i identiteta svake zemlje Evrope, kulinarska kulturna proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje okusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Vjerovatno originalno bosanskohercegovačko jelo je Bosanski lonac za koje analitičari kulinarnstva pretpostavljaju da vuče porijeklo iz srednjeg vijeka. Vjeruje se da je jelo nastalo kod bosanskih srednjovjekovnih rudara i drvosječa. Razne namirnice bi se iskustveno poslagale u zemljani lonac na način već široko poznat na mediteranu. Ono što jelu daje posebnost i jedinstvenu aromu je vezanje (zatvaranje) lonca izbušenim papirom ili kožicom koja, kada se speče, nije mogla biti neprimjetno skinuta. Zemljani lonac je potom ostavljan da se krčka najmanje 5-6 sati, a nekada i duže.

Zašto se lonac vezao? Da onaj ko je ostavljen uz vatru ne bi došao u napast da malo po malo ne pojede meso iz lonca. Ako je primjećeno da je lonac otvaran dežurni je mogao dobiti i malo degeneka.

Ćevabdžinice. Radeći u turizmu skoro četrdeset godina, slobodan sam reći da relativno dobro poznajem kvalitetu ponude jela sa roštilja u zemljama Evrope, Mediterana i Bliskog istoka. Moje lično iskustvo je da je bosanskohercegovačka ponuda jela sa roštilja, a posebno sarajevska, po kvalitetu i ukusu nenadmašna. Postići takvu snagu ukusa i aromu bez korištenja masnog mesa (svinjetine), na naizgled jednostavan način, vjerujem da je vrhunska kulinarska vještina i akumulirano znanje generacija sarajevskih ćevabdžija.

Buregdžinice. Tradicionalno bosansko jelo, napravljeno od tanko razvučene jufke i savijeno u zvrkove, je pita sa raznim nadjevima i svaka je izvrsnog ukusa. Ipak sarajevski burek (pita od mesnog nadjeva) - je nešto posebno. Često se prisjetim nezaboravnog raspoloženja za vrijeme skijaških skokova na planini Igman, u vremenu Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu. Ovo je dobže (dobro) – vikao je neki Čeh. Ovo je još više dobže – vikao je Čeh nakon ponude sarajevskim burekom.

„Volimo Jureka više od bureka” – vikali su navijači nakon što je skijaš Jure Franko, za ZOI '84, osvojio srebrnu medalju u veleslalomu.

Aščinice. *„Ovo je nevjerovatno - pa kod vas se nude jela sa kraja XVI stoljeća, kojih više na orijentu nigdje nema“*- komentiraju kulinarski poznavaoци pri posjeti tradicionalnim sarajevskim aščinicama. Aščinice kao zasebne objekte Sarajevo je imalo već koncem XV ili početkom XVI stoljeća. Zabilježeno je da je u Isa-begovoj musafirhani (1492) radio aščija. Iz ostavinskih popisa aščinica iz 1770. i 1815. godine, navode se odžak-kazan, razne zemljane tave, kandilj, više mahrama, šiš za ćevab, drvena sinija i setilj za pravljenje kadaifa. Uz aščinicu je često bila vezana i pekara.

Konzumni prostor aščinice se naziva odžak, a naziv dolazi od odžaka (toplog pulta) koji se nalazi u istaknutom prostoru za konzumiranje. Tu je omogućeno da gost bira jelo pri samom ulazu.

U slučaju prijema boljeg gosta (musafira) obično na katu hana ili karavan-saraja kao poslužavnik služi demirlija (velika bakrena okrugla tacna) na kojoj se prezentiraju jela u malim supijerima (čašicama sa kubali poklopcima). Na demirliji se nalaze i čiste kašike i jedna veća čaša sa vodom u koju se odlažu već upotrebljene kašike. U savremenim restoranima tu funkciju imaju restoranska kolica.

Kafe barovi, pabovi, klubovi

Od nekadašnjeg pojma kafane u današnjem Sarajevu ostali su popularni kafe barovi za dnevne izlaske i tzv. kafe klubovi sa živom i audio/vizuelnom muzikom za noćne izlaske.

Slastičarne

Slastičari i njihovi proizvodi su sastavni dio kulture življenja u gradu. U ponudi su grčko-orijentalni kolači sa slatkim preljevom (agdom) ali i kolači iz Srednje Evrope pa i prave bečke sachertorte. Vjerovatno je originalni domaći slatkiš, tufahija (jabuka sa nadjevom od oraha).

U tradicionalnim slastičarnama nakon kolača se služi boza, kiselkasto osvježavajuće piće od kukuruznog brašna, a u zimskom periodu salep, slatko bezalkoholno piće od korijena kaćuna.

Kupovati

Utvrđena ekonomska historija bilježi da su se prvi trgovni centri pojavili oko 1920-tih godina, u USA. U Sarajevu je vidljivo da su trgovni centri (bezistani) djelovali početkom XVI stoljeća. Gazi Husrev-begov bezistan je bio svojevrsni trgovni centar sa 50 dućana. U Sarajevu su bila tri bezistana (trgovni centri), sačuvana su dva. Danas u gradu, kao i u drugim metropolama Evrope, djeluju veliki šoping centri.

Hoteli

Austro-Ugarska uprava je u Sarajevu zatekla (1878.) preko 50 hanova i karavan saraja u kojima su se od tih vremena počeli pojavljivati prvi stolovi sa stolicama i pokretni namještaj.

U Sarajevu je 1882. godine, otvoren prvi moderni hotel na Zapadnom Balkanu, hotel Evropa.

Krajem XIX stoljeća u gradu je poslovalo šest modernih hotela (hoteli "Evropa", "Central", "Ra-decki", "Rojal", "Kajzerkrone" i "Imperijal") i na Ilidži tri (hoteli "Austrija", "Bosna" i "Hungarija") i dva manja.

Pored modernih hotela za ukonačavanje su služili i neki stari hanovi, dijelom adaptirani prema savremenim potrebama, pa je na kraju ovog perioda u Sarajevu bilo sedam hanova i "domaćih" (landesübliche) hotela. Svih trinaest hotela i hanova u Sarajevu imalo je 621 postelju, dok je kapacitet pet hotela na Ilidži iznosio 171 postelju. Pored ukonačavanja, hoteli i hanovi su u ovo vrijeme vršili i neke berzanske funkcije služeći kao sastajalište trgovaca za obavljanje raznih trgovačkih poslova". U Sarajevu danas djeluje preko 500 smještajnih objekata različite kategorije.

Bolnice u Sarajevu

Preteče savremenih farmaceuta u Sarajevu su bili atari. U Sarajevu se u XVI stoljeću spominje atarska čaršija. Atarski dućani-apoteke su bili puni ljekovitog bilja u posudama i kutijama sa natpisima na hebrejskom, turskom i bosanskom jeziku. Najstariji sačuvani atarski dućan je «apoteka» porodice Papo, stara oko 350 godina i nalazi se u Muzeju Jevreja u Sarajevu. Apotekar Samuel Elazar (1902-1989.) je zapamćen kao predsjednik jevrejske općine u Sarajevu i jedan od osnivača Muzeja Jevreja.

Otvaranjem azila za duševne bolesnike 1768. godine u hadži Sinanovoj tekiji praktično počinje organizirana zdravstvena služba u Bosni i Hercegovini.

Posljednji bosanski guverner Topal Osman – paša, pod uticajem svoga ličnog liječnika i bio-grafa dr. Jozefa Kečeta (Koetschet), gradi prvu vakufsku bolnicu (1866.) u Bosni i Hercegovini u Nadkovačima sa odjeljenjem za žene. Grob dr. Kečeta je na katoličkom groblju sv. Mihovil. Uz njegovu grobnicu je i grob dr. Alexander Dörnera koji je život posvetio liječenju bolesnih, ranjenih i beskućnika širom Bosne i Hercegovine. Za svoj rad je dobio niz priznanja, a i ordene Franje Josipa (Franz Joseph) iz 1912. godine, kao i kralja Aleksandra I iz 1929. godine.

Zemaljska bolnica u Sarajevu u doba svoga otvaranja (1894) je bila najmoderniji objekat na Balkanu, a i šire. Bolnica je projektirana kao kopija bečke univerzitetske bolnice i urađena prema najmodernijim standardima koji su tada važili u svijetu. Krajem XIX stoljeća u bolnici je radio vrhunski medicinski kadar bečkog medicinskog fakulteta, na tada najsavremenijoj medicinskoj opremi.

Krajem XIX stoljeća u Sarajevu se osniva Zavod za javno zdravstvo, radi evidentiranja zaraznih i drugih bolesti za koji se vjeruje da je prvi, ustanovljen za takve namjene, u svijetu.

- Hitna pomoć, Kolodvorska 14.
- Klinički centar Sarajevo Univerzitetska bolnica, Bolnička 25.
- Opća bolnica „PRIM. DR. ABDULAH NAKAŠ“, Kranjčevićeva 12.
- Zubotehnička klinika, Bolnička 4a.
- Mountain Rescue Service Sarajevo 061299443

- Rescue Club 2000 – Sarajevo 061911911

Novac u Bosni i Hercegovini

Na teritoriji Bosne i Hercegovine se kovao novac još u III stoljeće prije nove ere, kada su sjevernije evropske oblasti pripadale kasnoj prahistoriji, primitivnom barbarskom periodu koji se suštinski razlikovao od visoko civiliziranih grčkih krajeva i krajeva pod grčkim uticajem. Novac se kovao u gradu Daorson kod Stoca, kategoriziranom sa nultom (O) kategorijom (svjetskog značaja), koji je bio centar domicilnih ilira - Daorsa. Pronađeni bronzani novčići na reversu imaju portret mladolikog vladara, a na aversu predstavu trgovačkog ili ratnog broda sa natpisom DAORSON. Već od bosanskog bana Stjepana II Kotromanića (polovina XIV stoljeća) bosanski vladari su kovali srebreni novac, a potom i zlatni.

Zbirke starog novca se mogu vidjeti u Zemaljskom muzeju u Sarajevu ali i u Muzeju -franjevačkog samostana "Duh sveti" u Fojnici.

Današnji novac u Bosni i Hercegovini je Konvertibilna marka čiji je paritet utvrđen u odnosu na valutu EU otprilike jedne polovine vrijednosti, tačnije 1 € = 1,95583 KM (BAM).

Javni prijevoz

Nedvojbeno je da je grad Sarajevo krajem XIX i početkom XX stoljeća (u vremenu Austrije) bio jedan od najmodernijih gradova svoga vremena u Evropi. Sve što je građeno, rađeno je po najvišim standardima koji su tada važili u svijetu. Palate koje su imale ugrađen vodovod, kanalizaciju, kupatila, toalete, električnu energiju, smatrane su u to doba veoma savremenim.

Za lokalne potrebe Sarajeva izgrađen je (1884.) tramvaj (na konjsku vuču) od Stare željezničke stanice, preko Marijin dvora, glavnom gradskom ulicom i Ferhadijom do današnjeg Ekonomskog fakulteta, a prva svečana vožnja tramvajem je krenula na Novu 1885. godinu.

Sarajevo dobiva električni tramvaj 01. maja 1895. godine., prije metropola Srednje i Jugoistočne Evrope. Nešto ranije (03. i 04. aprila 1895.) Sarajevo dobiva električnu rasvjetu ulica među prvim gradovima Evrope, pa i prije Londona koji se u tim vremenima i dalje osvjetljavao na plin.

Tramvaji koji danas voze su prepravljani stari tramvaji i polovni tramvaji kupljeni po raznim gradovima Evrope. Reklamni natpisi na njima često skrivaju njihovu dotrajalost. Sarajevski tramvaji nas danas podsjećaju na hrabrost i dostojanstvo ovog grada u posljednjem ratu. Moderno, dvadeseto stoljeće u Evropi i svijetu u kojem su stvoreni mnogi tehnološki noviteti je i stoljeće najvećih sukoba. Takvo dvadeseto stoljeće je upravo ovdje započelo i završilo se ovdje na istom ovom mjestu. Možda je Sarajevo, paradigma dvadesetog stoljeća, savršen primjer slobode, hrabrosti i otpora, pravo mjesto koji može modernom turistu pomoći da shvati naše doba.

Državni praznici

U Bosni i Hercegovini na državnom nivou nema Zakona o državnim praznicima. U Sarajevu kao državni praznici obilježavaju se 01. mart, Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine; 01. maj, Međunarodni dan rada; 25. novembar, Dan ZAVNOBIH-a i 01.i 02. januar - Nova Godina.

Vjerski praznici

U Sarajevu se prihvataju svi vjerski praznici poznatih religija po njihovom kalendaru (vjerski praznici po muslimanskom, katoličkom, pravoslavnom, jevrejskom kalendaru...). Za vjerske praznike pripremaju se tradicionalna hrana i slatkiši. Posjećuju se članivi porodice i groblja, a gosti se rado prihvataju. Svi zaposleni u Sarajevu imaju pravo na dva dana godišnje za vrijeme svojih vjerskih praznika.

Toaleti

Voda sa Bistrika u Sarajevu je čukovima dovedena do Gazi Isabegovog hamama još 1461 godine. Grade se i prvi javni nužnici. Prvi je izgrađen 1526. godine, na Kovačima u Sarajevu, a drugi 1529. godine, u blizini Begove džamije (Begove hale). Zbog obaveze redovnog pranja prije vjerskih obreda, pored svake džamije gradila se i javna česma.

Današnji javni toaleti su ispod gradske tržnice Markale (Markthale) i dva na Baščaršiji. U današnjem Sarajevu postoje i drugi javni toaleti ali ono što je očigledno je da bi ih trebalo biti mnogo više.

Turistima preporučujemo korištenje toaleta po mnogobrojnim kafićima uz uvjet da u kafiću popiju kafu ili drugo piće.

Vremenska razlika

U Sarajevu je lokalno vrijeme kao u većini zemalja EU, ali sat vremena prije zemalja koje mjere vrijeme po Grinviču i sat poslije vremena koje se mjeri u Grčkoj, Rumuniji, Bugarskoj i Turskoj.

Osobita mjesta - samo za upućene

- Dendi – ručno izrađeni šeširi i kape, vlasnik Hlpka Janko, M. Tita 21.
- Kuća ljepote Irmis, vlasnik Smajo Hadžimuhović, frizer, kozmetičar, pediker, ulica Valtera Perića 9.
- Kujundžija (zlatar, juvelir, filigranist) Mensur Zlatar, muvekit (astronom) sahat kule. Sahat kula već 350 godina otkucava vrijeme po lunarnom kalendaru i po tome je jedinstvena u svijetu.
- Kazandžije izrađuju razne predmete od bakra za svakodnevnu upotrebu, a vrsni majstori su Nasir Jabučar i Mehmed Huseinović.
- U ulici Bravadžiluk na Baščaršiji je radnja majstora Blagojevića koji izrađuje rakijske kazane.
- Jedina žena kazandžija je Nermina Alić na Kovačima koja je i jedini majstor za kalaisanje gotovih kazandžijskih proizvoda.
- Sahadžija-urar, Izet Ždralović u ulici Sarači 62 vrši opravke starih satova sa mehaničkim mehanizmom.
- U fondu Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se izuzetna kaligrafska vrijednost, đuzovi (ljepote, skladnosti...) Mehmed paše Sokolovića.

- U fondu Muzeja Stare Pravoslavne crkve u Sarajevu pohranjeni su ćirilski dokument Leontijevo jevanđelje i kaligrafsko djelo (Otačnik - prepisivač Visarion) koji su nastali u Sarajevu.
- Sarač, zanatska radnja za izradu predmeta od kože, u kojoj se prepliće spoj tradicionalnog i savremenog je radnja Harisa Zeca u Saračima.
- U ulici Čizmedžiluk 22. Majstor Remzija Balagić na tradicionalan način izrađuje sve vrste četki za domaćinstva, za mašine, za pekare, za pčelare, za molovanje i farbanje...
- Spomenik prijateljima Davorinu Popoviću i Mirzi Delibašiću, u parku, u ulici Mis Irbi, prekoputa zgrade nazvane FIS u kojoj su prve korake napravili slavni gimnastičari, karatisti, dizači tegova, košarkaši, rukometaši, bokseri... ali i najveći pop i rok muzičari bivše države Jugoslavije jer je sala FIS-a služila i kao koncertna i plesna dvorana. Davorin Popović je bio veliki košarkaš ali i najpopularniji pop i rok pjevač, a njegov nerazdvojni mlađi prijatelj je bio košarkaš Reala iz Madrida Mirza Delibašić, ranije kapiten košarkaškog kluba „Bosna“ iz Sarajeva, sa kojim je osvojio naslov klubbkog prvaka Evrope u košarci. Spomenik je djelo akademskog kipara M. Keče.
- Pivnica „HS“ u zgradi stare Sarajevske pivare koja baštini 1864. godinu osnivanja, Franjevačka 15.
- Park prirode Skakavac sa vodopadom visokim oko 100 m. Vodopad je na visini oko 1.100 m n/v i po tome je poznat. Do parka se stiže makadamskim putem od Pionirske doline preko Nahoreva.
- Šahovski klub „Bosna“ sa kafanom, ljetnom baštom i klubskim prostorijama na spratu u Pruščakovoj ulici br.21. Šahovski klub „Bosna“ je sedmostruki prvak u šahu bivše Jugoslavije i i trostruki osvajač Kupa ali i četverostruki prvak Evrope u šahu (1994; 1999; 2000; 2002) i taj rekord teško da će u dogledno vrijeme biti dostignut.

OSNOVI VOĐENJA PO PARKOVIMA PRIRODE

Zaštita prirodnih vrijednosti i biodiverziteta

Organizacija Ujedinjenih naroda - OUN je proglasila 5. juni Danom očuvanja čovjekove životne okoline.

Tom prilikom je zemljama članicama uputila pismo poglavice indijanskog plemena Seattle koji je on uputio 5. juna 1854. godine, Abrahamu Lincolnu. Pismo poglavice ima univerzalnu vrijednost za sva vremena.

Poglavica je Lincolnu odgovorio na ponudu države da otkupi zemlju koju je njegovo pleme stoljećima uživalo.

“...Kako se može prodati ili kupiti nebo i toplina zemlje? Tako nešto sasvim nam je strano. Mi nismo vlasnici svježine zraka i bistrine vode. Pa kako ih možemo prodati? Svaki je djelić ove zemlje svetinja mome narodu, svako zrno pijeska na riječnom sprudu, svaka maglica u tami šume - sveti su u mislima i životu moga naroda...”

Danas je velika većina stanovništva svjesna efekta “Park”, koliko u smislu imidža, toliko i zbog finansijske pomoći koji ruralni prostor dobija iz budžeta i prihoda od vlastitih djelatnosti svake godine.

Zaštićene zone su podvrgnute striktnim pravilima koja morate poštovati u vrijeme posjeta. Pravila se primjenjuju samo na prostore centralnih zona, ali vas upućuju na pravila ponašanja i u perifernoj zoni. U principu razlikujemo tri vrste nacionalnih parkova:

Funkcija američkog parka je zaštita osnovnih karakteristika područja i turističke aktivnosti se podređuju tom cilju. Evropski nacionalni parkovi služe svestranom naučno-istraživačkom radu. Pojavom rekreativnog i vikend turizma tražio se način kompromisa između zaštite prirode i turizma. Tako je nastao tzv. kombinirani tip nacionalnog parka u svijetu. U mnogim zemljama postoje sva tri tipa, ali je kombinirani tip najbrojniji.

U Bosni i Hercegovini djeluju tri nacionalna parka i to: NP Sutjeska i NP Kozara u Republici Srpskoj i NP Una u Federaciji Bosne i Hercegovine. Federalno ministarstvo za okoliš i turizam radi na proširivanju zaštićenih dijelova prirode kroz kategoriju nacionalni park na planinama: Čvrstica, Čabulja, Vran; planini Prenj kao i na planinama Igman, Bjelašnica, Visočica, Treskavica...

Na osnovu principa koje je ustanovila Međunarodna unija za konzervaciju prirode (IUCN) uspostavljeno je i kategorizirano više zaštićenih područja u Kantonu Sarajevo i to:

- ZP Skakavac – spomenik prirode III kategorija
- ZP Vrelo Bosne – spomenik prirode III kategorija
- ZP Bijambarske pećine – zaštićeni pejzaž V kategorija
- ZP Kanjon Miljacke – zaštićeni pejzaž V kategorija

Zaštićeni pejzaži su i: Čemerska planina (općina Ilijaš), Podlipnik (općina Ilijaš), Debelo brdo (arheološko nalazište iz Gvozdenog doba na Trebeviću), dio planine Zvezda, dio Trebevića, dio Jahorine, rijeka Misoča u općini Ilijaš kao i šire područje Igman-Bjelašnica, Treskavica, Visočica (područja od posebnog značaja ali još uvijek bez kategorije), kao i zaštićeno prirodno područje Rakitnice (početak kanjona u Kantonu Sarajevo, a veći dio u HNK).

Pojmovi - ruralni turizam i agriturizam

Ruralni (seoski) turizam podrazumijeva sve vrste smještaja koji se obilježavaju kao turističke strukture u ruralnom okolišu i koji zadovoljavaju minimalne zahtjeve:

Noćenje/doručak: sobe za unajmljivanje kod lokalnih porodica, sa tipičnim namještajem, s mogućnošću doručka pripremljenog od lokalnih proizvoda;

kuće i stanovi za odmor: stanovi za unajmljivanje uz upotrebu kuhinje, sa tipičnim namještajem;

hotel: hotelske strukture smještene u ruralnom okolišu, sa tipičnim namještajem, sa lokalnim proizvodima u ugostiteljstvu.

Agriturizam je turistička ponuda svih vrsta poljoprivrednih gazdinstva koja se registriraju po svojoj raspoloživosti da ponude smještaj u sobe i/ili stanove (apartmane), doručak i obroke, usluge i prijem za turiste i putnike.

Propisima se reguliraju standardi pružanja usluga u ruralnom (seoskom) i agriturističkom domaćinstvu.

Eko turističke netipske aktivnosti u prirodi

Područje planina su oblasti koje u sebi sadrže više lokaliteta u kojima se upražnjavaju razne motivske aktivnosti. Sportsko-rekreativne aktivnosti na otvorenom i zatvorenom prostoru i kulturne aktivnosti (ukomponirane kulturne karakteristike) su glavni uzrok turističkih kretanja.

Pored ovih opće poznatih tipskih aktivnosti postoje i tzv. netipske aktivnosti koje se takođe ubrajaju u turističke kao što su branje ljekovitog bilja, skupljanje šumskih plodova, branje gljiva, ornitološke i botaničke ture (foto safari), ekološki kursevi, geomorfološka ispitivanja i sl.

Mine su najstrašnija zaostavština iz posljednjeg rata u BiH. Od njih stradaju šumski radnici,

poljoprivrednici, djeca... Niko sa sigurnošću ne zna njihov broj. Procjene se kreću od nekoliko desetina hiljada do milion zaostalih mina! Svjesnost o postojanju mina ne treba da obeshrabruje ideju o eko-turističkoj budućnosti Bosne i Hercegovine.

Ipak u odnosu na veličinu BiH, minirana područja čine tek neznatan dio ukupne teritorije zemlje. Očigledno je da će se problem minskih polja rješavati decenijama. Ono što se kratkoročno može napraviti je insistirati na obavezi svake lokalne zajednice na obilježavanju i ograđivanju miniranih područja.

Nesporna opasnost od mina posebno potencira potrebu markiranja i kategoriziranja, odnosno standardiziranja staza za pješaćenje po BiH planinama. Sve staze koje su ponuđene za korisnike moraju imati cilj, daljinu, vrijeme potrebno za obilazak staze, pristup sa pristupnom obavještajnom tablom, itinerer, altitudu (denivelaciju), težinu, atraktivnost i uputstvo za neophodnu opremu.

U Kantonu Sarajevo do sada od mina nije stradao i neće stradati ni jedan turista ukoliko se bude pridržavao zakona i pravila kretanja u prirodi. Ipak ne treba zaboraviti tragediju koju je doživio mladi letač paraglajdera iz Slovenije (Vogrinec) koji je paraglajderom upao u minsko polje na vrhu Jahorine.

Ni jedna turistička agencija ne poziva turiste u Australiju da se kupaju u moru prepunom ajkula i otrovnih meduza, da plivaju i piju vodu iz rijeke Nil, da pješāče kroz džungle neobilježenim stazama, da se kupaju u rijeci Rajni, venecijanskoj laguni ili rijeci Po...

Skoro 150 godina u svijetu se hoda strogo utvrđenim hodačkim itinererima. Nigdje u Evropi nije dozvoljeno pješāčenje, vožnja planinskim biciklima, vožnja džipovima, konjima, turno skijama... mimo strogo utvrđenih i obilježenih staza, a lov i ribolov na za to određenim mjestima. Nigdje u Evropi nije dozvoljeno slobodno sportsko kampovanje, osim na pustom dalekom sjeveru kontinenta.

Kanton Sarajevo u sljedećim decenijama valja da bude prepoznat po turističkim zonama satkanim od mnoštva atraktivnih i bezbjednih hodačkih itinerera, koji su umreženi unutar turističkog lokaliteta, a koji potom teže da se umreže između sebe (lokaliteti) koridorima ili pejzažnim prostorima. Bogata infrastruktura hodačkih itinerera, obavještajni panoji, odmorišta, planinarski domovi, seoske prodavnice, gostionice...

U godinama koje su pred nama, opasnosti građevinskoga urbaniziranja prirode na srednjim planinama su zanemarljive. Relativna opasnost preurbaniziranja lokaliteta (betoniranje planine) u ovome trenutku postoji samo u pojedinim zonama visokih planina (ski centri).

Razvoj staza prirodne, estetske, rekreacijske vrijednosti i pripadajuće infrastrukture je pretpostavka za bilo koji oblik turističkog valoriziranja šuma.

Kretanje u prirodi je nezamislivo bez turističkih karata. Topografske karte razmjera 1 : 50.000

su podesne za izletnike jer daju najbolji pregled okolnog terena. Na žalost, u Bosni i Hercegovini se još uvijek ne mogu nabaviti turističke karte u razmjeri 1 : 50.000 ni za jedan region teritorije. Karte u razmjeri 1 : 25.000 su takođe podesne za izletnike koji kreću u planinu, jer daju masu detalja i korisnih sitnica bitnih za orijentaciju.

Karte koje se danas koriste u Bosni i Hercegovini su američke vojne karte. Sve karte se izrađuju u sjevernoj orijentaciji, što znači da gornji rub karte označava sjevernu stranu. Uz pomoć kompasa i visinomjera ili džepnog elektronskog uređaja (GPS – Global Positioning System) sa satelitskim navođenjem lako ćemo ustanoviti mjesto gdje se upravo nalazimo.

Najveći proizvođač sistema za precizno određivanje lokacija na zemlji, firma Garmin (USA), izdala je dva nova modela GPS lokatora sa ekranom u boji visoke rezolucije. Zbog kvalitetnih ekrana uređaji mogu na kartama na kojima su ucrtane ceste, jezera, rijeke i granice, korisnicima pokazati tačan položaj. Instalirane su karte Sjeverne Amerike i Evrope do kojih dopire signal iz satelita. Primjenom savremenih GPS uređaja i satelitske geodezije ostvaruje se brži i ekonomičniji rad katastarskog premjera u općinama.

Ključne riječi: Zaštićeni dijelovi prirode, eko-turizam, ruralni turizam, agri-turizam, pješачke staze, netipske aktivnosti u prirodi, šume.

KROZ IZLETIŠTA I PARKOVE PRIRODE KANTONA SARAJEVO

Dobrodošli u Bosnu i Hercegovinu i Kanton Sarajevo

*„Bijaše dio Ilirije, koji sad Bosna se zove,
Divlja zemlja, ali bogata srebrenom rudom.
Tu se dugom brazdom nisu prostrana pružala polja,
Ni njive, koje bi obilnom rađale žetvom,
Nego surove gore, nego sure, nebotične stijene
I visoke kule na vrletnom stršeći bilu“*

Janus Pannonius (1434 – 1472), poet, diplomata i biskup u Pečuju (Mađarska)

Sa obala rijeke Drine na istoku, zelene rijeke Une na zapadu, iz ravne Panonije na sjeveru i tačno iznad jadranskih plaža na jugu, dižu se velike planine koje čuvaju jedan drugačiji svijet, divnu i originalnu ljepotu, Bosnu i Hercegovinu.

Bosanskohercegovačke planine sa mnogobrojnim visokim vrhovima čine četiri petine teritorije države i dio su Dinarskog lanca sa morfologijom tla, biljnim i životinjskim vrstama jedinstvenim u Evropi. Lednička jezera, potoci i dijelovi rijeka još uvijek bogati ribom, poseban su ukras i bogatstvo tih planina. Na malom prostoru odvijaju se začuđujući klimatski obrti. Dok su obronci prema unutrašnjosti pod debelim snježnim pokrivačem, na onim zagledanim u more cvjetaju kadulje, nar i bademi. U Bosni i Hercegovini se ukrštaju dvije velike florne oblasti: euro-sibirska i sredozemna, a prodire i treća irano-turanska što uzrokuje biodiverzitet (raznolikost) biljnog i životinjskog svijeta koji se može mjeriti samo sa tropskim oblastima.

Srce Bosne i Hercegovine je odredište koje privlači mnogobrojnim neizbrisivim tragovima susreta naroda, običaja, religija, jezika i kultura. Ovdje se od prahistorije kopala i prerađivala ruda. Ime iz antičkih vremena, Argentaria, a potom Bosna srebrena, označavala je oblast gdje se vadilo gvožđe, srebro, olovo, zlato ili drugi metali.

Bogatstvo Bosne kroz historiju je nažalost često bilo predmet ljudske pohlepe. Putnik se ne očekivano, među grmljem, može naći pred vratima skromne ili otmjene kuće, kroz koja se ulazi u pustoš, u kojoj su slomljene ograde, urušeni bunari, a iz tragova nekada rascvjetanoga vrta strše goli zidovi zarasli nepristupačnim spletom trnja i drugih penjalica. U ovoj zemlji bujne vegetacije, dobroćudna majka priroda nastoji da sakrije tragove razaranja koja je učinila čovječija ruka.

U Dinarskim masivima nalaze se neistražene pećine, a na površini nepregledni pašnjaci i šume pa i prašume, kojih u Bosni i Hercegovini ima pet. Sve ove prirodne ljepote i bogatstvo su kao stvorene za uživanje, ne samo za alpiniste, planinare, speleologe, sakupljače, ribolovce, nego

i za sve one koji traže ljepotu, odmor ili sport u prirodi. Pohodeći planinarske staze, puteljke i bespuća, uspinjući se uz litice i vrleti, nailazimo na rimske ploče i miljokaze, karavanske kaldrme, ostatke utvrda i kula, nekropole i tajanstvene srednjovjekovne bosanskohercegovačke nadgobne spomenike - stećke.

Planinski pašnjaci Bosne i Hercegovine mogu vas opiti divnim mirisom svojih aromatskih trava. Tradicionalno, pastiri kreću u proljeće na pašnjake u okolne planine. Tamo bi, kao i njihovi očevi, djedovi i preci, gradili katune, torove i kolibe i ostajali sve do dolaska zime. Uveče okupljeni oko vatre, pjevajući balade i pričajući drevne priče i legende, jedu tvrdi hljeb, kajmak i sir mirisa pašnjaka odakle potiču. Tako je bilo stoljećima i tako je i danas...

Prijedlozi za dobru pripremu vašeg izleta:

- Naučite odabrati i primjenjivati odgovarajuću ličnu opremu;
- Pokušajte savladati tehnike hodanja i objektivno procijenite svoju kondiciju;
- Naučite da na vrijeme uočite opasnosti u prirodi i načine kako da ih izbjegnute;
- U planinu nikada ne idite sami, a svaki izlet dobro isplanirajte;
- Planinarski domovi su vaša polazišta, odmorišta i ciljevi;
- Imajte na umu da se u svijetu 150 godina hoda samo obilježenim i utvrđenim itinererima;
- U prirodi boravi tako da po odlasku niko ne može pretpostaviti da je tu neko bio.

Sarajevska dolina je nastanjena još u prahistoriji i naselja su se mijenjala kroz protekle milenije. Prosječna nadmorska visina doline je preko 500 m sa vrhovima okolnih planina preko 2.000 metara.

„Već kod utemeljenja, Grad su naseljavali ljudi iz tri monoteističke religije – islamske, katoličke i pravoslavne, a u njemu se govorilo turski, arapski i perzijski, bosanski, hrvatski i srpski, mađarski, njemački i italijanski. Onda su pobožni vladari Ferdinand i Isabella protjerali iz svojih španjolskih zemalja Židove od kojih su se neki sklonili u Sarajevo, donoseći u taj grad četvrtu monoteističku religiju, novu kulturu, konstituiranu oko te religije i oko stoljeća lutanja, donoseći i nekoliko novih jezika. Tako je Sarajevo postalo novi Babilon i novi Jeruzalem – grad nove jezičke pometnje i grad u kojem se jednim pogledom mogu obuhvatiti bogomolje svih vjera Knjige“ – zabilježio je sarajevski književnik Dževad Karahasan.

Dva izleta u Kantonu Sarajevo

Tura 1. Izlet do olimpijskih planina Igmana i Bjelašnice i parka prirode Vrelo Bosne

U Kantonu Sarajevo nalaze se velike turističke atrakcije - olimpijska borilišta (XIV ZOI '84.), banja Ilidža (od rimskih vremena do danas), Velika Aleja duga 3,5 km sa fijakerskim saobraća-

jem (u kontinuitetu preko 120 godina) i Vrelo Bosne (brend države Bosne i Hercegovine i jedno od najvećih izvorišta u Evropi). Itinerer izleta: Babin Dol na Bjelašnici – Veliko i Malo Polje na Igmanu – Banja Iliđža

Tura 2. Izlet do zaštićenog pejzaža Bijambare

U Kantonu Sarajevo na Nišičkoj visoravni, na visini od 950 m n/v nalazi se gusta zimzelena šuma, prostrani pašnjaci kojima protiču dva potoka koja stvaraju jezerca koja opet poniru u zemlju. To je Zaštićeni pejzaž "Bijambare" (945 m/nv) koji obuhvata površinu od 497 ha i ustanovljen je u cilju očuvanja pejzaža, naučnog istraživanja, ekološke edukacije i vaspitanja, te rekreacije i turizma.

Najveća pećina zove se Glavna Bijambarska pećina i dostupna je za turističke posjete. Vrijeme posjeta je od 15. marta do 15. oktobra. Dužina obilaska u pećini je 420 m sa 4 velika hodnika čiji prečnik doseže do 60 m, a visina preko 30 m. Maksimalni broj posjetitelja u jednom terminu je do 30 osoba. Itinerer izleta: Nišička visoravan – ZP Bijambare.

Parkovi Sarajeva i banja Iliđža

Okolo današnje banje Iliđža utvrđene su naseobine čovjeka još iz neolita (III milenij p.n.e.). Očuvani su tragovi antičke banje i ime Kolonia Aquae S... (vjerovatno Sulfurae).

Austrijski ministar Kalaj (Kallay) je posebno investirao u banju Iliđžu, sa namjerom da stvori svjetski poznato lječilište. Zabilježeno je da je 1893. godine, kada su vršena bušenja, novo vrelo za 24 sata izbacivalo 13.800 hektolitara vode, temperature 58° C. Po analizi dvorskog savjetnika dr. Ludwiga, koja je obavljena u Beču, voda obiluje Glauberovom soli, hloridom, kalcij bikarbonom i ugljičnom kiselinom. Vrelo na Iliđži po količini željeza nalik je na vodu vrela Ficoncella u Civitavecchiu (54° C) i ubraja se u najznačajnija topla vrela u Srednjoj Evropi.

Sve tadašnje poslove oko izgradnje skloništa na planinama, iznajmljivanje jahaćih i tovarnih konja, služba vodiča, propaganda i informacije, bili su skoncentrirani u banji Iliđži. Direktor banje Julijus Pojman je i autor prvog vodiča po planinama Bosne i Hercegovine. Ljekovite vode na Iliđži, atraktivni izvor rijeke Bosne i blizina Sarajeva bili se glavni razlog razvoja.

Od vremena kada je arhitekta Ćiril Iveković 1892. godine napravio projekat uređenja parkovskih površina na Iliđži, projektirajući krivoljaste oblike, park se neprestano proširivao. Otkupljivane su parcele Mejreme Svrzo, rođene Glođo, Mustaj-bega Turhanije, Omer-bega Fadilpašića... i sađena su srednja i visoka rastinja četinara i listopadnog drveća sa Igmana i okoline. Banja Iliđža je tako postala čuvena ne samo po svojoj sumpornoj vodi nego i po ljepoti prirodnog i izgrađenog ambijenta. Tu su dolazile i visoke ličnosti austrougarske uprave iz Sarajeva i Beča ali i najveći slikari monarhije. Milena Mrazović je zabilježila da je 1895. godine, A-U prestolonasljednik sa suprugom posjetio Vrelo Bosne.

U krugu današnje zgrade Zemaljskog muzeja, pod rukovodstvom botaničara Karla Malyja

1912/13. godine, izgrađen je i botanički vrt u kojem se danas uzgaja preko 1.700 vrsta biljaka. Vrt Zemaljskog muzeja je stogodišnja oaza mira i ljepote u svim godišnjim dobima, ali je ipak najljepši u proljeće.

Sa ciljem očuvanja i obnavljanja parkova u Sarajevu, koji su pretrpili štetu u posljednjem ratu, preko 90%, kontinuirano se radi i na zaštiti stoljetnih stabala lipe u zoni rijeke Miljacke i na daljem izgrađivanju novih, po površini značajnijih zelenih površina, a već duži period obnavlja se i grade nove rekreativne površine na Ilidži, Stojčevcu, Bentbaši, Vrelo Bosne, Betanija, Barice-Čavljak, Skakavac ..., kantonalno streljište Pašino brdo...

Spomenik prirode - Vrelo Bosne

Prostor Vrelo Bosne je spomenik prirode površine 603 ha i predstavlja izvorišni dio rijeke Bosne, smješten jugozapadno od grada Sarajeva, ispod obronaka planina Igmana i Bjelašnice. Područje Vrelo Bosne uvijek se razmatralo kao cjeloviti dio prostora Ilidža - Vrelo Bosne - Stojčevac, jer je svojim prirodnim i kulturnohistorijskim vrijednostima ovaj prostor neodvojivo povezan. I prema stvorenim vrijednostima ovo područje predstavlja cjelinu, posebno sa aspekta turizma, banjskog liječenja i rekreacije. Bogatstvo prirode ovog područja, koje privlači veliki broj posjetilaca, ogleda se u bogatstvu vode, termalnim vodama, šumama kao i brojnim dobrima kulturnohistorijskog naslijeđa.

Područje Vrelo Bosne je prostor na kome se nalazi glavno izvorište pitke vode "Bačevo" za grad Sarajevo. Slivno područje izvorišta predstavljaju planine Igman i Bjelašnica. Na lokalitetu Vrelo Bosne javlja se šest izvora i brojni tokovi, koji se spajaju u jedinstven vodotok, označen kao Mala Bosna. Hidrološkoj raznovrsnosti šireg područja Vrelo Bosne doprinosili su i vodotoci VečERICA i Stojčevac.

Specifične prirodne vrijednosti su:

Hidrološke: Vrelo Bosne, Vrelo Stojčevac, Sumporna banja Ilidža. Hortikulture: Velika aleja, Banjski park Ilidža.

Graditeljske vrijednosti:

Arheološki lokaliteti: naselje Ilidža, Crkva nekropola Vrutci, Crkvište-Plandište. Nekropole i groblja: stećci – 3 cjeline (hotel Austrija, Glavogodina, Vrutci), jedna cjelina nišana u Glavoglodini. Pojedinačni objekti: most na Plandištu. Na prostoru Vrelo Bosne stanište je našlo (djelomično uz pomoć čovjeka) preko 26 različitih biljnih zajednica. Kao rezultat dosadašnjih istraživanja na širem prostoru Vrelo Bosne registrirana je velika raznolikost gmlja i drveća, kao i zeljastih biljaka. U sastavu drveća dominante su kultivirane i zasađene vrste u parkovima i alejama, međutim, prisutni su i segmenti sa samoniklim vrstama.

Broj životinja registriranih na ovom području (u vodenoj i kopnenoj sredini) prati visoku raznovrsnost biljnog pokrivača. Prema dosadašnjim podacima konstatirano je 20 vrsta sisara koji

su jednim dijelom vezani za padine Igmana. U sastavu riba dominira autohtona vrsta potočne pastrmke koja je više vezana za prostor Male Bosne do Plandišta, a pored njih je kalifornijska pastrmka i lipljen koje su alohtone, ali su se dobro adaptirale na ovaj dio vodotoka. U sastavu beskičmenjaka konstatiranih u vodenim ekosistemima zastupljene su endemične vrste račića (dvije) i insekata (tri) koje su svojim larvenim periodom vezane za vodu, a kao odrasli žive na obalnoj vegetaciji.

Od ruba Igmana do Ilidže se mogu sresti: kuna bjelica, zec, vjeverica, lasica, rijetka vrsta vidre, mnoge ptice stanarice ali i migratorne vrste. Od patki srećemo sedam vrsta: šljuka livadarka, šljuka šumska, siva čaplja, bijela roda, mala bijela čaplja, razne vrste golubova, kukavice, razne vrste pjevačica, djetlić itd.

Most na Plandištu se spominje kao most u polju, a često se spominje i naziv rimski most. U starim dokumentima iz srednjeg vijeka spominje se kao "Bosna basi kuprisi" ("most kod izvora Bosne"). Naziv rimski most prvenstveno je baziran na uzidanim detaljima sa rimskih građevina koji su nađeni na mostu. Ti detalji su vjerovatno sa rimskih nadgrobnih ploča, što su često korištene i kao građevinski materijal. Most je jedan od niza primjera graditeljske raznolikosti na tlu Bosne i Hercegovine i kao takav predstavlja zaštićeni spomenik kulture.

Područje Stojčevca povezano je sa Vrelom Bosne alejom koju sačinjavaju platani, hrast lužnjak i lipe. Na samom prostoru koji je oivičen sa padinama Igmana nalaze se parkovi sa 49 vrsta drveća, a u sastavu grmlja različite vrste divljih ruža, malina i kupina čiji cvjetovi doprinose ukupnom pejzažnom ugođaju. U današnje vrijeme, kada je većina objekata devastirana, došlo je do izrastanja samoniklih korovskih biljaka. Vodni ekosistemi su predstavljeni potokom Stojčevac koji nizvodno u centru formira stajajući ekosistem u vidu bare ili jezera. Lokalitet Stojčevca je prije rata spadao u jedan od ljepših i uređenijih prostora u gradu, te je bio značajan turističko-rekreativni i izletnički centar.

Vrutci su značajno arheološko nalazište. Na ovom lokalitetu je u drugoj polovini 9. ili u prvim desetljećima 10. stoljeća podignuta crkva posvećena sv. Stjepanu Prvomučeniku. Građevina je predromanička, a datiranje je izvršeno prema nalazima dijelova crkvenog namještaja. Posjed je zajedno sa podignutom crkvom darovan bosanskom biskupu prilikom osnivanja Biskupije u drugoj polovini 11. stoljeća. Crkva se spominje u povelji Bele IV iz 1244. godine. Tokom stoljeća je jednom pregrađivana, a srušena početkom 14. stoljeća. U njenim ruševinama i oko njih formirana je nekropola od oko 80 stećaka.

Velika Aleja koja vodi od banje Ilidža do izvora rijeke Bosne u dužini od 3,5 kilometra, sa fajakerskom atrakcijom starom preko 120 godina, dobro je mjesto za šetnju, vožnju biciklom i džoging. Aleju sačinjava 726 stabala javorolisnog platana, sađenih u dva reda 1892. godine, te desetine stabala divljeg kestena koji su sađeni 1888. godine.

Cilj posjete je doživljaj prirode sa atraktivnim izvorima i jezerima gdje obitavaju labudovi, najprepoznatljiviji simbol Vrela Bosne. Područje je opremljeno parkovskim mobilijarom za boravak u prirodi, te igralištem za djecu. Ugostiteljske usluge trenutno pruža restoran "Labud". Područje

je pješački povezano sa područjem Stojčevac.

Prošetajte parkom prirode Vrelo Bosne i nemojte u jednom gutljaju popiti bosansku kahvu. Običaj nalaže da se polako pije, malim gutljajima, sa namjerom da se što duže pije, ali nikada ne napije.

Nastanak kočije i fijakera

Vjeruje se da je kočija nastala u vremenima kada je čovjek otkrio točak. Starokineske, sumerske i egipatske legende spominju kočije. Homer pjeva o kočijama ispod mitskog opsjednutog grada Troje. Heron iz Aleksandrije je opisao napravu za mjerenje pređenog puta kočije.

Kočije onakve kakve danas poznajemo su se prvi put pojavile polovicom XV stoljeća u mađarskom mjestu Kocshu (tako su dobile ime kočije), a u mondenom Parizu mogle su se sredinom XVII stoljeća iznajmiti ispred gostionice Saint Fiacre (i tako su dobili ime fijaker).

Prvi prijevoz pošte u Engleskoj se vrši kočijama od 1640. godine. Kočijaši dobivaju uniforme i poštanski rog da bi trubljenjem najavljivali svoj dolazak. Otmjene kočije u to vrijeme su obično pratili 4-5 pasa.

Oko 1650. godine izvjesni Nikola Suvaž u Rue de Fiacre (ulica Fiakr) u Parizu počinje da iznajmljuje kočije i kočijaše. Prekoputa njega na zidu gostionice bio je oslikan lik svetog Fijakrusa, irskog doseljenika koji je 670. godine n.e. u Francuskoj osnovao manastir Brej Mo (Breuil Meaux) i koji je kasnije proglašen svecem. Stari Fijakrus je tako postao zaštitnik ovog novog zanimanja. Ideja najma kočije se prenijela u Beč gdje se ustaljuje naziv „fijaker“ i za kočiju i kočijaša.

Godine 1693. austrijski car prvi put je dodijelio licencu za bečku „kočiju za iznajmljivanje“. Tada je to bila neudobna kočija sa dva konja kojom se teško upravljalo. Žestoki rival je ubrzo bila nosiljka. Četiri godine poslije izdavanja licence za fijaker, car Leopold je odobrio Mihaelu de la Pasu da izdaje nosiljke. Servis „Porte-chaises“ je postao veoma popularan i 1781. godine u gradu Beču je bilo preko sto nosiljki.

Tek kada je englez Henri Mil razvio sistem opruga, fijaker je postao udobniji. Još 1702. godine izdata je uredba da svi fijakeri moraju biti numerisani, a i da kočijaši moraju da se drže fiksnih cijena. Takođe je fijakerima bilo zabranjeno da voze izvan centra, a i da stoje na prometnom mjestu i mame mušterije. Bilo je propisano da moraju da se sakriju, da čekaju kod kuće, dok ih neko ne zatraži. Ko se ne bi ovoga pridržavao konfiskovali bi mu fijaker i konje.

Ovu zabranu fajakeri su zaobilazili vozeći centrom Beča laganim „kasom“ kako su to tada nazivali, ne bi li ih koja mušterija zaustavila.

Godine 1785. fijakeri su napokon izborili dva mjesta u Beču gdje su se mogli parkirati i čekati mušterije. Beč je 1788. godine brojao 648 registrovanih fijakera i 300 neregistrovanih koji su naravno vozili po nižim cijenama. Kočijaši su bili u svakodnevnoj svađi sa „divljim fijakerima“, nosačima nosiljki, ali i sa vlasnicima privatnih kočija sa kojima su se često utrkivali ulicama.

Moda fijakera je procvatila, a 1856. godine u Beču je krenuo tramvaj sa konjskom vučom. Grad je tada brojao oko 700.000 stanovnika, imao je 1.149 fijakera, 1.352 jednoprega, 890 poštanskih kola. Od 1903. godine, kočije počinju da potiskuju automobili. Već 1925. godine, za tradicionalni cvjetni korzo u Prateru umjesto kočije bio je okičen automobil.

Poslije Drugog svjetskog rata u gradu Beču nije bilo više konja i fijakera. Stanovnici su za prijevoz koristili tramvaj ili taksi.

Za uskrnuće fijakera u Beču najzaslužniji su bili američki vojnici stacionirani u Austriji poslije Drugog svjetskog rata. Zahvaljujući ovim «turistima», interes za vožnju kočijama je rastao, te je već 1967. godine u Beču je bilo 32 fijakera, a 1991. godine ukupno 46 fijakera. Naravno, fijakeri su sada od gradskog prijevoza pretvoreni u turističku atrakciju.

Razgledanje turističkog grada fijakerom je danas uobičajeno u Evropi i svijetu (Rim, Beč, Prag, Njujork, Manila...), svugdje gdje je to moguće.

Tradicija neprekidne vožnje fijakerom, u modernom dobu, od Ilidže za Vrelo Bosne, stara preko 130 godina (izuzetak ratovi) je jedinstvena u Evropi, a vjerovatno i u svijetu.

Zaštićeno područje “Kanjon Miljacke”

Posmatrač koji prelazi Šeher Čehajinu ćupriju (preko puta stare gradske Vijećnice, na krajnjem istoku Sarajeva), i koji se na njoj zadrži jedan trenutak, u prilici je da doživi jedinstvenu povezanost grada Sarajeva sa prirodom.

Veoma rijetko u svijetu se tako naglo, bez predgrađa, ulazi ili izlazi iz velikog grada. Valja znati da su lokaliteti za doživljaj jedinstvene povezanosti Sarajeva sa prirodom i vidikovci na Spomen parku Vraca, Žutoj tabiji, Zmajevcu...

Zaštićeno područje „Kanjon Miljacke“ započinje nekoliko stotina metara uzvodno od Vijećnice i obuhvata ušće Mošćanice i Lapišnice, kraških riječica koje se ulijevaju u Miljacku. Uzvodno od Kozije ćuprije padine Trebevića i Gradine postaju veoma strme tako da kanjon postaje uzak i dubok. Nadmorska visina na nivou rijeke Miljacke je 570 m n/v, vrh Trebevića je 1.629 m, a Gradine oko 1.100 m.

Aleja ambasadora je šetalište koje vodi od Bentbaše do nacionalnog spomenika Kozija ćuprija. Duž šetališta je do sada oko 115 ambasadora posadilo lipe. Zanimljivo je da su te sadnice

česta meta nepoznatih vandala.

Kozija ćuprija, jedini most na Miljacki sačuvan u izvornom obliku je jedan od najznačajnijih spomenika kulture u Bosni i Hercegovini.

Klimu ZP Kanjon Miljacke, determiniraju topla ljeta i dosta duge i hladne zime. Srednje godišnje temperature područja su u pravilu nešto više u odnosu na područje grada i iznose oko 10° C. Smanjena horizontalna i vertikalna cirkulacija zraka, visoke temperature, relativno niska vlažnost vazduha, u ljetnim periodima, uvjetuju stvaranje tzv. fenskih struja koje rezultiraju oblicima izmjenjene submediteranske i stepске klime. To potvrđuju i staništa brojnih submediteranskih i stepskih vrsta biljaka pa i čitavih zajednica.

Zbog djelovanja više specifičnih ekoloških faktora tok rijeke Miljacke u dužini od 5-6 km predstavlja endemno područje, odnosno refugij flore i faune sa centrom u regionu Da Rive i ušća Mošćanice u Miljacku.

Zaštićeno područje ima površinu od 147,7 ha i nema utvrđenu diferencijaciju prostora sa aspekta zonacije, već je riječ o prostoru sa jedinstvenim fizičko-geografskim i biološkim specifičnostima. Za ovo područje nije određena institucija za administriranje i upravljanje. Posjete ovoj zoni su individualnog karaktera. Najveći broj posjetilaca se okuplja u široj zoni Kozije ćuprije i to vikendom. Pristup području je Alejom ambasadora od Muzej kuće na Bentbaši do Kozije ćuprije.

Vidjećete:

Dio stare rekreativne zone grada nazvanog Bentbaša (turski Velika brana), Muzej kuću „Aleja ambasadora“, Dio ZP Kanjon Miljacke, nacionalni spomenik Koziju ćupriju...

Zaštićeni pejzaž (šuma-park) Trebević i Jahorina

Velikim akcijama pošumljavanja u vremenu Austrije obuhvaćena je posebno oblast planine Trebević. Smatra se da je toponim Trebević izveden iz riječi trebište što je naziv za staroslavenški žrtvenik. Valja reći da je utvrđeno da većina starih gradova (utvrđenja) u Bosni i Hercegovini vuku porijeklo još iz prahistorije, iz vremena Ilira. Tako je i sa mnogim toponimima.

Stari hroničar Sarajeva Mula Mustafa Ševki Bašeskija (1746-1804) spominje izlaske cehovskih zajednica na Trebević radi godišnjih proslava.

Od vremena Austro-Ugarske monarhije do posljednjeg rata, Trebević je pošumljavan i građeni su mnogobrojni objekti. Pod vrhom Trebevića, na mjestu zvanom Sofe, gradi se prvi planinarski dom 1896. godine.

Na Dobrim vodama na Trebeviću 1907. gradi se planinarsko sklonište. Između dva svjetska rata (1932) Društvo planinara „Romanija“ gradi objekat na Ravnama na Trebeviću. U vremenu

bivše države (SFRJ) izgrađena je žičara sa vidikovcem (1959) kao i niz objekata (dom Vranice, hotel „Mladost“, Ravne, dom Unioninvesta, dom banke, hotel PTT..., planinarski domovi, bob i sankaska staza, alpinetum...) koji još uvijek čekaju obnovu.

Cijelo područje planine je bezbjedno za izletnike, a u planu je postavljanje stare donirane žičare. Na Brusu (RS) je izgrađen mini rekreativni centar. Kulturno društvo „Napredak“ iz Sarajeva je izgradilo na Ravnima sjajan planinarski dom sa cca 60 kreveta.

Smatra se da je Trebević stanište snježne voluharice koja je izuzetno rijetka u ostalim krajevima BiH. Na Trebeviću se mogu očekivati brojne vrste ptica karakteristične za borealnu zonu kao što su: škanjac, šumska sova, veliki djetlić, žuna, šojka, kukavica, lještarka, više vrsta sjenica, zelendura i mnogih drugih. Trebević je, kao i druge planine oko Sarajeva, veliki potencijal za birdwatching.

Prirodna cjelina Trebević, Jahorina su dijelovi većih cjelina u RS-u i reducirani su administrativnom Dejtonskom granicom što objektivno usporava obnovu. Do sada evidentirani lokaliteti prirodnih vrijednosti su: izvor Košuta, izvor Crne rijeke, izvor Gučina i pećina u Delijašu na južnoj Jahorini (Kanton Sarajevo).

Jedna od najljepših hodačkih staza na planini Trebević je „Šumska staza“ koja vodi od Lovačke kuće na Brusu preko Dobrih voda i Alpinetuma do vrha planine odakle se pruža zadivljujući pogled na grad i okolne planine.

Jahorina predstavlja najvažniji prirodni resurs općine Pale na istoku Kantona Sarajevo. Šume i šumsko zemljište zauzimaju 16.902,95 ha što čini 64% općine Pale. Jahorina obiluje zavidnim biodiverzitetom samoniklog ljekovitog bilja, šumskog voća, listopadnih i četinarskih šuma, divljači, pticama, ribama...

Zavod za zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa Republike Srpske je evidentirao oko 1006 vaskularnih biljaka od kojih su 15% endemične.

Jahorina i Bjelašnica su stara skijališta iz vremena Austro-Ugarske uprave. Na Vukelinim vodama na Jahorini gradi se početkom XX stoljeća, dom Anselma – Hutte, po imenu supruge tadašnjeg predsjednika Bosanskohercegovačkog turističkog kluba Brodnika.

Prvo zvanično skijaško takmičenje Sarajevskog zimsko-sportskog podsaveza održano je 1931. godine, na Jahorini, neposredno iza takmičenja na Bjelašnici. Na Jahorini prvi put nastupaju i žene u zvaničnoj konkurenciji. Pobjednica je bila Abida Karahasanović-Kadić.

Olimpijska planina Jahorina raspolaže sa osam žičara i ski liftova i preko 20 km skijaških staza sa kapacitetom ski liftova od 8.000 skijaša na sat. Na Jahorini i Palama (RS) djeluje 21 hotel i pansion sa oko 1.700 ležaja i u ponudi je oko 3.500 ležaja u planinskim kućama.

Na Jahorini u vremenu ZOI '84 su vozile žene na stazama: spust – 1965 m (547 m denivelacije) (Michela Figini, SVI); veleslalom – 1332 m (337 m denivelacije) (Debbie Armstrong, USA);

slalom – 1557 m, (180 m denivelacije) (Paoletta Magoni, ITA).

Vidjećete:

Najljepšu olimpijsku planinu – Trebević, najljepšu hodačku stazu (Šumska staza), veličanstveni pogled na sarajevske planine... Napokon, nagrada ambicioznim izletnicima, šetačima, je mogućnost kušanja pite zeljanice u Lovačkom domu na Brusu na Trebeviću, vidjećete i čuveni zimski planinski centar na Jahorini.

Spomenik prirode - Skakavac

Vodopad Skakavac je visine 98 m i smješten je u pejzažu izuzetne ljepote. Krajem 2008. godine otkriveno je značajno nalazište stećaka na lokalitetu Babin potok koji datira iz XIII i XIV stoljeća. Tu su i dva pravoslavna groblja, staro muslimansko groblje i na nekoliko lokaliteta srednjovjekovne nekropole stećaka. Duboko u šumi, na dijelu zvanom Babin potok, u blizini izletišta Skakavac, pronađeni su ostaci nišana starih više od 500 godina. Utvrđeno je da je riječ o nišanima prelaznog perioda koji liče na one klasične osmanske, a bili su među prvim nišanima na ovom području. Posjetiocima pored jednog od jedinstvenih vodopada u Evropi (po položaju vodopada na 1.136 m n/v) imaju priliku vidjeti i ove vrijedne kulturnohistorijske spomenike.

Na ovom prostoru konstatovano je oko 1.500 viših biljaka, kao i visok procenat vrsta endemičnog karaktera. Takođe je potvrđeno prisustvo niza interesantnih i veoma rijetkih vrsta biljaka. Na ovom području dominiraju smrčevo - jelove šume i bukovo-jelove šume sa smrčom.

Šire područje vodopada Skakavac je jako bogato medicinskom i medonosnom florom, te se na ovom prostoru nalazi nekoliko stotina ljekovitih, aromatičnih, i vitaminskih biljaka, među kojima se naročito ističu trava od utrobice, ukras naših šuma i šikara, veoma ljekovita, ali i ugrožena vrsta, jetrenjaka, sve ugroženija vrsta šuma i šikara, te i mnoge druge.

Područje karakteriše i veliko bogatstvo vrsta gljiva, među kojima su većinom jestive i ljekovite vrste poput martovke, đurđevače, smrčka, lisičarke, sunčanice, bukovače, vrgnja, gnoištarke i drugih. Osim jestivih mogu se naći i neke otrovne kao što su vrste iz roda pupavki, brašnjača, te ludara.

Područje Skakavca odlikuje se izuzetnom faunističkom raznovrsnošću, te su mnogi predstavnici životinjskog svijeta ovdje našli svoje utočište. Od glavnih vrsta divljači koje obitavaju na ovom prostoru su: srna, divlja svinja, medvjed, zec, lještarka, vuk, lisica, divlja mačka, jazavac, kuna, te brojne vrste ptica od kojih pojedine, na osnovu prijedloga "Crvene liste" ugroženih ptica na području entiteta Bosne i Hercegovine, ulaze u kategoriju ugroženih vrsta.

Na širem prostoru vodopada Skakavac evidentirani su mnogi geomorfološki fenomeni, kao što su stijene, pećine, klisure, kanjoni i karstne konfiguracije. Skoro sve planine u okolini Sarajeva su pretežno izgrađene od krečnjaka i vulkansko sedimentnih tvorevina. U orografskom

pogledu ovaj prostor je veoma heterogen. Čine ga brojni vrhovi, doline, kanjoni, klisure, usjeci i vrtače, dok je ravnih terena veoma malo. Od klisura i kanjona najznačajnije su klisure Babinog potoka, Stublinskog potoka, Peračkog potoka, potoka Sušice, potoka Jasikovca i drugih uglavnom kraćih vodotoka.

Od stijena svojom konfiguracijom dominiraju: Skakavac, Crvene stijene, Uževica, Kečina stijena, Sušica, Bijela stijena, Vranjska stijena, Kozjača, a od pećina evidentirane su Kečina pećina, koja je teško pristupačna, te pećina pod Uževicom.

Područje je i sa hidrološkog aspekta vrlo specifično po brojnim izvorima, potocima, manjim rijecima i ponorima. Najuzvodnije u obuhvatu nalazi se Babin potok koji, nakon uliva desne pritoke Lješnice, prerasta u Perački potok. Nizvodno od sela Perca, Perački potok prelazi u rijeku Vogošću. Njegove desne pritoke su Sušica, Jasikovački potok, i Jasikovica, a lijeve Miljevački potok, Sejinovački potok i potok Skakavac.

Svakako najveću vrijednost ovom prostoru daje vodopad Skakavac, koji je visine 98 m, te se ubraja među najveće vodopade u Bosni i Hercegovini. Vodopad se nalazi na visini od 1.136 m n/v i po tome predstavlja rijetku prirodnu atrakciju.

Posmatrano sa hidrogeološkog aspekta, ovo područje je specifično po nakupinama sedre, koja se nalazi uz korito potoka Skakavac, što ukazuje da je u geološkoj prošlosti kroz dolinu potoka proticala znatno veća količina vode od sadašnje. Osim ovih vodotoka među osnovne vrijednosti spadaju i brojna vrela, gdje treba napomenuti vrelo Bukovik, vrela ispod Bukovika, vrela ispod Vranjske stijene, vrela ispod Stublina, peračko vrelo, vrelo Skakavac...

Područje pruža izvanredne uvjete za planinarenje, brdski biciklizam i razne vrste ekstremnih sportova, a opremljeno je planinskim mobilijarom za boravak u prirodi, odmor i relaksaciju cijele porodice. Cijeli širi predio nalazi se pod cvijetnim planinskim pašnjacima i značajnim područjima pod crnogoričnom i dijelom mješovitom šumom. Ovo područje je od davnina bilo rado posjećeno izletišta građana Sarajeva. Neke staze i planinarski putevi su markirani, a neke nisu. Cijelo područje je bogato manjim vodotokovima i izvorima.

Planinari su nakon posljednjeg rata ponovo izgradili planinarski dom Bukovik, a na južnim padinama, na Čavljaku, izgradili su dva nova doma. Na potezu od Barica do Čavljaka nalazi se više ugostiteljskih objekata i lovački dom.

Na području Crepoljskog, u neposrednoj visini vrha, nalaze se dva ugostiteljska objekta i lovački dom. Na području Crepoljskog (RS) u ponudi je više objekata i etno/eko sela kao što je eko kuća „Radonja“ u Borinom Dolu, etno selo Vučija Luka, Ekofutura...

Preko Bukovika i Crepoljskog vode dva transferzalna planinarska puta kojima upravljaju planinarska društva Džemal Bijedić i Centar iz Sarajeva. Zbog većeg broja izgrađenih makadamskih i šumskih puteva područje je pogodno za vožnju brdskim biciklima.

Dom na Skakavcu se neće obnovljati odlukom Vlade Kantona Sarajevo zbog zaštite ovog područja. Ispred ruševine je mali bazen koji je nekada služio za rad mini elektrane koja je strujom snabdijevala dom. Kroz valu protiče Skakavački potok koji izvire cca 100 metara iznad ostataka starog doma, a nekoliko stotina metara dalje voda potoka se obrušava u duboki klanac Peračkog potoka (vodopad Skakavac). Količina vode koja se obrušava je relativno mala, a najveća je u proljeće.

Od bivšeg doma vodi markirana staza (cca 5 min) do vidikovca sa kojeg se vidi vodopad i klanac. Vidikovac se nalazi na ivici litice i potreban je oprez, posebno u zimskim uvjetima. Za one koji žele potpuni doživljaj vodi staza (cca 20 min.) do podnožja vodopada.

Od Skakavca se može nastaviti dalje:

- U Nahorevo (700 m) preko vrha Bukovika i stećaka, markiranom stazom (cca 3,00 sata);
- Na vrh Bukovika (1.534 m) od izvora Skakavačkog potoka, markiranom stazom strmom jarugom do čaira sa kolibama (vrela sa koritom), dalje stazom prema planinarskom domu Bukovik, a prije doma skernuti na vrh (cca 1,00 sat);
- Na vrh Crepoljsko (1.524 m) pored doma Bukovik, markiranom stazom (cca 2,00 sata).
- Ovim pravcem može se i u Sarajevo preko Barica (cca 3,00 sata);

Općina Vogošća razvija mrežu planinarskih staza sjeverozapadno od zaštićenog područja i Peračkog potoka koje imaju konekciju sa područjem Skakavac. Na području Donje Biosko na broju 28. djeluje konjički klub „Djeca vjetra“ koji nudi školu jahanja, terensko jahanje, streličarstvo... uz smještaj i domaću tradicionalnu kuhinju. Više na www.arapskikonji.com

Olimpijske planine Bjelašnica i Igman

Planine su od davnina bile išarane pješačkim stazama. Tim stazama su ljudi izlazili na planinu sa svojom stokom da koriste njene pašnjake ili da sijeku šumu za svoje potrebe. Ti putevi su bili vrlo teški. Planine su do renesanse smatrane «đavoljim prebivalištem». Običaj izlaska na planinu u Bosni i Hercegovini postoji od pamtivijeka.

Sačuvao se predhrišćanski, staroslavenski običaj izlaska južnih Slavena od Makedonije do Slovenije na planinu, u prirodu, za sv. Iliju gromovnika/Peruna 02. avgusta (Ilinden-Ilijin dan-Alidžun), koji je posvećen kultu Sunca.

U Sarajevu se 1892. godine, osniva Bosanskohercegovački turistički klub, a 1905. u Sarajevu je formirano i društvo «Prijatelj prirode» kao podružnica društva iz Beča. Da bi se zadovoljile potrebe planinara, lovaca, skijaša, ribolovaca, geografa, biologa i drugih znatiženjnika grade se i prvi planinarski domovi (1896). Baron Albory, 1906. dozvoljava planinarima upotrebu njegove lovačke kuće koja se zvala Jagdhaus – Alboryhutte ispod vrha Hranisave na Bjelašnici.

Osim na Jahorini i Bjelašnici grade se domovi i na Prenju, Treskavici, Plivskom jezeru...

Dinarsko gorje u dužini od 300 km., kojem pripadaju i planine oko Sarajeva, predstavlja granicu uticaja mediteranske i kontinentalne klime, ali i vododjelnicu jadranskog i cromorskog sliva (prevoj Hojta između Treskavice i Bjelašnice).

Sukobljavanja različitih vazdušnih masa sa juga od mora i hladnih sa sjevera uzrokuju česte promjene vremena i u zimskom periodu velike snježne padavine. Zbog ovakvih osobina na vrhu Bjelašnice (2.067 m n/v) je još 1894. godine, izgrađena visinska meteorološka opservatorija, prva takve vrste na Balkanu, a druga u Evropi. U zgradi opservatorije su bile i dvije sobe rezervirane za planinare. Iz te godine datira i jedna od prvih fotografija skijaša.

Babin Dol na Bjelašnici

Sportski heroji ove doline su još iz vremena XIV ZOI '84 u alpskim disciplinama za muškarce. U najatraktivnijoj alpskoj disciplini spustu, pobjednik je bio Amerikanac Vilijam Bil Džonson, drugi je bio švicarac Peter Miler, a treći austrijanac Anton Štajner.

U disciplini veleslalom predosjećalo se da se sprema nešto veliko. Pred trideset hiljada gledalaca i milijardu gledalaca širom svijeta, uz TV ekrane, pobjedio je švicarac Max Julen, drugi je bio Jugosloven Jure Franko, a treći austrijanac Andreas Vencel.

U disciplini slalom prvo i drugo mjesto su podijelili Amerikanci, braća Fil i Stiv Mer, a treći je bio Francuz Didie Bouve. Dinarsko gorje u dužini od 300 km., kojem pripadaju i planine oko Sarajeva, predstavlja granicu uticaja mediteranske i kontinentalne klime, ali i vododjelnicu jadranskog i cromorskog sliva (prevoj Hojta između Treskavice i Bjelašnice). Na prostoru Babina Dola i Ravne Vale na Bjelašnici nalazi se jedinstveni prašumski rezervat, neprocijenjive vrijednosti za šumarska, faunistička, floristička i vegetacijska istraživanja.

Centar raspolaže sa osam žičara i ski liftova i oko 17 km skijaških staza. Urađeni su urbanistički planovi i dovedena je kompletna infrastruktura: putevi, električna energija, optički kablovi, vodovod, kanalizacija, plin... Na području skijališta djeluje više restorana, nekoliko hotela i veliko apartmansko naselje. U ponudi su skijanje, snowboard, noćno skijanje, sankanje, ski trčanje, paraglajding, škola skijanja i boardanja..., vožnja planinskim biciklima, raznim četvoro-točkašima, pješaćenje...

Veliko Polje na Igmanu

Prostrani plato Velikog Polja, na planini Igman je olimpijsko borilište za Nordijske discipline ali po klimatskim karakteristikama ova dolina je jedinstveni inverzioni fenomen (lokalitet Mrazište). Na padinama planina okolo sarajevske kotline temperatura u prosjeku opada 0,6 stepeni C na

svakih 100 m. nadmorske visine. U stabilnim vremenskim periodima, kada je visok pritisak, dešava se obrnuta pojava, nazvana toplotna inverzija. Tada se u kotlinama stvara "jezero" hladnog zraka (što je najčešće praćeno pojavom magle), dok na obodima planina preovladava vedro i sunčano vrijeme, pa je temperatura viša i za 2-4° C od temperature u kotlini. Ova pojava je moguća u toku cijele godine.

Ovakvi klimatski uvjeti su omogućili osnivanje farme srebrenih lisica, koje su se uzgajale na ovoj klimatski inverzionoj dolini do pred II svjetski rat (farma lovočuvara Mozera). U ovoj dolini je zabilježena najniža temperatura u BiH, u januaru, 1963. godine, i iznosila je -43,5° C. Zanimljivo je da je nekoliko desetina kilometara vazdušne linije, južnije, u Mostaru, zabilježena u julu 1901. godine, najviša temperatura u BiH od +46,2° C. U Sarajevu je rekord u pogledu najviše temperature zabilježen u avgustu 1946. godine, i iznosio je +40° C.

Prirodni fenomen je da na klimatski inverzionoj dolini Veliko Polje na Igmanu na visini od cca 1.200 m, rastu zimzelene četinjače (jele, smreke i borovi), a na višim dijelovima planine na visinama oko 1.550 m/n.v. rastu mješovite šume sa listopadnom bjelogoricom (bukve, javorovi...) što je vidljivi dokaz da je u dolini znatno hladnije.

U Sarajevo su prve skije došle sa austrijskim vojnicima 1878. godine. Od 1892. godine, skijaška sekcija je postojala u Bosanskohercegovačkom turističkom klubu. Ski-klub Sarajevo je osnovan 1927. godine, a nezvanična takmičenja su počela od 1929. godine na stazi dugoj 22 km.

Na Velikom Polju na Igmanu 8.marta 1931. godine, održano je prvo zvanično takmičenje Sarajevskog zimsko-sportskog podsaveza, u trčanju na 30 km.

Sportski heroj ove doline je "snježna kraljica", Maria Liisa Hämäläinen iz grada Simple u Finskoj, koja je na olimpijskim igarama u Sarajevu osvojila četiri medalje i to tri zlatne i jednu bronзанu medalju (5,10 i 20 km i u trci štafeta). Snježna kraljica je umjesto krune, na glavi imala trorogu plavo-bijelu laponsku kapu i umjesto žezla podignute drvene skije.

Planine Igman i Bjelašnica raspolažu sa oko 53 km staza za Nordijske discipline (zimski ski trčanja) i oko 160 km obilježenih staza za planinski bicikl. U ponudi je bejbi ski lift, hostel Feri i apart hotel Borik.

Malo Polje na Igmanu

Malo Polje na Igmanu je u vremenu Olimpijskih igara bilo borilište u ski skokovima. Pred 30.000 gledalaca na takmičenju (1984. godine) na 70-metarskoj skakaonici, pobijedio je Jens Vajsflog, drugi je bio Mati Nikenen, a treći Jari Puikonen.

To je tek bio uvod u veliki spektakl. Na 90-metarskoj skakaonici pred 80.000 gledalaca i svjetskim TV auditorijumom sa skokom i rekordom skakaonice od 116 metara, pobijedio je finac

Mati Nikenen i time postao heroj smučarskih skokova ZOI '84. Drugi je bio Jens Vajsflog, a treći Čehoslovak Pavel Ploc.

U ponudi je jedna dvosjedežnica, bejbi ski lift, kafe restoran na skijalištu i dva planinarska doma. Prirodna cjelina Bjelašnica je površine 25.411 ha, unutar koje su zastupljene sljedeće graditeljske vrijednosti:

- ambijentalne cjeline: sela Milišići, Rašenovići, Lukavac, Umoljani, Gradina, Kramari...; nekropole i groblja: nekropole Umoljani, Močiocci, Lukavac, Šabići, Klanac, Dubić, Orašak, Glepčine, Kasice...
- arheološki lokaliteti: tumuli-Grkarica, crkvina-Umoljani, gradina-Umoljani, ilirska gradina Stanari, tumuli gradina-Crepljani;
- historijsko-memorijalni: spomen ploča u selu Šabići.

Specifične prirodne vrijednosti područja su:

- Geomorfološki: pećina Hrid, Crepljani, Matića jama, pećina Ledenica, pećina Megara-Kuvija, pećina Klokočevica, pećina Greda, jama Ponor, Garava jama, pećina na vrelu Željeznice, Vilina pećina, Kozarica pećina.
- Hidrološki: jezera Lokve, vrela Hrasnički stan, Obješanjak, Kovačica, Zoranjske vode, vrelo i stijena Vao, Studeni potok, Kradenik, Hrasnica, Lasica.

Novi teritorij od značaja za Kanton Sarajevo nema kategoriju i zahvata površinu od 8.563 ha na istočnoj Bjelašnici sa sljedećim kulturno-historijskim vrijednostima:

- ambijentalne cjeline: sela Zoranovići, Močevići, Presjenica, Šabanci, Ledići;
- nekropole i groblja: stećci, nišani i pravoslavno groblje u Zoranovićima, Dolovi, Gornja Presjenica, Donja Presjenica, Prečani, Šabanci, Dejčići, Ledići, Pomol-Trebečaj, kamenjara-Trebečaj, uvrat-Trebečaj, Kauraši-Trebečaj, nišani-Trebečaj, Pendičići;
- arheološki lokaliteti: gradina Prečani, gradac, Umčani, tumuli-Ostojići, gradina-Miljanovići, utvrđenje Brutusi, tumuli-Trebečaj;
- historijsko-memorijalni: spomen ploče – Proskok, Dževadu Hanjaliću, Dejčići, Ledići, kuća Miovića u Ledićima, Trebečaj, ploča Nijazu Šahinoviću u Brutusima.

Prirodna cjelina Treskavica, površine 3.764 ha, na općini Trnovo bilježi sljedeće prirodne vrijednosti:

- Paleontološki: Pašina pećina/planina
- Hidrološki: Zacina vrela, vrelo Godinjeg potoka, izvor Željeznice u selu Godinja, Crno jezero, Ilijaška vrela, Veliko jezero, Ušljiva vrela, Bijelo jezero, Platno jezero, Konjska vrela.

Graditeljske vrijednosti su:

Ambijentalne cjeline: naselja Dujmovići, Godinja i nekropola u Dujmovićima; Arheološki lokaliteti: tumuli Godinja, gradina Godinja.

Valja znati da su mnoge od nabrojanih prirodnih i kulturnih vrijednosti na Bjelašnici i Treskavici teže dostupne za posjetioce i nisu obilježene adekvatnom turističkom signalizacijom u prostoru. Prisjetimo se zlatnog pravila: koristi samo utvrđene i obilježene itinerere kroz prirodu.

Selo Lukomir i kanjon rijeke Rakitnice

Prirodna cjelina rijeke i dijela kanjona Rakitnice je rezervat prirode, površine 1.988 ha unutar Kantona Sarajevo koja sadrži ambijentalnu cjelinu - selo Bobovicu. Na južnoj strani planine Bjelašnice, izvan Kantona Sarajevo, u općini Konjic (HNK), nalazi se Zaštićeni kulturni pejzaž, selo Lukomir. U toku zimskih mjeseci selo je zavejano snjegom i nedostupno. Zimi u selu danas živi svega nekoliko stanovnika, ali selo oživi u ljeto.

Sve što je u vidokrugu sela je jedinstveni doživljaj divljine prirode. Na istoku Crveni klanac i prostrana zelena visoravan (1.500 m) kroz koju meandra Studeni potok koji se zatim obrušava u kanjon rijeke Rakitnice. Prema selu vodi Dugo polje u obliku slova S sa pogledom na vrhove divlje Bjelašnice. Na zapadu sela je šumovito brdo Lovnica iza kojeg se nalaze sela južne Bjelašnice, a na jugu, pogled iz sela preko strahovitog kanjona Rakitnice na planinu Visočicu. Selo Lukomir na južnoj strani planine Bjelašnice je na visini od 1.469 m n/v na ivici nepristupačnog kanjona rijeke Rakitnice, preko 800 m iznad rijeke, posljednje zone divljine u Evropi. U planinskim selima Bosne i Hercegovine, u kamenim kućama pokrivenim trešnjevim drvetom, visoko u planinama, vrijeme je stalo. Da su ljudi tu živjeli stoljećima dokaz su jedinstveni u svijetu bosanskohercegovački srednjovjekovni nadgrobnici - stećci.

Vidjeti Lukomir, veličanstveno Dugo polje na Bjelašnici, kanjon Rakitnice, planinu Visočicu na jugu sa čijeg vrha su jedino vidljivi svi vrhovi planina u Bosni i Hercegovini preko 2.000 m, je izazov ne samo za alpiniste, planinare, speleologe, sakupljače... nego i za sve one koji traže ljepotu, odmor ili doživljaj života sa prirodom. Sela južne Bjelašnice Lukomir, Čuhovići, Blaca... su zimi zavijana snjegom i nedostupna. Moguće vrijeme posjete je od aprila do oktobra.

U svijetu je mnogo izuzetnih mjesta. Neka od njih su posebno impresivna. Takvo je selo Lukomir, Zaštićeni kulturni krajolik, nadomak Sarajeva.

U eko turističkom smislu selo još nije dovoljno valorizirano. Na temeljima bivše škole u selu je izgrađen objekat pogodan za interpretaciju područja kojim upravlja NVO GEA + i koji ima ambiciozne planove razvoja u cilju eko i kulturne valorizacije cijelog prostora. Ugostiteljske usluge pruža jedno domaćinstvo.

Tura 1 dan – selo Lukomir. Onaj ko se odluči krenuti makadamskim putem od hotela "Maršal" uz šumom obraslu sjevernu stranu Bjelašnice preko planinskog prevoja doživjet će klimatski obrt ali i jedan drugačiji svijet, divnu i originalnu ljepotu.

Automobilski, biciklistički ili pješački cilj je selo Umoljani od kojeg su potom mogući sljedeći izbori: terenskim automobilom ili biciklom preko Dugog polja ili pješke preko Gradine u dva pravca. Prva mogućnost je pješke dolinom Studenog potoka i ivicom kanjona do sela Lukomir, a druga mogućnost je šetnja do sela preko vrha Obalj sa izuzetnim vidicima.

Vidjećete: Impresivno Dugo polje na Bjelašnici, selo Lukomir - najviše selo u Evropi (cca

1.500 m n/v) u kojem je vrijeme stalo, kanjon Rijeke Rakitnice – posljednju zonu divljine u Evropi... Meandre Studenog potoka, tajanstveni srednjovjekovni bosanskohercegovački nadgrobni spomenik – stećak, nomadske stočare i autohtonog bosanskohercegovačkog pastirskog psa – Tornjaka...

Foto safari, branje i skupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova

Već smo spomenuli da pored opće poznatih tipskih aktivnosti (sportsko-rekreativne aktivnosti na otvorenom i zatvorenom prostoru i kulturne aktivnosti na otvorenom) postoje i tzv. netip-ske aktivnosti koje se takođe ubrajaju u turističke kao što su branje ljekovitog bilja, skupljanje šumskih plodova, ornitološke i botaničke ture (foto safari), ekološki kursevi, geomorfološka ispitivanja i sl.

U Bosni i Hercegovini se ukrštaju dvije velike florne oblasti – euro-sibirska i sredozemna, a prodiire treća irano-turanska. Prema katalozima BiH herbara Zemaljskog muzeja u Sarajevu u BiH je utvrđeno oko 5.134 vrsta, podvrsta i hibrida viših biljaka. Zabilježeno je preko 300 vrsta lišajeva čiji se broj procjenjuje na oko 1.000. Takođe se procjenjuje da u Bosni i Hercegovini živi oko 15-20 hiljada vrsta gljiva od kojih je do sada poznato svega 549 vrsta. To se može mjeriti samo sa bogatstvom tropskih i suptropskih područja. Mnoge od njih su izrazitog reliktnog karaktera, sa mnogobrojnim endemima.

Najbolje doba za sakupljanje gljiva i ljekovitog bilja je jesen, ali i ljeto na višim predjelima. Prava sredina za gljive su šume u kojima raste kesten, hrast i bor. Pojedine vrste, kao naprimjer vrganj, traže otvoren prostor. Teren treba da bude dovoljno vlažan, ni suviše, ni premalo, jer gljivama smeta hladnoća, velika vlaga i suša. Uzalud ćemo tražiti gljive po suši ili po vjetru ili za vrijeme dugotrajnih kiša. Treba se ograničiti na mali broj poznatih vrsta. Zlatno pravilo je: ako sumnjaš odustani od te gljive. Gljive i ljekovito bilje se ne smiju brati čupanjem već podrezivanjem.

Tura 2 dana – pješaćenje ili biciklom Olimpijskim planinama Bjelašnicom i Igmanom. Olimpijske planine iznad Sarajeva predstavljaju vododjelnicu crnomorskog i jadranskog sliva ali i granicu uticaja mediteranske i kontinentalne klime. Od Bjelašnice na sjeveru do Mostara na jugu, postoji obilježena biciklistička staza.

Vidjećete: Veliko i Malo Polje (cca 1200 m) na Igmanu, borilišta za nordijske discipline; ski centar za alpsko skijanje i prašumu Ravnu valu...

Tura 1 dan – pješaćenje “Putem srebrene lisice”. Prva mogućnost: Pješaćenje od Babinog Dola pored pećine Klokočevica do Kamenog amfiteatra na Javorovom Dolu. Druga mogućnost: Uspion pješke (cca 1300 m) markiranom stazom (ili sjedežnicom) od Štinjeg Dola koja se uspinje crnogoričnom šumom do visine od cca 1680 m n/v (međustanica). Iznad posmatrača uzdižu se vrhovi Bjelašnice preko dvije hiljade metara, na kojima se skijalo još krajem XIX sto-

ljeća, a ispod u dolini je ski centar (cca 1300 m n/v).

Šetnja sjevernim obroncima planine do planinarskog bivka, a potom silazak kroz šumu (Josipovom stazom cca 3 km) pored prašume Ravna vala i dalje do mjesta za piknik na Velikom Polju na Igmanu ili nazad do Babina Dola. Težina staze 1-2 stepena (lak put ili staza i teren bez staza).

Vidjećete: Skijalište od kraja XIX stoljeća sa kojega potiču i jedne od prvih fotografija skijaša (1894); olimpijske staze za alpske discipline za muškarce; prašumu Ravnu valu; Veliko Polje na Igmanu, borilište za nordijske discipline i mjesto nekadašnjeg uzgoja srebrenih lisica...

Prirodna cjelina Visočica sa Rakitnicom, na jugu Kantona Sarajevo, sa ambijentalnim cjelinama (Čaklić, Jelenača i Tušila i selo Bobovica);

- arheološkim lokalitetima: (Gromile/Donja Tušila) i nekropoli stećaka u selu Pervizi;
- paleontološki: pećina Ledenica;
- hidrološki: vrela Bobovica, je izazov za poklonike prirode i ukomponovanih kulturnih karakteristika.

Tura 2 dana – pješaćenje na vrh svih vrhova u BiH. Prvi dan iznad kanjona Rakitnice na jugu, uzdiže se planina Visočica. Rakreativna staza, sjevernom stranom planine, vodi ivicom šume iznad sela Sinanovići sa izuzetno lijepim vidicima, potom dolinom Jelenača sa usponom do Mandinog vrela ispod vrha Puzim i dalje na vrh Crveni kuk (1733). Težina staze 1-2 stepena (lak put ili staza i teren bez staza) u prvom dijelu i 2-3 stepena (teren bez staza) u drugom dijelu.

Drugi dan. Početak pješaćenja, južnom stranom planine, na vrh Visočice je sa nekropole stećaka (Police cca 1600 m), stjenovitim ogoljenim terenom, do visoravni sa malim jezerima i stećcima prema vrhu (Džamija, 1967 m) sa kojega je jedino moguć pogled na sve vrhove u Bosni i Hercegovini visoke preko dvije hiljade metara (Vranicu, Cincar, Vran, Čvrsnicu, Prenj, Bjelašnicu, Treskavicu, Leliju, Bregoč, Volujak, Maglić, Ljubišnju...). To je mjesto sakupljanja energije koju daje uzvišena ljepota bosanskohercegovačke prirode.

Težina staze 2-3 stepena (teren bez staza i kamenjar). Silazak je zapadnom padinom do mjesta za piknik, kilometar iznad rijeke Rakitnice. Moguć silazak vozilima od Grušća polja ili nastavak izleta do glečerskog Boračkog jezera.

Vidjećete: Lijepo pejzaže iznad sela sjeverne Visočice; fascinantnu dolinu Jelenaču (cca 1300 m) koja je u proljeće jezero; uspon na vrh Crveni kuk (1733 m); nekropole stećaka; vrh Visočice sa jedinstvenim pogledom na vrhove planina u BiH; pogled sa ivice kanjona Rakitnice cca 1000 m iznad rijeke; glečersko Boračko jezero...

Zaštićeni pejzaž Bijambare

Zaštićeni pejzaž "Bijambare" obuhvata površinu od 497 ha i ustanovljen je u cilju očuvanja pejzaža, naučnog istraživanja, ekološke edukacije i vaspitanja, te rekreacije i turizma. Zvanično objavljeno na web stranici unutar zaštićenog područja postoji sljedeća infrastruktura:

- Skoro 400 metara turističke staze unutar Srednje bijambarske pećine.
- Biciklistička, obrazovna i šumska staza.
- Područje opremljeno planinskim mobilijarom za boravak u prirodi, te igrališta za djecu (Drveni grad).
- Izvanredne mogućnosti za avanturiste i ljubitelje prirode, te za relaksaciju i odmor cijele porodice.
- (U periodu 15.4. - 30.11. ulaz u Srednju bijambarsku pećinu s vodičem je radnim danom u 12 i 14 sati, a vikendom u 11, 13 i 15 sati. Izvan ovog perioda ciljane grupe ulaze po najavi i dogovoru. Kupovina ulaznica je jedino moguća na info-punktu Bijambara.)

Prirodna baština Bijambara - geomorfološki spomenici.

Srednja (Glavna) Bijambarska pećina je najduža, najatraktivnija i najviše istražena pećina na ovom prostoru. Prvi detaljan opis potiče od I. Baušića i V. Ržehaka iz 1959. godine, a detaljno geološko- speleološko istraživanje izveo je M. Malez 1968. koji je snimio i grafički prikazao cijeli objekat. Ulaz u pećinu leži na 945 m n/v i udaljen je oko 150 m uređenom strmom stazom od planinarskog doma. Dužina pećine je 420 m koliko ima uređenih osvijetljenih staza a koje prolaze kroz 4 povezane dvorane od kojih je posljednja i najveća, zbog odlične akustičnosti, nazvana "Muzička dvorana". Tlo je prekriveno vlažnom glinom koja je mjestimično očvrsnuta kalcitnom korom sa brojnim kamenicama, mnoge ispunjene vodom. Na kalcitnoj kori se naročito u središnjem dijelu dvorane nalaze brojni stalaktiti. Po svojim ukrasima, najraznovrsnijim po veličini, obliku i boji, ova dvorana spada među najljepše ukrase našeg podzemlja. Temperatura zraka je slabo podložna vanjskim kolebanjima i unutar pećine se kreće u rasponu od 4-6° C, relativna vlažnost je vrlo visoka i rezultat je slabe cirkulacije između vanjskog prostora i unutrašnjosti pećine. Radovi na uređenju su započeli krajem 60-tih godina XX stoljeća i sa prekidima traju do danas.

Gornja Bijambarska pećina

Nalazi se iznad i desno od Glavne pećine na udaljenosti cca 60 m. Ulaz na 973m n/v otkriva jedno veće pećinsko proširenje iza kojeg se nastavljaju 2 pojedinačna hodnika u pravcu S-Z i S-I. Široko predvorje orijentisano prema jugozapadu je suho i bogato osvijetljeno pa pogodno kao prahistorijsko sklonište. Ova pećina je značajno arheološko nalazište. Stratigrafsko-paleontološki nalazi slojeva iz istraživačkih sondi su pokazala materijalne ostatke životinja iz ledenog doba i pećinskih ljudi iz doba paleolita.

Donja Bijambarska pećina

Ustvari je aktivni ponor potoka Brodić. Leži južno-jugozapadno od srednje pećine na udaljenosti oko 100 m, na koti 915 n.v. Visinska razlika prema Srednjoj pećini je 30 m i ona je hipsometrijski niža od ponora Bjelila. Njeni oblici podsjećaju na tipičnu evoluciju u uvjetima otvorenog

kanala. Osim ulaznog prostora ostatak pećine je vrlo uzak, dužina kanala je oko 60 m.

Šurina pećina

Locirana je na oko 600 m od Srednje pećine u pravcu sjevero-istok. Od otvora se pruža oko 40 m dubok kanal, na čijem dnu se nalazi snijeg do kasno u ljeto. Vertikalni kanal se pri dnu proširuje u jednu prostoriju - dvoranu čije dno je djelimično prekriveno debelom kalcitnom korom. Do pećine se prolazi ispod kamenog svoda pred kojim je manja vrtača. Objekat je nenarušen, prolaz obrastao brojnim endemičnim i reliktnim biljnim vrstama, nedovoljno istražen i nije topografski snimljen, a ulaz je nepodesan za posjetioce.

Dimšina pećina

Nalazi se kod ponora Bjelila uz put za Bijambarske pećine. Ima širok kanal visine 2 m koji odmah nakon ulaza postaje vrlo strm. Položaj ove pećine pokazuje da je ona u nedavnoj geološkoj prošlosti imala ulogu ponora koji je drenirao vodu Bjelila i pritoka. Istu ulogu je preuzeo sadašnji ponor nakon što je snižen erozioni nivo rječice Bjelila. Iz mape ovog područja se vidi da se Đuričina i Dimšina pećina djelimično prepliću. Novim speleološkim istraživanjima, tokom 2006. godine registrovane su još tri pećine (Ledenjača, Ledenica, Nova pećina).

U Sumbulovcu (Mokro, RS) nadomak Sarajeva, za posjete je otvorena atraktivna pećina Orlovača, stanište izumrlog špiljskog medvjeda.

Prirodne cjeline i drugi lokaliteti u Kantonu Sarajevo

Prirodna cjelina OZREN, površine 6.958 ha pokriva općine Ilijaš, Stari grad, Centar i Vogošću. Unutar Ozrena evidentirane su sljedeće graditeljske vrijednosti:

- nekropole/groblja: Vidotina, Mandra-Visojevica, Mramorje-Klek, Veliko Mramorje, Bandijera... dvije nekropole nišana, muslimanska groblja Kokorevac, gradac Nahorevo, gradina Nahorevo, pravoslavno groblje u Vrapču, jedno grčko groblje u Donjim Močićima i jedno šehidsko groblje;
- arheološki lokaliteti: gradina Vidotina, grad Luka, gradac Nahorevo, gradina Mrkovići, gradina Kokorevac;
- historijsko-memorijalni: Spomen obilježje Sokolina; geomorfološki: Kećina pećina na Crepoljskom, pećina Visojevica, pećina Uževica; hidrološki: vodopad Skakavac, vrelo potoka Skakavac, Perački potok, vrela Volujaska stijena, vrela ispod Uževice, vrelo Sokoline, vrela Orničkog potoka, vrela Orlova glava, vrela Lužice, Močići, Uroševo vrelo-Radava.

Prirodna cjelina DEBELO BRDO, je zaštićeni pejzaž površine 1.768 ha koji ostavlja naselja Blagovac, Tihovići i Ljubinja za širenje i slobodan razvoj. Na ovom području su evidentirane sljedeće prirodne i graditeljske vrijednosti:

- Hidrološke: Popino vrelo, vrelo Zmajevac na brdu Kremeš, Jošanički potok, Gornja Jošanica;

- Arheološki lokaliteti: nekropola nišana Kremeš, pravoslavno groblje Kremeš.

Prirodna cjelina ZVIJEZDA je zaštićeni pejzaž površine 3.050 ha sa evidentnom prirodnom cjelinom Bijambare kao i kulturno-historijskim vrijednostima:

- Ambijentalne cjeline: Nanići, Zlotege, Elezovići i Šehovići;
- Arheološki lokaliteti: gradina Nanići;
- Nekropole/groblja: nekropole stećaka u Nanićima i Kamenici, nišani u selima Nanići, Krivajevići, Odžaku, Elezovićima, pravoslavno groblje u Nišićima;
- Pojedinačni objekti: pravoslavna crkva u Nišićima, Sefer pašino turbe u Nanićima, spomen česma Crna rijeka.

Planina Zvijezda je pravi botanički vrt na kojoj se nalazi prirodni raritet tresetište "Đilda" sa endemičnom i ljekovitom biljkom gorčicom. U zelenilu ove predivne planine, okruženo gustom crnogoričnom šumom, nalazi se turističko odmaralište Doli, gdje gosti mogu koristiti bungalove i poslužiti se ukusnim domaćim jelima.

Prirodna cjelina PODLIPNIK je zaštićeni pejzaž površine 1.328 ha sa sljedećim prirodnim vrijednostima:

- Geomorfološki: pećine Blatnica i Rakova noga;
- Hidrološki: vrela Blatnice i Bjelave, vrelo Sirovinske rijeke na lokalitetu Rakova noga;
- Nekropole stećaka: Vrutci-Sudići, Široka Luka-Podlipnik, Mrezga Rakova noga;
- Nekropole nišana: Vrutci i Rakova noga i pravoslavno groblje Rakova noga.

Prirodna cjelina ČEMERSKA PLANINA je zaštićen pejzaž površine 1.673 ha. To je pretežno šumsko područje slabo naseljeno i loše dostupno.

- Geomorfološka prirodna vrijednost je jama Ledenica.

Prirodna cjelina MISOČA površine 535 ha, obuhvata kanjon rijeke Misoče uz zapadnu granicu kantona sa dijelovima naselja Donje i Gornje Misoče. Evidentirane kulturne vrijednosti su:

- Arheološki lokalitet: grad Dubrovnik (Kopošić)
- Nekropola stećaka: Misoča
- Spomen mezarje: Gornja Misoča.

Srednjovjekovni grad Dubrovnik (općina Ilijaš) su po dubrovačkom kroničaru Jakovu Lukareviću osnovali dubrovčani kojima je Kulin ban dao na eksploataciju srednjobosanske rudnike. „Grad Dubrovnik je nekadašnja dubrovačka kolonija, koja se jako bavila rudarstvom i to srebrom i željezom“ – dr. Luka Đaković, „Rudarstvo i topiničarstvo u BiH“.

U teritorijalno-organizacijskoj šemi Bosanskog kraljevstva u kasnom srednjem vijeku „Kraljevoj oblasti“ pripadala je i novoformirana župa Dubrovnik koja je nastala iz ranofeudalne župe Vogošća, a prostirala se u slivu desnih pritoka Bosne (rijeke Vogošća, Ljubinja, Stavnja i Misoča) – dr. Vesna Mušeta.

Vjeruje se da je to prva Dubrovačka kolonija u Bosni; prvi rudarsko metalurški centar; mjesto

gdje je nastala ideja i potekla inicijativa za izdavanje Povelje Kulina bana; upravno politički centar jedne srednjovjekovne teritorijalne jedinice. Spominje se u mnogim pisanim izvorima, a napušten je početkom XVIII stoljeća. Danas je zaštićeni kulturno-historijski spomenik BiH.

U blizini grada Dubrovnik je i nekropola Velikog kneza Bosanskog, Batića i njegovih, za koje mnogi tvrde da su najljepši dekorisani stećci u čitavoj Bosni i Hercegovini. Na stećku kneza Batića je uklesano: „Va ime oca i sina i svetoga duha amin. Se leži knez Batić na svoe zemli na plemenitoj, milostiu Božiom i slavnoga gospodina krala Tvrtka knez basanski. Na visokom se prebolih, na Duboku medn doide. Si bilig postavi gospoja Vukava s moimi dobrimi. Živa mi virno služaše i mrtvu mi posluži“.

Nedavna arheološka istraživanja nekropole (2015.) su otkrila očuvane ostatke tekstilnog grobnog plašta koja su pohranjena u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Otomanski popis iz 1468. godine, bilježi na širem području današnjeg Sarajeva pet trgova od kojih su tri dostigla status varoši među kojima je i grad Dubrovnik. Popis iz 1604. godine, registrira varoš kao glavni grad nahije Dubrovnik.

Historijsko-memorijalni kompleks Žuč je nova evidentirana cjelina površine 254 ha unutar ranije registrirane kategorije „park-šuma Žuč“ koja obuhvata 1.039 ha. Područje je značajno iz perioda odbrane grada u posljednjem ratu.

PAŽNJA: KORISTI SAMO OBILJEŽENE I UTVRĐENE ITINERERE KROZ PRIRODU!

Lokaliteti za rekreaciju:

- Općina Stari grad: Barice površine 169,66 ha i Bentbaša 114,14 ha.
- Centar: Barice površine 69,44 ha.
- Općine Stari grad, Centar: Park šuma Sedrenik površine 200,73 ha.
- Općine Stari grad, Centar, Vogošća, Ilijaš: Skakavac površine 209,00 ha.
- Općine Novi grad, Vogošća: Žuč površine 936,18 ha.
- Općina Ilidža: Stojčevac površine 16,61 ha, Terme Čatež 18,63 ha, Vrelo Bosne 19,14 ha.
- Općina Hadžići: Orahovica površine 67,97 ha, Suhodol 365,76 ha.
- Općina Ilijaš: Bijambare površine 239,52 ha, Nišići 257,61 ha, Podlipnik 251,61 ha, Sportski aerodrom Nišići 7,20 ha.
- Općina Trnovo: Trebečaj površine 238,62 ha.

Lokaliteti za sport i rekreaciju:

- Stari grad: Trebević površine 358,25 ha, Bentbaša biciklistička staza, Streljište Pašino brdo.
- Centar: Biciklistička i trim staza površine 25,04 ha, Golf Betanija 38,65 ha, Pionirska dolina (zoo vrt) 8,69 ha, Skenderija 5,05 ha, Zetra 28,26 ha.
- Novo Sarajevo: Hum površine 152,41 ha, SRC Grbavica 6,49 ha.
- Novi grad: Otoka površine 6,96 ha, Žuč.

- Ilidža: Akvatorij Butmir površine 98,46 ha, Igralište 6,28 ha, Park sportova 20,27 ha, Park sportova 6,20 ha, Stadion Hrasnica 4,75 ha.
- Vogošća: Centar Vogošća površine 3,49 ha, Hum 0,69 ha, Hum 0,33 ha i Crveni križ.
- Hadžići: Karaosmanovići površine 5,52 ha, Velika Vlahinja 2.076,88 ha, Zovik 3,84 ha.
- Ilijaš: Igralište površine 3,70 ha, Sportski aerodrom Nišići Duševine-Šabanci 650,59 ha.
- Trnovo: Divčići površine 1.200,14 ha.
- Hadžići, Trnovo, Ilidža: Igman, Bjelašnica Grkarica površine 806,14 ha.
- Hadžići, Trnovo, Ilidža: Igman, Bjelašnica, Grkarica površine 4.358,16 ha.

Turističke zone (seoski turizam)

- Hadžići: Lokve površine 83,57 ha, Ljubovčići: 78,55 ha.
- Ilijaš: Bioča površine 723,67 ha, Kamenice 452,97 ha, Misoča 668,45 ha, Nišići 762,72 ha, Taračin 1.381,99 ha, Vrutci 779,38 ha.
- Trnovo: Ledići, Dujmovići, Dejčići površine 310,97 ha, Sinanovići (Tušila) 128,21 ha, Umoljani, Šabići 786,51 ha.

Od gradskih šuma tu su Park šuma Trebević, Park šuma Sedrenik, Park šuma Hum, Park šuma Žuč, Park šuma Mojnilo, Park šuma Debelo Brdo... Ukupna površina parkova i zaštitnog zelenila na području Kantona Sarajevo iznosi 468,71 ha.

Tu su i veliki prostori zelenila (olimpijske planine Jahorina, Bjelašnica, Igman, Trebević) koji su prostor za rekreaciju i prostor za takmičarske sportove međunarodnog značaja.

Izvan navedenih graditeljskih i prirodnih cjelina, u ovom vodiču, evidentirano je više stotina spomenika evidentiranih prema vrstama, kao što su:

- Historijsko-memorijalni lokaliteti: 49 pojedinačna spomen obilježja
- Ambijentalne cjeline: 20 lokaliteta
- Arheološki lokaliteti: 57 lokaliteta
- Pojedinačni graditeljski spomenici: 131 lokalitet (stambeni, javni, privredni, vojni)
- Nekropole/groblja: 160 lokaliteta
- Spomenici prirodne baštine: 33 specifične prirodne cjeline

U toku je ponovna izgradnja kabinske žičare za Trebević, razvoj zimskog, sportskog i rekreativnih područja, sportsko-letačkog aerodroma, rekonstrukcija i obnova astronomske opservatorije na Trebeviću (Čolina kapa) kao i izgradnja niza objekata za edukaciju i interpretaciju područja Kantona Sarajevo.

Mala planinarska top lista:

- Visočica - pravac selo Sinanovići - dolina Jelenača - Mandino vrelo – nekropola Police – potok Točak (ponornica) - vrh Džamija
- Visočica – Planinarski dom „Treskavica“, a potom po izboru vrhovi: Prut, Drstva, Vito...

- Bjelašnica - pravac Veliko Polje - Javornik - Ravna Vala - Hranisava
- Trebević - Brus - Dobre vode - vrh Trebevića
- Bjelašnica - Umoljani - Gornji Lukomir - Kanjon Rakitnice
- Sarajevski Ozren - Crepoljsko - Bukovik - Skakavac

Bazna oprema podrazumijeva:

- jedan ruksak od savremenih materijala zapremine 30 l;
- cipele za pješaćenje;
- nepromoćiva jakna;
- kišobran na sklapanje;
- termo prsluk;
- kapa za sunce;
- ćaturica;
- karta regiona (za grupe bez vodića);
- krema za sunce;
- sunćane naoćale;
- kutija hitne pomoći;
- planinarski noć;
- program ture, itinerer.

Savjeti za tehnićki napredniju dugu šetnju (dva dana i više):

- ruksak do 60 l. zapremine umjesto torbe od 30 l.;
- jedne pantalone protiv vjetra;
- dva odijela za promjenu (ćarape i sl.);
- par rukavica;
- jedna ćeona lampa;
- jedan kompas i altimetar;
- jedan pokrivać za prećivljavanje;
- jedan konopac dućine 20 m. Promjera 8 mm.;
- dva skijaška štapa (teleskopska).

Pravila za ponašanje u prirodi

“Uvijek pozdravi prijatelja kad ga srećeš ili prolaziš pored njega, pozdravi ćak i stranca na osamljenom mjestu. Poštuj sve ljude i ne klanjaj se nikome” - poglavica Tecumseh, Shawnee.

10 pravila za ponašanje u prirodi po M. Franjkoviću:

1. Ne oštećujte drveće i grmlje;
2. Divite se divljem cvijeću, ali ga ne trgajte;
3. Ostavite ćivotinje na miru;
4. Sprijećite šumske požare;

5. Svoje otpatke ponesite sa sobom;
6. Ne narušavajte mir i tišinu u prirodi;
7. Parkirajte svoja kola samo na za to određena mjesta;
8. Nemojte čistiti svoja kola u prirodi;
9. Poštujte zakonske propise i lokalna uputstva;
10. Ponašajte se u prirodi kao civiliziran i odgovoran čovjek.

Krici i urlikanje u šumi uznemiruju životinje. U planinama važi zakon "Kako vičeš u šumi tako ti šuma odjekuje". Ovog pravila se treba pridržavati i u saobraćanju sa stanovnicima kraja. Poslije boravka u planini korišteni prostor valja ostavljati očišćen. Loženje vatre dijelovima plotova i ograda je krađa. U planinama, zbog erozije tla, strogo je zabranjena vožnja vozilima (automobilima, terenskim vozilima, planinskim biciklima...) mimo utvrđenih puteva i staza. Stanovnici planina žive teško i sve što imaju to im priroda daje. To uvijek treba imati na umu. Pravilo je da se u planinu ne ide sam. Najveći broj nesreća se desio zbog banalnih spletova okolnosti. Pravilo je da se za vrijeme hodanja kroz prirodu, čak i stazama, ne zabavljamo nečim drugim ili žučno pričamo.

Opasnost od zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava

U Bosni i Hercegovini do sada od mina nije stradao i neće stradati ni jedan turista ukoliko se bude pridržavao zakona i pravila kretanja u prirodi. Ni jedna turistička agencija ne poziva turiste u Australiju da se kupaju u moru prepunom ajkula i otrovnih meduza, da plivaju i piju vodu iz rijeke Nil, da pješake kroz džungle neobilježenim stazama, da se kupaju u rijeci Rajni, venecijanskoj laguni ili rijeci Po...

Nigdje u Evropi nije dozvoljeno pješčenje, vožnja planinskim biciklima, vožnja džipovima, konjima, turno skijama... mimo strogo utvrđenih i obilježenih staza, a lov i ribolov na za to određenim mjestima.

Nigdje u Evropi nije dozvoljeno slobodno sportsko kampovanje, osim na pustom dalekom sjeveru kontinenta.

KAKO VODITI U PRAKSI?

25 malih pravila vođenja

Mjesta stacionarnog turizma, odnosno mjesta u kojima se turista zadržava više od pet dana u Bosni i Hercegovini su Neum, Međugorje, banje i planinsko-zimski centri. Turistička destinacija Sarajevo za sada goste zadržava u prosjeku 2,3 dana boravka.

U posljednje vrijeme izgrađeni su objekti širom Bosne i Hercegovine, posebno za fly fishing, koji goste zadržavaju sedam i više dana. Razvojem eko turističke ponude u Bosni i Hercegovini gosti će se zadržavati pet i više dana.

Region Hercegovine u dubinu od 100 km je odredište jednodnevnih izleta organiziranih sa stacionarnog dijela Jadranske obale. Izgradnjom autocesta u Bosni i Hercegovini odredišta izleta sa obale Jadrana će ići u dubinu od 300 km.

Interes lokalne agencije je isplativost izleta, a interes turističkog mjesta je razvoj ukupne turističke ponude. Razvojem ponude izleta agencije objedinjavaju usluge velikog broja nositelja turističke ponude na terenu. Treba očekivati rast broja agencija koje će u turističkom mjestu tražiti prihode u poslu organiziranjem prihvata izletnika.

Vodič je posljednja ali i najjača karika u lancu cjelokupne turističke ponude. On sinhronizira predviđene usluge u turističkom aranžmanu, daje svoje znanje i kreira cjelokupni doživljaj. Vodič ispunjava očekivanja gostiju. Da bi to ostvario on mora nastupati kao menadžer, zabavljač, diplomat, liječnik, lingvist, pravnik, psiholog, sudac...

Ukratko, „vodič je sveznajuća neznalica“ – kako je to volio reći legendarni sarajevski vodič Ibrahim Zildžo.

U daljem tekstu pod pojmom lokalni vodič podrazumijeva se vodič po gradu (K.Sarajevo).

1. Posao vodiča pri vođenju različitih vrsta turističkih aranžmana je:

- * Tehničko pripremanje vođenja
- * Stručno tumačenje
- * Davanje opće-tehničkih informacija
- * Davanje generalnih informacija – odgovori na raznovrsna pitanja gostiju
- * Završni operativno-tehnički poslovi (ispunjavanje i obračun radnog naloga i sl.)

2. Odgovornosti turističkog vodiča pri vođenju paket aranžmana za:

- * Ispunjavanje usluga vođenja
- * Zaštitu prava i interesa turista
- * Realizaciju usluga prema utvrđenom itinereru

- * Realizaciju usluga ostalih predviđenih davatelja usluga
- * Čuvanje tajnosti osobnih podataka turista
- * Pravovremeno i istinito obavještanje turista
- * Sigurnost stvari, zdravlja i života turista
- * Štetu koja nastane neispunjavanjem, djelimičnim ili neurednim ispunjenjem dogovorenih usluga.

3. Smetnje i zapreke u komuniciranju turističkog vodiča

* Smetnje u komuniciranju su objektivne naravi ili tehnološkog porijekla i one se lako uočavaju i otklanjaju. U slučajevima nedovoljne čujnosti vodiča komuniciranje je otežano ali nije prekinuto.

* Zapreke su subjektivne naravi i ljudskog porijekla. Postoje zapreke koje je lako primijetiti ali se ne otklanjaju brzo (poštalice, mucanje, razne govorne mane...).

- * Nastup sa pozicije neopravdanog autoriteta
- * Prijenos neželjenih emocija sa porukom
- * Selektiranje informacija (ljudi često čuju ono što žele čuti i vide ono što žele vidjeti).
- * Loše slušanje (i loše pamćenje)
- * Etnocentrizam (stereotipi)
- * Upotrebe stručnog žargona ili korištenje narječja

4. Koji su faktori uspješnog komuniciranja?

* Uspješno komuniciranje se oslanja na osobnost komunikatora (psihološke vještine koje posjeduje vodič) na povezanost različitih oblika komuniciranja kao i na dobru organizaciju (strategiji) komuniciranja.

* Povezanost različitih oblika komuniciranja u jedinstven doživljaj može biti verbalno, neverbalno i aktivno slušanje.

* Faktori verbalnog komuniciranja su tačnost, logičnost, kompozicija, cjelovitost, sistematičnost, uravnotežen odnos podataka i atmosfere, poetičnost, emotivnost, jezička pravilnost, izbjegavanje isključivosti... Procentualni odnos unutar verbalne komunikacije bi mogao biti 10% sadržaj, a 40% način prijenosa podataka

* Faktori neverbalnog komuniciranja su vizuelni kontakt, izraz lica, govor tijela, korištenje prostora, dodirivanje, osobni izgled. Procentualni odnos unutar ukupne komunikacije bi mogao biti, neverbalna komunikacija 50%.

* Aktivno slušanje je tzv. odčitavanje povratnog komunikata što znači promatranje šta slušaoci gledaju, da li komentiraju, da li gledaju na sat i lupaju u njega...

* Dobra organizacija (strategija) komuniciranja temelji se na:

* Strategiji komunikatora, a to je vjerodostojnost komunikatora, pouzdanost i povjerenje, čestitost i poštenje, stručnost i preporuke, imidž i privlačnost, status i moć, uvjerenja... Sve te nabrojane vjerodostojnosti je veoma lako izgubiti pa to onda može postati prepreka deljnjem komuniciranju.

* Strategija publike se temelji na analizi publike. Ko su, šta znate o gostima, šta oni znaju o vama...? Nikada se ne smije precijeniti znanje turista, ali ni potcijeniti njihova inteligencija.

* Strategija poruke je sadržaj, stil i struktura poruke. Pažnja publike je veoma ograničena. Obično se najbolje sluša na početku vođenja i na kraju. Strukturirati poruku zavisi od očekivanja (1/2 miliona ili 500 hiljada). Strategija poruke podrazumijeva i omjer informacija i atmosfere (ljudi su došli na odmor, a ne da slušaju stručna predavanja).

5. Najznačajniji izvori informacija za vođenje su:

* Internet (najbrži i najekonomičniji način dobivanja informacija, ali i često upitne tačnosti podataka)

* Knjige (stručna literatura ima nedostatak veće cijene nabavke i često nedostupnost određene literature na tržištu)

* Časopisi i novine (periodika iz biblioteke NUBIM u Vijećnici je teško stradala u posljednjem ratu, ali ostaje mogućnost traženja određenih podataka iz arhiva)

* Elektronski mediji (upitna tačnost podataka)

* Osobni kontakti i iskustvo (stiče se praksom)

6. Šta je geografska osnova izlaganja?

Osnove izlaganja su fizička geografija (geomorfologija, reljef, flora, fauna) i socijalna geografija (statistika, tabele...). ovde je veoma bitan način interpretacije navedenih podataka da se ne bi upalo u zamku nabiranja brojeva.

Kada se predstavlja zemlja ili region obično se daju sljedeći podaci:

* Tačan naziv zemlje na jeziku slušalaca i na jeziku stanovnika zemlje

* Informacije o privrednom i političkom sistemu, administrativnoj i teritorijalnoj podjeli zemlje.

* Tipične geografske cjeline

* Osobine reljefa

* Klima

* Značajke biljnog i životinjskog svijeta

* Informacije o stanovništvu, njegovom broju, sastavu, starosti, obrazovanosti

* Istaknu se najvažniji gradovi i najveće turističke atrakcije zemlje

Dodatna izlaganja za gradove i mjesta su:

* Važnost u regiji i položaj u prostoru

* Udjeli u ukupnim podacima u državi

7. Šta čini historijsku osnovu izlaganja?

Dosljedno tumačenje historijskih stavova kao nauke uvijek treba koristiti kao polazište, a tamo gdje oni prestaju ostaje prostor za interpretaciju koja mora uvijek uključiti više različitih gledanja bez isključivosti.

Historija je uvijek bila interpretacija historijskih događaja, a ne predstavljanje činjenica i iz tih razloga objektivizam historije je uvijek veoma upitan s obzirom na ljudski faktor koji predstavlja

historijske činjenice. Zbog toga u ovoj oblasti treba dosta opreza.

Historijska osnova izlaganja može biti:

- * Na početku ili na kraju izlaganja?
- * Može interpretacija ići od općeg prema specifičnom ili obrnuto?
- * Izdvojeno ili integralno tumačenje historijskih činjenica?
- * Cjelovito ili fragmentarno?

8. Koje informacije čine osnovu izlaganja o privrednom i političkom ustroju zemlje?

*** *Politički ustroj i sadržajna priprema vođenja***

- Grb, zastava i himna
- Suverenitet i teritorij
- Temeljne ustavne vrijednosti
- Državljanstvo
- Službeni jezik i pismo
- Državno uređenje

*** *Privredni ustroj i sadržaj pripreme vođenja***

- Odnos države i ekonomije
- Raspodjela dohotka
- Država i makroekonomske politike
- Država i međunarodna razmjena

9. Koje su specifičnosti pripreme i tumačenja neke turističke atrakcije po vašem izboru?

U marketinškom smislu turistička destinacija je država, rjeđe region, a najčešće mjesto koje u sebi sadrži više turističkih atrakcija koje se na tržištu mogu ponuditi kao turistički proizvod. Turističke atrakcije su glavni razlog dolaska turista i njihovo pokazivanje i interpretiranje je osnovni posao vodiča. Svako vođenje unutar destinacije mora da uobziri:

*** *Geološke značajke prostora***

- Klima
- Vode
- Biljni svijet
- Životinjski svijet
- Zaštićena prirodna baština

*** *Zaštićena kulturno-historijska baština***

- Arheološka nalazišta
- Spomeničke cjeline
- Pojedinačne sakralne građevine
- Pojedinačne profane građevine

- Vrtna arhitektura
- Memorijalna područja i građevine
- Groblja i nekropole
- * **Kultura življenja i rada**
- Folklor
- Rukotvorine
- Tradicionalno građenje i uređenje vrtova
- Tradicionalni zanati
- Proizvodnja pića i pripremanje hrane
- * **Znamenite osobe i historijski događaji**
- Manifestacije
- Kulturne i vjerske ustanove
- Zdravstvene ustanove, lječilišta i banje
- Sportsko-rekreativne građevine i tereni
- Turističke staze, putevi i ceste
- Tematski parkovi

10. Šta sve morate uzeti u obzir prilikom donošenja odluke o prihvatanju poslova vođenja?

Veoma je naivno prihvatiti svaki posao vođenja grupe bez ozbiljne procjene da li će se takvo vođenje moći realizirati na obostrano zadovoljstvo ili ne.

*** Odluka o prihvatanju posla treba da uobziri sljedeće elemente:**

- Procjena izvodivosti itinerera
- Mogućnosti korekcije itinerera ako je to nužno
- Procjena vrste grupe
- Procjena kapaciteta grupe
- Honorar

11. Koje informacije i dokumentaciju morate preuzeti prije polaska na vođenje?

*** Informacije o putovanju i potrebna dokumentacija**

- Itinerer (plan puta)
- Ugovori (kopije dokumentacije, ugovora sa dobavljačima)
- Voucheri
- Rooming liste
- Manifest putnika (popis putnika)
- Kontakti (hoteli, restorani, vodiči, logistika...)
- Polisa osiguranja
- Natpis agencije (za autobus)

12. Kojih načela se valja pridržavati prilikom sastajanja, razlaza i ponovnog okupljanja turista?

* **Sastajanje sa turistima i prvi kontakt**

- Pravovremeni dolazak na polazište
- Upoznavanje sa članovima grupe
- Identifikacija svih članova grupe
- Uvodno predstavljanje i izlaganje

* **Razilaženje i ponovno okupljanje**

- Uputiti turiste gdje i kada će se grupa ponovo okupiti (sastati)
- Najbolje je da rastanak bude na mjestu ponovnog sastanka

13. Kako planirati i organizirati vrijeme za osnovne fiziološke potrebe putnika?

Pauze za osnovne fiziološke potrebe. Pauze prilikom obilaska grada pješke se općenito prave svaki sat (bus pauze svaka 2 sata). Međutim za svaku grupu treba praviti procjenu fizičkih mogućnosti koja svakako zavisi od životne dobi putnika. Iskustvo pokazuje da mlađi putnici više piju tečnosti i češće traže pauze za toalet, dok stariji putnici piju manje tečnosti, ali fiziološki imaju češću potrebu za toaletom.

Planiranje pauza se vrši na osnovu procjene dostupnih WC-a, kafe schopa sa vodom, prodavnice, veličine i kapaciteta objekta i sl.

- * Pauze za korištenje toaleta
- * Pauze za konzumiranje hrane i pića

14. Koje su specifičnosti kretanja sa turistima pješke po gradu i u prirodi i na koji način treba birati mjesta za interpretacije?

* **Kretanje u gradu pješke**

- Paziti na vidljivost posljednjeg turista
- Voditi računa o naglim skretanjima
- Planirati objekte za fotografiranje
- Voditi računa o brzini kretanja
- Upozoriti na kretanje kroz velike gužve
- Prelasci ulica na vidno obilježenim mjestima (zebre)

* **Kretanje u prirodi pješke**

- Skretanja
- Nepregledan teren
- Brzina hoda
- Siguran pravac kretanja

* **Izbor mjesta za tumačenje (interpretaciju)**

- Sigurno
- Prostrano
- Ne smije biti izloženo neprimjerenom buci, suncu, vjetru, mirisu...

- Ne ometa prolazak drugih turista ni prolaznika
- Najbolji pogled na objekat tumačenja
- Vodič treba stajati malo bočno tako da turistima ne zaklanja pogled na objekat tumačenja
- Vodič ne smije početi sa tumačenjem ili davanjem obavijesti dok svi turisti nisu stigli i zauzeli svoje mjesto.

15. Koje su specifičnosti vođenja u autobusu?

Osnovno sredstvo za rad vodiča u autobusu je ispravna audio i vizuelna oprema. Nakon predstavljanja vozača i vodiča putnici se podsjećaju na program izleta po Kantonu Sarajevo za taj dan, a nakon toga putnici se upoznaju sa ostalim uređajima u autobusu. Nakon objašnjenja upotrebe uređaja putem mikrofona vodič prolazi kroz autobus i sa svakim od putnika izmjeni po rečenicu dvije i objasni korištenje uređaja.

* **Organizacija vođenja turista u autobusu**

- * Mikrofon i ostala audio vizuelna oprema
- * Ostali uređaji u autobusu koji su od velike važnosti za turiste su WC, stakla, zastori, sjedišta i njihovo regulisanje, prostori za odlaganje stvari i klimatizacijski i ventilacijski sistem.

* **Specifičan oblik vođenja je panoramsko razgledanje autobusom**

- * Tumačenja treba pažljivo isplanirati
- * Iznimno je važna dobra koordinacija sa vozačem
- * Dobro planiranje itinerera (rute)
- * Tumačenja tokom dužih vožnji
- * Zaustavljanja
- * Izbor mjesta za ukrcaj i iskrcaj putnika
- * Sigurnost putnika i vozača

16. Koje su specifičnosti operativno tehničkih poslova u hotelu i restoranu?

* **U hotelu, na recepciji**

- Saznati sve potrebne informacije na recepciji (vrijeme doručka i sl.) i provjeriti rezervaciju
- Prenijeti potrebne informacije turistima
- Rasporediti turiste u sobe
- Riješiti ostale poslove na recepciji (voucher, buđenje i sl.)

* **U restoranu**

- Način organizacije prehrane
- Lokacija i vrijeme početka obroka
- Posebne prehrambene potrebe turista (vjerske, vegetarijanci, dijabetičari...)
- Raspored stolova

Vodič u restoran dolazi prvi, a posljednji počinje da jede.

17. Kako vodič brine o općoj sigurnosti i zdravstvenoj zaštiti putnika?

U ovim slučajevima je veoma važna deviza „Bolje spriječiti nego liječiti“. Stalno upozoravati na moguće opasnosti i ugrožavanja opće sigurnosti. To znači putnike upozoravati na bezbjedonosne i zdravstvene opasnosti na putu.

* **U tom smislu je važno:**

- * Planirati sigurna mjesta za izlaganja, pauze prilikom razgledanja grada autobusom i sl.
- * Ako postoji bilo kakva opasnost gledaj gosta i stoji na tom mjestu i 100 puta upozoravaj
- * Pripremiti goste na prikladnu obuću i odjeću prilikom planiranih razgledanja (udobna obuća i odjeća, krema za sunce, sunčane naočale, kapa, vjetrovka, kišobran, ne u štiklama po kaldrmi ili po prirodi...)
- * Provjeriti uvijek vrijeme sa hidrometeorološkim zavodom i upozoriti goste na vremensku prognozu.
- * Ako neko u autobusu počne kašljati kao lud, staviti ga u prtljažnik ili baciti iz autobusa (šala).
- * Dobro je ako vodič ima na raspolaganju neko osvježavajuće ili žestoko piće. To veoma često dobro dođe u busu, na brodu i sl.

18. Koja su osnovna pravila provođenja postupka prigovora, žalbi ili reklamacija turista?

Vodič samo identifikuje problem i konstatira da li stvarno neka od određenih ugovornih obaveza nije ispunjena. Vodič potom pokušava dobrom voljom da smiri situaciju i da u razgovoru sa gostom objektivizira problem. Ukoliko to ne uspije vodič treba na napiše incident report i to samo objektivne činjenice, a da izjave gostiju stavi samo kao citat jer su gosti skloni da problem uveličavaju. Jednu kopiju izjave daje gostu, a druga i treća kopija idu agenciji.

Vodič ne ulazi u problematiku zakonodavstva u toj oblasti niti precizira rokove žalbi i slično.

19. Kako se mogu podijeliti poslovi vođenja turista i koje su razlike u poslovima turističkog vodiča i turističkog pratioca putovanja?

* **Vođenje turista obuhvata:**

- Ispunjavanje poslova koje obuhvata ugovor sa agencijom
- Obaveze i odgovornosti vezane za opći pojam vodiča
- Ispunjavanje očekivanja koje imaju turisti od osobe koja ih vodi (vodič stvara doživljaj)

* **Vrste poslova vodiča**

- Operativno tehnička priprema
- Stručno tumačenje i objašnjavanje
- Davanje korisnih i vrijednih informacija (opće, tehničke, generalne)
- Završni operativno-tehnički poslovi

*** Zakonska regulativa predviđa**

- Turistički pratilac. Fizička osoba koja obavlja operativno-tehničke poslove u vođenju i praćenju turista, te koja tokom putovanja može, osim u turističkim cjelinama, davati putnicima osnovne podatke i informacije o područjima obuhvaćenim putovanjem.
- Turistički vodič sa položenim općim dijelom stručnog ispita može pružati usluge turističkog vodiča na području koje nije određeno kao turistička cjelina (lokalitet).
- Turistički vodič sa položenim posebnim dijelom stručnog ispita (po kantonima) može pružati usluge turističkog vođenja na području koje nije određeno kao turistička cjelina i takođe na području turističke cjeline (kantona) na koju se odnosi dio stručnog ispita koji je položio.

20. Koji su formalni, a koji neformalni uvjeti za obavljanje poslova turističkog vodiča?

*** Formalni**

- Minimalno srednja stručna sprema
- Poznavanje jednog jezika
- Položen stručni ispit

*** Neformalni**

- Elokventnost (glumačke) i govorničke vještine
- Sposobnost komunikacije
- Nastup
- Prisebnost
- Čvrstina u odlučivanju
- Snalažljivost

21. Specifičnost vođenja transfera

- Aerodromski transfer
- Dobrodošlica
- Trajanje transfera (udaljenost do hotela)
- Navesti hotele u transferu
- Novac i tečaj novca
- Korisne informacije podrazumijevaju info o vodi, lokalnom prijevozu, temperaturama zraka, izleti...
- Ostali transferi
- Podaci relevantni za taj transfer
- Obavezno napomenuti vrijeme povratnog transfera

22. Operativno tehnički poslovi na cjelodnevnom izletu

- Upoznati se sa:
 - Itinererom (plan puta)
 - Ugovorima (kopije dokumentacije, ugovora sa dobavljačima, odnosno uslugama koje je agencija obećala u programu)

- Uzeti od agencije cijelu potrebnu dokumentaciju i to:
- Ugovori (kopije ugovora sa dobavljačima)
- Voucheri
- Manifest (spisak) putnika (ako se prelazi granica, brojeve pasoša/putovnice).
- Kontakti (restorani, vodiči, logistika)
- Polisa osiguranja za sve putnike
- Natpis agencije (za autobus)
- U toku putovanja potvrditi dolaske u određene destinacije (lokalni vodiči, restorani)

23. Operativno tehnički poslovi vođenja ture

- Upoznati se sa:
- Itinerer (plan izleta)
- Ugovori (kopije ugovora sa dobavljačima)
- Uzeti od agencije potrebnu dokumentaciju
- Itinerer (plan kompletnog izleta)
- Ugovori (kopije ugovora sa dobavljačima)
- Voucheri za sva odredišta
- Rooming liste za eventualni hotel
- Manifest (spisak, popis) putnika
- Kontakti (hoteli, restorani, vodiči, logistika)
- Polisa osiguranja
- Natpis za autobuse
- Tokom izleta potvrđivati dolaske u određene destinacije (hoteli, loko vodiči, restorani)
- Obavještavati putnike o planu izleta (usmeno i pismeno obavještanje)
- Prodaja i praćenje opsijskih tura (izleta, fakultative) koje nudi agencija
- Pomoć u organizaciji dodatnih sadržaja koje gost želi pogledati (koncerte, dodatne izlete, posebne restorane, galerije i sl.). Turistički vodič neće, naravno, u svakoj prilici očekivati materijalnu korist pružanja ovakvih informacija i usluga.

24. Operativno tehnički poslovi na aerodromu (zračnoj luci)

*** Prikupljanje putnika**

- Tabla sa natpisom agencije (da bi putnici uočili svoga vodiča)
- Spisak sa prezimenima zbog kontrole dolaska
- Vodič prikuplja putnike oko sebe ako to prilike dozvoljavaju ili svakome pokazuje autobus ili parking sa autobusom za odlaganje prtljaga
- Vodič pomaže putnicima oko pisanja izjava radi gubitka prtljaga ili sl.

*** Otprema putnika na good bye**

- Isti spisak putnika sa brojem prtljage (!)
- Provjeriti na recepciji da li su putnici riješili sve dugove mini bara i drugoga. Veoma je često da neko u grupi „zaboravi“ platiti dugove sobe (mini bar, telefon, dodatnu uslugu...)

- Provjeriti da li su svi koferi i torbe na broju. Ovo je veoma zahtijevan posao. Najbolji način je da svi gosti spuste svoju prtljagu do recepcije, a da se zatim prtljaga lično odnosi do autobusa, bez posrednika (kao prilikom ukrcavanja na avion kada se prtljag pokazuje za ukrcaj).
- Vodič više puta pita putnike da li imaju sve dokumente (pasoše/putovnice, avio karte), tablete i ostali medicinski materijal da zadrže u ličnom prtljagu, a noževe, baterije, alcohol... (šala) da stave u dno svojih kofera.
- Dogovarati sa vozačem potrebno vrijeme transfera (zbog kašnjenja) kao i planirati dolazak grupe na aerodrom prije ostalih grupa, naročito Japanaca i Španjolaca koji su poslovično spori prilikom ukrcaja. Priprema organizacije vođenja grupa sa posebnim programima se vrši u dogovoru sa organizatorima putovanja i predstavnicima grupa.

25. Operativno tenički poslovi prilikom vođenja u sredstvima javnog prijevoza

- Provjeriti tačno vrijeme odlaska
- Provjeriti broj gostiju prije ulaska u prijevozno sredstvo i na izlazu
- Provjeriti cijenu karte (u slučaju kada gosti sami kupuju karte)
- Prije kretanja gostima se objasni približno tura, procedura sa kartama, gdje treba izaći (ako je moguće glasno pozvati putnike na izlazak iz tramvaja, autobusa, trolejbusa)
- Upozoriti na moguće gužve i neudobnosti, a naročito na džeparoše u javnom prijevozu. Takođe upozoriti na moguće plaćanje globe zbog neposjedovanja karte za prijevoz.

Praktični primjer panoramskog razgledanja grada

*** Pripremiti praksu na osnovu sljedećih teza:**

- Priprema za panoramsko razgledanje grada: dokumenti, oprema, odijevanje
- Preuzimanje gostiju u hotelu/aerodromu i panoramsko razgledanje grada
- Preuzimanje gostiju na dogovorenom mjestu od strane lokalnog vodiča
- Svako vođenje valja obuhvatiti interpretaciju prirodnih i antropogenih dobara područja na mjestima sa kojih su ta dobra vidljiva uz korištenje čula sluha, vida, osjeta i mirisa.
- Itinerer za panoramsko razgledanje grada koji uključuje muzeje
- Itinerer za panoramsko razgledanje grada koji uključuje mjesta za fotografisanje
- Itinerer koji uključuje izlete u neposrednu okolinu grada (izletišta, parkovi...)
- Specifični pristupi grupama različitih profila
- Zaštićene cjeline u gradu
- Poznate osobe
- Turistička ponuda, kapaciteti, statistički podaci u turističkom prometu
- Manifestacije
- Institucije i institucije kulture
- Ostale zanimljivosti
- Lociranje jednog spomenika i opis.

*** Znanja i vještine koje se očekuju od polaznika na kraju programa obrazovanja za turističkog vodiča:**

- Da prezentira područja grada i Kanton Sarajevo
- Da vodi grupne ili pojedinačne putnike (uključujući i one sa posebnim potrebama) kroz prirodne i umjetne atrakcije područja.
- Da istražuje i skuplja informacije radi tačnih i relevantnih podataka
- Da pomaže posjetiocima/putnicima da iskuse i razumiju ono što su vidjeli
- Da informiše putnike o svim relevantnim aspektima života u Kantonu Sarajevo
- Da predstavi informacije na jednostavan i komunikativan način
- Da poznaje turizam u gradu i profil putnika
- Da poznaje relevantna pravila i propise, uključujući zdravlje i sigurnost
- Da zna o porezima i pravima osiguranja putnika
- Da pozna marketing i menadžment biznisa turističkog pratitelja.

Osnove prve pomoći

Evropska unija je ujednačila pravila o pružanju hitne medicinske pomoći kroz obavezni priručnik svih učesnika u saobraćaju. Uz Priručnik je propisan i obavezan set pribora za prvu pomoć.

Obuka polaznika se vrši u ovlaštenoj ustanovi praktičnim vježbama. Sadržaji obuke su: upoznavanje sa sredstvima za pružanje prve pomoći; utvrđivanje stanja povrijeđenog; aktivnosti prilikom prestanka disanja i rada srca; koma; traumatski šok; povrede; zavoji; krvarenje; povrede kostiju i zglobova; povrede unutrašnjih organa; povrede usljed zatrpavanja; povrede toplotom i hladnoćom; prenos i transport povrijeđenih lica...

Tokom obuke polaznik stiče znanja o pravilnom pružanju prve pomoći; način utvrđivanja stanja povrijeđenog; demonstrira praktično pružanje prve pomoći, te demonstrira postupak njege prilikom transporta.

Autor i redaktor:

Zoran E. Bibanović

Zoran (Esada) Bibanović je dugogodišnji djelatnik u turizmu. Specijaliziran za turističko posredovanje i konsalting, organiziranje sportskih, kulturnih, turističkih... manifestacija i međunarodnu razmjenu studenata. Prvi i aktuelni predsjednik Udruženja/Udruge turističkih agencija u Bosni i Hercegovini – UTA BiH (www.uta.ba), predsjednik Društva prijatelja kulturnih i prirodnih vrijednosti – Wigwam, koje je član Associazione Italiana dei Clubs Wigwam (www.wigwam.it). Autor više knjiga i priručnika kao i mnogobrojnih turističkih vodiča i programa.

Sarajevo, 2015.

LITERATURA

- Alija Bejtić, Ulice i trgovi Sarajeva, 1973.
- Alojz Benac i Ljubica Mladenović, Sarajevo od najstarijih vremena do danas, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1954.
- Amir Pleho, „Neželjeno u susretu sa gostom“, Studentska štamparija Univerziteta Sarajevo 1997.
- Arhiva YUTA Beograd.
- Atif Purivatra, Nacionalni i politički razvitak muslimana, Sarajevo 1972.
- Aziz Hadžihasanaović, Sarajevo istine i mitovi, Svjetlost Sarajevo 2001.
- Bakir Tanović, Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine, EMINEX Zagreb, 1995.
- Bašeskija Mula-Mustafa, Ljetopis 1968.
- Borivoj Čović, Od Butmira do Ilira, Veselin Masleša 1976.
- Dragan Miložić, Lidija Amidžić i Zoran Bibanović: Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima u prekograničnom području SRB – BiH, Studija 1. i Smjernice, 2012.
- Dubravko Lovrenović, Stećci, Rabic Sarajevo 2009.
- Dubravko Lovrenović, Avdo Sućeska, Ibrahim Tepić, Vlado Azinović, Istina o Bosni i Hercegovini, Altermedia i NUBIM 1991.
- Dr. Enver Imamović, Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1997.
- Enver Redžić, Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini, Svjetlost Sarajevo 2005.
- Đuro Basler, Mogorjelo, TD Čapljina
- Dževad Kapetanović, S Ibrahimom Zildžom kroz Sarajevo, Sarajevo 2007.
- Džemal Čelić, Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, 2000.
- Džemal Čelić, Mehmed Mujezinović, Stari mostovi u BiH, Sarajevo 1998.
- Evlija Čelebi, Putopis, 1979.
- Ćamil Sijarić, Herceg Bosno i tvoji gradovi, Sarajevo 1986.
- Hamdija Kreševljaković, Izabrana djela III, 1937/52.
- Hamdija Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, N.D. NRBiH, Sarajevo 1954.
- Hitrec, T., Turistička destinacija – pojam, razvitak, koncept, 1995.
- Grupa autora, Svjetska kulturna i prirodna baština, Zagreb 1990.
- Grupa autora, Prilozi historiji Sarajeva, Institut za istoriju Sarajevo 1997
- Grupa autora, Kočije i kočijaši / Fijakeri i fijakeristi, AIASN, 2007.
- Inventar zaštićene graditeljske baštine, Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje, 1977;SZS, knjiga II Pregleda stanja.
- Ismet Ovčina, Sonja Polimac, Amra Rešidbegović, Vijećnica – prepoznatljivi simbol NUBIM-a, NUBIM 2007.
- Ivo Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Globus zagreb, 1987.
- Ivo Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Sarajevo 1974.
- Ivo Perić, Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici, Dubrovnik 1983.

- Joseph Poindexter, *A La Conquete des Sommets*, 1998 New York.
- John Bowker, *Religije svijeta*, Znanje Zagreb 1998.
- John V. A. Fine, *Bosanska crkva*, BKC, 2005.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika «Kulturno pamćenje – blago koje nestaje», Sarajevo 2004.
- Ljubo Mihić, *Bjelašnica – Igman*, Sarajevo 1984.
- Majo Dizdar, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi*, BEMUST, Sarajevo 2010.
- Margaret Oliphant, *Stari svijet*, Svjetlost Sarajevo 1998.
- Marković, S., *Ekonomika turizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.
- Marušić, M. i Prebežac, D., *Istraživanje turističkog tržišta*, Adeco, Zagreb, 2004.
- Mehmed Bublin, *Bosna – Tragovi postojanja i uništavanja*, Sejtarija, 2012.
- Mehmed Mujezinović, Mahmud Traljić, Gazi Husrev-begova biblioteka, 1982.
- Mile Petrović, *Baščaršija*, Turistkomerc Zagreb 1985.
- Muhamed Ali-paša, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istoriju i Istorijski arhiv Sarajeva, 2008.
- Izet Mašić, *Zdravstvo u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog perioda*, Avicena, Sarajevo 1994.
- Muhamed Huković, *Zaboravljena baština*, Zagreb 1992.
- Muhamed Hevai Uskufi, *1631.*, Bosansko-turski rječnik, riječ urednika, Tuzla 2011.
- Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Erasmus biblioteka
- Risto Besarović, *Iz kulturnog života u Sarajevu pod Austrougarskom upravom*, Veselin Masleša, 1974.
- Romano Anfosso, *Život na otvorenom*, Mladinska knjiga 1983.
- Šefik Bešlić, *Stećci i njihova umjetnost*, Zavod za izdavanje udžbenika 1971.
- *Sarajevska Hagada*, Rabić 2008.
- Tom Buncle, *Brendiranje BiH*, USAID 2009.
- Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, postdiplomski studij „Evropske integracije“
- Zakoni i propisi Federacije Bosne i Hercegovine i statistički izvori
- Zakon o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika kulture
- Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Vodič, Sarajevo 2008.
- Zoran Bibanović, *Turizam – interes Bosne i Hercegovine*, Rabić 2006.
- Zoran Bibanović, *Turistički vodič Sarajeva*, Connectum 2011.
- Zoran Bibanović, *Priručnik za voditelja poslovnice – poseban dio*, FMOIT, Sarajevo 2012.
- Zoran Bibanović, *Master plan Hrustovačke pećine*, Sanski Most, 2012.
- Zoran Bibanović, *Jedan dan kroz Sarajevo*, TZ KS.
- Zoran Bibanović: *Vodič kroz izletišta i parkove prirode Sarajeva*, TZ KS 2013 i Ministarstvo za privredu KS.
- Živadin Jovičić, *Turistička geografija*, Naučna knjiga Beograd 1989.